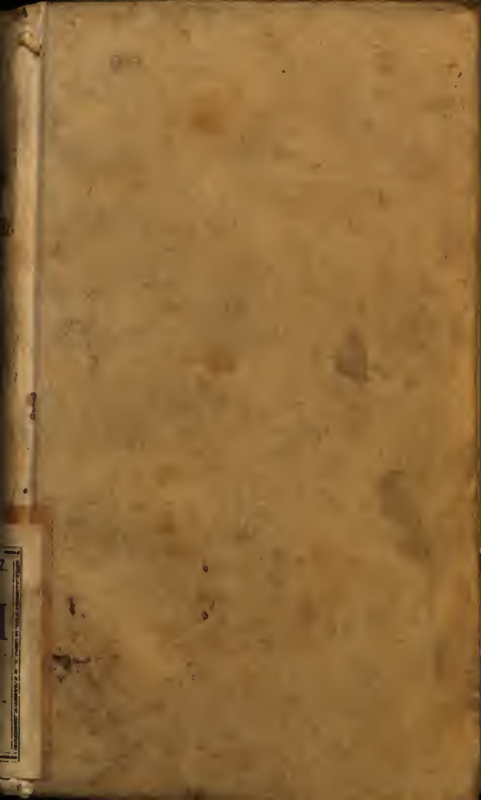

JO. GOTTLIEB.
HEINECCII JC.
CONS. AULÆ REGIÆ PRUSS.
& in Ill. Viadrina Pand. & Phil.
Rat. & Mor. Prof. P. Ord.

ANTIQUITATUM
ROMANARUM
JURISPRUDENTIAM ILLUSTRANTIUM
SYNTAGMA
ſecundùm ordinem
INSTITUTIONUM JUSTINIANI
digeſtum,

IN QUO MULTA JURIS ROMANI atque Auctorum Veterum Loca explicantur, atque illuſtrantur.

PARS SECUNDA.

VENETIIS, MDCCLXIV.
Ex Typographia Balleoniana.
Superiorum Permiſſu, ac Privilegiis.

INDEX
TITULORUM
PARTIS SECUNDÆ,
ET MATERIARUM
quæ in illis tractantur.

L I B. III.

AD TIT. I. *De hereditatibus, quæ ab intestato deferuntur*, explicatur lex XII. Tab. de successione suorum & agnatorum, additurque, quinam dicti sint heredes sui, ubi & difficilis Paulli locus exponitur, nec non, an & filiæ successerint, ubi plura de lege Voconia, item an uxores, quæ in manum convenerant, inter heredes suas fuerint? quomodo emancipatis succurrerit Prætor? quidve recentiores leges hac in re immutarint?

Ad TIT. II. *De legitima agnatorum tutela*, quinam agnati fuerint, quinam gentiles, docetur, eaque occasione explicatur, quomodo Romani gentes familiasque suas nominibus, cognominibus, agnominibus distinxerint. Additur lex XII. Tab. de successione gentilium, itemque quo ordine agnati & gentiles successerint, & an agnatæ etiam ad successionem vocatæ sint, quoque jure emancipatis successerint patres, & quid novum jus hac in re mutarit, disquiritur,

Ad TIT. III. *De SC. Tertulliano*, primo, quibus legibus sensim matres ad liberorum successionem vocatæ sint, ac deinde SC. Tertulliani historia & materia ut & juris liberorum ex hoc SC. & ex lege Papia Popæa differentia exponitur.

Ad TIT. IV. *de SC. Orphitiano*, hujus SC. historia traditur, ostenditurque ex Valerio Max. & Plin. jam ante hoc SC. liberos maternam hereditatem querela inofficiosi instituta sibi vindicasse.

Ad TIT. V. *de successione cognatorum* ostenditur, cognatos non a legibus XII. Tabularum, sed a Prætore ad successionem vocatos, sed & quinam cognati dicti sint, ad quorum gradum successerint, & quid jus novum de iis statuat, explicatur.

Ad TIT. VI. *De gradibus cognationum*, nomina graduum singulorum traduntur, additoque schemate antiquo, quomodo veteres gradus istos disponere consueverint, ostenditur.

Ad TIT. VII. *De servili cognatione*, jus hac de re novum pariter ac antiquum exponitur.

Ad TIT. VIII. *De successione libertorum*, explicata lege vetere XII. Tabularum, ostenditur patronos agnatorum jure olim censeri consuevisse, unde & liberti patronorum nomina adsumserint. Additur, quomodo illis successerint patroni, & quibus casibus libertæ successione patronos excludere potuerint. Accedit explicatio capitum quorundam legis Papiæ Poppææ de libertabus quatuor liberorum parentibus, de libertis centenariis, de successione patronæ, &c.

Ad

Ad TIT. IX. *De adsignatione libertorum* ostenditur, qua in re constiterit jus patronatus, quid fuerit adsignatio libertorum, & quid de ea cantum sit SC. Claudiano?

Ad TIT. X. *De bonorum possessione*, explicata differentia possessionis bonorum & bonorum possessionis, quid & quotuples hæc fuerit, exponitur, additurque nonnihil de bonis caducis ex lege Papia Poppæa, ut de formulis, quibus & petita & data est bonorum possessio.

Ad TIT. XI. *De adquisitione per adrogationem*, jus tum vetus tum novum de universali isto adquirendi modo traditur.

Ad TIT. XII. *De eo cui libertatis caussa bona addicuntur*, similiter tum vetus, tum novum jus explicatur.

Ad TIT. XIII. *De successionibus sublatis, quæ fiebant per bonorum venditionem ex SC. Claudiano.* Hic lector ad alium locum hujus tractatus remittitur.

Ad TIT. XIV. *De obligationibus*, præcipue de contractuum & pactorum apud Romanos differentia, de obligationibus civilibus & prætoriis, ubi & de obligationibus ex delicto differitur.

Ad TIT. XV. *Quibus modis re contrahitur obligatio*, præcipue de mutuo docetur, quod veteres illud adpenderint, ut & de fœnore, quomodo illud a mutuo differat, quomodo pecuniæ fœnori datæ & Kalendario inscriptæ sint, qualis contractus in fœnore intercesserit, quæ leges veteres de eo latæ sint, quibus fraudibus usi sint fœneratores, quomodo computatæ sint usuræ, quæ usuræ dictæ sint

 cen-

centesimæ, deunces, decunces, dodrantes, besses, septantes, semisses, quincunces, trientes, quadrantes, sextantes, unciariæ, semiunciariæ, item usuræ binarum, ternarum, quinarum, centesimarum &c. Adduntur quædam de commodato, deposito, de quo & lex XII. Tab. exponitur, & de pignore.

Ad TIT. XVI. XX. *De verborum obligationibus*, ritus stipulandi formulæque in eo contractu adhibitæ, varia item de stipulationibus jura eorumque genera exponuntur. Quum vero & sponsalia fierent per stipulationes, de his quoque, eorumque præcipuis ritibus differitur.

Ad TIT. XXI. *De fidejussoribus*, explicatur, quinam veteribus fuerint vindices, vades, subvades, prædes, fidejussores, sponsores, adpromissores, fideipromissores, quales fuerint fidejubendi formulæ, qualis fidejubentium obligatio, &c.

Ad TIT. XXII. *De litterarum obligationibus*, sollicite ex antiquitatibus, qualis fuerit apud veteres litterarum obligatio, quaque forma illa facta sit, exponitur.

Ad TIT. XXIII. XXVII. *De contractibus consensualibus*, agitur de emtione venditione, locatione conductione, societate, mandato, eaque occasione de conductionibus publicanorum eorumque societatibus complura ex antiquitate exponuntur.

Ad TIT. XXVIII. *De obligationibus, quæ quasi ex contractu nascuntur*, de negotiorum gestionis origine, tutela, communione agitur, simulque lex XII. Tabularum de familia ercifcunda explicatur.

Ad

Ad TIT. XXIX. *Per quas personas nobis obligatio adquiritur*. Hic lector ad alium locum remittitur.

Ad TIT. XXX. *Quibus modis tollitur obligatio*, agitur de solutione, de antiquissima obæratorum conditione, de possessione bonorum ejusque origine, de novis tabulis a plebe postulatis, de in solutum datione, de cessione bonorum, de acceptilationis ritibus, de novatione, contrario dissensu & obsignatione pecuniæ.

L I B. IV.

AD TIT. I. *De obligationibus, quæ ex delicto nascuntur*, explicatur uberius, quænam antiquissimæ sint de furto leges, quomodo furtum nocturnum, quomodo manifestum & nec manifestum vindicatum. Prolixe imprimis dispicitur, quo ritu veteres furtum conceperint per lancem & licium.

Ad TIT. II. *De vi bonorum raptorum* eadem methodo de rapina agitur.

Ad TIT. III. *De lege Aquilia*, de damno injuria dato ut & Legis Aquiliæ historia variisque capitibus agitur & imprimis ostenditur, caput secundum de servo corrupto egisse.

Ad TIT. IV. *De injuriis* variæ leges XII. Tabularum, ut & jus prætorium de injuriis, earumque pœna explicatur. Additur legis Corneliæ de injuriis historia & explicatio.

Ad TIT. V. *De obligationibus, quæ quasi ex delicto nascuntur*, explicatur, qua cura judices lecti, quomodo iidem litem suam fece-

 rint,

rint, quid de effusis, dejectis &c. statuerit prætor, quid de nautis, cauponibus & stabulariis &c.

Ad TIT. VI. *De actionibus* ea omnia, quæ in jure fiebant, exponuntur. Docetur ergo, quinam magistratus Romæ & in provinciis judiciis privatis præfuerint, quid fuerit imperium & jurisdictio, ubi jus dictum, quid veteribus fuerit tribunal, quid locus planus? quinam Prætori adsederint, quibus diebus jus dictum, quinam dies dicti nefasti, atri, ominosi, intercisi, feriales, quo ritu facta sit in jus vocatio, actionis editio, postulatio, quomodo conceptum vadimonium, quomodo actio intenta? quibus formulis & ritibus vindiciæ postulatæ in rei vindicatione; quibus formulis omnes reliquæ actiones institutæ, quid interfuerit inter actiones arbitrarias, bonæ fidei & stricti juris, quo ritu postulati judices, qua formula iidem dati, quomodo numerus testium a prætore præscriptus, & quomodo facta sit litis contestatio?

Ad TIT. VII. *Quod cum eo, qui in aliena potestate est negotium gestum esse dicitur*, agitur de actione institoria, eaque occasione ostenditur, quo loco mercatores apud veteres Romanos fuerint, quænam eorum fuerint collegia, quinam institores, &c. Eodem modo explicatur, quales fuerint Romæ exercitores, quibus formulis actiones institoria, exercitoria, tributoria & de peculio institutæ sint. Accedit historia SC. Macedoniani.

Ad TIT. VIII. *De actionibus noxal.* actionum harum natura, formulæ & origo ex XII. Tab. ostenditur.

Ad

Ad TIT. IX. *Si quadrupes pauperiem fecisse dicatur*, actionis quadrupedariæ origo & natura ex XII. Tabulis ostenditur. Accedunt nonnulla de lege Pesulania de cane, & quomodo canibus alligatis inscriptio addi consueverit.

Ad TIT. X. *De iis per quos agere possumus*, Advocatorum, Cognitorum, Procuratorum origo ex historia traditur, additurque nonnihil de dominio litis.

Ad TIT. XI. *De satisdationibus*, earum indoles ex vetere æque ac novo jure describitur.

Ad TIT. XII. *De perpetuis & temporariis actionibus*, quænam actiones perpetuæ, quænam & cur illæ annuæ & temporariæ fuerint, ostenditur.

Ad TIT. XIII. & XIV. *De exceptionibus & replicationibus*, quomodo illæ in jure prolatæ, quomodo formulis judices dandi inclusæ sint, ostenditur.

Ad TIT. XV. *De interdictis*, eorumque origine, natura, formulis agitur.

Ad TIT. XVI. *De pœna temere litigantium*, præcipue de jurejurando calumniæ & calumniatorum pœna ex antiquitate disseritur.

Ad TIT. XVII. *De officio judicis*. Quemadmodum titulo VI. ea, quæ in jure fiebant, ita ad hunc titulum, ea, quæ in judicio fiebant, exponuntur, ostenditurque, quibus formulis dati judices, unde, & quomodo lecti sint, quos in consilium adhibuerint, quomodo in leges jurarint, quo ritu dies judicii diffindi, absentes edictis citari, præsentes

calumniam jurare, caussam conjicere, consueverint, quomodo dixerint oratores, & quo pacto denique lata sit sententia.

Ad TIT. XVIII. *De judiciis publicis*, tum de judiciis publicis tum de judiciis populi, tum de legibus ad varia crimina coercenda comparatis agitur. De judiciis publicis ostenditur, quomodo a popularibus actionibus, a judiciis populi & cognitionibus extraordinariis differant, quæ crimina iis vindicata, quibus pœnis in reos animadversum, quinam iis præfuerint quæsitores, quisnam Judex quæstionis, quinam reliqui judices fuerint? quomodo rei in jus vocati, quomodo nomen delatum, quomodo deinde rei vestem mutarint, quomodo patroni adhibiti, quomodo prima ac deinde secunda sit instituta actio, quomodo sententia lata &c. De judiciis populi refertur, quo pacto dies dicta sit reis, in quibus comitiis factum judicium, quomodo rei citati, ter accusati & citati sint, quomodo promulgata rogatio, quomodo reus defensus, ipsaque sententia lata per suffragia populi? Denique leges de crimine majestatis, de adulterio, de sicariis, parricidio, de falsis, de vi publica & privata, de peculatu, de repetundis, de plagio & ambitu latius explicantur.

LIBER TERTIUS.

TIT. I.

De Hereditatibus, quæ ab intestato deferuntur.

Uam libera & lata fuerit Romanorum de facultatibus suis disponendi facultas, ex iis, quæ adhuc dicta a nobis sunt, satis intelligitur. Si quis vero eo arbitrio non esset usus, bona devolvebantur ad proximas necessitudines, eæque hereditates vocabantur *legitimæ*, *L.* 1. 2. 3. *D. de petit. heredit. L.* 1. §. 8. *D. ad SC. Tertyll.* nec non *hereditates intestatorum. Auct. Collat. Leg. Mos. & Roman. XVI.* Quum ergo antiquum succedendi ordinem totum immutarint leges recentiores, & maxime *Novella* CXVIII. operæ pretium facturi videbimur, si antiquitates Romanas hic rimabimur paullo accuratius.

I. Veteres Romani in successione intestatorum non id agebant, ut heredes, quos defunctus reliquis chariores habuisse videretur, (quod principium postea Justiniano placuit) sed ut facultates penes familiam manerent, *I. Primi omnium succedebant heredes sui.*

nec ad alias gentes pervenirent. Itaque non alios ad intestatorum hereditatem vocabant, quam qui ejusdem essent gentis & familiæ. V. A. Bynkershoek *Obs. II*, 1. Et hinc est, quod hujusmodi hereditates REDIRE dicerentur. Terent. *Andr. IV*, 5. *v.* 4. *Ejus morte ad me lege* REDIERUNT *bona*. Ad quæ verba adposite Donatus: *Hic jus tractavit, dicendo*: REDIERUNT, *quia in familiam redeunt, si non est heres de proximo, aut ex testamento*. Primo omnium intestatorum hereditas deferatur HEREDIBUS SUIS; idque de legibus XII. Tabularum est, (*a*) in quibus ita fuerat cautum: AT SI INTESTATO MORITUR, CUI SUUS HERES NEC ESCIT, ADGNATUS PROXIMUS FAMILIAM HABETO. Paull. *L.* 9. §. 2. *ff. de liber. & postum.* Ulpian. *Fragm. XXVI*, 1. Jac. Gothofr. *Leg. XII. Tab. Tab. V*, 2. Non ergo singulare fuit in XII. Tabulis caput de successione suorum, nec proprie dici potest, eos ad successionem lege vocari, quia per se & ipso jure heredes erant, & jus sui heredis eos dominos quodammodo faciebat, etiam vivo parente: §. 2. *Inst. de hered. qual. & differ. L.* 11. *ff. de lib. & postum.* adeo, ut eorum successio non tam hereditas esse videretur, quam continuatio dominii. Cujac. *Obs. XXV*, 14. Jac. Gothofr. *ad Leg.*

(*a*) Immo & jam antea sub regibus heredes suos ab intestato primos omnium successisse, existimat Schulting. ad *Ulpian. Fragm. p.* 665. eaque in re discessionem facit a Galvano, *de Usufruct. VIII*, 13. *sequ.* qui hanc legem ex institutis Solonis derivare mavult.

Leg. XII. Tab. V. Ant. Faber *de Error. pragmat. Dec. XIII, err.* 1. (*b*)

II. Vocabantur vero heredes SUI, in potestate defuncti positi, quique proximum potestatis locum obtinebant. Tales erant & filii, & filiæ. Neque enim Decemviri ea in re sequuti erant jus Atticum, quod primo ordine filios, & post eos demum filias ad hereditatem paternam admittebat: Isæus *Orat. IX.* Sed ab initio urbis filii & filiæ æquo jure heredes sui erant. Periz. *ad L. Vocon. p.* 133. Porro sui heredes erant nepotes & neptes ex filiis masculis, quos in potestate avus habebat, dummodo in potestatem patris non essent recasuri. Caj. *Inst. II,* 3. 6. Paull. *Recept. Sent. IV,* 8. 4. *seq.* Ulpian. *Fragm. XXII,* 14. Nec intererat, naturales essent hi liberi, an adoptivi. Immo & uxor, quæ in manu erat, & nurus, quæ in manu erat filii, quem quis in potestate habebat, inter suos heredes referebantur, teste Ulpiano *Fragm. XXII,* 14. & Cajo *apud Auctorem Collat. Leg. Mosaic. & Rom. Tit. XVI,* 2. Gell. *Noct. Att. XVIII,* 6. Dionys. Halic. II. *p.* 95. (*c*) Idem jus sequiore ævo consequebantur liberi legitimati, sive per subsequens matrimonium, sive per curiæ dationem, sive per rescriptum principis, modo

II. Quinam dicti heredes sui?

(*b*) Præcipue huc facit locus Plauti *Trinum II,* 2. apud quem Lysiteles patri interroganti, num de suo amico subvenire vellet, respondet:

--- *De meo.*

Nam quod tuum est, meum est: omne meum est autem tuum.

(*c*) Conf. Supra *Lib.* 1. *Tit. X. n.* 4. 6. & Pith. ad *Collat. Leg. Rom. & Mosaic. p. m.* 790.

modo hi postremi in hunc finem legitimati essent, ut succederent. §. 2. *Inst. h. t.*

III. Suis etiam accensebantur postumi, reversi ex captivitate. Bis mancipati, per errorem ex impari connubio procreati.

III. Quin & *post mortem patris nati, vel reversi ab hostibus, aut ex primo secundove mancipio manumissi, cujusve erroris caussa probata, licet non essent in potestate, sui tamen patris heredes efficiebantur*, ut tradit Paull. *Recept. Sent. IV*, 8. 7. Quem locum ut intelligamus, sciendum est loqui eum I.) de *postumis*: nam & hi sui heredes erant, qui si vivo parente nati essent, in ejus potestate fuissent futuri. II.) De *reversis ex captivitate*, qui ut omnia jura, ita & civitatem ac suitatem postliminio recipiebant §. 4. *Inst. h. t.* (*a*) III.) *De filiis ex primo & secundo mancipio manumissis*. Si enim filius familias emancipandi gratia alicui fuerat mancipatus, ac in hujus mancipio ad tempus manserat; (quod poterat fieri,) amittebat jura suitatis. Ex primo vero & secundo mancipio manumissus, eadem recipiebat, si quidem non nisi ter venditus & ter manumissus poterat a patria potestate liberari. Quemadmodum ergo primum & secundum manumissus si tertia mancipatio non accessisset testamentum patris rumpebat; Ulpian. *Fragm. XXIII*, 3. ita idem & ab intestato succedendi jus recuperabat. Caj. *Inst. II*, 8. 1. Denique & IV.) de iis loquitur Paullus, *quorum erroris caussa fuerat probata*. Per errorem scilicet nonnumquam contrahebatur matrimonium inter disparis conditionis personas, veluti si civis Romanus peregrinam aut Latinam, aut

(*a*) Si in captivitate obiissent, fingebantur ante mortem decessisse ex lege Cornelia. Ulpian. *Fragm. XXIII*, 5.

aut dedititiam duxisset, quam civem existimarat; aut si civis Romana per errorem nupsisset peregrino vel Latino, vel dedititio. Quotiescumque id fuerat factum, cessabat suitas, siquidem liberi ex ejusmodi nuptiis procreati in potestate esse haud poterant. Ast si erroris caussa probata erat, parentes ipsi æque ac liberi eorumdem & civitatis & familiæ jura adipiscebantur. Ulp. *Fragm. VII*, 4. Add. *Comment. nostr. ad L. Jul. & Pap. Popp. II*, 1. *p.* 117.

IV. Hi ergo heredes sui omnes quidem hereditatem partiebantur, sed ita, ut filii filiæque in capita: remotiores in stirpes, hoc est, in patris sui locum portionemque succederent. §. 6. *Inst. h. t.* Nec ullum inter filios filiasque, nepotes neptesque intercedebat discrimen, quippe qui æquis portionibus nullaque habita sexus ratione defunctorum hereditates consequebantur, ut erudite docet Jacob. Perizon. *Diss. de Leg. Vocon. p.* 133. *seq.* Ast has quidem feminarum hereditates demum coercuit lex Voconia, in qua præter alia fuerat cautum, ne femina ad ullam defunctorum successionem admitteretur. Perizon. *l. c. p.* 135. Eaque lex etiam ad heredes suas & consanguineas pertinebat, adeo, ut neque unicam filiam heredem instituere liceret: August. *de Civit. Dei III*, 21. immo ne fidei quidem commissam hereditatem restituere ei feminæ, cui destinata erat a testatore. Cicero *de Finib. II*, 17. Nec enim tantum ad testamenta hæc lex pertinebat, verum etiam ad hereditates ab intestato, ut luculenter idem demonstravit Perizonius *p.* 105. *seq.* Hinc, quum Polybius *Excerpt. de virtut. & vit.*

IV. Quomodo heredes sui successerint?

& vit. p. 1462. retulisset, Scipionem Africanum hereditatem maternam permisisse sororibus, statim addit, ἧς οὐδὲν αὐτῷ προσῆκε κατὰ τοὺς νόμους, *ex qua nihil ad ipsa secundum leges pertinebat*. Ubi per νόμους, *leges*, intelligenda lex Voconia. Ex quo vero lex illa Voconia oblitterata est per opulentiam civitatis: (Gell. *Noct. Att.* XX, 1.) mansit tamen mos, ut feminæ ad hereditates legitimas saltem ultra consanguineas non admitterentur. Quod institutum ex ratione legis Voconiæ derivat. Paull. *Recept. Sent. IV*, 8. 12.

V. Inter suas heredes erant etiam uxores, quæ in manu conveniebant.

V. Ad uxores quod attinet, eæ, si in manu erant, inter suas fuisse heredes, adeoque maritis successisse, jam supra §. II. observavimus, idque diserte tradit Dionys. Hal. *II, p.* 95. ubi eas dicit fuisse κοινωνοὺς ἁπάντων χρημάτων τε καὶ ἱερῶν, *participes omnium bonorum pariter ac sacrorum*. Idque confirmatur exemplo Laurentiæ, quæ mortuo marito Tarrutio, admodum locuplete, omnium bonorum ejus facta est compos. Macrob. *Saturn. I*, 10. Plut. *Quæst. Rom. XXXV.* Quamvis, utrum ex testamento, an ab intestato successerint, nondum liquet. Ast postea & id mutatum, forsan quod rarius uxores in manum convenire cœpissent. Unde invaluit, ut denique uxores non nisi ex edicto Prætoris ad bonorum possessionem vocarentur. Qua de re infra erit agendum.

VI. Jus suitatis quo pacto sublatum.

VI. Tollebatur illud jus suitatis cum majore ac media capitis deminutione, tum etiam emancipatione. Hinc emancipati omni hereditate excidebant, nec ullum erat remedium jure civili proditum ad aliquam

pa-

paternarum facultatum partem consequendam, §. 9. *Inst. h. t.* Immo nec emancipatorum filii, si essent post emancipationem concepti, suorum heredum loco erant avo, §. 9. *Inst. quib. mod. jus patr. pot. solv.* adeoque nec hi ullam avitæ hereditatis partem sortiebantur, quemadmodum nec adoptati a filio emancipato. Paull. *Recept. Sent. IV*, 8. 12.

VII. Consuluit tamen emancipatis Prætor, naturali æquitate motus: siquidem edicto UNDE LIBERI eis dedit bonorum possessionem, non secus, ac si tempore mortis in potestate parentis fuissent, *T. D. unde liberi*, eoque beneficio etiam emancipatorum liberi fruebantur: non vero eorum adoptivi, qui ne quidem tanquam quasi cognati bonorum possessionem petere poterant. Paull. *Recept. Sent. VI*, 6. 12. Nec eodem prætoris edicto vocabantur ipsi emancipati, si se aliis in adoptionem dedissent, nisi ante mortem patris iterum fuissent emancipati. Tunc enim jus Prætorium versus suum parentem recuperabant. Ulpian. *Fragm. XXVIII*, 8. §. 10. 11. *Inst. h. t.*

VII. Emancipatis succurrebat prætor.

VIII. Ast omnia hæc jus recentius correxit, quippe quo & emancipati ad parentum successionem vocantur *Nov. CXVIII*, 1. (collatis tamen bonis antea acceptis,) & ipsi, qui se in adoptionem aliis dederunt, per *L. C. de adopt.*

VIII. Jus recentius, quo discrimen inter suos & emancipatos sublatum.

IX. Quæ de nepotum neptiumque successione supra diximus; ea ad eos demum easve pertinent, qui quæque ex virili sexu descendebant. Nam qui ex filiabus nati fuerant nepotes, aut ex neptibus pronepotes, ii non una cum

IX. Nepotes ex filiabus inter cognatos succedebant.

cum filiis & filiabus nepotibusque ex filiis ad successionem vocabantur, sed post agnatorum lineam inter cognatos connumerari consueverant. §. 15. *Inst. h. t.* Paull. *Recept. Sent.* IV. 8. 10. Ast hoc quoque mutandum putarunt Valentinus, Theodosius & Arcadius, Impp. *L. 9. C. de suis & legit. lib.* qui jusserunt nepotes ex filia avo materno aviæque una cum defuncti filiis ac filiabus succedere; ita tamen, ut duas tantum partes maternæ portionis acciperent, tertia penes filios filiasque maneret. Sed & id denique mutavit in *Novella CXVIII,* 1. Justinianus. (*e*)

IX. Heredes sui succedebant etiam ignorantes. IX. Id adhuc videtur monendum, suos heredes, quia ipso jure tales erant, etiam ignorantes esse hereditatem consequutos, veluti furiosos, infantes, peregrinantes, nec tutoris auctoritate pupillo, nec furiosis consensu curatoris fuisse opus, nisi forte solvendo haud esset hereditas. Paull. *Recept. Sent. IV,* 8. 5. & 6.

TIT. II.

De Legitima Agnatorum successione.

DEficientibus heredibus suis, Lex duodecim Tabularum ad superiorem titulum §. 1. relata, ad successionem vocabat proximos AGNATOS, & his quoque deficientibus

(*e*) Vocat id jus barbarum *principio Novellæ XXI.* quum tamen & Deus filios filiabus in hereditate præferendos sanxerit Num. XXVII, 8. Conf. Jac. Perizon. ad *L. Vocon. p.* 109. Selden. *de Success. Hebr.* 1. *pag.* 2.

bus GENTILES. Unde de legitima agnatorum gentiliumque successione ad hunc titulum erit agendum.

I. Agnatos definiunt jureconsulti, *cognatos per virilis sexus personas cognatione conjunctos*, sive naturale sit id vinculum, sive civile, quale est adoptio. Nam & per adoptionem quis agnitionis jura consequitur. §. 2. *Inst. h. t.* Dictos vero ita putant, quasi *a patre cognatos*, §. 1. *Instit. de legit. agn. tutela* §. 1. *de legit. agn. success.* eamque etiam *legitimam cognationem* vocant. Caj. *Inst. II*, 8. 3. *L.* 12. §. *ult. D. de rit. nupt.* (*a*) Sed quamvis ea omnia recte se habeant, si agnati opponantur *cognatis*: minus tamen sufficit definitio, si agnati distinguendi sint a *gentilibus*. Nam & hi sunt cognati, per virilis sexus *personas cognatione conjuncti*, & tamen in Legibus XII. Tabularum ab agnatis sejunguntur. Quare paullo accuratius ex antiquitatibus Romanis, quinam agnati, quinam gentiles, quinam cognati denique dicti sint, erit indagandum. I. Agnati quinam dicti?

II. Romanorum multæ erant gentes, patriciæ partim, partim plebejæ, (*b*) quas accurate descripserunt Glandorpius, Ant. Augustinus, Fulvius Ursinus, & qui hujus opus multis additi- II. Romanorũ gentes, familiæ, nomina.

(*a*) Alias tamen *legitima cognatio* ea est, quæ adoptione constat, adeoque opponitur *naturali* L. 4. §. 2. *D. de gradib. & affin.* Conf. Brisson. *de Verb. Sign. Lib. X. voce legitimæ cognationes.*

(*b*) Equidem antiquissimis reipublicæ temporibus soli patricii gentem habere dicebantur. P. Decius apud Livium X, 6. *Semper ista audita sunt eadem, vos solos gentem habere.* Hinc etiam

ditamentis locupletarunt Car. Patinus & Vaillantius. Singulæ gentes nominibus suis distinguebantur, & hinc gens alia dicta est Cornelia, alia Sempronia, alia Tullia, alia Cincia, & sic porro. Quemadmodum vero fieri solet, ut gens una in varias stirpes ac familias abeat; ita & Romæ unius gentis plures fuere familiæ, quæ & ipsæ cognominibus suis discernebantur. Festus *p.* 292. *Gens adpellatur, quæ ex multis familiis conficitur.* Sic e Cornelia gente natæ sunt familiæ *Scipionum*, *Lentulorum*, *Suilarum*, *Cinnarum*, *Cossorum*, *Dolabellarum*. Denique quum & familiæ denuo in novas stirpes abirent, factum est, ut hæ *agnominibus* secernerentur. Sic gens *Virginia* in plures familias abiit, hinc cognomina, *Tricostorum*, *Rufforum*, &c. Tricostis iterum in diversas stirpes divisis, nata inde sunt agnomina *Rutilorum* & *Cælimontanorum*. Et inde est, quod Romani tot usi sint nominibus, quorum primum, quod personæ proprium erat, *prænomen*; (*c*) secun-

---

iam patricii alii majorum, alii minorum gentium dicebantur. Sigon. *de antiquo jure civ. Rom. I,* 7. *p.* 109. At postremo quum honores, auspicia, connubia cum plebe communicarentur; etiam gentilia jura acceperunt plebeji. Unde aliæ gentes patriciæ, aliæ plebejæ. Utrasque studiose descripserunt Fulvius Ursinus, Carolus Patinus, Vaillantius, Ant. Augustinus, Glandorpius, aliique.

(*c*) Singulare id fuit in gente Sulpicia, quod duplici semper prænomine usa sit, altero communi *Servius*; altero proprio singulis. e. g. *Cajus*. Fulv. Ursin. *de famil. Rom. p.* 268.

cundum quod universæ genti commune, *nomen*; tertium quod familiam ex ea gente notabat, *cognomen*; & quartum denique, quod stirpem plerumque ejus familiæ vel aliquam rem gestam, vel fatum habitumve corporis aut animi indicabat, *agnomen* dicebatur. Sic in nomine A. VIRGINIUS TRICOSTUS CÆLIMONTANUS, *Aulus* erat *prænomen*, huic viro *proprium*: *Virginius nomen* gentilitium: *Tricostus cognomen*, familiam illam gentis Virginiæ, ex qua Aulus iste prodierat, designans: denique *Cælimontanus* agnomen, quod certam illius familiæ stipem denotabat. Vid. Car. Sigon. *de Nom. Rom. p. m.* 1403. *&* 1427. *edit. Dionys. Gothofr.* Jam facile ergo patet, quinam fuerint agnati, quinam gentiles dicti? Quicumque ex eadem stirpe familiaq; prodierant, vocabantur agnati. Sic P. Cornelio Scipioni omnes Scipiones erant agnati. Quicumque vero ex eadem Cornelia gente descenderant, veluti Lentuli, Cossi, Cinnæ, Sullæ, Dolabellæ, ei erant gentiles. Hinc Cicero *in Topic. VI. Gentiles sunt, qui inter se ejusdem nominis sunt, qui ab ingenuis oriundi sunt, quorum majorum nemo servitutem servivit, qui capite non sunt deminuti*. Et Festus voce *Gentilis p.* 292. *Gentilis dicitur, & ex eodem genere ortus, & is, qui simili nomine adpellatur, ut ait Cincius: Gentiles mihi sunt, qui meo nomine adpellantur*. Adparet ergo, gentiles esse omnes, qui eodem nomine utuntur. Quod vero Cicero addit, *qui ab ingenuis oriundi sunt, quorum majorum nemo servitutem servivit*, inde factum est, quod & liberti patronorum nomina æque ac cognomima adsumebant, qui tamen ideo non

Quinam agnati? quinam gentiles?

erant

erant gentiles. Sic *P. Terentius Afer* non fuit Terentiorum gentilis, quia ipse non erat ingenuus, quemadmodum & *Tiro* non ideo erat M. Tullii agnatus, quia & ipse *Ciceronis* cognomen adsumserat. Denique idem Cicero addit, gentiles non debere esse *capite deminutos*. Capitis enim deminutio, etiam minima, ceu supra dictum, familiæ jura perimebat.

III. Lex XII. Tabularum de successione agnatorũ.

III. Jam ut ad agnatorum successionem veniamus; de ea ita cautum fuerat in legibus XII. Tabularum: AST SI INTESTATUS MORITUR, CUI SUUS HERES NEC ESCIT, AGNATUS PROXIMUS FAMILIAM HABETO. Non ergo vocabantur agnati, nisi deficientibus heredibus suis. (*d*) Nec omnibus simul agnatis lex dabat hereditatem, sed ei tantum, qui tunc, quum certum esset, aliquem intestato decessisse, proximo gradu erat. Qua in re adeo legis litteræ inhærebant juris interpretes, ut si proximus agnatus omiserit, vel ante aditam hereditatem decesserit, non daretur ad hereditatem accessus remotioribus. (*e*) §. 7. *Inst. h. t.* Caj. *Inst. II*, 8. 4. Paull. Re-

(*d*) Et ita quidem deficientibus, ut ne spes quidem superesset: Nam *quamdiu sunt heres speratur heres fieri posse, tamdiu locus agnatis non est, veluti si uxor prægnans, aut filius apud hostes sit*. Ulp. *Fragm. XXV*, 3.

(*e*) Existimant quidem Alexander & Jac. Oisel. ad *Caji l. c.* agnatum remotiorem jure civili exclusum, a Prætore vocatum edicto *unde cognati*: sed id quidem non fiebat, nisi simul esset proximus cognatus. Agnato enim proximo non veniente, successive cognati vocabantur, ut recte observat Schulting. *Jurispr. ant. p.* 139.

Recept. Sent. IV, 8. 23. Ulpian. *Fragm. XXV*, 5. Fabrott. ad *Theoph.* §. 7. *de legit. agn. succ.*

IV. Sin plures ejusdem gradus essent agnati, omnes succedebant in capita: sive masculi essent, sive mulieres. Neque enim XII. Tabulæ ullum inter sexus hac in re statuerant discrimen, ut recte animadvertit JUSTINIANUS §. 3. *Inst. h. t.* & Paull. *Rec. Sent. IV*, 8. 22. Postea autem exclusæ sunt agnatæ omnes, præterquam sorores. Unde Paullus *Recept. Sent. IV*, 8. 22. *Feminæ ad hereditates legitimas ultra consanguineas successiones non admittuntur.* Conf. Ulp. *Fragm. XXV*, 6. Quam mutationem jurisprudentiæ mediæ adscribit Imperator *d.* §. 3. Paullus vero id jure civili *Voconiana ratione* introductum dicit. Quod quomodo sit intelligendum erudite exponunt Perizon. *Diss. de lege Vocon. p.* 106. *sequ.* Schulting. *Jurisp. antiq. p.* 412. Tamen & his consuluit Prætor, edicto *unde cognati* eas ad successionem vocans, *d.* §. 3. *h. t.*

IV. Plures ejusdem gradus agnati succedebant in capita.

V. Non agnationis, sed patronatus jure etiam succedebant patres liberis emancipatis, quos contracta fiducia emancipaverant. §. 8. *Inst. h. t.* Quod eleganter explicat Cajus *Inst. I*, 6. 3. *Tamen quum tertio mancipatus fuerit filius a patre naturali fiduciario patri, hoc agere debet naturalis pater, ut ei a fiduciario patre remancipetur, & a naturali patre manumittatur: ut si filius ille mortuus fuerit, ei in hereditate naturalis pater, non fiduciarius, succedat.* Succedebat ergo pater filiis emancipatis, tanquam patronus, si interposuisset illam fiduciam. Sin eam omisisset, succedebat eodem

V. Quo jure successerint patres emancipatis liberis?

jure pater fiduciarius. Prætor tamen deinde, æquitate naturali motus, patrem naturalem vocavit ad bonorum possessionem edicto *unde decem personæ*. §. *Inst. de bon. poss.*

VI. Mutationes novo jure invectæ.

VI. Sed hæc omnia denuo mutavit jus recentius, a Justiniano maxime introductum. Nam primo confusa sunt agnationis & cognationis jura, *Nov.* CXVIII, 3. Deinde & remotiores agnati, propioribus hereditatem repudiantibus, vocati postea sunt per constitutionem, cujus meminit Imperator, §. 7. *Inst. h. t.* Porro ad agnatas quod attinet, iis idem jus dedit Justinianus, quo agnati gaudebant, quamvis illæ haud essent consanguineæ. *L. pen. C. de legit. hered.* Denique & fiducia non amplius opus erat, postquam Justinianus edita constitutione voluit, ut emancipationes semper interposita fiducia factæ fingerentur. §. 8. *Inst. h. t.* Immo omnem quæ inter suos & emancipatos intercedebat, differentiam ratione successionis plane sustulit idem Justinianus. *Nov.* CXVIII, 2.

VII. Successio gentilium.

VII. Deficientibus agnatis ex legibus XII. Tabularum vocabantur gentiles. Ita enim Decemviri: SI ADGNATUS NEC ESCIT, GENTILES FAMILIAM HABENTO. Ulp. *Fragm.* XXV, 1. Processit ergo lex XII. Tabularum a domo ad familiam, a familia ad gentem, hac procul dubio ratione, ut ne bona, si cognati succederent, in aliam gentem transferrentur. Vid. Bynkersh. *Obs. II*, 1. Meminit hujus adhuc Cic. *de Orat. I*, 38. unde colligas, ejus tempore gentilitias successiones nondum in desuetudinem abiisse, quemadmodum & de Cæsare refert Suet. *Jul.* L. eum a Sulla *uxoris*

dote

dote & gentilitatis hereditatibus mulctatum. Sed eas procul dubio abolevit Prætoris edictum, quo & cognati succedere jussi sunt. Sane sua jam ætate obsolevisse illam gentilium successionem testantur Ulp. *l. c.* & Cajus apud *Auct. Collat. Leg. Mos. & Rom. XVI*, 2.

TIT. III.

De Senatusconsulto Tertulliano.

QUum matres liberos non haberent in potestate, nec agnatis possent accenseri, nisi convenissent in manum: consequens erat ex juris Romani principiis, ut nec mutua esse posset inter matres liberosque successio. At postea hoc visum est ab æquitate pietateque abhorrere. Unde utrisque consultum est a posterioribus legislatoribus, & maxime duobus SCtis, de quibus hoc & insequente titulo uberius agendum.

I. Ac primum quidem Prætor, naturalem sequutus æquitatem matres ad liberorum, liberosque ad matrum successionem vocavit edicto *unde cognati. Princ. Inst. h. t.* (I. Primus Prætor liberos ad matris & hanc ad illorum successionem vocavit.)

II. Postea & Cladius Imperator misertus materni luctus, in solatium amissorum filiorum legitimas matribus detulit eorum hereditates. §. 1. *Inst. h. t.* Quo vulgo referunt locum Suetonii in *Claud. XIX. Naves mercaturæ caussa fabricantibus magna commoda constituit, pro conditione cujusque; civi vacationem legis Papiæ Poppææ, Latinæ jus Quiritium, feminis jus quatuor liberorum.* Sed locus hic (II. Postea & Claudius matribus hoc beneficium indulsit.)

hic referri non potest ad jus succedendi, matribus trium quatuorve liberorum in bonis filiorum datum, quum id demum Hadriani temporibus inductum sit: sed ad liberationem a tutela, mulieribus ejusmodi concessam, teste Ulpiano *Fragm.* XXIX, 3. Conf. Schulting. *Adnot. ad h. l. p.* 677. Probabile potius est, quod observat Cuj. *Not. posterioribus. ad* §. 1. *Inst. h. t.* & cum eo Janus a Costa, personale magis fuisse illud Claudii beneficium, quam jus omnibus commune mulieribus.

III. Senatusconsulti Tertulliani historia. III. Tandem asperam illam juris civilis subtilitatem plane sustulit *SC. Tertullianum*, cujus de ætate in tanta fastorum consularium obscuritate vix licet certi quidquam statuere. Divi Hadriani temporibus illud factum esse dicitur §. 2. *Inst. h. t.* Sed quia imperante Hadriano nullus in fastis occurrit Tertullus consul, quum contra sub Antonino anno Christi CLVIII. memorentur *Tertullus & Sacerdos Coss.* dudum suspicatus est Cujacius in *Not. priorib. ad Inst. h. t.* (*a*) in illo institutionum paragrapho intelligendum esse Antoninum Pium, qui & ipse aliquando ductum ex adoptione nomen Hadriani præ se tulerit. Vid. *L.* 57. *D. de judic. junct. L.* 5. *D. ad L. Jul. de vi publ. L.* 91. *D. ad L. Falcid. junct. L.* 93. *D. eod. L.* 58. §. 3. *D. ad SC. Trebell.* (*b*) Sed dubito, an hæc omnia rem conficiant. Nullus sub Hadriano in fastis occurrit Tertullus consul; sed

(*a*) Ita etiam Hotom. *de Leg. p. m* 157. Vinc. Gravina *de Legib. & SC. LXXXIII. p.* 655. *seq.*

(*b*) Addit Cujacius aliud exemplum, epistolam nimirum D. Hadriani de beneficio divisionis

§. 4.

ſed quis neſcit, plures uno anno ſuffectos fuiſſe, quorum rarius meminerint faſti conſulares? Sane in ipſo jure noſtro laudantur *Tertullus & Maximus Coſſ. L. 29. §. 5. D. ad leg. Jul. de adult.* quorum nec faſti faciunt mentionem, & annus ipſe incertus eſt. Rariſſimum etiam hoc quod Hadriani & Antonini nomina confundantur; nec temere unus pro altero videtur intelligendus. Juvare Cujacium videri poſſet Zonaras *XII. p. 593.* qui ait, legem eſſe Antonini Pii, qua ſtatutum ſit, ut liberis inteſtato mortuis, parentes ſuccederent, ac liberi, ſi ipſis liberis carerent, parentibus partem legitimam relinquerent. Sed ea omnia falſa eſſe, nemo, hiſtoriæ juris paullo peritior, poteſt ignorare. (*c*) Nam & patri multo ante Pii tempora ſucceſſio ab inteſtato data eſt etiam in bonis filii emancipati, eique jam antea competiit querela inofficioſi, & jus quoque

§. 4. *Inſt. de fidejuſſ. L. 26. D. de fidejuſſ.* Nam & hanc D. Pii eſſe exiſtimat, ob *L. 4. 9. §. 1. D. de fidejuſſ.* Sed falſum id eſſe, vel inde intelligitur, quod illa D. Hadriani Epiſtola edicto perpetuo fuit comprehenſa. Paull. *Recept. Sent. I, 21. 1.* adeoque jam ante Antonini Pii imperium exſtitit.

(*c*) Idem ſentiendum de narratione Chronici Paſchalis *ad annum CLXXVI.* ubi tum conſtitutum eſſe ait auctor, ut ab inteſtato pater liberis ſuccederet, ac filio ingrato τριώγκιον relinqueretur ex bonis paternis. Sed quam raro hiſtorici recentiores ea, quæ ad jus pertinent, accurate exponant, jam a Jac. Gothofredo oſtenſum eſt ad *L. 1. C. Theod. de infirm. pœn. cælib. & orbis.*

que quartæ ad excludendam inofficiosi querelam antiquiorem esse, jam supra observavimus ad *Lib. II. Tit. XVIII. XIX.* §. 7.

IV. Ejus ætas. IV. Quare tutissimum videtur, statuere, SC. Tertullianum omnino Hadriani temporibus fuisse confectum, consulum vero suffectorum, sub quibus id factum, periisse memoriam, nec adeo certum annum ei facile posse adsignari. Id modo exploratum videtur, Tertullianum SC. Orphitiano esse antiquius, priusque matribus de bonis liberorum quam liberis de bonis maternis fuisse prospectum. Cujus rei rationem, quam sese ignorare fatetur Vinnius *ad princ. Inst. de SC. Orphit.* hanc esse suspicatur V. C. Ant. Schultingius ad *Ulpian. Fragm. XXVI*, 8. *p. 669.* quod mater, si voluit, pietatis officio per testamentum potuerit satisfacere, id quod per ætatem sæpe non licuerit liberis. Quia ergo sæpius liberorum hereditate exciderint matres, quam materna liberi; mirum haud esse putat laudatissimus Schultingius, quod prius de matrum, quam de liberorum successione cogitarit Senatus.

V. Ejusdem materia. V. Ceterum SC. illo Tertulliano cautum est, ut mater ingenua trium, libertina quatuor liberorum jus habens ad bona filiorum filiarumve admitteretur intestato mortuorum, licet ea in potestate parentis esset, ita tamen, ut si alieno juri subjecta esset, jussu ejus adiret hereditatem, cujus juri esset subjecta. §. 2. *Inst. h. t.*

VI. Quæ matres ex hoc SC. successerint liberis? VI. Indulgetur ergo id beneficium matri, non item aviæ, ceu disertis verbis tradit Justinianus §. *eod.* Neque omnes matres eo beneficio gavisæ sunt; sed quæ jus liberorum habebant,

bebant, de quo supra ad LIB. I. TIT. XXV. §. 2. seq. egimus. Et ingenuis quidem civibus tribus; Latinis, jus Quiritium consequutis totidem; libertinis quatuor liberis opus erat, si vellent succedere in bonis liberorum. Jul. Paull. *Recept. IV*, 9. 1. & 7. 8. Porro hos liberos fuisse oportebat vivos, (*d*) & quidem vel septimo pleno, vel decimo mense natos, siquidem immaturi non proderant, quemadmodum nec tergemini uno partu editi, (*e*) nec monstruosi aut prodigiosi, (*f*) nec abortus abactique infantes proficiebant. Paull. *l. c.* §. 1. *sequ.* Defectus tamen omnes, quin & ipsam orbitatem supplebat beneficium principis, quo etiam jus liberorum consequebantur eæ, quæ nunquam peperissent; de quo supra LIB. I. TIT. XXV. *n.* 4. diximus.

VII. Observandum etiam est, anteferre hoc SC. matri liberos defuncti, omnesque, qui ei heredum suorum loco sunt, sive primi gradus, sive ulterioris, quin & emancipatos, quippe quos & prætor ante matrem ad bonorum possessionem vocabat. Præferebatur etiam VII. Quinam matribus prælati?

(*d*) Mortui enim non proderant, ut nec in lege Papia Poppæa. *L.* 129. *D. de V. S.*

(*e*) Nisi per intervalla infantes exclusi: qualia exempla sunt *L.* 3. *D. si pars hered. pet.* & apud Plin. *Hist. Nat. VII*, 11.

(*f*) Secus ac in lege Papia Poppæa, secundum quam etiam monstruosi partus numerum liberorum supplebant. *L.* 135. *D. de V. S.* Jac. Gothofr. ad *L. Pap. cap. XII.* Sed in promtu caussa est, siquidem in lege Papia de damno vitando, in SC. Tertulliano de captando lucro agebatur.

etiam pater, ad quem ipsa lege hereditas bonorumve possessio edicto *unde legitimi*, & *unde decem personæ* pertinebat. Denique & frater consanguineus matri præferebatur, quin & adoptivus. *L.* 1. §. *ult. D. de suis & legit. hered.* Soror vero consanguinea non excludebat matrem, sed simul cum ea adibat hereditatem pro dimidia, si filia decessisset: ast, si filius, pro virili. *L.* 2. *C. Th. de sec. nupt.* Quæ omnia breviter, ast accurate, complexus est Ulpian. *Fragm. XXVI*, 8.

VIII. Mutationes jure novo invectæ.

VIII. Sed hæc omnia suo more immutavit Justinianus. Nam præterquam quod trium quatuorve liberorum jus noluit amplius a matribus desiderari, fratres etiam tam consanguineos, quam uterinos matres excludere vetuit, *Nov. CXVIII*, 2. Quæ omnia a doctoribus uberius ad hunc titulum solent explicari.

TIT. IV.

De SC. Orphitiano.

Quemadmodum matribus consultum est SC. Tertulliano, ita liberi ad successionem in bonis maternis vocantur SC. Orphitiano, (*a*) de quo hoc titulo differendum.

I. Ex legibus XII. Tabularũ matris intestatæ hereditas non pertinebat ad liberos.

I. Ex legibus XII. Tabularum ad liberos matris intestatæ hereditas haud pertinebat, quia feminæ suos heredes non habebant. Ulpian. *Fragm.* XXVI, 7. Immo nec locus erat bono-

(*a*) Alius SC. Orphitiani, quod ad manumissiones pertinuit, meminit Paullus *Recept. Sent.* IV,

bonorum possessioni *unde liberi* ad obtinenda bona materna. Siquidem hæc tantum suis dabatur, vel iis, qui sui mansissent, nisi fuissent emancipati. *L. 1. §. 6. D. unde liberi.*

II. Poterat tamen contingere, ut liberis liceret maternam petere hereditatem, aut querelam instituere inofficiosi testamenti, etiam antequam liberi essent SC. Orphitiano ad successionem in maternis bonis vocati. Quando enim matres a patribus fuerant emancipatæ, adeoque nullos habebant agnatos, liberis ab intestato competebat bonorum possessio, *unde cognati*: qua impetrata, omnino testamentum matris poterant impugnare, quemadmodum, idem licebat aliis, quibus hæc bonorum possessio fuerat data. *L. 6. p. D. de inoffic. test.* Sin in manum convenissent matres, liberis suis erant loco consanguinearum, & hinc etiam hoc casu liberi tamquam proximi heredes ab intestato, hereditate adita, procul dubio poterant materna testamenta querela inofficiosi impugnare, arg. *L. 7. D. eod.* Et talia fuere exempla querelæ inofficiosi adversus matrum testamenta motæ, ante SC. Orphitianum, quorum meminit Val. Max. VII, 8. 2. VII, 7. 4. Plin. *Epist.* V, 1. Vid. Schulting. *Jurispr. ant. p.* 668.

II. Poterant tamen liberi uti querela inofficiosi.

III. Sed præcipue liberis consultum est SC. ORPHITIANO, facto Rufo & Orphito Coss. *Princ. Inst. h. t.* Atqui Julianus Rufus & Gavius

III. SC. Orphitiani historia.

 Or-

· IV, 14. 1. quod idem esse cum hoc putat Guil. Ranchin. *de Success. ab intest.* §. *V*, 2. diversum a nostro mavult Schulting. *jurispr. ant. p.* 427. cujus sententia videtur verosimillima.

Orphitus (*b*) vel, ut in fastis Hub. Golzii *ad ann.* Iↄccccxxx. vocantur, Vettius Rufus & Cornelius Scipio Orphitus fasces tenuere anno U. C. Iↄccccxxxi, Christi clxxviii. teste Henr. Noris. *Epist. Consul. pag.* 462. *Tom. XI. Thes. Ant. Rom.* Unde constat, eodem anno prodiisse illud SC. Antecessit illud Imperatorum Antonini & Commodi Oratio, in Senatu recitata, cujus meminit Ulpian. *Fragm. XXVI*, 7. Qua de re Jul. Capitolin. *vit. Marci Anton.* XI. *M. Antoninus etiam leges addidit de vicesima hereditatum, de tutelis libertorum, de bonis maternis, & item de filiorum successionibus pro parte materna.* Ultima enim lex non alia est, quam SC. Orphitianum, quod & alias soli M. Antonino tribuitur. *L. 9. D. ad SC. Tertull. & Orphit. L. 6. D. eod. L.* 230. *D. de verborum signif.*

IV. Ejus materia. IV. Ceterum hoc SC. data est tam filio, quam filiæ legitima matris hereditas, etiamsi alieno juri subjecti essent, ita, ut præferrentur consanguineis & agnatis defunctæ matris. *pr. Inst. h. t.* Liberis vero omnibus hoc concessum beneficium, etiam vulgo quæsitis, quippe quorum mater incerta esse haud potest. §. 3. *Inst. eod.* Paull. *Recept. Sent. IV*, 10. 1. Nec capitis deminutione perimebantur istæ successiones. §. 2. *Inst. eod.* Quod tamen de minima

(*b*) *Orphitianum an Orphicianum* scribendum sit, nondum constat. *Orphitorum* cognomen in antiquitate notissimum. Tamen & Q. ORPHICI mentio fit in Inscriptione apud Gruter. *pag.* IↃLXXXV, 1.

ma intelligendum. Nam ad filiam, quæ vel ancilla vel liberta ex SC. Claudiano fuerat facta, non magis quam ad Latinos & peregrinos legitima illa matris intestatæ hereditas pertinebat. Paull. *l. c.* §. 2. 3.

V. Quamvis vero patri liberi ipso jure heredes essent: (vide supra *Lib. III. Tit.* 1. §. 1.) matris tamen illi heredes fiebant non ipso jure, sed vel aditione hereditatis simplici, vel bonorum possessionis petitione, vel cretionis sollemnitate. Paull. *Recept. Sent. IV*, 10. 4. & ibi. Cujac. immo & pro herede gestione maternam hereditatem adquirere potuisse filium ex *L. 3. C. ad SC.* Orph. patet. V. Quo pacto liberi ex hoc SC. matris heredes facti?

VI. At nec hoc quidem SC. mutatione caruit. Primo enim constitutionibus illud ad nepotes etiam & pronepotes extensum est §. 1. *Inst. h. t. L.* 11. *C. de suis & legit. lib.* Deinde & vulgo quæsitos eo tantum casu matribus succedere passus est Justinianus, si hæc non sit illustris, nec alios liberos habeat legitimos. *L. pen. C. ad SC. Orphit.* Denique usus hujus SC. plane obsolevit, ex quo per *Nov.* CXVIII, 1. liberi matri patrique eodem jure succedere cœperunt. VI. Mutationes novo jure invectæ.

TIT. V.

De successione Cognatorum.

DEficientibus suis & agnatis, proxime ad successionem vocabantur cognati, cujus juris originem ad hunc titulum ex antiquitatibus repetere juvabit.

An cognatos ad successionem vocarit Lex XII. Tabularum?

I. Leges XII. Tabularum nullam habebant cognatorum rationem, quod falso sibi persuadet M. Vertran. Mauros *de jure liber.* XXVII. Quamvis enim apud Paullum *Recept. Sent.* IV, 8. 22. legamus: *Ceterum lex XII. Tabularum nulla discretione sexus cognatos admittit*: recte tamen Rittershusius ad *h. t.* & Jac. Gothofr. ad *LL. XII. Tab. Tab. V.* observarunt, in mendo cubare illum Paulli locum, legendumque esse non *cognatos*, sed *agnatos*. Sane præter heredes suos, agnatos & geniales nullus jure decemvirali succedendi ordo proditus legitur.

II. Cognatorum successio ex jure Prætorio est.

II. Tota ergo illa succedendi ratio e jure prætorio descendit, quo bonorum possessio ex edicto *unde cognati* promittebatur cognatis, si sui heredes ac agnati deficerent, ceu observat ipse Imperator *princ. Inst. h. t.*

III. Quinam cognati?

III. Cognati quinam vocentur, notum est, scilicet qui per feminas conjunguntur. *L. ult.* §. 1. *D. de gradib.* Per adoptiones contingebat cognatio civilis, quæ tamen non cognationis, sed agnationis jura tribuebat. *L.* 4. §. 1. *D. de gradib.* Sed & vulgo quæsiti, qui nullos agnatos habebant, cognatos tamen suos habere poterant: non vero servi, si quidem servilium cognationum in successionibus nulla habebatur ratio, *L.* 1. §. 2. *D. unde cognati*, adeo, ut ne per manumissionem quidem cognationem reciperent. *L.* 7. *D. eod.*

IV. Iis etiam accesi agnati capite deminuti.

IV. Cognatorum loco etiam habebantur agnati, minimam capitis deminutionem passi, exceptis fratribus & sororibus emancipatis, non tamen etiam liberis eorum, qui una cum

fratri-

fratribus, in potestate retentis, succedebant pro portionibus dimidiis. (*a*) §. 1. *Inst. h. t.* ibique Theophilus.

V. Quamvis vero etiam cognati gradu tantum proximi ad successionem vocarentur; non ultra septimum tamen gradum hoc Prætoris beneficium sese porrigebat, siquidem e septimo gradu vocabantur sobrino sobrinave nati natæve, §. *ult. Inst. hoc tit.* quum agnati non solum ad decimum usque gradum, sed in infinitum vocarentur. Franc. Duaren. *Comment. ad tit. unde cognati*. p. 580. — V. Ad quorum gradum successerint cognati?

VI. Sed & hæc omnia mutavit jurisprudentia Justinianea. Ex quo enim per *Novell.* CXVIII, 3. cognati agnatis per omnia sunt æquiparati; isto prætoris beneficio non amplius opus fuit: nec ad septimum tantum gradum, sed in infinitum cognati æque atque agnati admitti cœperunt. — VI. Jus novum.

TIT. VI.

De gradibus Cognationum.

Quum *στέμματα* cognationum in quæstionibus de successione soleant numerari; operæ pretium se facturum credidit Tribonianus, si de gradibus cognationis singulari titulo ageret.

I. Gradus vero dictos docet Paullus *L.* 10. §. 10. *D. h. t. a similitudine scalarum locorum*que — I. Gradus unde dicti.

(*a*) Hoc tamen non ex Prætoris edicto est, sed ex lege Anastasiana, cujus mentio fit. *L.* 4. *C. de legit. tutor. L. ult. C. de legit. hered.*

que proclivium, *quos ita ingredimur*, *ut a proximo in proximum*, *id est*, *in eum*, *qui quasi ex eo nascitur*, *transeamus*. Tota illa lex prolixissima decerpta est ex Paulli *libro singulari*, *de gradibus*, *& adfinibus & nominibus eorum*, quem libellum Paulli, lege ista non multo prolixiorem, integrum in amici cujusdam sui bibliotheca exstitisse, refert Cujac. *Obs. IV*, 40.

II. Lineae quid & quotuplices? II. Lineas concipiebant duas, *directam* alteram, alteram *transversam*, quarum illa genitores & genitos; haec e latere junctos comprehendit. Illa iterum in *superiorem* & *inferiorem* distinguebatur. In his vero lineis ita numerabant personas, ut semper generata persona novum gradum adjiceret. *princ.* *&* §. 7. *Inst. h. t.*

III. Linea directa superior. II. In linea directa superiore primo gradu erant pater & mater; secundo avus & avia; tertio proavus & proavia; quarto abavus & abavia; quinto atavus & atavia; sexto tritavus & tritavia; septimo & reliquis gradibus propria nomina deficiunt, iique communi vocabulo *majores* adpellantur. *L.* 10. §. 7. Inferior. *D. h. t.* In linea inferiore primo gradu erant filii & filiae; secundo nepotes & neptes; tertio pronepotes & proneptes; quarto abnepotes & abneptes; quinto atnepotes & atneptes; sexto trinepotes & trineptes; septimo gradu denuo nomina cognationum propria exspirant, & remotiores descendentes *posteri* vel posteriores dicuntur *d. L.* 10. Transversa. §. 7. *eod.* Denique in linea transversa numerabantur *secundo* gradu fratres & sorores; *tertio* fratris sororisque filii & fi-

liae,

liæ, (*a*) patruus, amita, avunculus & matertera; *quarto* fratris & sororum nepotes, neptes, fratres patrueles, sorores patrueles, consobrini & consobrinæ, amitini & amitinæ, patrus magnus & amita magna, avunculus magnus, & matertera magna; *quinto*, fratris & sororis pronepotes & proneptes, fratris patruelis, sororis patruelis, amitini, amitinæ, consobrinorum consobrinarumve filii & filiæ, propior sobrino sobrina, (*b*) propatruus, proamita, proavunculus, promatertera; *sexto* fratrum sororumque abnepotes & abneptes, fratris patruelis, sororis patruelis, amitini, amitinæ, consobrini, consobrinæ nepos, neptis; patrui magni, amitæ magnæ, avunculi magni, materteræ magnæ nepos, neptis; propatrici, proamitæ, proavunculi, promateriæ filii, filiæ abpatruus, abamita, abavunculus, abmatertera. Reliqui gradus denuo propriis nominibus destituuntur. §. 1. 7. *Inst. h. t.* Paull. *Recept. Sent. IV*, 11. 1. *seq.*

IV. Schema graduum cognationis

IV. Quum vero hæc omnia difficilius concipiantur; in schemate quodam veteres jureconsulti solebant rem omnem ob oculos ponere. Quare etiam Institutionibus suis inseruerat Justinianus, secundum §. *ult. Inst. h. t.* & in

(*a*) Propriis nominibus & hæ cognationes destituuntur. Vide Plaut. *Pœnul. V*, 2. Paull. *L.* 10. §. 4. *D. de grad.* Vulgo tamen vocantur *nepotes*. Vid. Casaub. ad *Spartian. Hadr. II.*

(*b*) Id est patrui magni, amitæ magnæ, avunculi magni & materteræ magnæ filii filiæ. Conf. Theod. Ryck. ad *Tacit. Ann. XII*, 64.

& in paraphrasi Theophilus, quod tamen utrimque periit. At plura tamen ejusmodi schemata antiqua supersunt. Tria elegantissima dedit Isidorus Hispalensis *Orig. IX, 7. p. 1059. seq. edit.* Dionys. Gothofr. quorum primum scalarum, alterum arboris, tertium rotæ refert imaginem. Alia hujus generis in scriniis suis habuit Cujacius, quorum unum, codici cuidam Theodosiano præmissum, edidit *Lib. VI. Obs. cap. XL. p. m.* 268. quod licet non nisi agnatos complectatur, dignum tamen videtur, quod & hic ponatur ob oculos, ut modus ille veterum delineandi gradus agnationis eo rectius intelligatur.

Tab. A.

T I T. VII.

De servili Cognatione.

CUm Vinnius, tum ceteri fere omnes notant, in plerisque MS. & in Græca paraphrasi hunc locum nullam novam inscriptionem habere, sed cohærere titulo præcedenti. Nos tamen in supra habita illa *χρίσει*, pauca tantum delibabimus, quæ ad antiquitates facere videbuntur.

I. Nulla cognatio servilis. I. Servorum nulla olim cognatio intelligebatur in caussa successionis. Quamvis enim in nuptiis contrahendis etiam jure antiquo servilis cognationis ratio haberetur, eaque nuptiis esset impedimento, si forte pater & filia, frater & soror essent manumissi; §. 10. *Inst. de nupt. L.* 14. §. 2. 3. *D. de ritu nupt.* in successionibus tamen naturalis illa servorum

cogna-

cognatio insuper habita est *L. ult. §. 5. D. de grad. & adfinit.*

II. Neque id solum de servis ipsis nondum manumissis intelligendum, qui nec successorem habere, nec alteri succedere poterant. *L. 4. comm. de success.* sed & de libertinis. Nam his defunctis sui tantum heredes, non vero agnati ulli aut cognati ad successionem vocabantur. Deficientibus suis, proximi heredes erant patroni, de quibus in lege XII. Tabularum fuerat cautum: SI LIBERTUS INTESTATO MORITUR, CUI SUUS HERES NEC ESCIT, AST PATRONUS, PATRONIVE LIBERI ESCINT, EX EA FAMILIA IN EAM FAMILIAM PROXIMO PECUNIA DUITOR. Jac. Gothofr. *Leg. Tab. Tab. V.* De qua lege titulo sequente agemus. II. Liberti succedebant, sui, & deinde patroni ex lege XII. Tabularum.

III. Id vero quum inhumanum videretur humanissimo Imperatori Justiniano; antiquum illud jus constitutione sua correxit, voluitque, si quis in servili constitutus consortio, liberum (*a*) vel liberos habuerit, sive ex libera, sive ex servilis conditionis muliere; vel contra serva mulier ex libero vel servo habuerit liberos cujuscunque sexus, & ad libertatem his pervenientibus, ii qui ex servili ventre nati sunt, libertatem meruerint, vel dum mulieres liberæ erant, ipsi in servitute eos habuerint, & postea ad libertatem pervenerint, ut hi omnes ad successio- III. Justiniani constitutio deperdita.

(*a*) Ita ipse Imperator *princ. h. t.* loquitur quemadmodum & alibi *L. 13. C. de inoff. test.* Sed & Aurelius Victor eodem vocabulo numero singulari usus est: *Nerva Trajanum in liberi locum adoptavit.*

cessionem patris vel matris veniant, patronatus jure hac in parte sopito. *pr. Inst. h. t.*

IV. Eam restituit Cujacius. IV. Non exstat quidem amplius illa Justiniani constitutio, cum ipso scilicet priore codice intercepta; epitomen tamen ejus, in membranis quibusdam Latine expressam exhibet Cujacius *Obs.* XX, 34. ubi & ex Basilicis constitutionem Græcam recenset, quam ipse integram hanc esse Justiniani constitutionem existimat. Græce sane illam scriptam, satis patet ex §. 3. *Inst. de success. libert.*

T I T. VIII.

De successione libertorum.

Libertini apud Romanos sæpe erant opulentissimi, & hinc multum referebat, quis eorum in bona succederet. Quamvis vero omnes libertini, ut supra observavimus, initio essent cives Romani; alia tamen jam olim erat successio libertorum, alia ingenuorum, ceu ex sequentibus patebit.

I. Patroni succedebat libertis deficientibus suis. I. Quemadmodum ingenuis primo loco heredes sui, secundo agnati succedebant; ita ad libertorum successionem primo loco heredes sui, secundo patroni patronorumve liberi vocabantur. Legem ipsam decemviralem §. *II. Frag.* XXVII, 1. & XXIX, 1. Patroni enim, ut recte observat Arn. Vinn. *ad princ. Inst. hoc t.* eodem apud Romanos jure censebantur, ac agnati, quod & Justinianus observans in Constitutione Græca apud Cujac. *Obs.* XX, 34. Δοκοῦσι δὲ inquit ΣΥΓΓΕΝΕΙΣ εἶναι, τῶν ἐλευθερωθέντων οἱ ἐλευθερώσαντες

πάτρονες αὐτῶς, *Videntur enim agnati libertorum qui illos manumiserunt*. Unde & patronorum nomina liberti adsumebant, tamquam filii, teste Lactant. *Div. Inst. IV*, 3. Sic Pompeji M. libertus Pompejus Leneus dictus, Plin. *Hist. Nat. XXV*, 5. Ciceronis alter Laurea Tullius, Plin. *Hist. Nat. XXXI*, 2. alter Tullius Tiro, cujus frequens mentio in Epistolis ad familiares. (*a*) Quin sæpe ea conditione legatum patroni libertis relinquebant, ut ne de nomine suo exirent. Vid. *L.* 94. *D. de legat.* 3. *L.* 88. *§.* 6. *de legat.* 2. *L.* 108. *D. de condit. & demonstr.* Quare non mirum, si in libertorum successionibus eumdem locum tenuere patroni, quem in ingenuorum hereditatibus agnati.

II. Legitima illa successio qualis?

II. Succedere ergo liberto non poterat patronus, si illi essent heredes sui, quales erant liberi non naturales tantum, sed etiam adoptivi, ut & uxor, quæ in manum convenerat. His vero deficientibus, licebat quidem liberto, testamento facto patronum præterire; si vero intestatus ille decessisset, patroni patronive liberi

(*a*) Constat hoc ex ipso jure nostro. *Vid. L.* 77. *§.* 15. *D. de legat.* 2. *L.* 38. *§.* 2. *& L.* 94. *D. de leg.* 3. & adde Dionys. Gothofred. *ad L.* 108. *D. de cond. & demonstr.* Car. Sigon. *de Nomin. Rom. p.* 1418. qui etiam ex Plinio & Quinctiliano observat, libertos nomen patroni, servos prænomen heri adsumsisse, dictos quippe *Lucipores*, *Marcipores*, *Publipores*, quasi Lucii, Marci, Publii pueros. Ceterum præter hos patronos libertini sibi etiam alios eligebant, quorum se tutelæ credebant, dicti hinc eorum *clientes*. Vid. Casaub. ad *Suet. Jul. II.*

ri ad successionem vocabantur, hereditate in capita divisa, & gradibus remotioribus exclusis. Hinc si patronus superstes esset, & alterius patroni filius; ad solum patronum hereditas devolvebatur. Patroni quoque nepotes succedere non poterant, si alterius patroni superesset filius. Et sic de reliquis casibus statuendum. Ulpian. *l. c.* Paull. *Rec. Sent. III*, 2. 1. *sequ. L.* 23. §. 1. *D. de bon. libert.*

III. Eadem mutata a Praetoribus tum restricta, libertorum testamentifactione.] III. Sed iniqua postea haec testandi libertas visa est praetoribus, qui, ne patroni (*b*) libertorum hereditatibus fraudarentur, edicto illis consulendum putabant. Illo libertus, facto testamento decedens, liberis suis & naturalibus haud relictis, jubebatur patrono ejusve liberis dimidiam bonorum partem relinquere; si nihil, aut minus certe parte dimidia, reliquerat; dabatur patrono contra tabulas, partis dimidiae bonorum possessio. (*c*) Ulpian. *l. c.* Conf. Suet. *Neron.* XXII. Dio Cass. LI. *p.* 454.

IV. Tum exclusis quibusdam oeredibus suis. IV. Quod si vero intestatus decesserat libertus, relicto herede suo, sed adoptivo tantum, vel uxore, quae in manum convenerat; dabatur denuo patrono contra hos suos heredes,

(*b*) Totum illud beneficium ad patronos, non item ad patronas pertinuit, quum tamen inter eos haud distinxissent Leges XII. Tabularum. Ulpian. XXIX. 4. & 5.

(*c*) Non dabatur haec bonorum possessio, nisi hereditas esset adita, aut bonorum possessio petita, quod secus fiebat in bonorum possessione, quae liberis contra tabulas dabatur. Latius haec exsequitur Ant. Faber. *Error. pragm. decad. L. err.* 7. *n.* 6. *sequ.*

des, partis dimidiæ bonorum possessio. Ulpian. *l. c.* Soli ergo patronum excludebant naturales liberi, sive sui, sive emancipati, sive in adoptionem dati, si modo ex ulla parte scripti heredes erant, vel bonorum possessionem contra Tabulas petierant. Nam alias exheredati videbantur, adeoque patronum excludere non poterant. §. 2. *Inst. h. t.*

V. In libertæ bonis semper succedebat patronus.

V. Ast hæc omnia de libertorum tantum bonis edixerat Prætoris. *In bonis liberta*, inquit Ulp. *patrono nihil juris ex dicto datur. Fragm.* XXIX, 2. Quod non ita intelligendum, ac si patronis Prætor hic succurrere noluerit, sed quod non opus hac in re fuerit prætoris beneficio. Libertæ enim nullos habebant heredes suos, qui patronum excluderent. Quumque patroni legitimi essent earum tutores; consequens erat, ut nec testari, nec in manum convenire sine eorum auctoritate possent. Ulpian. *Fragm. XI*, 27. Itaque intestatis mortuis, semper hereditas ad patronos pertinebat, neque contingere poterat, ut hi bonis earum exciderent.

VI. Lex tamen Papia quibusdam libertabus concessit testamenti factionem.

VI. Ast lege Papia Poppæa, quæ varia foecunditati præmia proposuit, etiam libertabus quodammodo facultas data est patronos hereditate excludendi. Ea enim lex tutela liberavit libertas, quæ vel quatuor liberos essent enixæ, Ulp. *Fragm. XXIX.* 3. vel certe jus quatuor liberorum beneficio principum impetrassent, cujus rei exemplum exstat apud Sueton. *Claud. XIX.* nec non apud Grut. *Inscript. p.* DCXXXI, 2. ubi mentio fit Corneliæ Zosimæ HABENTIS JUS QUATUOR LIBERORUM BENEFICIO CÆSAR. Consequens ergo erat, ut hæ li-

libertæ & libere sine auctoritate patronorum testari possent, & patronos hereditate excludere. Ne tamen id fraudi esset patronis, eadem lege cautum est, ut pro numero liberorum libertæ superstitum patrono virilis pars deberetur. Ulp. *l. c.* Add. *Comment. nostr. ad L. Jul. & Pap. Popp. II,* 11. *p.* 242.

VII. Ejusdem legis caput de bonis liberti centenarii.

VII. Eadem lege etiam de bonis libertorum nonnulla statuta sunt, quæ nobis servavit Justinianus §. 2. *Inst. h. t.* Cautum est enim, ut ex bonis liberti ejus, qui sestertia CM. patrimonium reliquerat, & pauciores quam tres liberos, (sive is testamento facto, sive intestatus mortuus erat,) virilis pars patrono ejusve liberis masculis deberetur, sin tres liberos haberet, patrono in ejus hereditate nihil juris esset. Sin non haberet sestertium centum, liberam libertus haberet testandi facultatem, & si liberta liberos non haberet jure antiquo patroni eorumve liberi masculi ab intestato succederent: sin sine liberis decederet, patronus jus nullum in ejus bonis haberet. Nam summa hæc pro Augustei ævi opulentia minor procul dubio videbatur, quam ut ejus rationem haberent leges. Perizon. Dissert. *de Lege Vocon. p.* 173. Conf. Jac. Gothofr. ad *L. Pap. Popp. XXV.* & *Comment. nostr. II,* 22.

VIII. Aliud ejusdem legis caput de successione patronæ.

VIII. Denique quum beneficium Prætoris, quod §. III. & IV. descripsimus, ad solos patronos, non item patronas, pertineret: eadem lex Papia Poppæa patronæ ingenuæ duos, libertinæ tres liberos enixæ, id juris dedit, quod patronus habebat ex edicto, ut scilicet posset bonorum possessionem contra tabulas liber-

liberti, aut ab inteſtato contra heredes non naturales petere. Ulpian. *Fragm. XXIX, 5. 6.* Vid. *Comm. noſtr. ad Leg. Jul. & Pap. Poppæam II, 22.* Eadem lex Papia liberis patronæ ingenuæ, trium libertorum jure honoratæ, item jus conceſſit, quod ipſi patronæ tribuerat. Ulp. *l. c. n. 7.* Add. *Comm. noſtr. II, 22. p. 358.*

IX. Omnes vero hæ leges non niſi de libertinis civibus Romanis loquuntur. Tempore enim conſcriptarum XII. Tabularum, uti & libera republica, omnes libertini ad civitatem Romanam adſpirabant. Poſtea ſub Auguſto, quo imperante etiam lex Papia Poppæa lata eſt, libertini quidam dedititiæ conditionis eſse cœperunt, quemadmodum ſub Tiberio Juniani Latini orti ſunt. (Vide ſupra *ad Lib. I. Tit. IV. V. n. 11. ſequ.*) At ne Latini quidem, nedum dedititii, habebant teſtamenti factionem: *L. 1. pr. D. de ſuis & legit. hered.* ſed bona eorum, tanquam ſervorum peculia, manumiſsores retinebant. §. 4. *Inſt. h. t.* Porro SC. Largiano (*d*) cautum, ut liberi manumiſsoris non nominatim exheredes ſcripti, extraneis heredibus eorum in bonis Latinorum præferrentur. *L. un. C. de Lat. lib. toll.* Immo & D. Trajanus edixit, ut liber- IX. Qualis fuerit ſucceſſio in bonis dedititiorum & Latinorū.

(*d*) Videtur id SC. conditum A.U.C. IↃCCXCIIII. Ti. Claudio Druſio F. Cæſ. Aug. & A. Cæcina Largo Coſs. Quod vero Largianum, non Claudianum dictum id SC. inde eſſe videtur, quod Claudius Cæſar hunc conſulatum per duos tantum menſes geſſit, collegæ vero Largo magiſtratum in annum totum prorogavit, teſte Dione Caſſio LX. *p.* 771.

berti Latini, qui invito vel ignorante patrono ad civitatis jura festinaverint, ex beneficio principis, viri quidem cives Romani haberentur, at morerentur tamen Latini. §. 2. *Inst. h. t. L. un. princ. & §. ult. C. de Lat. lib. toll.* Quare in eo durissima erat Latinorum dedititiorumque conditio, nec poterat ullo casu patronus libertorum ejusmodi hereditate privari.

X. Novum jus Justiniano invectum. X. Verum Justinianus nullam hic antiqui juris vel volam vel vestigium reliquit. In constitutione enim, quam *superiore Titulo* §. 4. allegavimus, quæque in Basilicis exstat *Tom. VI. p. 595.* jussit, ut si libertus vel liberta minores centenariis essent; id est, minus quam centum aureorum haberent substantiam, (*e*) nullum locum haberet patronus in eorum successione, dummodo testamentum fecerint. Sin intestati decesserint, nullis liberis relictis, patronatus jus ex lege XII. Tabularum integrum maneret. In majorum centenariis bona, si li-

(*e*) Pro mille enim sestertiis Lege Papia Poppæa definitis Imperator unum aureum substituit, & quidem tanquam interpres. (*Vid.* §. 3. *Inst. h. t.*) Sed lepida sane interpretatio, quæ historiæ plane repugnat. Aureus enim, qualis Justiniani ævo in usu fuit, vix centum sestertiis respondit. Siquidem adhuc Ulpiani ævo dena tantum sestertia centum aureos conficiebant. Hinc advocatorum honorarium denis sestertiis definitum dicitur apud Tacit. *Ann. XI, 7.* centum aureis apud Ulpian. *L. 2. §. 12. D. de extraord. cognit.* Vid. Gronov. *de Pecun. vet. I, 5.* Sed sæpius in Pandectis ex CM. sestertium Tribonianus exsculpsit C. aureos. Vid. Cujac. *Observ. XIX, 31.* & ad *L. 10. D. de dolo malo.*

si liberos haberent heredes, vel bonorum possessores, nihil juris patrono esset; sin sine liberis decesserint intestati, ad omnem hereditatem patroni patronæve vocarentur; sin vero fecerint testamentum, patronosve aut patronas præterierint, hi per bonorum possessionem tertiam bonorum partem, (non ut antea dimidiam,) consequerentur, ita, ut eam portionem sine onere haberent, & ne legata quidem aut fideicommissa liberis liberti libertæve præstare cogerentur. Jus porro illud succedendi in bonis libertorum Justinianus etiam ad collaterales patronorum cognatosque usque ad quintum gradum extendit. §. 4. *Inst. h. t.* Denique sublata Latinitatis & dedititiorum conditione, omnibus promiscue libertinis testandi jus indulsit, *L. un. C. de Lat. lib. toll. & L. un. Cod. de dedit. lib. toll.* adeoque patronis vel jus suum, vel saltim partem speratæ hereditatis ademit.

TIT. IX.

De adsignatione Libertorum.

Adsignatio libertorum veluti exceptio erat legum de successione libertorum. Nam quod generaliter superiore titulo definitum est, patroni liberos mortuo parente æquis portionibus in bonis libertorum succedere, id hanc habere exceptionem intelligitur, nisi uni ex liberis libertum adsignaverit patronus. Quæ adsignatio qualis fuerit, ad hunc titulum docendum est.

I. Satis opima olim erant jura patronatus. Præter spem enim successionis, cum isto jure con- I. Jura patronatus.

in quonā constiterint. conjunctam, de qua titulo praecedente actum, patrono debebantur operae, dona, munera. Vid. Jac. Oisel. ad *Caji Inst. II, 9. 4. p. m.* 156. Immo libertus, non minus, quam filius, alere tenebatur patronum pro modo facultatum, si is ad egestatem vergeret. Paull. *Recept. Sent. II, 32. 1. L. 5. §. 18. & L. ult. D. de agnosc. & alend. lib.* Unde opulenti liberti veluti pars quaedam erant patrimonii & jure is poterat locupletior videri, cui plures essent liberti locupletiores.

II. Adsignatio libertorum qualis? II. Quemadmodum igitur parentes libertis certam bonorum portionem solebant dare, ita & iisdem poterant adsignare libertos. *Adsignare* vero *libertum* erat testificari, cujus ex liberis libertum parens esse velit, *L. 107. D. de verb. signif.* eaque adsignatio non solum testamento & codicillis fieri poterat, sed & per modum contractus, aut donationis inter vivos, vel mortis caussa, quibuscumque verbis, epistola, chirographo, pure, sub conditione, immo & solo nutu. *L. 1. §. 3. & L. 7. de adsign. lib.* Dabatur tamen ea adsignandi facultas tantum ei, qui duos pluresve liberos in potestate habebat. Hic enim solum libertum libertamve adsignare poterat. §. 2. *Inst. h. t.* Quod si vero is, cui adsignatus erat libertus, emancipatus fuerat, evanescebat adsignatio. *L. 1. fin. ff. eod.* §. 3. *Inst. h. t.* Cui non opponenda *L. 9. D. h. t.* ubi Modestinus & emancipato libertum adsignari posse statuit. Potest enim pater & emancipato adsignare si velit. At si suos adsignarit, eumque postea emanciparit, mutasse videtur sententiam. Vid. Merill. *Obs. VII, 13.*

III. De

III. De hac ergo libertorum adsignatione prodiit SC. Claudianum anno U. C. IↃccxcIIX. Vellejo Rufo & P. Ostorio Scapula Coss. suffectis, *(a)* cujus ipsa legitima verba nobis servavit Ulpianus *L. 1. pr. D. h. t.* SI QUI DUOS PLURESVE LIBEROS JUSTIS NUPTIIS QUÆSITOS IN POTESTATE HABERET, DE LIBERTO LIBERTAVE SUA SIGNIFICASSET, CUJUS EX LIBERIS SUIS EUM LIBERTUM EAMVE LIBERTAM ESSE VELLET, IS EAVE QUANDOQUE IS, QUI EUM EAMVE MANUMISIT INTER VIVOS VEL TESTAMENTO, IN CIVITATE ESSE DESISSET, SOLUS EI PATRONUS SOLAVE PATRONA ESSET PERINDE ATQUE SI AB EO EAVE LIBERTATEM CONSEQUUTUS CONSEQUUTAVE ESSET. UTIQUE SI EX LIBERIS QUIS IN CIVITATE ESSE DESISSET, NEQUE EI LIBERI ULLI ESSENT, CETERIS EJUS LIBERIS, QUI MANUMISIT, PERINDE OMNIA JURA SERVENTUR, AC SI NIHIL DE EO LIBERTO EAVE LIBERTA IS PARENS SIGNIFICASSET.

III. De SC. Claudiano.

IV. Ex

(a) In §. 3. *Inst. h. t.* hi coss. vocantur Sabellius Rufus & Asterius Scapula: *L. 1. pr. D. eod.* Vellejus Rufus & Osterius Scapula, quomodo etiam ap. Hub. Golzium *in Fastis p.* 239. leguntur. Genuina omnia restituisse ibi videtur Pigh. *Annal. Lib. XVIII. p. 576. Tomo III.* ubi alterum Coss. P. *Suilium Rufum*; alterum *P. Ostorium Scapulam* vocat. Ceterum alias nomina *Asterius*, *Hasterius*, *Ostorius*, *Austerius*, *Austerus* sæpe confundi docuit V. A. Bynkersh. *Obs. III*, 7. *p.* 242.

IV. Ejus explicatio. IV. ex hoc ergo SC. quisque libertum uni ex liberis in potestate constitutus pro arbitrio adsignare poterat. Quo facto non omnes patroni liberi, sed is, cui adsignatus libertus fuerat, ad successionem vocabatur, quod jus etiam tum salvum erat illi, cui libertus adsignatus, si patronus mediam capitis deminutionem fuisset passus. Eo vero, cui libertus adsignatus fuerat, capite diminuto, reliquis liberis jura patronatus salva erant, perinde ac si nihil patronus de adsignatione liberti significasset. Vinc. Gravina *de L. & SC. LXXXII. p. 652.* Arn. Vinn. *Comment. ad Inst. h. t.*

TIT. X.

De Bonorum Possessionibus.

DIximus supra ad *Lib. I. Tit. II.* §. 23. Prætores id præcipue egisse, ut leges sub specie æquitatis edictis suis everterent, eumque in finem nova commentos esse vocabula. Hujus rei specimen hic titulus dabit. Sæpe enim, ubi *hereditatem* negabant leges, Prætores dabant BONORUM POSSESSIONEM, quum tamen inter vocabula, quod ad effectum attinet, nulla plane sit differentia.

I. Quid bonorum possessio, quid possessio bonorum? I. Quum hic in vocabulis luserit Prætor, de ipso illo vocabulo prætorio nonnulla præmittenda sunt. Notandum ergo, plerumque differre *bonorum possessionem*, & *possessionem bonorum*. Illa enim hereditatem prætoriam; hæc illam possessionem, in quam creditores, legatarii aliive immittebantur, denotat.

notat. (*a*) Brisson. *de V. S. p. m.* 74. Non observarunt tamen illud discrimen Macer. *L. 4. §. ult. D. de Offic. ejus cui mand. jurisd.* & Paullus *L. 35. D. de oblig. & action.* Vocabatur etiam prætoria ista hereditas absolute *possessio*, & Græcis διαδοχὴ, vel διακατοχὴ. Unde Ulpianus *Tit. XXVIII. Fragment.* inscribit *de possessionibus*. Ad quam rubricam quidem observat V. C. Schultingius *p.* 671. vocabulum *possessionis* simpliciter hoc sensu non solere usurpari; sed aliud evincunt *L. 12. D. de Carbon. edict. L. 77. §. 31. D. de legat. 2.* Aliquando & *hereditatis possessionem* apud veteres legis, jam observavit Cujac. *Obs. IV*, 16.

II. Ulpiano *L. 3. §. 2. D. de bon. possess.* BONORUM POSSESSIO est *jus persequendi, retinendive patrimonii, sive rei, quæ cujusque, quum moritur, fuit*. Sed quum paullo obscurior ea sit definitio; rectius dixeris, esse hereditatem personis quibusdam, jure civili inhabilibus, edicto arbitrioque (*b*) prætoris delatam, unde & Græ-

II. Quid sit bonorum possessio?

(*a*) Utrumque vocabulum accurate distinxit Imperator §. 4. *Inst. h. t.*

(*b*) In prætoris fuisse potestate, velletne bonorum possessionem dare, nec ne; satis evincunt exempla, quibus prætor bonorum possessionem certis personis negavit, quas tamen edicto suo non exceperat. Sane Q. Metellus Prætor, Vetilio, lenoni, bonorum Juventii possessionem secundum tabulas dare recusabat, tantum quod leno esset. Val. Max. VII, 7. 7. Nonnunquam tamen & consules intercedebant. Sic quum Genutius, Martis magnæ Gallus, a Cn. Oreste prætore bonorum possessionem secundum tabulas impetrasset: Mamercus Æmilius Le-

Græci eam sæpius vocāt πραιτωρίαν διαδοχὴν, vel uti in Glossis est ὑπαρχόντων διακατοχὴν.

III. Quotuplex. III. Ceterum variæ dividuntur bonorum possessiones. Aliæ ordinariæ sunt, a prætore introductæ, *L.3. §. ult. de Carbon. edict.* aliæ extraordinariæ, quæ ex legibus, SC. constitutionibus principum, vel jure novo descendunt. §. 3. *Inst. h. t.* De bonorum possessionibus extraordinariis quæ ex Constitutionibus Principum natæ sunt, consulendus est Cujac. *Obs. XI*, 14. Ordinariæ vel *edictales* erant ubi nulla opus erat caussæ cognitione: *L.30. §.1. D. de adquir. hered. L. 1. §. 1. D. si tabula nulla exstab.* vel *decretales* quæ cognitionem (c) decretumque desiderabant. *L. 1. §.7. D. de success. edict. L. 2. §. 1. D. quis ordo in possess. servetur. L. 2. §. 11. D. ad SC. Tertull. & Orphit.* Utraque vel *ex testamento* dabatur, vel *ab intestato*. Si ex testamento, tum vel *contra tabulas*, id est, contra testamentum, sive *contra lignum*, dabatur, eaque Græcis ἐναντίωσις τῆς διαθήκης dicitur; vel secundum tabulas; *Princ. Inst. h. t.* aut, si sine scripto testamento conditum, tum vel *secundum*

Lepidus Cos. Prætoriam jurisdictionem abrogare non dubitavit, non aliam ob caussam, quam quia Genucius amputatis genitalibus nec vir esset nec mulier. Val. Max. VII, 6. 7.

(c) Equidem bonorum possessiones aliæ de plano, aliæ pro tribunali petebantur. *L. 2. D. quis ordo in bon. possess.* Ast dari aliter non poterant, quæ exigebant decretum, quam pro tribunali: quia neque decretum de plano interponi, nec caussa cognita bonorum possessio alibi, quam pro tribunali, dari poterat. *L. 1. §. si caussa D. de bon. possess.*

dum nuncupationem bonorum, vel *contra eamdem* bonorum possessio competebat. *L. ult. C. de bonor. poss. secund. tab. L. 1. C. de bon. poss. contra tab.* Ab intestato vero dabatur vel jus legitimum habentibus, vel non legitimum, propter capitis deminutionem. Denique bonorum possessio aut *cum re dabatur*, aut *sine re*. Cum re, si is, qui acceperat, cum effectu bona retinebat: sine re, quum alius jure civili evincere hereditatem poterat. Sic verbi caussa, si suus heres intestato erat, bonorum possessio alii data erat sine re, siquidem suus heres evincere hereditatem jure legitimo poterat. Ulp. *Fragm. XXVIII, 13. XXIII, 6.*

IV. Quod ad bonorum possessiones attinet, quę ex testamento descendunt, eæ, ut dixi, vel secundum tabulas dabantur vel contra tabulas. Contra tabulas bonorum possessio erat omniũ prima, de qua edixerat Prætor, unde & *ex prima parte vel ex primo edicto* bonorum possessio dari dicebatur, quoties dabatur contra tabulas. *L. 4. & 12. D. de edict. Carbon. & L. 2. D. de bon. liber.* Quem ordinem ob æquitatem etiam atque etiam commendat Ulp. *L. 2. pr. D. de bon. poss. sec. tab.* IV. Bonorum possessio cõtra tabulas.

V. Dabatur autem ea bonorum possessio liberis emancipatis, a patre testamento præteritis: non autem suis, qui præteriti testamentum nullum dicunt: *L. 1. D. de injust. rupt. irr. fact. test.* nisi hoc remedio uti malint, quod ipsis licet jure novo. *L. 2. C. de bon. poss. contra tab.* Proprie tamen hæc bonorum possessio, uti dixi, ad solos emancipatos pertinet. Quamvis enim ad eos non pertineret legitima hereditas; prætor tamen, naturalem sequutus æquitatem, V. Cui data sit?

tem, hos quoque ad bonorum possessionem vocabat. *L. un. D. quis ordo in bono possess.* Eadem parte edicti vocabat adoptivos, non vero in adoptionem datos. Ulpian. *Fragm. XXVIII, 3.* Hos enim quia in aliam familiam, aliaque sacra transierant, nec juvit Prætor, nisi eo tantum casu, si ipsi a patre naturali heredes instituti essent, & alii liberi præteriti. Tum enim his bonorum possessionem petentibus, illi quoque una admittebantur. *L. 8. §. 11. D. de bon. possess. contr. tab. L. 1. §. 12. D. de ventr. in poss. mitt.* Alias nihil intererat sive emancipati naturales essent, sive adoptivi, sive nati, sive posthumi, sive primi, sive ulteriorum graduum. *L. 1. pr. L. 3. pr. §. 1. & seq. D. de bon. poss. contra tab.* Ceterum emancipati, impetrata contra tabulas bonorum possessione, cavere debebant fratribus, qui in potestate manserant, ea bona, quæ moriente patre habuerant, se collaturos. Paull. *Sent. V, 9. 4.* Ulpian. *Fragm. XXVIII, 4.*

VI. Bonorum possessio secundum tabulas.

VI. Secundum tabulas dabatur bonorum possessio iis, quibus licet testamento scriptis heredibus, subtilitas aliqua juris civilis obstabat. Quod si enim eorum, quibus contra tabulas competebat, aut esset, aut peteret nemo; (*d*) prætor scriptos heredes admittebat, dummodo testamentum non minus quam septem testium civium Romanorum signis esset signatum.

(*d*) Alias enim prætor nulli legitimo heredi jus suum adimere poterat. Quare hæc bonorum possessio secundum tabulas non semper dabatur cum re, obstante jure civili. Vid. Ulpian. *Fragm.* XXIII, 6.

rum. Ulpian. *Fragm.* XXVII, 6. Eam enim solam sollemnitatem in testamentis requirebat Prætor. Unde in edicto suo Verres apud Cic. *Verr.* I, 45. SI DE HEREDITATE AMBIGITUR, ET TABULÆ TESTAMENTI, OBSIGNATÆ NON MINUS MULTIS SIGNIS, QUAM E LEGE OPORTEAT, AD ME PROFERENTUR: SECUNDUM TABULAS TESTAMENTI POTISSIMUM HEREDITATEM DABO. Ex quo loco simul discimus, hanc bonorum possessionem satis antiquam esse, maxime, quum Cicero eo loco observet, id edictum *tralatitium* esse.

VII. Intestatis dabatur bonorum possessio si tabulæ nullæ exstarent, per octo gradus. (*e*) Primus dictus est UNDE LIBERI. Dabatur ea bonorum possessio liberis non solum emancipatis, & adoptivis, sed & suis, quos confirmandi juris civilis caussa vocabat, non vero in adoptionem datis. Ulpian. *Fragm.* XXVIII, 8. Secundus UNDE LEGITIMI. Hac edicti parte vocabat prætor ad bonorum possessionem, QUEM DEFUNCTO HEREDEM ESSE OPORTERET, SI INTESTATUS MORTUUS ESSET. (*f*) Tales erant agnati quibus ex lege XII. Tabularum hereditas debebatur. Nec non omnes reliqui, quos vel Lex

VII. Ordo bonorum possessionis ab intestato.

C 4 alia,

(*e*) Ulpianus *Fragm.* XXVIII, 7. tantum septem numerat gradus, omittitque gradum tertium.

(*f*) Legitima hæc sunt edicti verba, quæ servavit Julianus *L.* 1. & 4. *D. unde legitimi* unde & hæc bonorum possessio vocatur TUM QUEM HEREDEM, a vocabulis initialibus. *L.* 1. *D. ut ex legib.*

alia, vel SC. heredes faciebat. *L. 1. §. 4. L. 3. D. unde legit.* His veteri jure etiam extraneus manumissor accensebatur. Si quis enim filium emancipaturus extraneo cuidam, illum imaginaria venditione ter emancipaverat, & hic extraneus eum manumiserat non interposita a patre naturali fiducia de remancipatione, extraneus adquirebat sibi jus patronatus, adeoque agnati loco erat. Vid. supra *Lib. I. Tit. XII. §. 9. & Lib. III. Tit. VIII.* §. 1. Sed huic extraneo manumissori Prætor præferebat decem personas. Et hæc origo tertii gradus UNDE DECEM PERSONÆ. Tales erant pater, mater, avus, avia, tam paterni quam materni, filius, filia, nepos, neptis, tam ex filio quam ex filia, frater sororve, consanguinei vel uterini. §. 1. *Inst. h. t.* Ulp. apud *Aull. Collat. Leg. Mos. & Rom. XVI, 9.* (g) Et ex hoc capite profecta est bonorum possessio, de qua Valer. Max. VII, 7. 5. Quartus gradus est UNDE COGNATI. Quamvis enim hos non vocarent leges XII. Tabularum; *L. 1. pr. D. unde cogn.* proximos tamen vocabat Prætor, iisque etiam accensebat agnatos capite deminutos. Ulp. *Fragm.* XXVIII, 9. Quinto TANQUAM EX FAMILIA, (h) vocabantur agna-

---

(g) In Fragmentis Ulp. omissus est ille bonorum possessionis gradus UNDE DECEM PERSONÆ, quia forsan ordinarie tum emancipatio fiebat contracta fiducia, adeoque hoc edictum haud magni usus esset. In pandectis vero altum de hac bonorum possessione silentium, quia ea ob constitutionem Justiniani, de qua §. 2. *Inst. h. t.* evanuerat.

(h) Vel potius TUM QUEM EX FAMILIA. Omnia

agnati patroni, quibus alias ex legibus XII. tabularum non debebatur successio in bonis libertorum. Ulp. *Fragm.* XXVIII, 7. Sexto PRO PATRONIS. Quamvis enim satis hactenus cautum videretur patronis eorumque liberis, qui erant in familia; denuo tamen eos vocandos censuit prætor, si forte tempore vel repudiatione factum esset, quo minus ex præcedentibus partibus edicti possent venire. Quin eadem edicti parte vocabantur etiam liberi patronorum emancipati, & in adoptionem dati, nec non patronorum parentes, quorum omnium nulla jura civili habita fuerat ratio. Vid. Theoph. ad §. 1. *Inst. h. t.* Schulting. *Jurisp. vet. Antejust. p.* 673. Unde non est, quod mirentur Fr. Hotomannus, Bachovius, Arn. Vinn. aliique viri doctissimi, toties in edicto Prætoris patronos ad bonorum possessionem vocari. Septimus gradus est UNDE VIR ET UXOR. Quamvis enim Prætoris beneficio olim opus haud esset quum nuptiæ omnes fierent vel per confarreationem, vel per coemtionem, vel per usum, siquidem tunc vir omnia uxoris bona dotis loco capiebat, uxor vero marito erat heres sua: (vide supra *Lib. I. Tit. X. §. VI. VII.*) magnus tamen erat illius usus, ex quo rariores esse cœperant illi nuptiarum ritus. Ceterum ex hoc edicto vir uxori intestatæ, & uxor viro intesta-

Omnia enim hæc bonorum possessionum nomina a vocibus initialibus capitum edicti sortita sunt. Cujac. ad Ulp. *Fragm. XXVIII, 7.* Jan. a Costa ad §. 2. *Inst. h. t. &* §. 4. *Inst. quib. mod. tut. fin.*

to, succedebat. Octavo denique vocabantur COGNATI MANUMISSORIS. Vocatum enim esse ad bona filii manumissorem patrem, ejusque agnatos & cognatos, nec non patronum patroni, etiamsi is ipse libertinus esset, tradit Imperator in saepius laudata constitutione de successione libertorum, quae exstat in Basilicis *Tom. VI. p. 595.*

VIII. Bona caduca. VIII. Eo usque Praetoris beneficium pertingebat. Si nemo erat, ad quem bonorum pertineret possessio, aut si quis erat quidem, sed jus suum omiserat, vel capere non poterat, vel ante apertum testamentum decesserat, ex lege Papia Poppaea bona omnia, tamquam caduca, quasi caduca, ereptitia, vacantia, populo deferebantur, adeoque succedebat aerarium. Ulpian. *Fragm. XXVIII, 7. l, 21. L. 13. pr. & L. 15. §. 3. D. de jure fisci.* Tacit. *Annal. III, 28.* Postea hujusmodi bona ex parte non populus, sed fiscus occupabat, praecipue tempore Hadriani. *L. 20. §. 6. D. de hered. petit.* Denique Antoninus Bassianus Caracalla (*i*) omnia caduca fisco vindicavit. Ulpian. *Fragm. XVII, 2.*

IX. Quid sit bonorum possessio non petita. IX. Quum vero plures gradus successionis introduxisset Praetor, eosque per ordinem disposuisset; in unaquaque vero specie successionis plures saepe exstarent dispari gradu personae; ne actiones creditorum differrentur, sed habe-

(*i*) Hunc enim ab Ulpiano plerumque indigitari, quoties vel Imperatoris absolute meminit, vel Antonini, luculenter post Ezech. Spanhemium, ostendit V. C. Schulting. *Jurispr. vet. Antejust. p. 617.*

haberent, quos conveniſſent, & ne facile in poſſeſſionem bonorum defuncti mitterentur; ideo petendæ bonorum poſſeſſioni certum tempus ſolebat præfiniri, & parentibus quidem liberiſque annus, ex quo petere poterant, ceteris centum dies utiles. Ulpian. *Fragm. XXVIII.* 10. §. 4. 6. *Inſt. h. t.* An dies, quibus pater ſciverat, bonorum poſſeſſionem competere, etiam filio cedant, diſputant Cujac. *Obſ. XIV*, 8. Merill. V, 2. Intra quos dies ſi quis non petierat, ad bonorum poſſeſſionem ſequens gradus admittebatur, perinde ac ſi ſuperiores non eſſent §. 5. *Inſt. h. t.* Ulpian. *l. c.* §. 11. Quæ omnia ex SUCCESSORIO EDICTO proficiſcuntur, de quo ſingularis exſtat in Pandectis titulus.

X. Ceterum vetus petitio, poſtulatio vel agnitio bonorum poſſeſſionis ſollemnis erat, ut patet ex *L. 1. C. comm. de ſucceſſ.* adeoque fieri debebat conceptis verbis ac formulis, quæ quales fuerint, hodie vix liquet, ſiquidem nec Briſſonius eas reſtituere potuit. Nec apud quemvis magiſtratum peti poterat bonorum poſſeſſio, ſed in urbe apud prætorem, in provincia apud Præſidem. *L. 2.* §. 1. *ſeq. D. quis ordo in bon. poſſeſſ.* Aſt formulas æque, ac illam Prætores & Præſides adeundi neceſſitatem ſuſtulere poſteriores Imperatores. §. *ult. Inſt. h. t.* imprimis Conſtantinus, qui excluſis inanibus verborum captionibus, conceſſit, ut quilibet judex vel magiſtratus, etiam municipalis poſſet adiri, atque apud hunc, interpoſita qualicunque voluntatis teſtatione, bonorum poſſeſſio peti. *L. ult. C. qui admitt. ad bon. poſſeſſ.* X. Quomodo petita?

XI. Quomodo data? XI. Quemadmodum vero heredes prætorii bonorum possessionem PETERE & POSTULARE dicebantur; ita prætor eamdem DABAT, & tum bonorum possessio ACCIPI & AGNOSCI dicebatur. In dando bonorum possessionem formula utebatur Prætor: BONORUM POSSESSIONEM DO. Ast si decreto interposito, dicebat: IN BONA IRE JUBEO. Valer. Max. VII, 7. IN POSSESSIONEM ESSE JUBEO; alia erat ratio. Posteriores enim formulæ tum plerumque locum habebant, cum prætor in possessionem mittebat rei servandæ caussa, vel legatorum servandorum gratia, sive quod reus neque potestatem sui faceret, neque defenderetur. Adeòque hæc sollemnia verba ad possessionem potius bonorum, quam bonorum possessionem videntur pertinere. Briss. *Form. V. p.* 408.

XII. Jus novum. XII. Et hoc quidem fuit jus antiquum bonorum possessionis. At Justinianus hic quoque multa suo more mutavit. Nam ex intestati bonorum possessionibus tertiam, quintam & octavam speciem plane sustulit: reliquas in pandectas referri jussit. §. 2. 3. *Inst. hoc t.* 3.

TIT. XI.

De Adquisitione per Adrogationem.

PLures sunt modi adquirendi per universitatem. Cajus *Inst. II, 2. princ.* eo refert *hereditatem, emtionem* (per quam non cum Contio mulieris in manum conventionem, nec

nec cum Aleandro emtionem familiæ, sed emtionem bonorum debitoris intelligimus. Vid. Jac. Oisel. ad *Caji inst. l. c. p. m. 92.*) & *arrogationem*. Sed recte A. Contius *Disp. Jur. civ. I*, 12. alios quosdam addit adquirendi modos, veluti *bonorum possessionem*, *addictionem bonorum libertatum conservandarum caussa*, & eam quæ fiebat per *reductionem liberæ mulieris in Servitutem ex SC. Claudiano*. Quum ergo de *hereditatibus* & *bonorum possessionibus* satis prolixe adhuc egerit Imperator, *emtio* vero *bonorum* quæ jam Justiniani ævo ab usu recesserit, itidem supra satis explicata sit; nunc reliquas adquisitionum, quæ per universitatem fiunt, species exsequemur, & hoc quidem titulo *de adquisitione per adrogationem*; sequente XII. *de bonorum addictione, qua fit libertatis conservandæ caussa*, & titulo denique XIII. de *SCto Claudiano* agemus.

I. Quid adrogatio sit, quo ritu, quaque sollemnitate fieri debuerit, jam supra *Libro I. Tit. XI.* §. *V. seq.* dicere occupavimus. Ubi etiam §. *VI, VII, & VIII.* observavimus, adrogatum transisse in alia sacra, aliamque familiam, adeoque adrogatorem adrogatum in potestate habuisse. Gell. *Noct. Att. V*, 19. Quum itaque patria potestas etiam illud jus complecteretur, ut quidquid adquirerent filii, non sibi, sed patri adquirerent; (vid. supra *Lib. I. Tit. IX.* §. 7.) consequens erat, ut & adrogati bona universa & jura adquireret adrogator. Unde omnia, quæ adrogati fuerant, tacito jure ad eum transire

I. Omnia bona & jura adrogati transibant ad adrogatorem.

ire dicuntur, qui adrogavit, *L. 15. D. de adopt.* Cum capite ergo etiam fortunæ ejus in familiam & domum adrogatoris transferebantur, adeo, ut & actiones & nomina transirent sine cessione, *§. 1. Inst. h. t.* Attamen filius stricto jure manebat debitor, adeoque arrogator ex debito filii conveniri non poterat. *§. ult. Inst. h. t. L. pen. C. ne ux. pro marit.*

II. Exceptis iis, quæ capitis deminutione perimebantur.

II. Excepta tamen erant ea jura, quæ capitis deminutione perimi solebant. Talia erant operarum officialium obligationes, jus adgnationis, usus & ususfructus. Hæc quum capitis deminutione perire possent. *L. 7. D. de cap. demin. L. 1. D. quibus mod. ususfr. amittatur.* Paull. *Recept. Sent. III, 6. 39.* omnes vero, qui se adrogari sinunt, capitis deminutionem paterentur; non poterant profecto cum reliquis juribus ad adrogatorem transire. *§. 1. Inst. hoc t.*

III. Jus novum.

III. Sed & hæc sustulit Justinianus. Adrogatoribus enim non omnium bonorum adquisitionem, sed usumfructum tantum, dominio arrogatis integro servato, concessit. Mortuo autem filio adrogato in adoptiva familia, etiam dominium rerum ejus ad adrogatorem transire voluit, nisi superessent aliæ personæ, quæ patrem in iis, quæ adquiri non possent, ex constitutione antecedant. *§. 2. Inst. hoc t.* Idem etiam Justinianus consultissima ratione sanxit, ut arrogator ex filii arrogati contractibus conveniretur, &, si ille hunc defendere nollet, creditoribus bona filii, quorum pater arrogator usumfructum habiturus fuisset, possidere permitteretur. *§. ult. Inst. hoc t.*

TIT. XII.

De eo, cui libertatis caussa bona addicuntur.

BOnorum addictio libertatum conservandarum caussa tota ita comparata est, ut sine antiquitatum cognitione intelligi nequeat. Ast antiquorum mores in venditione bonorum observati, aliaque, ad quæ hoc titulo adluditur, jam alio loco exposita sunt, ad quæ hic licebit lectorem remittere.

I. Sæpe fiebat, ut obæratus quispiam facto testamento, heredem instituerit extraneum, simulque servis quibusdam libertatem vel legaret, vel fideicommisso daret. Non adeunte ergo herede, & hereditatem ob latitans æs alienum sibi suspectam repudiante, libertates etiam corruebant. *L. 2. C. de test. man. L. 1. C. de fideic. libert.* I. Casus hoc titulo supponendus.

II. Quum vero nihilominus magnus esset libertatis favor; D. Marcus Imperator rescripto ad Pompilium Rufum statuit, ut bona, quæ jam non sine ignominia defuncti venire debebant, servo potius cuidam testamento manumisso addicerentur, (*a*) ea tamen lege, ut non solum servi, quibus tum directo, tum per fideicommissum libertas data liber- II. Rescriptum D. Marci.

(*a*) Is ergo, cui addicta bona, nec heres erat, nec bonorum possessor. Bonorum tamen possessori adsimilabatur. *L. 4. §. 21. D. de fideicomm. lib.*

libertatem consequerentur, verum etiam creditoribus caveretur de solido singulis solvendo. Quin & fisco bona non aliter addici passus est Imperator, quam ut libertas iis esset salva, qui eam adita hereditate consequi potuissent. Ipsum rescriptum D. Marci integrum exstat §. 1. *Inst. hoc t.* De Pompilio Rufo, ad quem Imperator rescripsit, disputant, servusne an liber homo fuerit? Servum fuisse, existimat Theoph. *d.* §. 1. ubi eum ἕνα τῶν τυχόντων ἐλευθερίας ἐν τῇ διαθήκῃ, *unum eorum, qui libertatem testamento consequuti fuerant*, adpellat. Sed negat Arnold. Vinn. ad *d.* §. 1. siquidem hæc nomina servis non magis conveniant, quam Caji Seji *L.* 23. *D. de manumiss.* Sed servum fuisse, mihi vix videtur dubitandum. Quid movisset enim extraneum, ut tam duris conditionibus addici sibi pateretur hereditatem Virginii Valentis, ære alieno oppressam? Nomen vero Pompilii Rufi non a D. Marco, sed ab Imperatore Justiniano ei datum videtur per πρόληψιν, quia libertini solebant aut manumissorum, aut eorum, quorum se patrocinio adplicabant, nomina adsumere. Atque ita etiam sentit Eguinarius Baro.

III. Caussa hujus rescripti. III. Caussæ ergo hujus constitutionis sunt tum libertatis favor, tum defuncti existimatio, quam per bonorum venditionem læsam fuisse, supra *Lib. II. Tit. XVIII. XIX. num.* 9. observavimus.

IV. Jus novum a Justiniano invectum. IV. Sed & his suo more nonnulla addidit Justinianus *L. ult. C. de testam. manum.* in qua cautum I.) ut jus postulandi bono-

rum

rum addictionem annuum esset. II) Ut si plures simul satisdato postularent, iis bona simul addicerentur. III) Ut ejus potissimum, qui plus se præstiturum esset pollicitus, ratio haberetur. IV) Ut qui plus, quam alter, cui bona addicta, intra annum offerret, altero libertatem suam retinente, bona obtineret. Quæ omnia Commentatores latius exsequuntur.

T I T. XIII.

De Successionibus sublatis, quæ fiebant per bonorum Venditionem & ex SC. Claudiano.

QUidquid de adquisitione per bonorum venditionem dici potuit, jam supra *Lib. II. Titul. XVIII. XIX. §. XI.* occupatum est. Observatis enim ritibus, ibi descriptis, actiones omnes & jura defuncti ad bonorum emtorem vel sectorem, transibant, unde & is a creditoribus, non secus ac bonorum possessor, conveniebatur, quia uterque successor erat prætorius. Car. Sigon. *de Judic. I,* 18. *p.* 450. Theoph. *pr. Inst. hoc t.*

I. Senatusconsulti quoque Claudiani meminimus jam aliquoties supra *Lib. I. Tit. II. num. 5. & Lib. I. Tit. XVI. num. 7.* ubi etiam ejus occasionem & historiam in compendio exposuimus, nihil ut hic addi posse a nobis videatur, præter id unum, quod mulier ejusmodi libidinosa in servitutem detrusa simul cum libertate omnem ami- I. D. SC. Claudiano remissive.

amiserit substantiam. *Princ. Inst. h. t.* Quod tanquam sæculo suo indignum sustulit Justinianus, §. 1. *Inst. h. t.*

T I T. XIV.

De Obligationibus.

JUs nobis vel in rem competit, vel in personam. De illo hactenus actum; hoc quum ex obligationibus fit, de iis jam agere incipit Tribonianus ab hoc titulo usque ad *L. IV. Tit. V.* Videndum ergo, quæ Romanis fuerit obligatio, & quot ejus fuerint genera.

I. Obligatio apud Romanos quid?

I. Obligationem definiunt veteres, quod sit *juris vinculum, quo necessitate adstringimur alicujus rei solvendæ, secundum nostræ civitatis jura pr. Inst. h. t.* At hæc definitio non est obligationis in genere, sed speciatim obligationis civilis & mixtæ. Quamvis enim alias naturalis æquitas omnes conventiones, etiam nullis legibus civilibus definitas, servari jubeat, nihilque tam congruum sit fidei humanæ, quam ea quæ placuerunt, inter homines servari; *L. 1. D. de pact.* Romani tamen patricii, quorum intererat, plebem litibus quamplurimis implicari, a naturali illa simplicitate desciverant, omnibusque obligationum generibus certam formam certumque ordinem dederant, ita quidem, ut nisi quis istam formam sequutus fuerit, nulla valida nasci videretur obligatio. (*a*) Et hinc addita sunt verba: *secun-*

(*a*) Pacta ergo nuda non producebant obligationem,

cundum nostra civitatis jura. Ceterum hoc non ita intelligendum est, ac si Romani negassent, pacta esse servanda. Potius eum virum malum atque improbum judicabant, qui pacta violasset. Legenda, quæ in eam rem differit Seneca *de Benef. III*, 15. Sed non adsistebant jura iis, qui nondum pactum inierant, quod fidem in negotiorum contractibus sanxerant. Gell. *Noct. Att.* XX, 1. adeoque sibi imputare debebat, qui nuda pactione alterum sibi obstrinxit, quod communem conventiones firmandi modum, puta stipulationem omiserit. Add. Merill. *Obs. VII*, 39. Jure ergo Romano vetere non pacta nuda, immo nec jusjurandum, ullam producebant obligationem, sed contractus. Primus quinquaginta de contractibus leges dedit Ser. Tullius Rex. Dionys. Halic. *Ant. Rom. IV. p.* 218. Quem

---

nem, cujus rei eam rationem reddit Sex. Cæcilius apud Gell. *Noct. Att.* XX. 1. *quia fidem majores in negotiorum contractibus sanxerint*. At postea tamen indignatus Prætor, hac in re impune falli fidem, non quidem actionem, sed exceptionem tamen ex pacto dedit. *L.* 7. §. 4. *D. de pact.* Ante hoc edictum variis artibus eludebantur pacta, crebræque, in foro erant disputationes de conventionibus, pactorumne an in contractuum numerum essent referendæ. Quo respicit Plaut. *Aulul. II*, 2. v. 81.

— *At scio, quo vos pacto soleatis perplexarier!*
Pactum non pactum est, non pactum autem pactum
est, quod vobis lubet.

Adde Ger. Nood. *de Pact. & Transact.* X. *pag.* 678. *sequ.*

Quem etiam primum æs signasse, numumque, præcipuum contractuum instrumentum, cudisse, tradit Plin. *Hist. Nat.* XXXIII, 3. cujus narrationem operose defendit B. Branchu. *Obs. Dec. II*, 12. quamvis alii numos Numæ & originem & nomen debere contendant. Eas leges deinde abrogavit Tarquin. Superbus, Dionys. Hal. IV. 245. Denique plerasque in XII. Tabulis restituere decemviri, quos sequuti jureconsulti disputatione fori eo rem deduxere, ut nemo posset, nisi certa adhibita forma, contrahere.

II. Obligatio vel civilis vel prætoria, naturalis, civilis, mixta.

II. Quum vero forma illa obligationibus data esset vel per leges civiles, vel per edicta Prætorum; factum est, ut obligationes in CIVILES & PRÆTORIAS vel HONORARIAS distinguerentur. §. 1. *Inst. h. t. L.* 1. §. *pen. D. de exercit. act. L.* 1. §. 8. *D. de fidejuss. L.* 8. §. *ult. D. de accept.* Illæ legibus vel constitutæ sunt, vel comprobatæ, veluti ex contractibus obligatio litterarum & verborum, ex delictis furtum nec manifestum, damnum injuria datum, &c. Has prætor ex sua jurisdictione constituit, quales sunt ex conventionibus constituta pecunia, de delictis injuria &c. Sed revera hanc distinctionem salvo tamen discrimine ratione præscriptionis, sustulit Justinianus, dum omnes obligationes miscuit, corporique suo juris inseri jussit promiscue Thomas. *Not. ad Inst. h. t.* Præterea obligationi adsistit lex, & quidem, vel sola *naturalis*, cui non adstipulatur jus civile, vel *civilis*, cui naturalis æquitas resistit, vel *naturale & civile jus* simul. Unde primi generis obligatio NATURALIS; secundi CIVILIS; tertii MIXTA adpellatur. §. 1. *Inst. de oblig.*

III.

III. Porro omnes obligationes nasci constat vel *ἀμέσως* ex naturali æquitate sola, vel ex facto; eoq; vel licito vel illicito. Quæ ex facto licito descendunt obligationes, CONTRACTUS dicuntur: quæ ex illicito, DELICTA vel MALEFICIA audiunt. Vid. Caji *Inst. II, 9. princ.* Contractus quum consensu ineantur, isque vel verus sit vel præsumtus, ii qui ex vero nascuntur, contractus; qui ex præsumpto, quasi contractus adpellantur. In delictis quoque vel dolus concurrit, vel culpa tantum. Si dolus, verum delictum, sin culpa, *quasi delictum* inde nascitur. Vid. Thomas. *Diss. de usupract. act. advers. judicem imperite judic.* §. 2. III. Quid contractus & delictum?

IV. *Contractus* (*b*) ergo in se considerati Romanis jureconsultis sunt conventiones, quibus subsunt caussæ civiles, id est, ejusmodi negotia, quæ jure civili recepta adeoque idonea sunt ad producendam obligationem. Ger. Nood. *de Pacto & Transact. IX, p. 673.* Paullo aliter contractus a pactis distinguo. Pactum enim neque nomen & caussam, contractum aut nomen & caussam, aut certe, si nomine caret, causam habere oportet. *L. 7. §. 1. & 2. D. de pact.* Habere autem nomen dicitur, cui ejusmodi inditum est vocabulum, quod producat actionem ejusdem nomi- IV. Quid intersit inter pacta & contractus?

(*b*) Sunt etiam alia contractuum nomina. Vocantur enim *συναλλάγματα*, negotia civilia, caussæ, caussæ civiles, formæ negotii, contractus negotii vel negotia contractus. Loca collegit Ger. Nood. *l. c. cap. IX. p. 673.*

nominis, uti contractus nominati. Caussam vero habet negotium, quod vel a rei traditione, vel a sollemni stipulatione, vel a litteris, vel a consensu effectum sumit. Unde contractuum in eos, qui *re*, verbis, litteris vel consensu ineuntur, divisio. Ideo *do ut des* conventio est sine nomine, sed quia tamen a datione vel facto sumpsit effectum, contractibus accensetur. *Dabo ut des* est nudum pactum, quia nulla caussa praecedit. Unde simul patet cur promissio rei futurae non sit contractus, quamvis adsit consensus mutuus. Non enim consentiunt in id, quod statim detur vel fiat, sed quod in posterum dandum faciendumque sit. Inter contrahentes ita convenit; *vendo, emo, loco, conduco*. Inter paciscentes; *vendam emam*; *locabo conducam*. Porro inde patet, cur in contractibus innominatis locus fuerit poenitentiae. Ex parte enim ejus, qui nondum quod promissum erat praestiterat, nudum erat pactum. Ergo alterum licebat poenitere, vel datum repetere condictione caussa data, caussa non sequuta. *L. 5. pr. & §§. seq. D. de condict. causs. dat.*

V. Contractus quotuplices? V. Contractus porro nominati vel *re* perficiuntur, vel *verbis*, vel *litteris*, vel *solo consensu*: de quibus quatuor contractuum speciebus agendum distinctius.

TIT. XV.

Quibus modis re contrahitur Obligatio.

QUamvis plures sint contractus, quibus re contrahitur obligatio, veluti omnes con-

contractus innominati, quippe qui demum ex datione vel facto obligant. *L. 7. §. 2. D. de pact. L. 5. pr. D. de præscr. verb.* placuit tamen Imperatori, de mutuo tantum, commodato, deposito & pignore tanquam contractibus nominatis realibus, hic agere.

I. Mutui datio est, *quando ita alteri aliquid traditur, quod pondere, mensura, numero continetur, ut accipientis fiat, & quandocunque aliud ejusdem generis seu natura & qualitatis reddatur.* Transfertur ergo hoc contractu dominium rei fungibilis in alterum. Unde & hoc contractu fit alienatio, non quidem talis, qualis erat rerum mancipi, & quam solam Cic. *Topic. ad Trebat. XXVIII.* vocat *abalienationem*, sed qualis est rerum nec mancipi. Est enim alienatio *omnis actus, quo transfertur dominium. L. 1. C. de fundo dot.* Conf. Bynkershoek *de reb. mancipi & nec mancipi IX. p. 135.* Quo ipso corruit, quidquid in contrarium adferunt Salmasius & Jac. Oiselius, quorum sententia dudum est a jureconsultis accuratioribus, & in primis a Cl. VVissenbachio nostro explosa. Vid. Ant. Schulting. ad *Caji Inst. II, 9. 1. p.* 147. Res vero fungibilis est, quæ, ut in definitione est, pondere, mensura & numero continetur. Ipsum argentum olim fœneratores non adnumerabant, sed adpendebant. Plin. XXXIII, 3. Varro *de lingua Lat. IV. fin.* Postea æs rude tantum, aliaque, quæ pondere constant, adpendi sunt solita, ut cera, pix, lardum (*a*) &c. Reliquas res

I. Quid mutuum?

(*a*) Sic Varro *de re Rust. III.* refert, *Hirrium Cæsari duo*

res vel admetiebantur vel adnumerabant. (b) Vid. Oisel. ad *Caji Inst. II, 9. 1. p. m.* 148. Addidi porro in definitione, aliud quandocumque ejusdem generis naturæ, & qualitatis reddendum. Quamvis enim Cajus *l. c.* addat *statuto tempore*, & in ipsis Institutionibus nostris *princ. h. t.* pro *& quoniam nobis non eadem res* &c. legendum sit *& quandoque nobis non eadem res*, ut docent Anton. Augustin. *Emend.* 3. 7. & alii: (c) tempus tamen, quo exacto, qui obligatus est, solvere debeat, adjici necessario non debebat.

II. Unde dictũ mutuum? II. *Mutuum* vero non adpellatur, quasi a me ita tibi datum sit, ut *ex meo tuum* fieret, ceu existimant Cajus *Inst. II*, 91. Paullus *L. 2. §. 2. D. de rebus credit.* & Tribonianus §. 1. *Inst. h. t.* (d) sed a voce Sicula *μοῖτον*. Varro *de Lingua Lat. IV. p. 29. Si datur, quod reddatur, mutuum est, quod Siculis μοῖτον*. Plerasque enim rei pecuniariæ adpellationes Romanos a Siculis mutuatos esse, jam alibi a nobis observatum est *Libro II. Tit.*

---

duo millia murænarum dedisse in pondus. Et Plin. IX. *Hirrium Cæsari sex millia murænarum mutua adpendisse.*

(b) Unde & grex ad numerum dari mutuo potest. *L. 35. §. 5. D. de contr. emt.*

(c) Aliter quidem Alexander ad *Caji Inst. l. c.* at Scholtighius *p. 149. docet τὸ quandoque*, in *Princ. Inst. h. t.* idem esse ac *quandocunque*, neque opus fuisse, ut tempus adjiceretur mutuo. Sane aliud fuit mutuum, aliud fœnus, alia actio mutui, alia calendarii. Vid. Cujac. *Obs. XI*, 37.

(d) Pertinet ergo hæc etymologia ad originationes Stoicas, quibus nimium quantum indulsisse jureconsultos veteres, jam supra *Libro I. Tit. I, n.* 3. observavimus. Adde Cujac. *Obs. XI*, 37.

Tit. XIV. n. 5. Ceterum ad antiquitates præcipue pertinet quod creditores pecuniam vel ex arca numerarent, vel a trapezita seu argentario. Qui ex arca numerabat dicebatur *ex arca vel de domo numerasse*, & accipiebat cautionem, cujus elegans formula exstat in *L. 40. D. de reb. credit.* Qui a trapezita numerabant, dicebantur *de mensa numerasse*, idque referebatur in rationes. Quo de discrimine multa potius quam bona cumulavit Claud. Salmas. *de Mod. Usur. Cap. XI. p. 473. seq.* Rem explicat Donatus ad *Terent. Adelph. Act. II. Scen. IV. Ego ad forum ibo, tunc enim in foro magis & de mensa scriptura, quam ex arca domoque vel cista pecunia numerabatur.*

III. Multum vero intererat inter *mutuum* & *fœnus*, quamvis hæc a plerisque confundi soleant. Ast accurate distinxit Plaut. *Asinar. l. 3. v. ult.* III. Quid fœnus ?

Nam si mutuare non potero, certum est,
sumam fœnore.

Distinxere etiam jureconsulti nostri *L. 33. D. de reb. cred.* & Imperatores Arcadius, Honorius & Theodosius. *L. 6. C. Theod. de denunc. & edit. rescind. Lib. II. Tit. IV.* Imprimis vero accurate hoc discrimen exsecutus est Nonius Marcellin. V, 70. *p.* 731. quem locum ita ego legendum existimaverim: *Mutuum a fœnore hoc distat, quod* mutuum *sine usuris*: fœnus *cum usuris sumitur*: *& est accepti fœtus*: *Unde & fœnus dictum est, ut Græce τόκος, quasi partus mutui sumti .... Unde honestius mutuum est, quod sub amico adfectu fiat meum tuum, usu temporis necessarii*: *fœnus sumere dedecet*.

IV. Differentia inter fœnus & mutuum.

IV. Ex his verbis non una elicitur *mutui* & *fœnoris* differentia. I. Mutuum erat gratuitum, neque usuræ ordinarie debebantur; fœnus usuris exhauriebat debitores. Adeoque illud ad contractum commodati; hoc ad locationem conductionem accedebat propius. Ger. Noodt. *de Fœnorib. & usur. I. 6. p. 239.* II. Illud sub amico adfectu dabatur; hoc inexplebilis habendi cupiditas invenerat. Seneca *de Benef. VII.* 10. III. Illud honestum, hoc bonis omnibus turpe videbatur. Nota sunt illa Catonis, qui quum varios recensuisset adquirendi modos, quæsitus, *quid fœnerari?* respondit: *Quid hominem occidere?* Plin. *Hist. Nat.* XVIII, 5. Cic. *de offic. II. 25.* Idem Cato *de Re Rust. init.* *Est interdum præstans, mercaturis rem quærere, ni tam periculosum fiet, & item fœnerari, si tam honestum. Majores enim nostri sic habuerunt, & ita in legibus posuerunt, furem dupli condemnari, fœneratorem quadrupli. Quanto pejorem civem existimaverint fœneratorem, quam furem, hinc licet existimare.* Non minus in usuras invehitur Seneca *de Benef. VII,* 10. Unde profecto non mirum, M. Antonium Octaviano Cæsari inter reliqua probra objecisse etiam avum argentarium. Sueton. *Aug. I.* IV. Porro mutuum ad tempus necessarium dabatur: fœnus in certum statumque diem. Solebant enim fœneratores & argentarii sedentes ad medium Janum (*e*) in singulas Kalendas fœnera-

(*e*) Testatur Cicero *de offic. II, 25.* & *Philip. V. VI. VII.* Horat. *Epist. I. 1.*

O cives, cives, quærenda pecunia primum Vir-

nerare pecunias. Horat. *Epod. II. v. 67.*

Hæc ubi loquutus fœnerator Alphius,
Jamjam futurus rusticus,
Omnem relegit Idibus pecuniam,
Quærit Kalendis ponere.

Idem *Serm. I. 3. v. 86.*

Odisti & fugis, ut Drusonem debitor æris;
Qui, nisi quum tristes misero venere Kalendæ,
Mercedem aut numos unde unde extricat.

Et ideo codex, cui inscribebantur illa creditorum nomina, KALENDARUM (*f*) vocabatur.

Virtus post numos. Hæc Janus summus ab imo
Perdocet.

Tres scilicet Romæ erant Jani statuæ, ad quarum unam creditores, ad alteram fœnori posituri numos, ad tertiam exigentes conveniebant. Alex. ab Alex. *Genial. dier. I. 14.* Rappold. *ad Horat. p. 322.*

(*f*) Kalendario isti privati præponere solebant servum *L. 14. D. de reb. credit.* Erant vero & civitatibus ejusmodi Kalendaria, quibus præerant curatores Kalendarii, de quibus *L. 18. §. 2. D. de muner. & honor. & L. 9. §. 7. D. de administrat. rerum ad civitatem pertin.* Meminit eorumdem curatorum vetus lapis apud Gruter. *Inscript. p.* CCCCXLVI, 7.

P. OTACILIO. L. F. PAL. RUFO. PAT.
IIII. VIR. I. D. II. Q. FLAM. PERPETUO.
DIVI. HADRIANI. AB. EODEM. EQUO. PUBL.
HONORATO. CURATORI. KALENDARI. R. P.
AECLANENSIUM. ELECTO. A. DIVO. PIO.
PATRONO. MUNICIPI.

tur. *L. pen. D. si cert. pet. L. ult. D. de pecul. L.* 88. *D. de legat. II.* Senec. *de Benef. I,* 2. *& Epist.* XIV, *&* LXXXVII. In hoc ergo Kalendario, præmisso Kalendarum nomine, debitorum subjiciebantur nomina. Unde Martial. *Epigr. VIII.*

Superba densis arca palleat numis
Centum explicentur pagina Kalendarum.

Eamdem ob caussam *Kalendarium exercere* dicuntur fœneratores. *L.* 33. §. 1. *& L.* 39. *& L.* 41. §. 6. *D. de legat. & in Kalendarium conversa pecunia* est, quæ nominibus & fœnore occupata. *L.* 39. §. 14. *D. de administr. tut. L.* 62. *D. de leg.* 3. Ut ergo ad fœnus redeamus, illud redeuntibus Kalendis solvendum erat, quum mutuum, non nisi usu necessario finito, reddi soleret.

V. Diversæ actiones, quibus mutuum & fœnus petitur. V. Accedit V. & hæc differentia, quod diversæ ex mutuo & fœnore nascebantur actiones. Mutuum enim repetebatur condictione certi ex mutuo; *pr. Inst. h. t.* fœnus actione Kalendarii. Cujac. *Obs.* XI, 37. quæ tamen procul dubio fuit species condictionis certi ex stipulatu.

VI. Mutuum & fœnus, quales contractus? VI. Et ex his facile solvetur quæstio, qualis veteribus fuerit contractus fœnoris? Diximus eum proxime accedere ad locationem conductionem, quia numui usui dantur & accipiuntur certa mercede. Unde Horat. *Serm. I,* 2. *v.* 9.

Omnia conductis coemens obsonia numis.

Ubi *numi conducti* sunt fœnore sumti. Sed fœnus tamen proprie non est locatio, quia numorum non usus, sed abusus est. Accedit, quod contracta locatione eadem res reddenda est, contracto fœnore non item. Quare in negotio usurario duplex intervenit contractus, mu-

mutui puta & fœnoris, quorum ille re, id est, pecuniæ datione, hic verbis, id est stipulatione (g) initur. Neque enim citra stipulationem fœnus contrahebatur, nisi nauticum. *L.* 5. §. 1. *& L.* 7. *D. de naut. fœnor.* Item fœnus reip. vel mensæ argentariæ (h) ut & in his rebus quæ mensura constant. Cujac. *Obs.* IX, 15.

VII. Lex XII. Tab. de fœnore.

VII. Ut vero tota rei usurariæ ratio eo rectius intelligatur; sciendum est, *vetus admodum in urbe fuisse fœnebre malum, & discordiarum seditionumque creberrimam caussam, eoque antiquis ac minus corruptis moribus non raro cohibitum. Nam primo* XII. *tabulis sanctum, ut ne quis unciario fœnore amplius exerceret, quum antea ex libidine locupletium agitaretur*. Tacit. *Ann.* VI, 16. Quod unciarium fœnus lege XII. Tabularum constitutum si quis excedere non dubitaret, is quadruplo luebat. Cato *de re Rust. præfat.*

VIII. Lex Licinia de eodem.

VIII. Sed quam parum diu ea lex saluberrima valuerit, vel ex eo patet, quod paullo post in Manliano illo tumultu clamaret obęratus: *Se militantem, se restituentem, eversos penates, multiplici jam sorte exsoluta, mergentibus sẽper sortem usuris, obrutũ fœnore esse.* Liv. VI, 14. Quare brevi post tempore, id est A. U. C. CCCLXXVIII.

(g) Paull. *Recept. Sent. II*, 14. 1. *Si pactum nudum de præstandis usuris interpositum sit, nullius est momenti: ex nudo enim pacto inter cives Romanos actio non nascitur*. Conf. *L.* 24. *D. de præsc. verb.*

(h) Mensarii publicam rationem conficiebant: argentarii privatam. Egregia sunt, quæ de utrisque observat Car. Sigon. *de ant. jure civ. Rom. II*, 11. *p.* 323. *sequ.*

a C. Licinio Stolone, Tribuno plebis, lege cautum est, ut deducto eo de capite, quod usuris prænumeratum esset, id quod superesset, triennio æquis portionibus persolveretur. Liv. VI, 35.

IX. Lex Duillia Mænia de eodem. IX. Paullo post C. Marcio & Cn. Manlio Coss. rogatio perlata est a M. Duillio & L. Mænio Tribunis plebis de unciario fœnore. Ex quo patet, denuo exolevisse legem XII. Tabularum, maximasque iterum pro minimis irrepsisse usuras. Qua de re Livius VII, 16. *Haud æque læta patribus insequente anno C. Marcio & Cn. Manlio Coss. de unciario fœnore a M. Duillio & L. Mænio, tribunis plebis, rogatio est perlata; & plebs aliquanto eam cupidius scivit, accepitque.*

X. Lex de fœnore semiunciario. X. Sed quemadmodum locupletiores nullo fœnore poterant satiari; ita plebs ne unciarium quidem æquo animo ferebat. Unde *dein rogatione tribunitia ad semiuncias redacta usura*, ut ait Tacit. *Annal.* VI, 16. Factum id anno U. C. CCCCVIII. T. Manlio & C. Plautio Coss. Liv. VII, 27. *Inde otium domi forisque mansit T. Manlio Torquato & C. Plautio coss. semiunciarum tantum ex unciario fœnus factum, & in pensiones æquas triennii, ita ut quarta præsens esset, solutio æris alieni dispensata est.*

XI. Lex Genucia de usura non facienda. XI. Postquam semel a plebe animadversum est, posse minores usuras, quam lex XII. Tabularum constituerat, plebiscitis introduci, eo denique prolapsa est effrænis licentia, ut omne fœnus tolleret, ac ne levissimam quidem usuram concederet creditoribus. Qua de re egit anno U. C. CCCCXIII. lex Genucia, descripta a Livio VII, 42. *Præter hæc invenio apud quosdam, L. Genucium, tribunum plebis, tulisse*

ad

ad populum, ne fœnerare liceret. Paullo aliter Tacit. *Ann.* VI, 16. *Postremo vetita versura*, nisi forte pro *versura* malis *usuram* ponere. Utut sit, lata est hæc lex Genucia anno U.C. CCCCXIII. C. Martio Rutilo IV. & Q. Servilio Coss.

XII. Sed dici non potest, quanta arte, quantisque fraudibus hanc legem eluserint fœneratores, quorum intererat, ut quod per legem Genuciam non licebat, calliditate consequerentur. Meminit earum fraudum Tacitus *Ann.* VI, 16. sed breviter: *Postremo*, inquit, *vetita versura, multisque plebiscitis obviam itum fraudibus, quæ toties repressæ, miras per artes rursum oriebantur.* Sed qua in re constiterint illæ fœneratorum versutiæ, plenius multo ostendit Liv. XXXV, 7. *Instabat enim cura alia, quod civitas fœnore laborabat: & quum multis fœnebribus legibus constricta avaritia esset, via fraudis inerat, ut in socios, qui non tenentur iis legibus, nomina transcriberent: ita libero fœnore obruebant debitores.* Scilicet plebiscitum illud Genucium Romæ quidem, ast non in Latio, valebat; licitumque adeo erat sociis & Latini nominis, usuras quantascunque a debitoribus stipulari. Callide ergo fœneratores agebant cum sociis & Latini nominis, ut paterentur pecunia suo nomine fœnori locare. Quo fiebat, ut, necquidquam vetante lege, non minus ac antea gliscerêt fœnebre malum, civesque usuras mordacissimas pendere cogerentur. Ast anno denique U. C. IↃLX. L. Cornelio Merula & Q. Minucio Thermo Coss. coerceri has fœneratorum artes placuit, lataque eam in rem est lex Sempronia. Et initio quidem edictum, *ut* XII. Fraudes fœneratorum lege Sempronia coercitæ.

qui post diem proximorum Feralium socii civibus credidissent pecunias, profiterentur: & ex ea die pecunia credita, quibus debitor vellet, legibus, jus creditori diceretur. Postea vero ubi professionibus detecta est magnitudo æris alieni, per hanc fraudem contracti, M. Sempronius, Tribunus plebis, ex auctoritate patrum plebem rogavit, plebsque scivit, UT CUM SOCIIS AC NOMINE LATINO PECUNIÆ CREDITÆ JUS IDEM, QUOD CUM CIVIBUS ROMANIS, ESSET, Liv. *Hist.* XXXV, 7. Factum est ergo lege Sempronia, ut quum antea cives tantum obligaret lex Genucia, deinde etiam socii ac Latini nominis eadem tenerentur.

XIII. Usura centesima demum legitima habita.

XIII. Sed his omnibus legibus nihil actum. Recruduit subinde fœnebre malum, sive quod pecuniæ incrementum non sub antiqua amplius fœnoris adpellatione peteretur, (quod lex prohibebat,) sed sub novo usuræ vel pœnæ nomine; sive quod debitores in contrahendo fœnore legis beneficio renunciarent, ut erudite ostendit Ger. Nood. *de Fœn. & usu.* II, 4. *p.* 269. Denique eo res devenit, ut usura centesima legitima haberetur, majores centesimis usuræ improbarentur, nisi quod nauticum fœnus cujusque arbitrio relinqueretur. *L.* 50. *D. de reb. cred. L. ult. C. de usur. rei judic.* Si quid supra centesimam solutum, non repetebatur quidem illud, sed sortem tamen minuebant: consumta vero sorte, repetebatur quidem, teste Paullo *Recept. Sent.* II, 15. 2. ast non tamquam usura, sed tamquam sors indebite soluta. *L.* 26. *princ. D. de condict. indeb.*

deb. (*i*) *L.* 18. *L.* 26. §. 2. *C. de usur.*

XIV. Qui primus hunc usuris modum constituerit, incertum videtur. Plerique huc trahunt *legem Gabiniam*, decepti loco Ciceronis *Epist. ad Att. V*, 21. *Salaminii quum Romae versuram facere vellent, non poterant; quod lex Gabinia vetabat.* Quum vero Salaminiis tunc cum Scaptio res esset, qui quaternas postulabat usuras, non abs re colligere sibi videntur ex hoc Ciceronis loco, centesimam usuram inductam esse lege Gabinia. Vid. Barn. Briss. *Antiqu. Rom.* III, 1. *p.* 46. Franc. Hotom. *de Legib. p. m.* 74. Sed rationem hos fugere, jam pridem ostendit Jo. Fr. Gronov. *de centes. & unciar. usur.* Ἀντεξηγήσει *II*, 36. *p. m.* 60. & post eum Ger. Noodt. *de Foen. & usuris II*, 4. 269. Nihil enim hac lege Gabinia fuerat cautum, quam, ut ne quis legato provinciali Romae sub usuris daret mutuam pecuniam: & si dedisset, ne quis magistratus ex ea syngrapha jus diceret, addita poena, cum adversus foeneratores, qui usuram a provincialibus contra legem acciperent, tum adversus provinciales, qui darent. Ascon. Paedian. ad *Cic. pro Cornelio*. XIV. Ea non inducta lege Gabinia.

XV. Certius ex eadem Ciceronis epistola colligitur, modum hunc usuris esse constitutum edicto praetoris. Sane enim quum Cicero Ciliciae XV. Sed ex edicto Praetoris, SC. & constitutionibus.

D 5

(*i*) Usurae enim praestantur, quasi poenae morae. *L.* 40. *D. de reb. cred.* Quae autem quis poenae nomine persolverat, non repetabantur jure antiquo. *L.* 42. *D. eod. L.* 46. *D. de reg. jur.* Vid. Ger. Noodt. *de foen. & usur. II*, 13. Petr. Faber ad *Tit. D. de Reg. Jur. p. m.* 224.

liciæ Procos. præesset; ad Atticum scribebat: *Lib. V. epist. ult. Interim, quum ergo in edicto tralatitio centesimas me observaturum haberem, cum anatocismi anniversario; ille ex syngrapho postulabat quaternas. Quid nis? inquam, possumne contra meum edictum?* Ex his verbis adparet, Ciceronem in edicto proconsulari Cilicibus proposito promisisse, centesimas se observaturum, neque adeo ulteriores cuiquam usuras adjudicaturum. Id quod etiam Lucullus observavit in Provincia, teste Plut. *Vit. Lucull. p.* 504. Quum itaque jam supra *Proœm. n. XV.* demonstratum sit, proconsules in edictis suis edicta prætorum in plerisque esse sequutos; verosimillimum sane est, ex eodem fonte usuram centesimam hausisse Ciceronem proconsulem, adeoque hunc usurarum modum ex jure honorario esse. Quod etiam observavit Ger. Noodt. *de Fœnor. & usur. II,* 4. *p.* 269. Accessere tamen deinde cum SC. tum & Principum constitutiones, quibus ille usurarum modus confirmatus est. Senatusconsulti ejusmodi Marcello Sulpicioq; Coss. facti mentio fit apud Ciceron. *Epist. ad Att. V,* 21. Constitutionem vero exempla sunt in *L.* 13. §. 26. *D. de act. emt. & vend. L.* 20. *C. de usur.*

XVI. Fœnus nauticum. XVI. Sed hic usurarum modus tantum ad fœnus ordinarium pertinebat, non idem ad pecuniam trajectitiam, quæ quamdiu in mari erat navis, infinitas recipiebat usuras, quia omne pecuniæ istius periculum penes creditorem erat, donec navis in portum adpulisset. *L.* 1. *L. ult. C. de naut. fœn.* Paull. *Recept. Sent.* II, 16.3. Unde errat Guil. Budæus *Annot. ad Pandect. p.* 364.

qui

qui pecuniam trajectitiam pro itu & reditu non nisi duplicem centesimam admisisse existimat, ut recte atque erudite ostendit Ger. Noodt. *de Fœn. & usur.* II. 7. *p.* 276. Simul ac subducta esset navis periculo, cessabat illud fœnus nauticum, idemque servabatur, quod in aliis pecuniis, quæ periculo erant debitoris, adeoque non nisi centesima usura exigi poterat. *L.* 4. *D. de naut. fœn.* quam etiam tamquam ordinarium fœnus nauticum retinuit Justinianus, ceu adparet ex *L.* 26. §. 1. *C. de usuris*. Formulas contractus de fœnere nautico habemus in *L.* 122. §. 1. *ff. de Verb. oblig. L.* 3. *C. de naut. fœn.*

XVII. At Justinianus novissime omnia mutavit, ita tamen, ut sibi suo more parum constaret. Nam usuras nauticas non nisi centesimas esse voluit. *L.* 26. §. 1. *C. de usur.* qua in lege etiam vulgares & populares usuras semisses statuit; mercatoribus vero basses, & illustribus non ultra trientes concessis. Centesimas tamen etiam exigi passus est ex speciebus fœnori datis, veluti oleo, frumento, aliisq; rebus fungibilibus, quarum incertum & varium pretium esse solet. *L.* 23. *C. eod.* Quin centesimis paullo majores usuras petere licebat ab agricolis, quibus creditum fuerat frumentum, quippe qui solvebant octavam singulorum modiorum partem. *Nov.* XXXII. *cap.* I. Ast. *Nov.* CVI. longe ampliores indulsit, quam constitutionem denuo ipse abolevit *Nov.* CX. Ut adeo ex eo tempore procul dubio *L.* 26. *C. de usur.* in foro aliquamdiu viguerit. XVII. Novum jus Justinianeo inventum.

XVIII. Quum vero modus computandi usuras, quo usi sunt Romani, multum ab hodierno differat, neque omnibus adeo expeditus vi- XVIII. Modus computandi usuras.

deatur; (k) dabimus operam, ut post Salmasium, Gronovium, Martinum Schookium, (l) Vinc. Gravinam & Germ. Nood. rem omnem, quan-

(k) Adeo intricatus jam veteribus videbatur ille usuras computandi modus, ut pueros suos ab ipsis incunabulis ad intelligentiam hujus calculi instituerent. Hinc Horat. *Serm. I, 6. v. 72.*

---- Magni
Quo pueri magnis e centurionibus orti,
Lævo suspensi loculos tabulamque lacerto
Ibant octonis referentes idibus æra.

Ea *de Arte poet. 325.*

Romani pueri longis rationibus assem
Discant in partes centum diducere. Dicat
Filius Albini, si de quincunce remota est
Uncia, quid superest? poterat dixisse: triens: eu
Rem poteris servare tuam. Redit uncia quid fit?
Semis.

Vides exempla arithmetica, ex arte fœneratorum desumta, quibus jam pueros exercebant Romani ut tricis hujus calculi eos tanto maturius adsuefacerent.

(l) Magna & acris inter Martinum Schookium & Gronovium ea de re nata est controversia. Modum computandi usuram explicaverat Gronovius *de Pec. vet.* III, 13. Quo loco quum dissensisset a Salmasio, hujus defensionem infeliciter suscepit Schookius *Exerc. Sacr.* XIX. ubi unciarium fœnus idem putat cum centesima. Edidit ergo Gronovius anno MDCLXI. Ἀντεξήγησιν *de centesimis usuris & fænore unciario adversus Theologistoricophilosophologum.* Sequutæ sunt eodem anno Martini Schooki *Vindiciæ suæ & virorum doctorum sententiæ de fænore unciario.* Sed & his Jo.Fr. Gronovius opposuit. Ἀντεξήγασιν secundam anno MDCLXIV. Sequuta denique Schoo-

quanta fieri poteſt, perſpicuitate, explicemus. Romani ſortem univerſam fœnore occupandam dividebant in centena; de qua ſumma maxima, quam ſtipulari licebat, uſura erat centeſima in menſem, Columella *de re Ruſt.* III, 3. id eſt, ſi quis centenos denarios crediſſet, poterat a debitore ſibi ſingulos denarios in ſingulos menſes ſtipulari, eaque, uſura vocabatur *centeſima* ut & *legitima*, *L.* 7. §. 4. *&* 10. *D. de adm. tut.* vel *maxima & graviſſima L.* 7. §. 8. *& L.* 54. *D. de adm. tut. L.* 38. *D. de negot. geſt.* Ea pars centeſima ſingulis Calendis ſolvi ſolebat. *L.* 26. *ff. depoſ.* Et inde eſt, quod Ovidio vocantur *celeres ac triſtes calendæ*. Quum vero duodecim ſint menſes, quidquid per integrum annum uſurarum præſtandum erat, vocabant *aſſem uſurarium*, & quia eumdem ſuo more in duodecim uncias diſtribuebant (Vid. ſupra *Lib.* II. *Tit.* XIV. *n.* 5.) hinc quod ſingulis menſibus uſuræ nomine ſolvendum erat, UNCIAM vocabant. Ergo *uncia* erat centeſima pars ſortis, quæ in ſingulos menſes, tamquam uſura, dependebatur; duodecim vero unciæ, vel partes centeſimæ, quas ſingulis annis lucrabantur fœneratores, *aſſem uſurarium* conſtituebant. Et iſte as uſurarius intelligendus in loco Plinii *Epiſt.* X, 62. quem ita vulgo exhibent editiones. *Nam & prædiorum comparandorum aut nulla, aut ra-*

Schookii *Seria & ſolida Reſponſio*, edita Coloniæ Brandeburgicæ MDCLXVIII. Alios libellos eriſticos prodiiſſe, non memini. Tertiam tamen Ἀντεξήγησιν poſtumam edidit Jacobus Gronovius filius.

rarissima occasio est; nec inveniuntur, qui velint debere, reipublicæ præsertim, duodenis assibus, quanti a privatis mutuantur. Certissimum est, aut delendum hic τὸ *duodenis*, ut jubet Ger. Nood. *de Fœn. & usur.* II, 2. *p.* 265. aut *usuris* reponendum, quod malunt Salmas. *de modo usur.* VII. *p.* 269. & Gronov. Ἀντεξηγ.. II. *de Centes. usur. & Asse usurar.* §. LXI. *p.* 107. As enim usurarius, vel usura assis maximum erat fœnus, quod a privatis exigebatur; duodeni vero asses ipsam sortem superassent. Unde miror vulgatam lectionem tueri V. C. Christophorum Cellarium.

XIX. Quid usuræ centesimæ vel asses? XIX. Hisce ergo observatis, facile licebit singula usurarum nomina explicare. *Centesima* vel assis usura, legitimarum omnium maxima, singulis mensibus e centum denariis reddebat unum, adeoque vertente anno denarios duodecim, id est, nostro loquendi more *duodecim pro centenis.* Hæc usura licet satis magna, tamen legitima erat, ut supra observavimus, adeoque satis usitata. Cautio sane ejusmodi, qua ex mora promittebantur usuræ centesimæ, occurrit in *L.* 40. *D. reb. cred.* cui legi jungi meretur locus Sidonii Apoll. *Epist.* IV, 24. & Marmor apud Gruter. *Inscr. p.* CLXXV. 4. ubi donum datum, *ut ex usuris centesimis ejus quantitatis, quæ efficitur annue* X--DC. *die* VIII. *Kal. Octobr. natali divi Augusti erogarentur ex arka.*

XX. Quid deunces? XX. Proxime erant *usuræ deunces*, quæ tres quadrantes & duas duodecimas unciæ singulis mensibus, undecim uncias per annum reddebant, id est, *undecim pro centenis.* Nec hæc infrequentes erant veteribus. Meminit sane earum Persius *Sat. V. v.* 149.

Quid

Quid petis? ut numos, quos hic quincūce modesto
Nutrieras, avidos pergant sudare DEUNCES?

Quemadmodum ergo usuras asses vel centesimas maximas & gravissimas vocabant; ita deunces *avidas* vocat Persius.

XXI. Sequuntur *dextantes*, vel *decunces*, quæ tres quadrantes & duodecimam partem unciæ in mensem: decem uncias in annum reddunt, id est, nostro loquendi more *decem pro centenis*. Mentio fit usurarum ejusmodi in marmore apud Salmas. *de modo usur.* VII. *p.* 276. XXI. Quid decunces vel dextantes?

XXII. *Dodrantes* usuræ tres quadrantes unciæ singulis mensibus, novem uncias in annum reddebant, id est, *novem pro centenis*. Ejusmodi tamen usuræ nusquam, quod sciam, meminerunt veteres. XXII. Quid dodrantes?

XXIII. Excipiunt has usuræ *besses*, quæ singulis mensibus duas tertias partes unciæ, in annum octo uncias reddebant, id est, *octo pro centenis*. Meminit ejusmodi usurarum Cicero *Epist. ad Att.* IV, 15. *& L. pen. C. de usur.* XXIII. Usuræ besses?

XXIV. *Septunces* porro dicebantur usuræ, quæ singulis mensibus dimidiam & duodecimam partem unciæ, vertente anno septem uncias assis usurarii, adeoque novo loquendi more *septem pro centenis* reddebant. Exemplum exstat in marmore Veneto, quod describit, suoque more illustrat Salmas. *de modo usur. Cap.* VII. *p.* 277. *seqq.* XXIV. Quid septunces?

XXV. Frequentissimæ porro usuræ erant *semisses* vel *semissales*, quæ semiunciam singulis mensibus, & semissem vel sex uncias in annum præstabant, eæque *civiles* & *modicæ* dicuntur XXV. Quid semisses?

Pli-

Plinio *Hist. Nat.* XIV, 4. Conveniunt sane cum hodiernis, quæ *sex pro centenis* reddere dicuntur. Sæpius earum meminerunt leges nostræ *L.* 5. *D. de oper. publ. L.* 10. *D. de pollicit. L.* 17. *D. de usur. L.* 102. §. 3. *D. de solut.* ut & ex auctoribus Plin. *l. c.* & Columella III. 3. Immo & vetus Inscriptio apud Gruter. *p.* CCXV. 2. VOLO. AUTEM. EX. USURIS. SEMISSIBUS. HS. X. N. COMPARARI. AUGUSTALIUM. LOCI. N. AD. INSTRUMENTUM. TRICLINIORUM. DUUM. QUOD. EIS. ME. VIBO. TRADIDI. CANDELABRA. ET. LUCERNAS. Aliud marmor simile a Scaligero jam prolatum illustrat idem Salmas. *de mod. usur. cap.* VII. *p.* 281.

XXVI. Quid Quincunces?

XXVI. Usuræ *quincunces* tertiam & duodecimam partem unciæ in mensem, quinque uncias in annum reddebant, id est, *quinque pro centenis.* Eas usuras *levioribus* adnumerat Ulpianus *L.* 7. §. 10. *D. de administrat. tutor.* Persius vero Sat. V. *v.* 149. *modestas* adpellat, dum ita canit:

--- *Numi, quos hic quincunce modesto*
Nutrieras ---

Mentio quoque earumdem fit *L.* 17. *D. de usur.* & *L.* 102. §. 3. *D. de solut.* & in marmore apud Salmasium *ibid. p.* 283.

XXVII. Quid trientes?

XXVII. *Trientes* minimis accenset Jul. Capitolin. *vit. Anton. Pii* II. eæque tertiam partem unciæ in singulos menses, quatuor uncias in annum, id est, ut nos loquimur *quatuor pro centenis* reddebant. Meminit hujusmodi usurarū Cic. *Epist. ad Att.* IV, 15. *L.* 7. §. 10. *D. de administr. tut.* & Lamprid. *vit. Alexand. Sev.* XXI.

XXVIII. *Quadrantes* usuræ quartam partem unciæ singulis mensibus; tres uncias in annum reddebant, id est, *tres* pro *centenis*. Exemplum earum exstat *L. 21. D. de ann. leg.* XXVIII. Quid quadrantes?

XXIX. Proximæ sunt sextantes, quæ sextam partem unciæ singulis mensibus, duas uncias vertente anno præstabant, id est, *duo pro centenis*. Quæ denique duodecimam partem unciæ singulis mensibus, & integro anno integram unciam, id est, unum pro centenis reddebant, dicebantur usuræ *unciæ* vel *unciariæ*. Tacit. *Ann.* VI, 16. ex quo facile etiam patet, quodnam fuerit fœnus semiunciarium apud Liv. VII, 27. XXIX. Quid sextantes, unciariæ miunciariæ?

XXX. Sed cave existimes, his usuris contentam fuisse fœneratorum avaritiam. Minime omnium. Præterquam enim quod modum usurarum legitimum miris fraudibus evertebant, quas accurate suo more describit Ger. Noodt. *de Fœn. & usur.* II, 24. *p.* 291. non dubitabant ii, qui malis incertisque nominibus credebant, usuras majores centesimis stipulari. Tum vero & assem usurarium multiplicabant, & partes ejus, exigentes aliquanto supra legitimam usurarum summam; e. g. binas, ternas, centesimas, ita tamen, ut numquam ab assis ratione discederent. Binarum centesimarum exactarum a fœneratoribus meminit Cicero *Verrin.* III, 71. Triplicis usuræ, id est, ternæ centesimæ Juvenal. *Sat.* IX. *v.* 7. XXX. Usuræ binarum, ternarii, centesimarum,

Non erat hac facie miserabilior Creperejus
Pollio, qui triplicem usuram *præstare paratus*
Circuit, & fatuos non invenit.

Quaternas usuras exegerunt Scaptius & Matinius,

nius, impudentissimi fœneratores, vel potius Brutus, qui eorum opera in pecuniis fœnori locandis utebatur, de quibus Cic. *Epist. ad Att.* V, 21. VI, 1. & 2. Immo eo progressa erat fœneratorum avaritia, ut ne quinas quidem usuras exigere dubitarent. Qua de re Horat. *Serm. I*, 2. *v.* 12.

Fufidius vappæ famam timet ac nebulonis,
Dives agris, dives positis in fœnore numis.
Quinas hic capiti mercedes exsecat, atque
Quanto perditior quisque est, tanto acrius urget.

Atqui sanguinolentæ plane erant hæ usuræ, siquidem, qui binas centesimas spoponderant, singulis annis viginti quatuor, qui ternas, triginta sex; qui quaternas, quadraginta octo; qui quinas, sexaginta pro centenis usuræ loco solvebant. Hadriani temporibus invaluerat, ut fœneratores creditis mille aureis, ex ea summa eodem momento deducerent centum, & cautione nihilominus in mille aureos concepta, usuras præterea centesimas in singulos annos stipularentur, easque vertente anno in sortem redigerent. (*m*) Quod genus usurarum adeo mordax erat, ut intra sex annos sors duplicaretur. Dosith. *Sent. D. Hadr. III*, 5. *p.* 864. Cujac. *Observ. XXI*, 9.

XXXI.

(*m*) Est hic *Anatocismus*, quem olim licitum fuisse, postea vero SC. prohibitum, patet ex Cic. *Epist. ad Attic. V*, 21. Postea eumdem constitutionibus suis proscripserunt Imperatores. Vid. *L.* 27. *D. de re judicat. L.* 20. *C. ex quib. caus. infam. irrog.* Add. Ger. Nood. *de Fœn. & Usuris II*, 11. *p.* 286.

XXXI. Sufficiant hæc de mutuo, fœnore & usuris. *Commodati* & *depositi* contractus, qui & ipsi re ineuntur, ita sunt comparati, ut in iis Romani a jure gentium & communi omnium hominum consuetudine haud recesserint. Unde vix quidquam hic ex antiquitatibus videtur explicandum. Depositi contractus id singulare habebat apud Romanos, quod si quis dolose circa depositum esset versatus, is ex legibus duodecim tabularum duplo hoc lueret. Quam legem decemviralem Jac. Gothofred. *ad Leg. XII. XII. Tab. III.* his verbis expressit: SI QUID ENDO DEPOSITO DOLO MALO FACTUM ESCIT, DUPLIONE LUITO. Ea vero pœna non tantum inficiando crescebat, ut fieri solebat in aliis, quod existimavit tamen vir summus Jac. Cujacius. *Paratitl. C. deposit.* & Pithoeus *ad Coll. Leg. Mos. & Rom. X. 7. p. m 771.* sed omnis omnino dolus depositarii ex legibus XII. Tabularum duplo ut videtur vindicabatur, (*n*) & quidem non duplicatis, (ut Marcil. *Interp. XII. Tab. XV. p. 70.* putat) fructibus, sed dupli ejus rei præstatione, quam quis custodiendam tradiderat. Schulting. *Jurispr. antejust. p.* 771. Jan. Vin. Gravina *de* LL. *XII. Tab.* LI. *p. 353.* Furi enim similis videbatur depositarius dolosus. *L. 13. D. depos.* Tam dirum etiam hoc crimen videbatur veteribus, ut & de deposito negando cogitantes a Diis XXXI. Contractus commodati & depositi.

(*n*) Actio enim a Justiniano prodita, quæ inficiando crescit, procul dubio recentioris ævi, & ab Imperatoribus demum inventa est. Schulting. *Jurispr. antejust. p. 771.*

a Diis cum universa familia extirpatum iri crederentur, quo pertinet exemplum Glauci Spartani apud Herodot. *Lib. VI.* Praeterea eos dentes amittere putabant, qui depositum negassent, de qua veterum opinione quaedam notavit Casaubon. in *Lect. Theocrit. p.* 85. Quare & Plin. *Epist. X,* 97. non putabat, se luculentius probitatis testimonium praebere posse Christianis, quam dum *eos se invicem sacramento obstringere*, ait, *ne fidem fallant, ne depositum adpellati abnegent*. Quare non mirum est, Decemviros tam improbis hominibus dupli poenam statuisse. Enimvero postea praetor hanc poenam mitigavit, actionemque in simplum tantum dedit, praeterquam si depositum esset miserabile negatum, quo casu veterem dupli poenam retinuit. *L.* 1. §. 1. *D. depos.* Verba edicti haec fuere: QUOD NEQUE TUMULTUS, NEQUE INCENDII, NEQUE RUINÆ, NEQUE NAUFRAGII CAUSSA DEPOSITUM SIT, IN SIMPLUM: EX EARUM AUTEM RERUM, QUÆ SUPRA COMPREHENSÆ SUNT IN IPSUM IN DUPLUM: IN HEREDEM EJUS, QUOD DOLO MALO EJUS FACTUM ESSE DICETUR, QUI MORTUUS SIT, IN SIMPLUM, QUOD IPSIUS, IN DUPLUM JUDICIUM DABO. Idem tamen praetor etiam infames esse jussit, QUI DEPOSITI SUO NOMINE NON CONTRARIO JUDICIO, DAMNATUS SIT. *L.* 1. *&* *L.* 6. §. 6. *de his qui not. infam.*

XXXII. Contractus pignoris quid sit, quae

quæ inde actiones nascantur, quænam ac quanta præstanda diligentia, satis a doctoribus explicatur. De alienatione quoque pignoris supra actum *Lib. II. Tit. VIII. n. 3.* Quare nihil est, quod de contractibus, re initis, addamus amplius, præterquam quod monendum videatur, pignori sæpe accessisse contractum *fiduciæ*, quoties nimirum debitor creditori pignus mancipabat, vel in jure cedebat, ea lege, ut reddita pecunia, illud sibi remanciparet. Quo ipso dominium rei oppignoratæ in creditorem translatum esse recte observat Isidor. *Orig. V, 21.* sæpe hujus fiduciæ in pignoribus interpositæ meminerunt Paullus in *Rec. Sent. I, 10. II, 13. V, 22.* Tertullianus & alii. Tu vide Cujacii & aliorum virorum doctorum Scholia ad Paullum, & Salmas. *de Mod. Usur. Cap. XIV. p. 590. sequ.*

TIT. XVI-XX.

De Verborum Obligationibus, seu stipulationibus.

SEquuntur contractus, qui verbis ineuntur, & quidem non quibusvis, sed solemnibus & accurate conceptis. Horum olim tres erant, STIPULATIO, DOTIS DICTIO & jusjurandum, quo liberti operas promittebant patrono. Caj. *Inst. II, 9. 3.* Sed de *dotis dictione* egimus supra. *Lib. II. Tit. VIII.* Jurisjurandi a libertis præstandi sæpe in jure fit mentio, quamvis formula ejus, quod meminerim non exstat.

Jam

Jam de STIPULATIONIBUS quædam ex antiquitatibus repetenda, de reliquis parcius agendum erit.

I. Stipulatio unde dicta? I. Commune horum contractuum nomen hodie est *stipulatio*, quæ, unde dicta sit, non adeo expeditum est. Vulgo id derivant a veteri *stipulum*, quod idem sit ac firmum. Paull. *Recept. Sent. V, 7. 1. princ. Inst. de verb. oblig.* quemadmodum & in Glossis Basilicis στιπῦλον est ἰσχυρὸν, *firmum*. Ast alii a *stipe* dictam existimant stipulationem, quia circa stipem vel rem pecuniariam potissimum stipulari & restipulari consueverint veteres. Ita enim Varro *de Lingua Lat. IV, 16. p. m. 30. Æs quoque stipem dicebant. Nam quod asses libra pondo erant, qui acceperant majorem numerum, non in arca ponebant, sed in aliqua cella stipabant, id est, componebant, quo minus loci occuparet; a stipando stipem dicere cœperunt. Stipare ab στείβειν fortasse Græco vocabulo. Id adparet quot ut alias tum institutum etiam nunc, diis cum thesauris asses dant, stipem dicunt, &, qui pecuniam alligat, stipulari & restipulari.* Eodem modo Festus in voce *stipem p. m. 139. Stipem dicebant pecuniam signatam, quod stiparetur. Ideo stipulari dicitur is, qui interrogatus spondet stipem, id est, as.* Denique ab his omnibus abit Isidorus *Orig. IV, 24. p. m. 930.* qui stipulationem deducit a *stipula*, hanc adjiciens rationem: *Veteres enim, quando sibi aliquid promittebant, stipulam tenentes frangebant, quam iterum jungentes, sponsiones agnoscebant.* Quæ Isidori observatio si vera esset, simul insignem stipulandi ritum nos doceret. Sed quum nusquam hujus ritus fiat mentio, nec etiam Var-

roni

roni & Feſto, facile concedamus, ſtipulationes olim ſolis pecuniariis promiſſionibus acceſſiſſe; merito Paulli & Juſtiniani derivationem reliquis anteponimus.

II. Erat vero ſtipulatio conceptio verborum, quibus is, qui interrogabatur, daturum facturumve ſe, quod interrogatus erat, reſpondebat. *L. 5. §. 1. D. de verb. obl.* Unde & *interrogatio* nonnunquam ſimpliciter dicitur. Sen. *de Benef. III, 16.* & Græcis *ἐπερώτησις*, (*a*) vel *ὁμολογία ἢ ἀποδέρωτήσεως*. &c. Salmaſ. *de Uſur. VI. p. 127.* Ceterum qui ſtipulabatur, eum *interrogare* dicebant vel *rogare*. Is, a quo quis ſtipulabatur, *ſpondere* vel *promittere dicebatur*. Plaut. *Pſeud. I, 1. v. 112. ſeq.* II. Stipulatio quid?

-- PS. Roga me viginti minas,
Ut me effecturum tibi, quod promiſi, ſcias,
ROGA, *CA. obſecro hercle. PS. geſtio*
PROMITTERE.

Unde & quid ſit *reus ſtipulandi*, quid *reus promittendi*, facile adparet.

III. Conceptiones illæ verborum nihil erant aliud, quam interrogationes, ad quas alter congrue reſpondebat. Veluti: SPONDES? SPONDEO. PROMITTIS? PROMITTO. DABIS? DABO. FACIES? FACIAM. §. 1. *Inſt. de verb. obl.* Sic eodem loco Plautus *v. 115.* III. Stipulationum formulæ?

CA. DABISNE *argenti mihi hodie viginti minas?*
PS. DABO.

Ejuſ-

(*a*) Ex quo ſimul patet, cur baptiſmus vocetur *συνειδήσεως ἀγαθῆς ἐπερώτημα εἰς Θεόν. 1. Petr.* III, 21. Interrogationes enim baptiſmales & reſponſiones baptizati vel ſponſorum ſtipulationum inſtar ſunt: *Crediſne? credo. Abrenuncias? abrenuncio.*

Ejusdem tamen efficaciæ erat responsio concepta impersonaliter, qualis est illa apud eundem Plaut. *Pseud. IV, 6. v.* 14.

SI. Nullum periculũ est, quod sciam stipularier.
Ut occœpisti verba, viginti minas.
DABIN? *BA.* DABUNTUR.

Conf. Plaut. *Bacchid. IV, 6.* 38. Nonnumquam & is, qui promiserat, denuo rogabat, &, qui rogaverat, denuo promittebat, idque vocabant *restipulari*. Stipulatio vero & restipulatio *Sponsio* dicebatur. Nota est sponsio judicialis: *spondesne quingentos, si meus sit? spondeo, si tuus sit. Et tu quoque spondesne quingentos ni tuus sit? spondeo ni meus sit.* Vid. Car. Sigon. *de Judiciis I, 21. p.* 466. Quærunt prudentes nostri, cur in stipulatione interrogatio & responsio exigantur? Et hic multi multa & varia differunt. Sed acute observat Guido Pancirol. *Var. Lect.* III, 25. nihil magnæ rei, & quæ in perpetuum obligare deberet, sine interrogatione & responsione gestum esse apud Romanos. Tales enim interrogationes & responsiones factas observamus in ferendis legibus, plebiscitisque, in rogando senatu, in arrogationibus, contrahendis nuptiis, pangendis fœderibus, facienda deditione, ut facile adpareat, præcipuum semper animi deliberati signum Romæ visum esse interrogationem ac sequutam responsionem congruam.

IV. Respondendum erat congruæ?

IV. Id porro accurate erat observandum, ut responderetur congrue. Hinc si alter rogaret quinque, alter decem promitteret; vel si alter rogaret pure, alter cum conditione promitteret, inutilis erat stipulatio. §. 5. *Inst. de inutil. stipul.*

ſtipul. Exemplum eſt apud Plaut. *Trinum V, 2, v. 34. ſeq.* Quum enim interroganti Lyſiteli: *ſponden' ergo tuam gnatam uxorem mihi?* reſponderet Charmides: *Spondeo, & mille auri Philippum dotis:* inutilis erat ſtipulatio. Et hinc quum denique inter eos de dote quoque conveniſſet, repetebatur ſtipulatio. *v. 39.*

LY. Iſthac lege filiam tuam SPONDEN' *mihi uxorem dari?*

CH. SPONDEO.

V. Satis tamen recta videbatur ſtipulatio, ſi alter alteri interroganti reſpondiſſet *quidni?* *L. 1. §. 2. D. de verb. oblig.* Nec referebat, Latine quis an Græce ſtipulatus eſſet, item eademne uterque lingua uſus eſſet, nec ne §. 1. *Inſt. de verb. obl.* Sufficere enim videbatur, modo per interpretes ſe invicem intelligerent. *L. 1. fin. D. de verb. obl.* Quæ quum ita ſint, ne forte contrahentes in formula errarent, ſæpe ſtipulationes JCti componebant, ceu variis Ciceronis teſtimoniis demonſtrat Briſſon. *de Formul. Libro VI. p.* 490.

V. Sufficiebat tamen reſponſio qualiſcúnque, dummodo cōgrua.

XI. Stipulatio vero fiebat verbis ore prolatis. Hinc interrogante altero, altero tantum adnuente, nulla concepta videbatur ſtipulatio, *L. 1. §. 2. D. h. t.* Neque etiam ſtipulari poterant ſurdi & muti, neque promittere §. 7. *Inſt. de inut. ſtipulat.* Nec ſufficiebant litteræ inter abſentes §. 11. *Inſt. eod.* Si tamen inſtrumento eſſet ſcriptum, promiſiſſe aliquem, omnia præſumebantur ſollemniter acta §. 16. *Inſt. eod.* Paull. *Rec. Sent. V, 7. 2.* Fallitur ergo Cl. Salmaſius, *de Uſur. VI.* dum exiſtimat, ſi quis in chirographo eſſet faſſus ſe promiſiſſe, id perinde voluiſſe ac ſi inter-

VI. Non vero nutus & reſponſio litteris ſcripta.

interrogatione præcedente responsum fuisset, idque perperam colligit ex *L.* 41. §. 2. *D. de usur.* In chirographo enim illo, hac lege memorato, etiamsi stipulationis nulla fieret mentio, intelligi tamen debet eam intercessisse, ut recte observat Ger. Nood. *de fœn. & usur. III*, 2. Idem etiam sentiendum de *L. ea qua* 57. *D. de donat. inter vir. & ux. L.* 134. *D. de V. O.*

VII. Qui potuerint stipulari.

VII. Stipulari poterant omnes, quibus licebat contrahere, quive intelligebant negotium, ac velle poterant. Ast inutilis erat stipulatio furiosorum. §. 8. *Inst. de inut. stipul.* ut & servorum. §. 6. *eod.* Et hinc jocosa tantum est Pseudoli servi promissio apud Plaut. in *Pseud. I*, 1. *v.* 112. Stipulari tamen servi poterant ex persona dominorum, unde quacumque formula essent stipulati, non sibi, sed dominis acquirebant, præterquam si factum in stipulatione contineretur, *pr.* §. 1. *&* 2. *Inst. de serv. stipul.* Immo & servus hereditarius, nondum licet adita hereditate, utiliter stipulabatur, quia hereditas jacens in plerisque personæ defunctæ vicem sustinebat. *princ. Inst. eod.*

VIII. Stipulationes pupillorum.

VIII. Ad pupillos quod attinebat, ii aut infantes erant, aut pubertati propiores. Infantes nec rogare, nec promittere poterant: sed eorum res administrabant tutores. Sin vero ab ipsis tutoribus vel eorum fidejussoribus aliquid esset stipulandum; eorum vice stipulabantur servi vel proprii vel publici. Exemplum vide supra *Lib. I. Tit. XXIV.* §. 3. Pubertati propiores aut alios obligabant, aut obligabantur aliis. Priore casu recte stipulabantur etiam sine tutoris

ris auctoritate. Posteriore vero rogati promittere non poterant, nisi auctores fierent tutores. §. 9. *Inst. de inut. stipul.*

IX. Qui erant in potestate, liberi utiliter stipulabantur, poteratque & promittere aliis, & alios rogare. §. 6. *Inst. h. t.* excepto mutuo, cui resistebat SC. Macedonianum, de quo infra ad *Lib. IV. Tit. VII.* agetur pluribus. Inter patrem tamen & filium in potestate constitutum inutilis erat stipulatio, siquidem hi, jure Romano veteri, pro una persona reputabantur. IX. Stipulationes liberorũ, qui in potestate erant.

X. Nemo quoque poterat aliis stipulari, præterquam juri suo subjectis, §. 4. *Inst. de inut. stip.* Receptum enim a jureconsultis Romanis erat hoc principium, obligationem ex contractu nonnisi contrahentes afficere. *L. 3. C. de inut. stipul.* Solebant tamen hoc casu poenam stipulari, ut si alteri non esset satisfactum, hæc solveretur. §. 18. *Inst. h. t.* Quin & tum quoque aliis stipulari licebat, si ejus, qui rogabat, interesset. Hinc recte tutor a contutore stipulabatur, rem pupillo salvam fore, §. 19. *Inst. h. t.* X. Aliis stipulari non licebat.

XI. Poterant & duos pluresve rei fieri & stipulandi & promittendi. Stipulandi quidem, si post utriusque interrogationem promissor responderit: *utrique vestrum dare spondeo*. Promittendi, si duo quæsiti, singuli respondeΓrint separatim: *Spondeo*. Exemplum est apud Plaut. *Trinum. V. 2. v. 39.* ubi Lysiteli Juveni interroganti; *isthac lege filiam tuam sponden' mihi uxorem dare?* non solum Charmides socer respondet *spondeo*, sed & Callicles amicus addit: *& ego spondeo idem hoc*. Ejusmodi vero obligationum is erat effectus, ut vel solidum XI. Correi stipulandi & promittendi.

lidum singulis deberetur, vel promittentes singuli tenerentur in solidum, ita tamen, ut vel alter accipiendo, alter solvendo debitum, omnium perimeret obligationem, & omnes liberaret. *pr.* & §. 1. *Inst. de duob. rei stipul.*

XII. Stipulatio pura & in diem & sub conditione facta.

XII. Poterat vero omnis stipulatio & pure, & in diem, & sub conditione, & ad certum locum fieri. Si pure promissum, debitum confestim peti poterat; sin in diem, dies quidem statim cedebat, sed non prius, quam venisset dies promissum poterat exigi. Si sub conditione; existente demum conditione committebatur stipulatio. Si locus denique insertus stipulationi; tantum tempus promittenti concedendum erat, quantum sufficere videbatur ad rem eo loco præstandam. §. 2. 4. 5. *Inst. de V. O.*

XIII. Ad certum tempus stipulari nemo poterat, ubi & de stipulationibus præposteris.

XIII. At si ita quis stipulatus esset: *Decem aureos annuos quo ad vivam, dare spondes?* pure facta obligatio videbatur, & perpetuabatur: petenti tamen exceptio opponi poterat. Ad tempus enim ex principiis juris Romani deberi non poterat. §. 3. *Inst. eod.* Inutiles porro erant stipulationes: POST MORTEM MEAM VEL TUAM DARI SPONDES? PRIDIE QUAM MORIAR, VEL MORIARIS, DARE SPONDES? (*b*) Nam quod ad priorem attinet, non ferebant juris Romani principia, ut obligatio a persona heredis inciperet; (*L.* 11. *D. de obl. & act.* Cujac. *ad L.* 217. *D. de V. S.*) posterior vero ideo non poterat non inutilis esse,

(*b*) Justinianus tamen eas valere jussit *L.* 11. *C. de contr. & comm. stip.*

esse, quia tempus mortis semper incertum est. Caji. *Inst. II, 9. 7. & 8.* Æque inutiles erant stipulationes præposteræ, quibus tamen Justinianus itidem perfectum robur accommodavit, §. 13. *Inst de inutil. stip.* Denique si quid, aut quod non erat in rerum natura, vel in commercio, aut sub conditione impossibili promittebatur; inutilis & hæc videbatur stipulatio. §. 1. 2. 10. *Inst. eod.*

XIV. Inprimis vero respiciebatur ad caussam. Neque enim in stipulationibus sola verba valide obligabant, non magis quam in dominio transferendo sola sufficiebat traditio. Quemadmodum enim hic justo titulo opus erat; ita, ut stipulatio valide obligaret, subesse debebat obligandi caussa, & talis caussa etiam vocabatur *caussa civilis*. *L.* 49. §. 2. *D. de pecul.* Deficiente vero tali caussa, agenti obstabat exceptio doli mali *L.* 2. §. 3. *D. de dol. mal.* Schult. *Jurispr. antejust. p.* 464. Unde adeo non valebat promissio ex turpi caussa, ut & exceptio petenti opponi posset, *L.* 8. *D. de condict. ob turp. vel ini. caus.* & si accipientis solius esset turpitudo, soluti daretur condictio. *L.* 1. *fin. L.* 2. §. 1. *L.* 4. §. 2. *D. eod.* Exemplum insigne Otaciliæ Laterensis exstat apud Valer. Max. VIII, 2. 2. Commune itaque stipulatio erat omnium obligationum adstringendarum vinculum. Unde adhibebatur in emtionibus venditionibus, Varro *de Re rust. II,* 2. 3. 5. Plaut. *Captiv. I,* 2. *L.* 3. §. 1. *D. de act. emt.* pactis, Paull. *Sent. Rec. II,* 12. *L.* 7. §. *quod fere D. de pact.* mutuo, *L.* 6. §. 1. *D. de novat.* cautionibus vel chirographis, *L.* 40. *D. de reb. credit.*

XIV. Stipulatio supponebat justã caussam.

credit. L. 122. §. 1. *D. de V. O.* locationibus conductionibus, *L. 54. pr. D. Locat. L. 58. pr. D. de fidejuss.* societatibus, *L. 71. D. pro soc.* immo in reliquis contractibus omnibus.

XV. Stipulationibus nõnunquam accessit mancipatio. XV. Porro & id prætermittendum haud videtur, stipulationi nonnumquam veluti adpendicem accessisse mancipationem per æs & libram; quod in acceptilationibus factum constat. Pertinet huc egregius locus Ciceronis *de Legib. II, 21. Hoc vero nihil ad pontificium jus & e medio est jure civili, ut per æs & libram heredem testamenti solvant & eodem loco res sit, quasi ea pecunia legata non esset.* Et paullo ante *cap. XX. Quin etiam cavent, ut cui plus legatum sit, quam sine religione capere liceat, is per æs & libram heredem testamenti solvat, propterea quod eo loco res est, ita soluta hereditate, quasi ea pecunia legata non esset.* Addendi sunt Franc. Connan. *Comment. jur. civ. VII, 3. 2.* Jacob. Rævard. ad *L. 35. D. de Reg. Jur.* Ger. Nood. *de pactis & Transf. p. 671.* Id vero eo minus mirandum, quo certius est, & aliis contractibus ad transferendum dominium haud comparatis accessisse *mancipationem*. Et tunc rem habere dicebantur *jure nexi*; translato dominio *jure mancipi*. Omnia, quæ per æs, & libram alienabantur, erant res mancipi. *Nexus* quoque & *mancipatio* non differebant ratione ritus; sed, quod ad effectum attinet, jus *nexi* & jus *mancipi* differebant quam maxime. Probant id loca Manilii & Scævolæ apud Varron. *de Ling. Lat. VI, 5.* quæ egregie illustrat Jo. Frid. Gronov. *Epist. CCCII. ad Claud. Salmas. in Syll. Epist. vir. illust. script. Tom. II. p. 549.*

XVI.

XVI. Ceterum stipulationes imperator divisit in *judiciales*, *prætorias*, *conventionales* & *communes*. A mero judicis officio proficiscebatur cautio de dolo. Nam in rei vindicatione & actione quod metus caussa judex exigere tenebatur cautionem de dolo. *L.* 20. & 45. *D. de rei vind. L.* 9. §. 5. & 7. *D. de eo quod met. caus.* Talis etiam erat cautio de persequendo servo, qui in fuga erat, restituendove pretio. Nam si servus erat legatus, qui se interim in fugam proripuerat, officio judicis continebatur, ut interponeretur cautio, qua heres, se servum persequuturum restituturumque legatario promitteret. *L.* 69. §. 5. *D. de legat.* 1. *L.* 14. §. 11. *D. quod met. caus.* Stipulationes porro judiciales interponebantur etiam in judicio familiæ ercifcundæ. *L.* 25. §. 10. *D. famil. ercisc.* XVI. Stipulationes judiciales.

XVII. *Prætoriæ* a mero prætoris officio proficiscebantur, semperque interponi solebant ante litem contestatam. Cujac. *Observ. XV*, 10. Tales erant cautiones damni infecti, legatorum servandorum, judicatum solvi, ratam rem haberi, cautio fructuaria, &c. de quibus prolixe jureconsulti. Vid. Arn. Vinn. ad §. 2. *Inst. de divis. stip.* Quæ stipulationes quibus formulis solitæ sint concipi, exemplo cautionis *judicatum solvi* ostendemus. In ea actor ita rogabat fidejussores: QUOD FUNDUM TUSCULANUM, QUEM POSSIDET L. TITIUS, AB SEO VINDICATURUS SUM, CUJUS REI C. AQUILIUS JUDEX DATUS EST, EAM REM RECTE DEFENDI, AUT, SI EA RES SECUN- XVII. prætoriæ.

DUM ME HEREDEMVE MEUM JUDICATA ERIT, QUOD A. C. AQUILIO EOVE, QUI IN EJUS LOCUM SUBSTITUETUR, JUDICATUM ERIT, ID RECTE PRÆSENTARI, DOLUMQUE MALUM ABESSE ABFUTURUMQUE ESSE, ET QUAMDIU RES NON DEFENDATUR, AUT SI QUOD HUJUS REI JUDICATUM ERIT, NON PRÆSTETUR, DOLUSVE MALUS NON ABERIT, QUANTI EA RES SIT, DARI SPONDES? SPONDEO. Cujac. *Obs.* X, 29. Barn. Brisson. *de Form. Lib. V. p.* 393. Porro id singulare erat in stipulationibus prætoriis, quod in iis non temere metuenda esset captio, quia interpretationem non ex mente promittentium, sed Prætoris recipiebant. *L.* 52. *D. de verb. oblig. L.* 9. *D. de stipul. prætor.* (c)

XVIII. Conventionales. Sine stipulatione dos dici poterat.

XVIII. *Conventionales* non jussu judicis vel Prætoris, sed arbitrio contrahentium concipiebantur, adhibito sæpe, ut supra observavimus, jureconsulto; earumque totidem pæne genera erant, quot rerum contrahendarum, §. 3. *Inst. de divis. stipul.* Obligationum enim firmandarum gratia inventæ fuerant stipulationes. Paull. *Recept. Sent.* V, 7. 1. Unde nulla temere de re paciscebantur veteres, nisi interposita

sita

(c) Ad prætorias etiam referuntur *ædilitiæ*. Erat autem iis locus in interrogationibus, quæ de vitiis morbisque in vendendis servis fieri solebant. Venditorem enim emtori repromittere oportebat, se si quid occulti morbi vel vitii in servo vendito inventum fuerit, duplum verbi gratia præstiturum. Theoph. *Paraph.* §. 1. *Inst. de divis. stipul.* De his Ædilitiis stipulationibus plura habet Cujac. *Obs.* IX, 3.

sita stipulatione. Erant tamen omnino quædam negotia, de quibus etiam non interposita stipulatione valide paciscebantur. Nam si sponsa sponso, mulierve marito, aut socer genero, aut debito mulieris ejusdem marito dotem dicere vellet, fieri id poterat, nulla præcedente interrogatione. (*d*) Cajus *Inst. II, 9. 3.* Quamvis enim ea ipsa quoque doctis dictio sollemnibus fieret verbis; (Cujac. ad *L. 7. D. de pact. & L. 1. D. de verb. oblig.* Brisson. *de Formul. VI.*) nec ullo fundamento id in dubium vocent Cl. Salmasius *de mod. usur. XVI. p. 716. sequ.* & Oisel. ad *Caji l. c.* inde tamen non sequitur, ut stipulatione fuerit opus. Formulam dicendi dotem prodidisse videtur Terent. *Andr. V, 4. v. 46.* de qua jam supra egimus *Libro II. Tit. VIII. n. 6.*

XIX. Deinde & sine stipulatione contrahebatur obligatio, si libertus patrono aut donum, aut munus, aut operas se daturum jurasset. Caj. *l. c.* Solebant enim servi dominis manumissuris promittere certa dona, munera, (*e*) certasque operas loco præmii manumissionis futura. Quum vero servi domino promittere valide nihil possent, quia vinculum potestatis unitatem personæ inducere videbatur; §. 9. *Inst.* XIX. Sine stipulatione promittebantur operæ, dona, munera a libertis.

(*d*) Sed sine stipulatione dotem *dicere* poterant tres tantum personæ, mulier, pater, mulierisque debitor. Reliqui dicebantur dotem vel dare vel promittere, & hi communi jure obligabantur, adeoque uti debebant stipulatione. Caji *Inst. II, 9. 3. L. 41. D. de jur. dot.*

(*e*) Dona & munera libertorum quid fuerint, & quodnam inter ea discrimen intercesserit, docetur *L. 18. L. 194. & L. 214. D. de V. S.* Adde Oisel. ad *Caji l. c.*

Inst. de inutil. stipul. tenebantur illi post manumissionem denuo se obligare jurejurando, quod si dicere nollent, ne liberi quidem addicebantur. Cic. *Epist. ad Att. VII*, 2. Simul ac vero jurassent liberti, nulla opus erat stipulatione.

XX. Sponsalia contracta per stipulationem.

XX. Inprimis observandum, nobilissimum stipulationum conventionalium genus fuisse *sponsalia*, de quibus quum nihil in Institutionibus dixerit Justinianus, pauca monebimus. Fuit hoc in more priscis temporibus positum apud Latinos, ut qui uxorem ducturus esset, ab eo qui nuptum daturus erat, eam in matrimonium datum sibi iri stipularetur, alterque sponderet, unde & *sponsaliorum* nomen natum est. (*f*) Si non data fuisset uxor, sponsus habebat actionem ex stipulatu vel sponsa. Gell. *Noct. Att. IV*, 4. *L.* 2. & *L.* 3. *D. de spons.* Jam Romanis quidem non erat actio ex stipulatu ex sponsalibus: & ipsi tamen stipulationibus utebantur. Hujus veteris moris multa exstant vestigia apud Plautum, qui in *Aulul. I*, 4. Megadorum ab Euclione filiam stipulantem inducit his verbis:

ME. Quid? nunc etiam mihi despondes filiam?
EV. Illis legibus
Cum illa dote, quam tibi dixi. M. SPONDEN'
ergo? EV. SPONDEO.

Ex *Trinumo* Plauti jam supra exemplum vidimus,

(*f*) Unde non opus est, ut cum Verrio Flacco apud Festum *p.* 444. sponsalia derivemus e lingua Græca, indeque natum existimemus id vocabulum, quod sponsi σπονδὰς, interpositis rebus divinis, facerent.

mus, *n.* III. Sed & in *Curculione Act. V,* 2. Phædromus ita a milite stipulatur:

PH. *SPONDESNE, miles, mihi hanc uxorem?*
M. SPONDEO.

In eo tamen a reliquis stipulationibus differebant sponsalia, quod & absens absenti per epistolam vel internuncium recte respondebatur. *L. 4. & L. 7. D. de sponsal.* Ea quoque in sponsalibus adhibebatur cautio, ut in tabulas plerumque redigerentur conventiones sponsalitiæ. Unde Juvenalis *Sat. XVI.*

Si tibi legitimis pactā junctamq; TABELLIS
Non es amaturus.

Dari etiam solebant arrhæ, & annulus pronubus, de quibus, aliisque huc pertinentibus ritibus copiosius agit Barn. Brisson. *de ritu nupt. p.* 204. *sequ.* Illud quæri solet, an & sponsalia de futuro, quæ vocant, nota fuerint Romanis? Adfirmat Huberus: probat Gundlingius in *Gundlingianis Part. X. p.* 380. ubi ex Nonio & Arnob. *adv. gen. X. p.* 110. ostendit Romanos distinxisse inter SPERATAS, PACTAS & SPONSAS. Discrimen hoc eleganter explicat Gronov. ad *Gell. Noct. Att.* IV. 4. *Virgo* SPERATA *dicebatur: quum conventa erat conditio,* PACTA; *ubi interpositæ stipulationes,* SPONSA: *Pacta* ergo similes videbantur desponsatis de futuro; *sponsa* de præsenti. Pactas etiam conventas dici consuevisse, patet ex Festo: *Conventa dicebantur, cum primus sermo de nuptiis & earum conditione habebatur.*

XXI. Denique communes stipulationes restant, quæ tum a Prætore, tum a judice exige- **XXI. Stipulationes communes.**

 ban-

bantur, qualis erat cautio rem pupillo salvam fore. §. 4. *Inst. de divis. stipul.*

XXII. Actiones ex hoc contractu natæ.

XXII. Ex stipulatione nascebatur *condictio tertii*, si certa esset stipulatio: sin incerta; actio *ex stipulatu*, *princ. Inst. de V. O.* Ex sponsalibus quæ in Latio competebat actio *ex sponsu* dicebatur Gell. *Noct. Att. IV*, 4. Cujac. *ad Tit. C. de Sponsal.* Ex sponsu vero agere idem erat quod ex stipulatu. *L. 19. §. 2. 2. D. de ædil. edicto.* At apud Romanos Sponsalia nuda renunciatione & liberrimo repudio solvebantur. *L. 1. C. de Sponsal. L. 2. §. 1. 2. D. de divort. L. 2. C. de rep.* Ex quo facile patet, in contractuum numero haud fuisse stipulationem sponsalitiam. Vid. Fr. Hotom. *de Sponsal. Cap. IV. p. 357.*

TIT. XXI.

De Fidejussoribus.

Stipulatione etiam sese obligabant fidejussores, unde de iis hoc titulo seorsum agitur.

I. Varia fidejubentium nomina.

I. Qui se obligabant pro aliis, plura apud Romanos sustinebant nomina. In judiciis promittentes pro aliis dicebantur *vindices*, *vades*, *subvades*, *prades*. Reliqui *fidejussorum*, *sponsorum*, *adpromissorum*, *fideipromissorum* (*a*) nominibus veniebant.

II.

(*a*) Nomina hæc omnia, præterquam *fidejussorum* in toto Digestorum opere non exstare voluit Tribonianus, ceu observat Salmas. *de modo usur.* XVI. *p.* 702.

II. *Vindices* in XII. Tabulis erant, qui pro eo, qui in jus privata auctoritate vocabatur, sese obligabant. Si quis enim alteri in publico adclamasset; AMBULA IN JUS: aut eundum illi erat, aut ferendum, ut obtorto collo ad tribunal raperetur, nisi datis fidejussoribus se ab hac ignominia vindicasset. Qua de re Festus voce *vindex p. m.* 476. *Vindex ab eo, quod vindicat, quo minus is, qui prensus est, ab aliquo teneatur.* (*b*) In legibus XII. Tabular. de his ita fuerat cautum: SI ENSIET, QUI IN JUS VOCATUM VINDICIT, MITTITO, ASSIDUO (*c*) VINDEX ASSIDUUS ESTO: PROLETARIO CUIQUE VOLET, VINDEX ESTO: Gell. *Noct. Att.* XVI, 10. id est: *Si tamen sit aliquis, qui pro in jus vocato vel prenso fide jubeat, dimittitor.. Ceterum locupleti vindex locuples esto, pauperi prolem tantum sufficienti reipublicæ, quilibet vindex esto.* Jac. Coth. ad *XII. Tab. Tab. I.* II. Quidnam vindices?

III. Si ventum in judicium, satisdare denuo debebat reus, se stato die adfuturum. Car. Sigon. III. Quinam vades, prædes, subvades?

(*b*) Vindex ergo non est *procurator*, ut putat Boeth. ad Cic. *Topic. II.* nec *prædicator*, vel *prædiator*, ut Boethii locum legit Cujac. *observ. V,* 29. nec confundendus cum *vade*, quod plures fecere, interque hos etiam Vinc. Gravina *de Leg. XII. Tab. p.* 377. *sequ.*

(*c*) *Assiduus* veteribus idem est ac locuples, quasi *asses* qui *dare* possit. Cic. *Topic. ad Trebat. II.* Utitur hac voce eodem significatu Plautus *Amphitr. I, 1. v.* 13.

Noctes diesque assiduo satis superque est,
Quo facto aut dicto adest opus, quietus ne sies.

Sigon. *de Judic. I*, 20. Eadem cautio exigebatur in publico judicio etiam ab actore, ut recte observat Jac. Gothofr. *ad Leges XII. Tab. Tab. II. p.* 191. Qui ergo se tum obligabant pro reo, si judicium esset publicum, *vades*; sin civile, *prædes* dicebantur. Unde Auson. *Edill.* XII.

Quis subit in pœnam capitali judicio? VAS,
Quis quum lis fuerit numaria? quis dabitur?
PRÆS.

Fest. voce *vadem p. m.* 471. *Vadem sponsionem significat datum in re capitali*. Sed si antiqui eam observarunt inter has voces differentiam; sane eam neglexerunt posteri, qui in quocumque judicio, sive civili, sive capitali *vades* exigebant. Unde Varroni *de Ling. Lat. V*, 7. *p.* 42. Vas est, *qui pro altero vadimonium promittit*. (*d*) *Prædes* quoque postea non ii dicti sunt, qui in judicio civili se obligabant pro aliis, sed qui partim pro publicanis, partim in judiciis publicis de mulcta solvenda populo cavebant. Varro *l. c. p.* 42. Fest. *voce præs. p.* 375. *Manceps dicitur, qui quid a populo emit conducitve, quia manu sublata significat, se auctorem emtionis esse, qui idem* PRÆS *dicitur, quia tamen debet præstare populo quod promisit, quam is, qui pro eo* PRÆS *factus est*. Car. Sigon. *de ant. jure civ. Rom. II*, 4. *p.* 293. & Brisson. *de verb. sign. voce prædes, pag.* 450. Qui denique pro actore se obligabant, *subvades* dicebantur, ut suspicatur Goth, *l. c. p.* 191. nisi cum Salm. *de Mod. Usur. c. XVI. pag.* 701. dicere malis, *sub-*

(*d*) Qui provocabat, *vadari*, qui provocabatur, *vadimonium promittere* dicebatur. Sigon. *de Judic. I*, 20. *p.* 454.

subvades fuisse, qui pro vadibus fidejubebant, quemadmodum *subprades*, qui pro prædibus. Quamquam jam Gellii ætate hujus vocabuli usus ac pæne significatio perierat. Vid. *Noct. Att.* XVI, 10.

IV. Ad eos quod attinet: qui pro privatis se extra judicium obligabant, ii si ultro se offerrent, juberentque pecuniam credi sua fide suoque periculo, dicebantur *fidejussores*. Si darentur a debitore, cui quis nolebat credere, dicebantur *sponsores*. Salmas. *de mod. usur.* XVI. *p.* 693. 707. quamvis id discrimen in Digestis non observari, sed Sponsores ubique in illis obliteratos esse ibidem *p.* 707. observet. *Adpromissores* erant, qui quod suo nomine alii promiserant, idem pro altero quoque promittebant. Fest. voce *adpromissor. p. m.* 245. *L.* 5. §. 2. *D. de V. O. L.* 64. §. 4. *D. solut. matr. L.* 43. *D. de solut.* Iidem dicti etiam videntur *fidepromissores*. Paull. *Rec. Sent.* I, 9. 5. IV. Quid fidejussores, sponsores, adpromissores, fidepromissores?

V. Diversa vero illa nomina, ut recte a Cujacio ad *Paull. Rec. Sent.* I, 20. observatum est, potissimum a formulis, quibus stipulationes concipiebantur, sortiti sunt. (*e*) Qui enim rogatus: FIDEJUBES? respondisset: FIDEJUBEO: dictus est *fidejussor*. At si rogatum: FIDEPROMITTIS? responsumque FIDEPROMITTO, *fidepromissor* vocatus est. Denique si quæsitum: SPONDES? is qui responderat SPONDEO, *sponsor* adpellatus est. §. 1. *Inst. de verb. obl. Adpro-* V. Formulæ fidejubendi.

(*e*) Eæ nonnumquam etiam Græce conceptæ. §. 7. *Inst. h. t. L. Græce* 8. *pr. D. eod.*

promissores etiam procul dubio rogati sunt; ut *adpromitterent*. Quo verbo utitur Cicer. *pro S. Roscio Amer.* IX.

VI. Maxime in judiciis. VI. Fuere etiam in fidejussionibus judicialibus certæ adhibitæ formulæ, qualem jam supra *Lib. II. Tit. XVI. XX. n.* 14. vidimus. Vadimonium inprimis accurate concipiebatur, adhibito jureconsulto, ceu ex Cicerone *Epist. ad Q. Fratr. II*, 14. demonstrat Car. Sig. *de Judic. I*, 20. *p.* 454. In hac formula & illa erant sollemnia: *reum adfuturum in diem tertium vel perendinum*. Vide Brisson. *Form. Lib. V. p.* 367. *s.*

VII. Quibus obligationibus accesserit fidejussio? VII. Fidejussio accedere poterat obligationibus omnibus; quin & præcedere obligationes. *L. 6. §. 1. de fidejuss.* ita tamen, ut præcedens fidejussoris obligatio tum demum vires caperet, quum & principalis obligatio, cujus illa accessio erat, constituta esset. *L. 35. D. de fidejuss.* In fidejussione dotis caussa id notabile, quod illa post nuptias stante matrimonio a marito data, non obligaret, ante nuptias data, firma validaque haberetur, ceu ex Harmenop. *Promt.* IV, 8. 9. ut & *L. 1. Cod. Theod. ne fidei dot. dent.* ostendit Cujac. *Parat. ad tit. C. n. fidei. dot. dent.* dissentiente tamen Jac. Gothofred. *Comment. ad Cod. Theodos. ibid.* Et sane quid magis a ratione alienum est, quam dotem non credi marito, cui se ipsam uxor credere non dubitavit? *L. 2. C. ne fieri dot. dent. L. 8. C. de pact. conv.*

VIII. Fidejussorum obligatio. VIII. Singuli fidejussores tenebantur in solidum, liberumque adeo erat creditori, a

quo

quo vellet solidum petere, quemadmodum & in ejus positum erat arbitrio, debitoremne an fidejussorem ejusve heredes convenire mallet, *L.* 20. *D. de cond. indeb. L.* 16. §. *ult. D. de fidei. L.* 5. *C. eod.* Uno tamen solvente, liberabantur ceteri. §. 4. *Inst. h. t.* Caj. *Inst.* *II*, 9. 2. conf. Jac. Cujac. *Observ.* XXIII, 25.

IX. Ast illum veteris juris rigorem sustulit Hadrianus, cujus ex epistola inter fidejussores æque ac mandatores dividebatur actio, si litis contestandæ tempore omnes essent solvendo. *L.* 26. *D. eod.* Hæc epistola deinde inserta est Edicto perpetuo; unde id beneficium ex edicto prætoris derivat Paull. *Recept. Sent.* *I*, 20. 1. Ex quo patet, humani quid passum esse Cujacium, qui ad *tit. Inst. de SC. Tertull.* epistolam illam non Hadriano, sed D. Pio tribuit, ante cujus tempora jam compilatum erat Edictum perpetuum. Quomodo vero a D. Pio esse potest, quod jam edicto perpetuo insertum fuerat? Videtur tamen D. Pius illud beneficium divisionis nova epistola stabilivisse, cujus quædam supersunt vestigia. *L.* 49. §. 1. *D. de fidejuss.* IX. Beneficium divisionis.

X. Denique & Justinianus beneficium ordinis indulsit. *Nov. IV*, 1. de quo, nec non beneficio cedendarum actionum plura commentantur doctores, quæ hic repetere non vacat. X. Et ordinis.

XI. Fidejubere poterant omnes, qui & stipulari. At non mulieres, quæ in omni genere negotiorum atque obligationum tam pro viris, quam pro feminis intercedere prohibebantur. XI. Mulieres fidejubere non poterant.

Paull.

Paull. *Recept. Sent. II*, 11. 1. Non ergo valebant fidejussiones judiciales mulierum, nam nefas videbatur, mulierem in forum prodire, & vel suam ibi caussam agere; adeo, ut quum aliquando mulier in foro caussam pro se ipsa egisset, Senatus consuluisse feratur Deos, τίνος ἄρα τῇ πόλει σημεῖον εἴη τὸ γεγενημένον *ecquid hoc exemplum urbi portenderet?* Plut. in *Num. p.* 77. Nec magis valebant privatim interpositæ fidejussiones mulierum, quia fidejussio quasi civile ac virile negotium videbatur, a quo arcendæ feminæ. *L.* 1. §. 1. & *L.* 2. §. 1. *D. ad SC. Vellejan. L.* 2. *pr. D. de reg. jur.* Eaque prohibitio tam severa erat, ut olim ne renunciari quidem huic beneficio posset. Secura ergo erat mulier pro alio quæ intercesserat, nisi vel pro tutoribus filiorum indemnitatem promisisset. Paull. *Rec. Sent. ibid.* §. 2. (*f*) vel decipiendi animo & dolo malo id fecisset. Paull. *ibid. L.* 11. *D. ad SC. Vellejan.* Immo non fidejussiones tantum, sed omnes omnino mulierum intercessiones ex quocunque contractu irritæ erant. Vid. Jac. Gothofr. *Comm. ad L.* 2. *D. de R. J.* Ger. Nood. *Obs. I*, 18.

XII Origo SC. Vellejani. XII. Omnia hæc sancita SENATUSCONSULTO VELLEJANO, cujus legitima verba *L.* 2. §. 1. *D. eod.* servata, indicant, conditum

(*f*) Ita quidem Paullus. Sed alia omnia habentur in *L.* 6. *C. ad SC. Vellej. L.* 1. & *ult. C. si mater indemn. promis.* Qui textus quum partim ab Alexandro Severo, partim a Diocletiano sint; aut corruptum Paullum esse oportet, aut jus illud constitutionibus mutatum.

tum illud esse M. Silano & Vellejo Tutore Coss. sed fasti id par consulum fere omittunt. M. Silanum consulem præferunt anno U. C. IↃCCLXXI. Quare & tunc illud SC. conditum putat Schilter. *Exerc.* XXVIII, 2. Sed diserte Ulpianus *L. 2. pr. D. ad SC. Vell.* adfirmat, primum quidem temporibus Augusti, mox deinde Claudii, eorum edictis cautum esse, ne feminæ pro viris suis intercederent: postea vero factum esse hoc SC. Ex quibus verbis patet, illud vel extremo Claudii imperio, vel postea fuisse conditum. Tunc vero quum anno IↃCCXCVIII. in fastis occurrant P. Valerius Asiaticus II. & M. Junius Silanus coss. inter suffectos autem istius anni Vellejus Rufus, qui forsan Valerio Asiatico ultro se abdicanti suffectus: Vid. Hub. Golzii *fast. consul. p.* 239. non dubitandum quibusdam videtur, eo ipso anno referente ad Senatum Vellejo Rufo hoc SC. prodiisse, dictumque inde esse Vellejanum. Schulting. *jurisp. ant. p.* 640. Id & mihi olim visum. Sed jam aliter videtur. Ulpianus Vellejum istum non vocat Rufum, sed Tutorem. Silani autem & Velleji Tutoris consulatus memoratur bis in marmore apud Gruter. *Inscr. p.* CCCCLXX. §. 1. & 2. ubi par istud consulum ita scribitur:

L. SILANO. FLAMINI. MARTIALI. C. VELLÆO. TUTORE. COS. NON. DECEMB.

Consules autem quum fuerint anno U. C. IↃCCLXIII. & sub Augusto primum ea de re cautum fuisse dicatur, procul dubio hi ipsi Coss. nomen & originem SCto dederunt. Nec alii

alii sunt auctores legis Juniæ Vellejæ, cujus mentio fit in *L.* 10. §. 2. *D. de test. tut. L.* 13. *D. de injust. rupt. irrit. test.* Ceterum ex Marmore illo discimus, Silanum illum non Marci, sed Lucii prænomen tulisse, eaque in re errare Ulpianum.

XIII. Mulieres etiam ante hoc SC. nullū civile negotium Romæ gerere poterant.

XIII. Ceterum quamvis Augusti Claudiique edicta, quibus mulieres pro viris intercedere probibuerunt, illud SC. antecessisse dicat Ulpianus *L.* 2. *pr. D. eod.* facile tamen patet, eum rem non adeo accurate retulisse. Saltim Claudio recentius hoc SC. dici non patiuntur fasti consulares. Forte ipse Ulpianus fastos consulares non adeo accuratos habuit, & Vellejum Rufum confundit cum Vellejo Tutore. In tanto enim consulum suffectorum numero, quid facilius est, quam errare & decipi? Quin probabile est, jam ab ineunte rep. prohibitum fuisse feminis, ne pro aliis intercederent, teu ostendit celeberrimus Ludevvigius, in *Differ. juris Rom. & Germ. circa SC. Vellejan. diss.* 1. Ab initio sane urbis Romani feminas perpetuo otio mancipabant, easque nec molere patiebantur, nec cibos coquere, nec ullam partem rei familiaris suscipere. Plutarch. *Quæst. Rom. p.* 284. non ob aliam procul dubio caussam, quam quod pro Italorum ingenio feminarum suarum pudicitiæ diffiderent. Eodem pertinebat interdictio vini, tam severe sancita. Plutarch. in *Num. p.* 77. quodque eas ne de rebus quidem necessariis dicere paterentur sine viris. (Idem *ibid.*) nedum conviviis vacare.

re. Valer. Max. II, 1. 1. Multo minus iis concedebant, ut prodirent in forum, vel ullum civile negotium peragerent. Plutarch. *ibid.*

XIV. Quod vero in usum revocanda videretur prisca illa severitas ac disciplina, inde factum arbitror, quod abrogata lege Oppia, (de qua Liv. XXXIV, 5. & Valer. Max. IX, 1. 3.) & mulierum tutela sensim exolescente, feminæ paullo liberius vivere, & negotiationibus, versuris, intercessionibus vacare cœperant. Quæ licentia & Augusti & Claudii edictis; & hoc SC. coercenda visa est. Accessit postea Novella CXXXIV, 8. ex qua *Authentica: si qua mulier, C. ad SC. Vellejan.* fluxit, de qua fuse doctores. XIV. Cur hoc SC. conditũ.

T I T. XXII.

De Litterarum Obligationibus.

NOn ullius temeræ conventionis obscurior nobis natura est, quam contractus, qui litteris initur, in quo explicando adeo fluctuant eruditi, ut quem potissimum sequaris, vix adpareat. Sane quum JCti plerique ubi contractuum nominatorum varia genera recensent, litterarum obligationis non meminerint; *L.* 1. §. 1. *L.* 4. *ff. de V. O. L.* 8. §. 1. *D. de fidejussor. L.* 52. *princ. D. de O. & A. L.* 1. §. 1. *D. de novat.* non dubitant quidem veteres hoc contractus genus plane ignorasse, idque vel

con-

constitutionibus sequiorum principum, vel ab ipso Justiniano demum inventum esse. Ita Duarenus, Donellus, VVissenbachius aliique viri docti statuunt. Sed antiquam satis esse litterarum obligationem, & verum contractum, satis adparet ex *Fragm. Vet. JCti post Collationem LL. Mos. & Rom. edicto* §. VII. ubi mentio fit adquisitionis *per* SCRIPTURAM *& stipulationem*, deinde litterarum obligationem inter contractus referri videbimus, in *L.* 2. §. 1. *D. de Obl. & act.* & apud Caji *Inst. II*, 9. 1. *pr.* & §. 13. Nos itaque quæ ex antiquitatibus ad illustrandam hanc materiam facere videbuntur, paucis delibabimus.

I. Obligatio litterarum alia antiqua, alia nova.

I. *Olim*, inquit Imperator *princ. Inst. h. t. scriptura fiebat obligatio, quæ nominibus fieri dicebatur, quæ nomina hodie non sunt in usu.* Quum ergo ipse Imperator largiatur, aliam olim, quam suo ævo, in usu fuisse litterarum obligationem, eamque factam esse nominibus doceat; inquirendum, qualia illa fuerint nomina, quæque inde nata sit obligatio?

II Antiqua plerique interpretantur de expensilatione.

II. Nominibus olim factam obligationem litterarum, etiam Cicero *ad Attic. Epist. IV*, 18. confirmat, ubi de turpi pactione Memmii & Calvini: *Hæc pactio*, inquit, *non verbis, sed* NOMINIBUS *& perscriptionibus multorum, tabulis esse facta quum diceretur: prolata a Memmio est nominibus inductis*. Sed qualia illa nomina? Plerumque hunc contractum doctores accipiunt de modo aliquo pecuniæ vel credendæ, vel creditam probandæ, quales erant *adnumeratio, expensi latio, stipulatio*, de quibus Cic. *pro Q. Rosc. Com.* IV. quibus *chiro-*

chirographi exhibitionem, *tabularum obsignationem*, *testium intercessionem* addit Gell. *Noct. Att. XVI*, 2. *Expensi latio*, quæ Salmasio maxime huc pertinere videtur, erat Scripta professio datæ pecuniæ, Ascon. Pædian. in *Cic. Verrinam* III. *p.* 1848. Fieri solebat per nomina, quæ creditor vel fœnerator in tabulas accepti & expensi inscribebat, idque præsente debitore, qui & ipse in tabulas suas referebat, quantum deberet. Quæ tabulæ prolatæ in judicio fidem faciebant debiti. Cic. *pro Rosc. Com. V.* De hac expensilatione, nec non nominibus per scripturam mensæ argentariæ, plura habet Barn. Brisson. *de Form. Lib. VI. p.* 356. Salmas. *de usur. cap. VI. & XVII.* & *de Modo usurar. cap. XI. p.* 473. *seq.* in hoc ergo contractum litterarium constitisse putant, quod nominibus ita tabulis inscriptis obligati fuerint debitores non minus ac si stipulatio vel aliud vinculum intercessisset. Vid. Sigon. *de Judic. L.* 3. *p.* 408.

III. Enimvero hos rem acu haud tetigisse, vel Caji fragmenta ostendunt, in quibus *litteris fieri* dicitur *obligatio*, *aut a re in personam*, *aut a persona in personam*. *A re in personam*, *velut si id*, *quod exemptione aut conductione aut societate debes*, *alii reddas*. *A persona in personam*, *veluti si id quod mihi alter debet*, *alteri persona delegem*, *ut reddere debeat*. Caj. *Inst. II*, 9. 12. Quæ tametsi ab Aniano corrupta sint, ita tamen videntur comparata, ut ad nomina illa fœneratorum nihil faciant. Argentariorum tabulis inscribebantur nomina debitorum, qui mutuam acceperant pecuniam: hic etiam ex emtione aut conductione aut societate nasci

III. Quod tamen refellitur.

nasci dicitur litterarum obligatio. Ibi solus debitor, cujus nomen fuerat inscriptum, obligabatur; hic etiam quædam delegatio, aut certe novatio fiebat. Quod & docet *L. pen. C. Theod. de denunt. vel edit. rescript. Si quis debiti, quod vel ex fœnore vel mutuo data pecunia sumsit exordium, vel ex alio quolibet titulo, in litterarum obligationem facta cautione translatum est, &c.* Ergo etiamnum obscurum est, quænam fuerit litterarum obligatio.

IV. Antiquæ illius litterarum obligationis natura explicatur ex Theophilo.

IV. Sequendus ergo hac in re videtur Theophilus, *Paraph. Inst. III, 21.* qui unus forsan est, qui nobis hujus contractus indolem naturamq; luculentissime explicavit. Quamvis enim in quibusdam non semper rem acu tangere soleat Theophilus, si quando lucem mutuare juri antiquo conatur; in hoc tamen titulo eum tanto tutius sequemur, quanto certius ex illo Caji loco colligimus, illum, quæcunque de litterarum obligatione adfert, ex Caji institutionum libris sinceris ac genuinis, vel certe ex alterius veteris jureconsulti scriptis hausisse (*a*) Jac. Oisel. ad *Caji Inst. l. c. p. m. 161.* Schulting. *Jurispr. vet. Antejust. p. 163.* Is ergo Theophilus luculentam hanc dedit verborum Justiniani παράφρασιν λίτερις ἐστὶ τὸ παλαιὸν χρέος εἰς καινὸν δάνειον μετασχηματιζόμενον ῥήμασι, καὶ γράμμασι τυ-

πι-

(*a*) Non ergo est, quod Theophili fidem in dubium hic vocent Barn. Brisson. *de Form. Lib. VI. pag. 537.* & Salmas. *de Usur. VI.* Non enim ipsi Theophilo fidem habemus, sed Cajo, aut alii Jureconsulto veteri, quem ille manifesto exscripsit.

πικοῖς. Litterarum obligatio est veteris nominis in novum creditum, per sollemnia verba & sollemnes litteras transformatio. Introducta ergo litterarum obligatio novationis caussa, eaque contracta partim verbis sollemnibus, partim litteris. De quibus denuo Theophilus in editione Fabroti: *Nam si quum quis mihi centum aureos deberet ex emptione aut locatione, aut mutuo, aut stipulatione, (multis enim modis nobis aliquid deberi potest,) voluissem hunc mihi obligatum esse litterarum obligatione; necesse erat, verba hæc dicere & scribere ad eum, quem litterarum obligatione obligatum habere volebam. Sunt autem hæc verba, quæ dicebantur & scribebantur:* CENTUM AUREOS, QUOS MIHI EX CAUSSA LOCATIONIS DEBES, EXPENSOS TIBI TULI? (b) *Deinde adscribebatur ab eo, qui jam ex locatione obligatus erat* EXPENSOS MIHI TULISTI, *& tunc prior obligatio extinguebatur, nova-*

(b) Formulam hanc ut & sequentem: EXPENSOS MIHI TULISTI Latine exhibet editio Fabroti, ad Codices MSS. exacta, eaque procul dubio genuina illa & antiqua formula est inducendi litterarum obligationem. Ast Dionysii Gothofredi editio loco Latinæ Græcam formulam habet: *τοὺς ἑκατὸν χρυσίνους, οὓς ἐμοὶ ἐξ αἰτίας μισθώσεως χρεωστεῖς σὺ ἐκ συνθήκης καὶ ὁμολογίας δώσεις τῶν οἰκείων γραμμάτων; Centum aureos, quos mihi ex caussa locationis debes, tu mihi ex conventione & pactione dabis propriarum litterarum?* ad quæ debitor respondebat: *ἐκ τῆς συνθήκης ὀφείλω τῶν οἰκείων γραμμάτων. Ex conventione illas debeo mearum litterarum.* Sed

nevaque ex litteris nascebatur obligatio, *quæ ex eo nomen habet*, *quod litteris consistat*. Hæc est sollemnitas, quam in litterarum obligatione veteri observatam esse tradit Theophilus, quamvis ejus exemplum tantum ad prius litterarum obligationis genus pertineat, quod Cajus *a re in personam fieri* ait.

V. Locus Theophili illustratur. V. Ex hoc ergo quantivis pretii loco discimus, I) litterarum obligationem factam esse *nominibus*. Quicumque enim debebat, ejus nomen non modo referebatur in tabulas excepti & expensi, ceu docet Cicero pro *Q. Rosc. Comœd. V. expensum tulisse non dicit*, *cum tabulas non recitat*. Sed & in chirographa, adhibitis testibus & parariis. Senec. *de Benef. Lib. II. & Lib. III. cap.* 15. Et inde Horatius *Epist. II*, 1. *v.* 105.

Scriptos nominibus certis expendere numos.

Inde, qui mutuam pecuniam, sumebant, SCRIBERE dicebantur. Loca Plauti *Asin. II*, 4. *v.* 34. *Curcull. III. v.* 40. *Trucul. I*, 1. *v.* 53. Cic. *ad Attic. IX*, 2. & alia jam adduxit V. C. Rich. Bentlejus ad *Horat. p.* 628. *seq.* Porphyrion. ad *Horat. Serm. II*, 3. eleganter id explicat hunc in modum: *Juris verba scribere est mutuum sumere*; inde denique est; quod RESCRIBERE eodem teste Porphyrione, est restituere, quod & Serv. ad

---

facile patet, Latina illa, quæ habet editio Fabroti, omissa esse a librariis, Latina illa vel non curantibus, vel non satis intelligentibus, eorumque loco reposita illa Græca. Vid. Schulting. *l. c. p.* 163.

ad *Æn.* VII. *v.* 422. observat. & Donatus ad *Terent. Form.* V, 7. *v.* 29. Discimus, II) nomina illa non solum inscripta esse in caussa pecuniæ numeratæ, sed & si, quis ex caussa emtionis, locationis, societatis &c. deberet. Sane enim nominis ex caussa emtionis venditionis facti meminit Cicero *de offic.* III, 14. Constat porro ex hoc loco Theophili, III) litterarum obligationem novationem debiti induxisse. Immo & delegationem nonnumquam induxit, ut ex Cajo discimus; *Si novationem*: litteris obligatio *a re in personam*; sin *delegationem*; *a persona in personam* fieri dicebatur. Ita enim distinctionem Caji interpretandam esse res ipsa docet. Et hinc interpretanda loquutio vetus; *ab aliquo scribere*. Horat. *Serm.* II, 3. *v.* 69.

Scribe decem a Nerio. ---

ubi legendus laudatissimus vir Rich. Bentl. *p.* 629. Denique IV) ex hoc Theophili loco discimus, quod litterarum obligationem præcedere debuerit sollemnis stipulatio, eaque deinde redigenda fuerit in scripturam. Et hæc est illa *scripturæ proprietas*, cujus meminit *L.* 2. *D. de obl. & action.*

VI. Effectus vero is videtur fuisse, ut aliquis teneretur litteris, quasi ex caussa pecuniæ expensæ, quando tamen nihil sæpe erat numeratum, nec exceptioni etiam non numeratæ pecuniæ locus relinqueretur. Schulting. ad *Caji Inst.* II, 9. 12. *p.* 163. VI. Effectus litterarum obligationis.

VII. Hæc de antiquissima litterarum obligatione. Ceterum alias scriptura nullam producebat validam obligationem. *L.* 25. §. *fin. D. de* VII. Scriptura alias nullam producit obligationem.

D. de probat. sed requirebantur verba stipulationi propria, quæ si in scripturam redacta fuissent, præsumptio esse videbatur, præcessisse, sollemnem stipalutionem: & tum non ex his scriptis, sed ex stipulatione, vel ob chirographum ex stipulatu agebatur, cujus actionis mentio fit *L.* 17. *pr. D. de doli mali & met. except.* Conf. Schulting. ad *Caji l. c. p.* 164.

VIII. Nova litterarum obligatio. VIII. Invaluit tamen postea, ex quo antiqua illa litterarum obligatio obsoleverat, nova obligationis species, quæ & ipsa litterarum obligatio dici posse videbatur. Sensim enim sub Imperatoribus fuerat receptum, contra juris antiqui regulas, ut ex chirographis quoque peti posset credita pecunia, (*c*) & ex ea nasceretur condictio, id est, quamvis non præcessisset stipulatio. *pr. Inst. h. t.* Sed tum quidem reus vel querelam non numeratæ pecuniæ instituere, vel opponere poterat exceptionem non numeratæ pecuniæ, nisi multum temporis effluxisset. Et quum alias quilibet reus suam exceptionem probare debeat, *L.* 1. *D. de excepr.* hic quidem onus probandi devolvebatur ad Actorem *L.* 14. §. 2. & *L.* 2. *C. de non num. pec.* Multum vero illud tempus in hac exceptione antea ex principalibus constitutionibus usque ad quinquennium procedebat: a Justiniano vero ita contractum est, ut ultra biennii metas hujus-

(*c*) Immo & novæ potuere induci obligationes interveniente chirographo, ceu patet ex *L.* 6. *C. Theod. de denunc. vel edition. rescrip.* ubi legendus Jac. Gothofredi commentarius.

hujusmodi exceptio minime extendatur. *d. L. 14. C. eod.*

TIT. XXIII.-XXVII.

De Contractibus Consensualibus, Emptione, Venditione, Locatione, Conductione, Societate, Mandato.

DE contractibus, qui *re*, *verbis*, *litteris* ineuntur, satis multa hactenus diximus; de iis qui *solo consensu* citra verborum scripturæque proprietatem, perficiuntur, eo pauciora ex antiquitatibus erunt monenda, quo minus in his contractibus juris gentium Romani a simplicitate juris gentium recesserunt.

I. Contractus omnes consensuales, ut ex realibus depositi, commodati, pignoris, ex innominatis *do ut des*, ex quasi contractibus negotiorum gestio & tutela erant contractus bonæ fidei, reliqui fere stricti juris. Inter quos quænam fuerit differentia, infra *Lib. IV. Tit. VI.* occasione actionum b. f. & stricti juris commodius explicabimus. I. Contractus consensuales erant bonæ fidei.

II. Quibus ritibus alienari consueverint res mancipi, & nec mancipi jure Quiritium, supra *Lib. II. Tit. I.* ostendimus. Quamvis ergo emtioni venditioni aliquando accederet mancipatio, aliquando in jure cessio, aliquando traditio, tanquam modi adquirendi, ipsa tamen emtio venditio, tamquam titulus, perfecta videbatur, simul ac de pretio inter em- II. Emtio venditio quomodo contracta.

torem & venditorem convenerat, quamvis pretium nondum esset numeratum, immo ne arrhæ quidem datæ, quippe quæ non ad inducendam obligationem, sed ad evidentiorem probationem datur. *Princ. Inst. hoc tit.* Caj. *Instit. II, 9. 14. L. 35. D. de contr. emt.* Dubitari enim non poterat, quin de pretio convenisset, adeoque deberetur reliquum, si arrha data esset. Varro *de Ling. Lat. IV, 36. p. m. 28. Arrhabo sic dicta, ut reliquum reddatur. Hoc verbum a Græco ἀῤῥαβὼν, reliquum, ex eo quod debitum reliquit.*

III. Actiones venditorem mentientem. III. Antequam contractus completus haberetur, ante omnia de rei vendendæ natura & indole dispiciebatur. Jusserat enim ædilis titulos singulorum servorum scribi. Gell. *Noct. Att.* IV, 2. quales complures collegit Barn. Brisson. *de Form. VI. p. 492. sequ.* Simile quid & in reliquarum rerum venditionibus observabatur, uti idem laudatissimus auctor *p. 495. sequ.* demonstrat. Præterea ne in venditionibus mancipiorum deciperentur emtores, jubebatur illa interea, dum præconium fiebat, in orbem currere, saltare, sese denudare, ut sanitatem suam probarent spectantibus. De quo ritu eleganter disserit Gronovius Pater *Diatrib. ad Stat. Cap.* XVI. *p. 85.* Id ubi fiebat, mancipia dicebantur *produci*. Terent. *Eun.* I, 2. *v. 54. Heaut.* I, *v. 92.* Si in re indicanda mentitus esset venditor, duplum ejus, quod intererat, tenebatur præstare. Hinc *actio de emto ex modo*, quæ locum habebat in duplum, si quis in distrahendo fundo de modo, id est, spatio mentiebatur. Paull. *Recept. Sent.* II, 17. 4.

Idem

Idem fiebat, si vitia quædam rei venditæ falso dicerentur abesse. Cic. *de offic. III*, 16. si vero quis servum pluris venditurus de ejus artificio vel peculio fuisset mentitus, tenebatur actione æstimatoria ex emto *L.* 13. §. 4. *D. de act. emt.* adeoque emtori, quanti minoris valuisset, præstare compellebatur, nisi paratus esset ille ad redhibitionem. Paull. *Sent.* II, 17. 6. Cic. *pro Planc.* XXV.

IV. Quum vero solo consensu perficeretur emtio venditio, statim peculium rei, etiamsi nondum traditæ, ad emtorem pertinebat, adeo, ut si res interim perierit, pretium tamen esset numerandum, tametsi nihil consequeretur emtor. Si tamen servus bona fide comparatus fuga se proripuerat ex veteri vitio, scilicet, ut jam antea apud venditorem fugisset: non tantum pretium dominus, sed & ea, quæ per fugam abstulerat, (*a*) reddere cogebatur. Paull. *Rec. Sent.* II, 17. 11. Conf. Cujac. *Obser.* XVIII, 10. Schulting. ad *Paull. l. c. p.* 295. IV. Periculum rei venditæ ad emtorem pertinebat.

V. Quemadmodum vero periculum ad emtorem pertinebat, etiamsi nondum esset dominus; ita & ex die emtionis, si pretium esset numeratum, & fructus & operæ servorum, & foe- V. Ut & fructus.

F 4 tus

(*a*) Solebant enim servi, priusquam se in pedes conjicerent, aliquid convasare. Terent. *Phorm.* I, 4. v. 12.

Nam absque eo esset,
Recte ego mihi vidissem, & senis essem ultus iracundiam,
Aliquid convasassem, atque hinc me conjicerent protinus in pedes.

Conf. Cujac. *Paratitl. C. de furt. & serv. corrupt.*

tus pecorum, & ancillarum partus, reliquaque emolumenta omnia emtoris erant. Paull. *II*, 17. 7. *L.* 41. §. 5. *D. de fideic. libert.* Conf. Cujac. *Observ. XXI*, 15.

VI. Quid traditio? VI. Sequuta traditione, etiam dominium transferebatur; si venditor esset dominus, & tunc statim solvendum erat pretium, aut certe ex eo tempore usuræ debebantur, nisi de eo fides fuisset habita. Paull. *Recept. Sent. II*, 17. 9. *L.* 6. §. 1. *D. de usur.* Interea tamen salva erat emtori redhibitio ob latens vitium modo intra sex, modo intra duos menses utiles. Paull. *Recept. Sent. II*, 17. 5. *L.* 9. §. *ult. l.* 56. *D. de edil. edict.*

VII. Quid evictio? VIII. Ad evictionem quod attinet, dominus accepto pretio auctoritatis actioni manebat obnoxius; Paull. *Rec. Sent. II*, 17. 1. Sin partem tantum accepisset pretii, eatenus duntaxat auctoritatis nomine tenebatur. *L.* 34. §. 9. *de act. emt.* Auctoritas vero idem est ac actio de evictione. Vid. *L. ult. D. de evict.* Barn. Brisson. *de Verb. Sign. voce Auctoritas p. m.* 64. Salmas. *de usur.* VIII. Sed ea evictio non semper promittebatur: (Aliquando enim pro voluntate contrahentium stipulationes in simplum, duplum, triplum, quadruplum concipiebantur: *L.* 56. *pr. D. de evict.* aliquando, si res pretiosiores venierant, ex juris necessitate promittendum erat duplum, *L.* 37. §. 1. *D. eod. L.* 31. §. 20. *ff. de Ædil. edict.*) at quoties accedebat mancipatio, illa erat ordinaria. Quod discimus ex Plaut. *Pers.* IV, 3. *v.* 55.

Ac suo periculo is emat, qui eam mercabitur.
Mancipio, neque promittet, neq; quisquam dabit.

Ac

Ac postea *v.* 16.

--- Nihil mihi opus est
Litibus, neque tricis. Quamobrem ego argentum munerem foras?
Nisi mancipio accipio, quid eo mihi opus mercimonio?

Conf. Plaut. *Curc. IV, 2. v. 7. & seq.* Unde & Paull. *Rec. Sent. II, 17. 3. Res emta, mancipatione & traditione perfecta, si evincatur; auctoritatis venditor duplo tenus obligatur.* Quo tamen de loco quum miræ sint Cujacii, Salmasii, aliorumque doctorum virorum altercationes, videndus omnino Schult. *l. c. p.* 291. *seq.* Nihil jam addo de pactis emtioni venditioni adjici solitis, nisi quod aliquando addita pœna prohiberetur jus retrahendi rem venditam. Sic apud Reines. *Inscr. Class. XII,* 68. LOCUM EMTUM QUISQUE REVOCARE VOLET, REIP. FISCO INFERRE DEBET HS. VICIES.

VIII. Locationes conductiones quid sint, satis a Doctoribus explicatur. Intercedebat in hoc contractu merces pro usu rei vel opera, eaque in locatione prædiorum rusticorum *pensio*: in locatione habitationis *ἐνοίκιον* vel *γεγονόμιον*, in reliquis locationibus *reditus* vel *redactus* dicebatur. Cujac. *Obs. IV,* 26. Satis vero constat, locationes apud Romanos vel *publicas* fuisse, vel *privatas*. Publicas res qui conducebant, *publicani* dicebantur; iique plerumque erant equites Romani. Cic. *pro Planc.* XI. Unde eos *honestissimos viros*, & *firmamentum ceterorum ordinum* vocat idem *pro lege Manil. II, & VII.* Quin quanto in honore fuerint apud Romanos, maxime post Ciceronis ætatem, vel inde patet, quod Vespasiani

VII. Locationes publicæ. Quinam publicani?

siani parenti publicano posita est statua, cum titulo: ΚΑΛΩΣ ΤΕΛΩΝΗΣΑΝΤΙ. Suet. *Vespas. I.* At ab exteris hi publicani tanto majori habebantur despicatui, maxime a Judæis, qui eos, tanquam pestem reipublicæ, & generis humani propudium, abominabantur. *Matth.* XVIII, 27. *Marc.* II, 15. ubi conf. Ligthf. *Hor. Hebr. & Thalmud. Luc.* V, 28. Immo & ipsis Romanis postremo adeo exosi esse cœperunt, ut ob istos quæstus a senatu alienarentur equites, Car. Sigon. *de ant. jure civ. Rom. II, 4. p. 302. seq.* Unde & in jure nostro *magnæ audaciæ magnæque temeritatis esse dicuntur publicanorum factiones. L. 12. pr. D. de public. & vectigal.*

IX. Publicani conduxerunt vectigalia. IX. Locabantur vero publicanis partim *vectigalia*, partim *ultro tributa*. Vectigalia (*b*) censores locabant in lustrum, id est, quinquennium. *L. 3. §. 6. D. de jure fisci, l. 7. C. de locat.* In Italia æque

(*b*) Vectigalia quæ fuerint, eleganter ex antiquitatibus Romanis docuit Petr. Burmannus *de vectigal. pop. Rom.* I. II. III. Agri publici, hostibus erepti, omnes erant vectigales, iique pro varia deditionis formula triplices habebantur. Vel enim toti publici Romani populi erant, eorumque reditus improprie vectigalia dicebantur: vel militibus inopique plebi dividebantur per leges agrarias, vel gentibus in deditionem acceptis colendi relinquebantur, utrobique imposito annuo ex fructibus pascuisque vectigali. Porro & agri vectigales dicti sunt ii, quos permiserant municipiis, ut ex eorum reditibus municipiorum sustinerentur onera, sacra peragerentur, ædes publicæ sartæ tectæque servarentur. Brumann. *l. c. p.* 128. 148. Et de his proprie loquitur titulus Digestorum: *si ager vectigalis petatur.*

æque ac in provinciis immo & agri & prædia civitatum in idem tempus locabantur. *L.* 4. §. 1. *D. de admin. rer. ad civit. pert.* Quum autem illa vectigalia, sive ad fiscum, sive ad civitates & municipia pertinerent, ex agris, pascuis & portubus publicis, salinis, picariis, cotoriis, hereditatibus, manumissionibus redirent, dicta sunt *decumæ, scriptura, portoria, vectigalia salinarum, picariarum, cotoriarum, vicesimarum* &c. *l.* 17. §. 1. *D. de verb. sign.* Publicani, qui *decumas* redemerant, *decumani*, qui *scripturas*; *pecuarii*: qui *portoria*, *portitores* dicti sunt. Ascon. in *Divinat. p. m.* 1763. *Mancipes sunt publicanorum principes, Romani homines, qui quæstus sui caussa, decumas redimunt, decumani adpellantur: si portum aut pascua publica, portitores, aut pecuarii, quorum ratio scriptura dicitur.* Sigon. *l. c.* 296. *seq.*

X. Et ultro tributa.

X. *Ultro tributa* dicta sunt sumtus operum publicorũ, quorum locatio quinto quoq; anno facta est a censoribus. Plutarchus ea vocat ἐργολαβίας, quasi *operum redemturas*. Exempla varia ex Livio colligit Sigon. *de ant. jure civ. Rom. II, 4. p.* 229. Perfectum vero opus etiam probandũ erat, de qua probatione plura Cujac. *Obs. XXIII, 33.*

XI. Publicani quotuplices?

XI. Porro publicani alii erant *mancipes*, alii *prædes*, alii *socii*. Polyb. *Hist. VI. Mancipem* definit Festus *p. m.* 311. *quisquis a populo aliquid emit, conducitve, quia sublata manu significat, se auctorem emtionis* vel conductionis *esse*. Et Ascon. Pæd. *l. c. p. m.* 7763. *Mancipes principes publicanorum* esse ait, *qui quæstus sui caussa exigenda a sociis suo periculo exigant, & reipublicæ repræsentẽt. Prædes* vero, teste eodem Festo, dicebantur, *qui populo se obligabant, interrogatiq; a magistratu, si*

prades sint? *respondebant: prades*. *Socii* denique erant, qui in partem quæstus & jacturæ a mancipibus & prædibus vocabantur. Sigon. *l. c. p.* 235. Omnes vero hi publica vectigalia vel ultro tributa ad hastam *publicam conducebant*. (*c*)

XII. Locationes privatæ. XII. Hæc de locationibus & conductionibus publicis. Privati vel prædia sua & res, vel operas locabant; isque contractus denuo perfectus erat, simul ac de certa mercede inter contrahentes convenerat. De locatoris & conductoris differentia Cujac. *Obs. II*, 28. de reliquis hujus contractus juribus Doctores consulendi sunt. Id modo juvat addere, plerumque privatos in conducendis locandisque rebus suis imitatos esse conductiones publicas, adeoque conduxisse & locasse in quinquennium. *L.* 4. §. 1. *D. si cert. petat. L.* 25. §. *ult. D. solut. matrim. L.* 16. *D. de liberat. leg. L.* 89. *D. de V. O.* Plin. *Epist. VIII*, 36. *L.* 13. §. *ult. L.* 24. §. 2. *&* 4. *D. locati*. Præterea, nec id videtur omittendum, non solum domos, sed & fundos plerumque locatos esse Kalendis Juliis. Exempla sunt in *L.* 41. *pr. D. de contrah. emt. L.* 60. *pr. D. locat. L.* 9. *pr. D. qui pot. in pign.* Add. Sueton. *Tiber. XXXV.* Martial. *Epigr. XII*, 33. Ipsæ tamen locationes ut plurimum a Kalendis Martiis incipiebant, eodemque tempore & pensiones solvebantur, *l.* 58. *pr. D. de usufr.* quamvis id non credat Thom. Reines.

(*c*) Nep. in *Attico VI. ad hastam publicam nunquam accessit. Nullius rei neque præs, neque manceps factus est*. Columell. *Lib.* 1. *praef. In hac & Saturnia terra nunc ad hastam locamus*.
Ovid. de Ponto IV, 5.
Aut populi reditus positam componet ad hastam

nes. ad *Inscript. Class. VII. p.* 507. Plura hanc in rem præter laudatissimum Reinesium disserunt Ant. Augustin. *Emend. IV,* 14. Cujac. ad *African. XII,* 8. Guid. PanciroI. *Var. Lect. I. ult.*

XIII. Diximus supra *n.* IX. *not. b.* eos quoque agros dictos esse vectigales, qui permissi fuerint municipiis, ut ex eorum reditu onera municiporum sustinerentur, ædesque publicæ sartæ tectæque conservarentur. Burm. *de vectigal. pop. Rom. p.* 128. & 148. Horum alii in perpetuum locabantur, quorum pensio ipsis inhærebat, & vectigal vocabatur; alii ad certum tempus. Priores proprie agri vectigales dicebantur, & de iis agit titulus Digestorum: *si ager vectigalis petatur.* Deinde vero Græcis nominibus venire cœperunt tam agri illi, quam redeuntia inde vectigalia, *emphyteuseos* puta & canonis, quod sub Constantino M. primum factum suspicatur Schilter. *Exerc.* XVI, 66. *seq.* Eadem vero locationis species sensim extensa ad prædia templorum, patrimonia principis, urbana, quin & privatorum. Unde Zeno Imp. emphyteusi ab emtione aliisq; contract. b. sejuncta, novo contractui emphyt. dedit originẽ. *L.* 1. *C. de jure emphyt.* XIII. Origo emphyteuseos.

XIV. De societate idem, quod de locatione conductione, tenendum, eam vel *publicam* esse vel *privatorum.* Publicis accensendæ sunt societates publicanorum vel conducentium vectigalia. Divisi enim in multas societates conducebant: & deinde ex ordine suo creabant *magistrum societatis,* qui Romæ societati ita præ- XIV. Societates publicæ.

Idem *ibid.* 139.
Nunc longi reditus hastæ supponere lustri,
Credet, & exacta cuncta locare fide,

præerat, ut & socios quasi senatum cogendi, & ad eos de societatis negotiis referendi potestatem haberet, curamque omnem gereret tabularum & rationum, quæ undique ab iis, qui societati operas dabant, Romam mittebantur. Cic. *Epist. ad Famil. XIII, 9. l. D. de pact.* Sociis enim hujusmodi permissum erat corpus vel collegium habere: *l. 1. D. quod cujusc. univ. nom.* iidem magistri societatum in provinciis habebant *pro magistro*, quasi muneris sui vicarium, societatisque præfectum. Cic. *ad Att. X, 10.* Quæ omnia optimorum auctorum testimoniis luculenter demonstrant Car. Sigon. *de ante jure civ. Rom. II, 4.* Burm. *de Vectigal. Pop. Rom. IX. p. 163.*

XV. Societates privatæ, cum universales. XV. Privati societates inire poterant tum omnium bonorum, (κοινοπραξία) vel ut Ulpianus *L. 73. pr. D. pro soc.* vocat, universarum fortunarum; tum unius cujusdam negotiationis. Caj. *Inst. II, 9. 16.* Quoties prius fuerat factum, quæcumque in dominio sociorum erant, cum reliquis quoque communicabantur, *L. 1. §. 1. L. 2. D. pro soc.* idque non propter consensum, qui solus ad transferendum dominium non sufficit, *L. 20. C. de pact.* verum quia traditio quædam tacita intervenisse credebatur, & veluti constitutum possessorium, ubi præclare docet Ger. Nood. *Probab. II, 6. ult.* Et talis erat communio bonorum inter Pythagoræos, dictos ideo κοινόβιοι. Vid. Jambl. *Vit. Pythag. cap. V. segm. 29. & cap. XVII. segm. 72. 74.* Porphyr. *Vit. Pythag. segm. 20. & ibi* Luc. Holsten. & Conr. Rittershus. *Not.*

XVI. Tum unius negotiationis. XVI. Unius alicujus negotiationis societas iniri pro lubitu poterat, conditionibusque quibus-

buscumque; adeo ut & tunc valeret societas, si unus pecuniam daret, alter operam pro pecunia conferret. Nam & tunc, ut eleganter Plautus *Asinar.* I, 3.

Par pari datũ hostimentũ est, opera pro pecunia.

Conf. *L.* 52. §. 2. *D. pro soc.*

XVII. Quidquid ex societate illa constante fuerat adquisitum, commune erat sociis omnibus, & dividebantur partibus æquis, (*d*) si non aliter initio inter socios convenerat *L.* 29. *pr. D. de soc.* Recte enim ex *L.* 63. *pr. D. pro soc.* observatum est a V.C. Schultingio *p.* 171: inter socios ex veterum sententia intercessisse quodammodo jus fraternitatis. *L.* 63. *pr. D. eod.* arctissimamque amicitiam. Quæ quum teste Publio Syro *pares aut accipiat, aut faciat*; (*e*) æquum iis visum, inter socios omnia esse communia. Ast poterant tamen socii aliter convenire, partesque communis lucri & damni suo arbitrio statuere. *L.* 29. *D. eod.* quin sæpe ab arbitris ex bono & æquo partes cuique pro rata adsignabantur. *L.* 6. & *L.* 80. *D. eod.* XVII. Lucrum & damnũ quomodo divisum inter socios?

XVIII. Quemadmodum autem inita societas consensu perseverat; ita eadem dissensu dissolvitur, & quidem ut periculum litium inter so- XVIII. Societas quomodo dissoluta?

(*d*) Per has vulgo intelligunt tales, quæ collationi respondent; id est, partes *pro rata*, quamvis jure alias semper partes *æquales* vel *æquæ* dicantur partes *viriles* vel *pares*. Vid. Brisson. *de V. S. hac voce*.

(*e*) De hac paritate inter amicos conf. Cicero *de Legib.* I, 12. Lactant. *Div. Inst.* V, 14. Hinc & *fratres* dicuntur ejusmodi socii apud Apulej. *Metamorph.* X. *p.* 388. *sequ.*

socios pullulantium dissensu unius. Cujus rei exempla apud Petron. Arb. *Satyr. p.* 26. & Apulej. *Metamorph. X. p.* 289. ubi & formula renunciandi societati occurrit: *Intelligo nobis convenire non posse, itaque communes sarcinulas partiamur, & paupertatem nostram privatis quæstibus tentemus expellere*. Vel: *si tibi societas ista displicet, possumus omia quidem cetera fratres manere, ab isto tamen nexu communionis discedere*. Conf. Vvouvver. ad *Petron. p.* 118. Quin & morte tum naturali, tum civili unius socii dissolvebatur societas. Caj. *Inst.* II, 9. 17. neque unquam heres ipso jure erat socius, ne quidem in societate vectigalium, nisi adscitus a reliquis esset. *L.* 59. & *L.* 63. §. 8. *C. pro soc.* Cuj. *Obs.* X, 25. Præterea egestate solvebatur societas. *L.* 4. §. 1. *D. eod.* ut &, si quis sociorum bonis cessisset. *L.* 65. §. 1. *D. h. t.* Denique si unius negotiationis caussa inita fuerat societas, finito negotio, ipsa quoque societas cessabat. *L.* 63. §. *ult. L.* 65. §. 10. *eod.*

XIX. Contractus mandati origo.

XIX. De mandato iis, quæ doctores inculcare solent, nihil est, quod addamus præter id unicum, quod is contractus non videatur antiquissimus. Sane enim, quum censerent veteres mandatum ex officio atque amicitia proficisci; *L.* 1. §. 4. *D. mandati vel contra*, non videntur initio hoc nomine obligationem constituisse, sicut nec *ex precario L.* 14. *D. de precar.* sed quod fidem plurimum colerent; maxime data dextra alligabant mandatæ susceptæque operæ fidem, quam manum fidei sacram judicabant, uti acute observat Ger. Nood. *Probab.* IV, 12. *p.* 108. Hinc Isidor. *Orig.* IV, 4. tradit, inde

inde dictum esse mandatum, quod olim in commisso negotio alter alteri *manum dederit*. Et ad hunc ritum adludere videtur Plaut. *Captiv. II, 3. v. 82. sequ.*

Hac per dextram te, dextra retinens manu,
Obsecro, infidelior mihi ne suas, quam ego sum tibi;
Tu hoc age, mihi heres nunc es, tu patronus, tu pater.
Tibi commendo spes opesque meas. PHI. MANDAVISTI *satis.*
Statin' habes, mandata qua sunt, facta si refero? T. satis.

Et Terent. *Heaut. III, 1. v. 82.*

ME. *Cedo* DEXTRAM: *porro te, idem oro ut facias, Chreme.*
CH. *Paratus sum.*

Igitur quod fides jubebat & pudor, hoc primum mandatis jus fuit. Post usus ei actionem adinvenit, adeoque mandatum in civile transiit negotium. Vid. Celeb. Nood. *Pand. h. t.*

XX. Denique id monendum est, actiones pro socio & mandati, si dolus in alterutro contractu concurrisse probaretur, infamiam inussisse. Quum enim socii fratrum loco haberentur; (supra §. XVI.) nec mandare cuiquam soleamus, nisi cujus fidem sequimur; merito infamia coercebant veteres, eos qui tam turpiter socium vel mandantem defraudassent. Cic. *pro A Cacina* III. Quin & negligentia in crimen mandati judiciique infamiam revocabatur, teste eodem *pro Roscio XXXVIII.* Quæ omnia ex edicto prætoris esse patet ex *L. 1. D. de his qui not. inf.* XX. Dolus in socio vel mandatario admissus infamia punitus.

TIT.

TIT. XXVIII.

De Obligationibus, quæ quasi ex contractu nascuntur.

HActenus de contractibus veris, qui consensum verum & expressum exigunt. Nonnumquam consensus nec verus est, nec ex utraque parte exprimitur, sed præsumitur: & tunc obligatio nasci dicitur QUASI EX CONTRACTU. Quod quibus contingat modis, hoc titulo ostendendum est.

I. Quid negotiorũ gestio? I. Qui absentis aut ignorantis negotium curandum suscipit, nulloque adeo mandato instructus est, NEGOTIORUM GESTOR vocatur. Is quasi contractus originem debere videtur relegationi, quæ sæpe tam repente decernebatur, ut discedendum subito esset patribus familias, nullique demandata negotiorum suorum administratione, peregre proficiscendum. Ne ergo res familiaris absentibus dominis detrimenti quidquam caperet, amici se relegatorum negotiis solebant ingerere, absentiumque curare bona. Idque sibi velle videntur verba Theophili §. 1. *Inst. h. t.* Τοῦτο δὲ ἐπινένηται διὰ τὸ χρήσιμον τῶν ἀπολιμπανομένων, ὅτινες αἰφνιδίᾳ καὶ σπουδαίᾳ κατεχεθέντες ἀποδημίᾳ, οὐ δυνηθέντες τινὶ τῶν οἰκείων πραγμάτων τὴν διοίκησιν ἐντείλασθαι, ἀπεγύμνησαν. *Idque utilitatis caussa receptum est, ne negotia eorum desererentur, qui subita & necessaria profectione distenti, nemini re-*

rum

rum suarum administratione demandata, peregre profecti sunt.

II. Negotiorum gestor quoque erat voluntarius procurator, qui se alienis negotiis offerebat, cujus meminit Paull. *Recept. Sent. I,* 3.3. quemque Cicero *voluntarium amicum* adpellat *pro Cæcina V.* Is vero cavere debebat, rem ratam habiturum dominum. Vid. Cujac. *Observ.* VII, 26. X, 25. Quemadmodum ei nec solvere solebat quisquam, nisi præstita cautione; *amplius eo nomine neminem, cujus petitio esset, petiturum.* Et ita intelligendus locus elegantissimus Ciceronis in *Brut. cap. IV. seq. Mihi quoque,* inquit Brutus; *& expectanda sunt ea, quæ Attico polliceris, etsi fortasse ego a te hujus voluntarius procurator petam, quod ipse, cui debes, sine incommodo exacturum negat. At vero, inquam, tibi ego, Brute, non solvam, nisi prius a te cavero, amplius eo nomine neminem, cujus petitio sit, petiturum.* II. Voluntarius procurator.

III. Quemadmodum vero domino adversus negotiorum gestorem directa competebat actio ad reddendam administrationis rationem; ita negotiorum gestori dabatur contraria ad præstandam indemnitatem, & restituendas impensas utiles & necessarias, quibus tamen non accensebantur eæ, quæ pietatis, vel voluptatis caussa fuerant factæ. *L. 45. pr. L. 27. pr. D. nego gest.* Negotiorum vero gestor & bonam fidem & exactissimam diligentiam præstare tenebatur, adeo, ut nonnumquam & casus esset præstandus, *L. 10. & 11. De neg. gest.* immo & usuræ restituendæ, & periculum eorum nominum, quibus ipse pecuniam collocaverat, subeundum, III. Actiones ex hoc quasi contractu.

dum, si litis tempore solvendo non essent; Paull. *Sent. Rec. I*, 4. 3. Isque juris rigor etiam contra patrem sese exserebat, si filii emancipati gessissent negotium. *L. 37. §. ult. D. neg. gest.* Reliqua, quæ huc pertinent, Doctores satis diligenter inculcant.

IV. Tutela. IV. Tutela quoque quasi contractus est, ex eaque nascitur actio tutelæ cum *directa*, ad reddendas rationes & præstanda damna, etiam levi culpa data. *L. 33. pr. D. de adm. tut.* tum *contraria* ad impensas repetendas, impetrandamque indemnitatem. Ubi denuo observandum, infamiam mansisse tutorem, si quid dolo malo admisisse judicaretur. Cic. *pro Cæcin. III.*

V. Communio. V. Communio rerum ipsa non est quasi contractus, sed status, in quo plures dominium vel jus indivisum in res habent, & in quem statum devenitur & sine conventione. *L. 31. L. 33. D. pro soc.* ac proinde non tantum differt a contractu societatis quod ostendit Cuj. *paratitl. tit. C. pro soc.* verum etiam a quasi contractibus. A societate differt, quia ea per contractum seu conventionem inibatur, unde societatem Tullio pro P. Quinctio *voluntariam* dictam, observat laudatus Cujac. *Obs. X*, 25. A quasi contractu autem vel ideo diversa est, quod rei communio est jus in re, id est commune dominium. At rerum communium administratio, fructuum perceptio, damni illatio & similia obligationem quasi e contractu producunt. Schulting. ad *Paull. Rec. Sent. I*, 18. *p.* 258.

VI. Lex XII. Tab. de familia ercifcunda. VI. Idem sentiendum de hereditatis communione, ex qua actio familiæ erciscundæ nasce-

nascebatur. Ejus fundamentum fuit in XII. Tabulis, in quibus cautum fuerat: NOMINA IMTER HEREDES PRO PORTIONIBUS HEREDITARIIS ERCTA CITA SUNTO, CETERARUM FAMILIÆ RERUM ERCTO NON CITO, SI VOLENT HEREDES, ERCTUM CITUM FACIUNTO. PRÆTOR AD ERCTUM CIENDUM ARBITROS TRIS DATO. Ita enim leges has ex Festo, Donato variisque juris antiqui reliquiis restituit Jac. Gothofredus *Fragm. XII. Tab. V.*

VII. Lex plana ac perspicua erit, dummodo, quid ERCTUM CITUM sit, intelligamus. Sed hic quidem in diversa abeunt auctores. Salmasius *Exercitat. Plinian. p.* 1262. erctum idem esse putat, ac hereditatem, simulque reprehendit Tribonianum, qui sæculi deceptus barbarie phrasim *familiam herciscere* excogitarit. Janus vero Vinc. Gravina *de Leg. XII. Tab. p.* 327. erctum idem esse contendit ac *horctum*, quod veteribus bonum significarit. Sed quemadmodum neuter conjecturam suam veterum auctoritate probat; ita mihi omnibus conjecturis anteponenda videtur Festi auctoritas, qui in voce *erctum, erctum*, inquit, *citumque fit inter coheredes, ut in libris legum Romanorum legitur. Erctum a* coercendo *dictum, unde ercirscunda & erciſci*. Erctum ergo est quasi *coercitum*, id est, integrum, indivisum, ut recte judicat Jac. Gothofred. *Not. ad XII. Tab. pag.* 207. & ante eum Jos. Scaliger, cujus egregia hæc est *p. LV.* ad *Festum* annotatio: *Erctum citum est hereditas* VII. Explicatur.

divi-

divisa. Glossæ: Herctus citus ἀδιαίρετος τῶν ὑπαρχόντων. *Donatus apud Servium: Erctum non citum, hoc est patrimonium non divisum. Erctum ciendum, hereditas dividunda. Glossarium: Ciendæ* διαιρεθείσης. *Idem erciscundæ* διαιρέσεως, *fortasse*, διαιρετέας. CIO vero antiquis idem fuit, ac *divido*. Unde apud Servium Donatus, interpretaturus illa Virgilii *Æneid. VIII. ad fin.*

-- citæ Metium diversa quadrigæ
Distulerant.

addit: *citæ, id est, divisæ, ut est in jure* ERCTO NON CITO, *id est, patrimonio vel hereditate* NON DIVISA. Qua in interpretatione licet fallat Donatus, quum, ut Servius observat CITUM, quoties idem est ac divisum, syllabam priorem producat; res ipsa tamen certa est, *citum* idem esse ac *divisum*. Unde *familiam erctam ciere* idem erit ac hereditatem integram & indivisam dividere. Et ex illis antiquis atque obsoletis vocibus nata est postea phrasis FAMILIAM ERCISCERE, quæ jam apud Ciceronem *de Orat. I, 56.* Apulej. *Metam. VI. sub extrem.* & Festum *l. c.* occurrit, tantum abest, ut Tribonianus, quod Salmasius putabat, eam ex male intellectis vocibus ERCTUM CITUM conflaverit.

VIII. Judicium familiæ ercifcundæ.

VIII. His præmissis facilis erit legis decemviralis interpretatio. Vult ejus prior pars, ut nomina, id est, omnes obligationes & actiones ipso jure inter coheredes pro portionibus hereditariis ita sint divisa, ut non nisi pro rata alios convenire, aut possent ab aliis conveniri. Ex quo consequebatur, ut legatarii nec obligatio-

gationum nec actionum defuncti fierent participes, sed & illarum onere & harum beneficio eximerentur. Ad ceteras res hereditarias quod attinebat, adita hereditate inter ipsos coheredes communionem quamdam esse volebant decemviri, & tacitam veluti societatem. Quum tamen nemo teneatur invitus in communione perseverare; necesse erat, ut cuivis coheredum liceret e communione ista discedere, eaque de caussa prodita erat actio erciscundæ familiæ, qua instituta, prætoris erat, tres arbitros dare, qui portiones facerent, & subortas inter coheredes controversias ex æquo bonoque componerent. Conf. Jan. Vinc. Gravina, *de XII. Tab. p. 326.*

IX. Inter heredem quoque & legatarium quasi contractus esse videbatur. Quamvis enim hic illum cogere non posset ad adeundam hereditatem: *L. 55. D. ad SC. Trebellian.* adita tamen hereditate videbatur se heres ad exsolvenda legata implendamque defuncti voluntatem obligasse. *L. 5. §. 2. D. de Oblig. & Act.* & hinc legata petere poterant legatarii *actione ex testamento*. Si legatum per damnationem relictum inficiaretur heres, dupli condemnandus erat. Paull. *Rec. Sent. I. 19.*

IX. Quasi contractus inter heredem & legatarium.

X. Denique quasi contractus intercedebat inter eum, qui solvisset indebitum, & eum, cui erat solutum. Illi ergo competebat condictio indebiti, de qua integer titulus in Digestis exstat. Cessabat tamen ea condictio non modo si quid naturaliter debebatur, vel si errore juris solutum erat, de quibus casi-

X. Quasi contractu ex solutione indebiti.

bus prolixe Doctores, verum etiam in omnibus caussis, e quibus lis inficiando crescebat, veluti ex lege Aquilia, ex legato per damnationem, nec non in transactione, aliisque pluribus, in quibus si quid per errorem fuerat solutum, illud repeti condicique non poterat. §. 7. *Inst. h. t. L.* 65. §. 1. *D. de condict. indeb.* Nec ea condictio ei competebat, qui integram hereditatem, non detracta quarta Pegasiana, restituerat. Testis est Paullus *Rec. Sent. IV*, 4. 4. unde mirum, id negare Merillum *Obs. VIII*, 14. At quæ ratio? Procul dubio, quia leges præsumebant transactionem. Cui sententiæ non obstare *L. ult. C. de condict. indeb.* ostendit Celeb. Thomas. *in Schol. ad Huber. Prælect. Inst. h. t.* At Justinianus quidem discrimen inter legata per damnationem & reliquas eorumdem species sustulit; solis tamen legatis, quæ sacrosanctis ecclesiis ceterisque venerabilibus locis relicta fuerant, id dedit privilegium, ut indebite etiam soluta repeti condicique non possent. Exstat ea Justiniani constitutio *L.* 2. *C. comm. de leg.*

T I T. XXIX.

Per quas personas nobis obligatio adquiritur.

NIhil in hoc titulo, saltim quod ad Antiquitates attinet, dicitur, quod non jam *Tit. IX. Lib.* 2. occupatum sit, ad quem nos jure referimus.

TIT.

TIT. XXX.

Quibus modis tollitur obligatio.

UT multi variique contrahendarum, ita & distrahendarum obligationum non pauciores modi sunt, quorum alii ipso jure liberant, ut *solutio*, *acceptilatio*, *novatio*, *delegatio*, *confusio*, *obsignatio*, *compensatio*, reique debitæ citra moram a debitore factam contingens *interitus*: alii per exceptionem tollunt obligationem, veluti *pactum*, *sententia*, *tempus & similia*. Imperator de prioribus tantum modis, iisque non omnibus agit.

I. Tollitur obligatio solutione.

I. Solutione distrahebatur obligatio, quoties debitor creditori ea, quæ debuerat, in solidum solverat. De eo, quod circa solutionem justum veteribus visum est, præclare agit Barn. Brisson. *de solut. & liberat. Lib. I.* Quum vero olim in solutum datio, multoque magis bonorum cessio ignota fuerit; nos hic de beneficiorum illorum origine & proprietate nonnulla addemus.

II. Obæratorum conditio antiquissima.

II. Antiquissimis temporibus maximus erat juris rigor adversus debitores. Poterant enim illi in nervum duci a creditoribus, quibus a Prætore addicebantur, si condemnati justo tempore non solvissent, neque vindex fuisset, qui, adprobante creditore, debitum in se susciperet. Salmas. *de modo usurar. XI*, 18. Et tunc debitores dicebantur *nexi* & *obærati*, propter nervum, quo nectebantur, statumque mi-

miserum, quem ex ære alieno subierant. Cic. *pro Muræn.* Dicebantur etiam *addicti*, non quod in servilem inciderint conditionem, ut vulgo existimant, (sane enim ingenuitas non erat in commercio, & tantum abest, ut quis pro ære alieno in servitutem rapi potuerit, ut ne ipse quidem si voluisset, voluntariam adire potuisset servitutem,) sed quod creditoribus a prætore fuerant adjudicati, ad operas serviles quascumque præstandas. Serviebant ergo hi obærati creditoribus, sed non erant servi, inter quæ magnum discrimen erat. §. 1. *Inst. de Ingen.* Hinc & addicti illi, soluto debito, recuperataque libertate, non erant libertinæ conditionis, sed ingenui. Poterant etiam invito creditore liberari, habebant legem, utebantur prænomine, cognomine, tribu, &c. Quæ omnia a servorum conditione absunt quam longissime. Vid. Quinctilian. *Inst. V*, 10. *VII*, 4. *& Declam. CCCXI.* Conf. Cujac. *Obs. XIII*, 9.

III. Obærati, nexi & adjudicati sūt creditoribus jam sub Regibus. Id jus sustulit Servius Tullius.

III. Id vero jus rigidum, sive ex antiquo jure Attico, quod ante Solonem teste Petro Petito *de Leg. Attic. p.* 412. receptum fuerit, sive aliunde profectum, jam sub regibus servatum legimus. Quum vero jam tum nobiles in ingenua debitorum corpora servire cœpissent; primus Servius Tullius, quo erat populari ingenio, cessionis bonorum indulsit beneficium. Rem paucis compertam memoriæ prodidit Dionys. Halic. IV. *p.* 215. qui Regem inducit ita concionantem: *ὅσοι δ' ἂν μετὰ ταῦτα δανείσωνται, τούτους οὐκ ἐάσω πρὸς τὰ χρέα ἀπάγεσθαι, ἀλλὰ νόμον θήσω, μηδένα δανείζειν ἐπὶ σώμασιν ἐλευθέροις, ἱκανὸν ἡγούμενον τοῖς δανείσασι*

τὰς

τὰς οὐσίας τῶν συμβαλλόντων κρατεῖν. *Si quidam autem in posterum a fœneratoribus mutuum sumserint, eos ob as in nervum duci non sinam; caveboque lege, ne fœneratoribus jus sit in libera corpora, sed contenti sint debitoris facultatibus.* Nec dubitare licet, quin steterit promissis, quum extremis temporibus exagitatus a patriciis in altera concione conqueratur, ideo se patriciorum adpeti insidiis, quod pauperum libertatem contra foeneratores servarit incolumem. Dionys. Halic. IV. *p.* 240.

IV. Restituerunt postea decemviri quorum lex de obæratis explicatur.

IV. Enimvero non diu admodum humanius illud Servii Tullii institutum viguit. Præterquam enim quod Tarquinius Superbus omnes ejus leges abolevit, ne tabulis quidem in foro relictis, (Dionys. Hal. IV. *p.* 2. 44. *seq.*) ipsi etiam decemviri durissimum illum obæratos in nervum ducendi morem veluti postliminio restituerunt. Inhumanissimam legem, cujus ipsa legitima verba servavit Gell. *Noct. Att.* XX, 1. paucis illustrabimus: AERIS CONFESSI (*a*) REBUSQUE JURE JUDICATIS XXX. DIES JUSTI SUNT. Non enim æquum visum est decemviris, debitores quamquam confessos & judicatos tam dira sententia statim opprimere; sed XXX. dies iis præfinire placuit, intra quos pecuniam conquirerent, qua satisfieret creditoribus. Et hi dies vocantur *justi*, id est, ut ait apud Gellium *l. c.* Cæci-

(*a*) Quum hæc verba vix sensum idoneum fundant; alii legendum monent AERIS CONFESSO: Ampl. Bynkersh. autem *Obser.* I, 1. *p.* 2. REIS CONFESSIS.

lius, *quoddam veluti justitium, & juris inter eos quasi interstitio quadam & cessatio, quibus diebus nihil cum eis agi jure possit*. (*b*) Postea hi XXX. dies ad duos menses redacti sunt *L. un. C. Theod. de usur. rei judicat.* postremo ad quatuor menses a Justiniano *L. pen. & ult. C. de usur. rei judic.* Pergunt decemviri: POST DEINDE MANUS INJECTIO ESTO, IN JUS DUCITO. In jus ergo jam rapi poterat debitor, circumactis justis triginta diebus, non quidem, ut de debito denuo cognosceretur, (nam jam antea res judicata erat,) sed ut addiceretur creditori. Sic enim porro decemviri: NI JUDICATUM FACIT, AUT QUI LOCUPLES ENDO EO IN JURE VINDICIT, SECUM EDUCITO, VINCITO AUT NERVO AUT COMPEDIBUS XV PONDO NE MAJORE, AUT, SI VOLET, MINORE VINCITO. In jus ergo raptis duæ erant elabendi viæ, aut judicatum faciendum, aut inveniendus vindex vel expromissor, qui *pecuniam pro addicto dependeret*, (*c*) ut ait

(*b*) Justi dies vocabantur, intra quos quodcumque negotium erat suspendendum. Hinc Festus voce *justi dies p.* 303. etiam eos dies vocat justos, quum exercitus esset imperatus, & vexillum in arce positum staret. Conf. Macrob. *Saturnal.* I, 16.

(*c*) Solebant enim viri nobiles plebem nonnumquam hac insigni munificentia demereri. Quale exemplum imitari se simulabat nebulo ille apud Nævium, de quo Cicero *de Orat.* II, 63. *Quæ genera ridiculi percurram equidem: sed scitis, esse notissimum ridiculi genus, quum aliud exspectamus, aliud dicitur. Hic nobismetipsis* no-

ait Seneca *de Benef. III*, 8. Nec soluto debito, nec dato vindice, addicebatur obæratus creditori, nervis compedibusque ab hoc constringendus, quorum tamen onus XV pondo non debebat esse majus. Sæpius ad hunc morem alludunt Comici, veluti Plautus *Bacchid. V.* 2. *v.* 87. *Menaech. I*, 1. *v.* 20. Terent. *Phorm. II*, 2. *v.* 20. ubi lepide Phormio Parasitus:

---- Dices, damnatum ducent domum:
Alere nolunt hominem edacem; & sapiunt mea quidem sententia,
Pro maleficio, si beneficium summum nolunt reddere.

Ad quæ verba intelligenda consuluisse juvabit Donatum in *Scholiis*. Exempla quoque exstant apud *Liv. VI*, 11. 14. & alibi passim. Pergunt decemviri: SI VOLET, SUO VIVITO, NI SUO VIVIT, QUI EM VINCTUM HABEBIT, LIBRAS FARRIS ENDO DIES DATO, SI VOLET PLUS DATO. In nexi ergo positum erat arbitrio, suone vivere, an ab creditore ali mallet. Si hoc eligeret, tum in quotidianum victum dari ei oportebat libram farris, i. e. non panem tanti ponderis, (*d*) sed

 pul-

noster error risum movet. Quod si admixtum est ambiguum, fit salsius; ut apud Nævium videtur esse misericors ille, qui judicatum duci videns, percunctatur ita:
Quanti addicis? mille nummum.
si addidisset tantummodo: ducas licet: *esset illud genus ridiculi præter exspectationem: sed quia addit:*
Nihil addo: ducas licet.
addito ambiguo, altero genere ridiculi fuit, ut mihi videtur, salsissimus.

(*d*) Hinc non est, quod suspectam eruditi habeant hanc

pultem farream, (*e*) qua Romani tum frequentius, quam ipso pane vescebantur. Plin. *Hist. Nat. XVIII*, 8. Valer. Max. II, 5. Juvenal. *Sat. XIV*. Denique addunt decemviri: NI CUM EO PACIT, LX DIES ENDO VINCULIS RETINETO, INTERIBI TRINIS NUNDINIS CONTINUIS IN COMITIUM PROCITATO AERISQUE AESTIMIAM JUDICATI PRAEDICATO. AST SI PLURIBUS ERUNT REI, (*f*) TERTIIS NUNDINIS PARTES SECANTO. SI PLUS MINUSVE SECERNUNT, SE FRAUDE ESTO. Sexaginta ergo dies nexus, erat

hanc libram farris. Nec admittenda videtur conjectura Guill. Forneri *Select. I*, 6. qui in lege decemvirali legendum putat LIBRAM S. FARRIS, idest, *libram semis farris*. Quamvis enim alias minimus modus cibi, quo frugaliores Romæ utebantur, esset *selibra farris*; intelligebatur tamen tunc panis farrei selibra. At farris in pultem conspissati *libra* erat legitimus diarii servilis modus, immo & panis farrei libra quotidie servis dari solebat. Horat. *Sat.* I, 5. Postea captivis libellæ duæ vel tres dabantur. *L.* 1. *C. Theod. de custod. reor.*

(*e*) Plautum quoque hunc Romanorum victum sale comico adspersisse, nonnulli existimant, & Romanos vocasse *pultiphagos barbaros*, *Mostellar. III*, 2. 142. *Pœnul. Prolog. v.* 53. *sequ.* Et ita sentiunt Marcil. *ad* XII. *Tab. pag.* 85. Turneb. *Adversf.* XIX, 12. Lipf. *de Milit. V*, 16. Ast ibi non Romanos sed Carthaginenses intelligi, ostendit Taubmannus *p.* 559. & 853.

(*f*) Ita legendum res ipsa monet. Vulgo legunt: AST SI PLURES REI, & ita quoque legem extulit Gothofredus, nullo sane sensu.

erat in privato creditoris carcere, intereaque singulis nundinis producendus in forum, proclamandumque per praeconem, quantum pecuniae debeat, si quis forte, tam tristi spectaculo commotus pro eo dependere vellet. Si neque dependere quisquam esset ausus, nec ipse obaeratus intra hos LX dies transegisset; fiebat *sectio*. At qualis? De corporis sectione id intelligunt Tertull. *Apol. IV.* Quinctil. *Inst. III*, 6. ipse Caecilius apud Gell. XX, 1. qui tamen negat tam durum ac inhumanum supplicium unquam sumtum esse ab obaeratis, adeoque illud tantum terroris caussa legi accessisse existimat. At de sectione bonorum id interpretantur Robert. *Rer. judic. II*, 6. & Corn. Bynkersh. *Obs. I*, 1. Et sane ut *corpus* saepe notat bona & facultates; *L. 25. §. 16. D. de her. pet.*) ita qui bona hastae subjecta publica auctionis lege emebant, *sectores* dicebantur. Cic. *pro S. Rosc. Am. LXIII.* Ascon. Paedian. ad *Cicer. Verrin. III. p.* 1843. & 1815. Flor. II, 6. adeoque *sectio* idem est ac auctio apud Varron. *de re Rust. II*, 10. Minus ergo verisimilis est prior sententia, permissum scilicet esse creditoribus corpus obaerati secare. Quis enim adeo fuisset stolidus, ut non majore lucro & minore inhumanitatis fama servilibus obaeratorum operis uti, vel ipsos trans Tiberim venumdare maluerit?

V. Quum vero inhumana semper visa sit lex illa decemviralis; multo post lata est A. U. C. CDXXVII. lex POETELIA PAPIRIA, C. Poetelio Libone Visolo & L. Papirio Mugillano Coss. *ne quis, nisi qui noxam meruisset, donec poenam lueret, in compedibus, aut in nervo* *tene-*

V. Possessio bonorum lege Poetelia Papiria introducta.

teneretur: pecunia credita bona debitoris, non corpus obnoxium esset, & ne quis in posterum necteretur. Liv. VIII, 28. Varro *de Ling. Lat. VI, 5. p. m.* 85. Tertul. *Apolog. IV.* Ergo ex hoc tempore cessavit obæratorum addictio, cessavit ductio in nervum. Id tantum permissum creditoribus, ut bona possiderent, eaque deinde venderent publice.

VI. Plebs sæpe postulavit novas tabulas. VI. Quum vero ne sic quidem satis consultum videretur debitorum inopiæ, siquidem illa possessio bonorum & famam lædebat, & non liberabat a carcere; ideo sæpe flagitare plebs cæpit æris alieni relaxationem, quam legem Romani *Novas tabulas* adpellare solebant. Vid. Senec. *de Benef. I,* 4. Suet. *Jul. XLII.* Quinctilian. *Declam. CCCXXXVI.* Eas vero ut nemo umquam, nisi perturbandæ reip. cupidus, promulgavit; ita optimus quisque & otii amantissimus repudiavit. Vid. Liv. *Lib. XXXII. Cap. XXXVIII.* & Sigon. *de antiquo jure civ. Rom. I, 6. p. 96.*

VII. Beneficium in solutū dationis. VII. Denique Julius Cæsar plenius consulendum ratus debitoribus inopia deperditis, lata lege cavit, *ut disjecta novarum tabularum exspectatione, quæ tum crebro movebatur, debitores creditoribus satisfacerent per æstimationem possessionum quanti quasque ante bellum comparassent, deducta summa æris alieni, si quid usuræ nomine numeratum aut perscriptum fuisset.* Suet. *Jul. XLII.* Cæsar. *de bello civ. III,* 1. Ergo ex eo tempore licuit debitoribus, possessiones suas, æstimatione prius facta, creditoribus in solutum dare. Quod quum sensim denuo ab usu recessisset, illud beneficium denuo debitoribus restituit Justinianus Imperator *Nov. IV. ult. & Nov. CXX.*

VIII.

VIII. Vel eadem, vel alia lege Juliæ, introductum quoque est beneficium cessionis bonorum, quo is qui sine dolo suo malo æri alieno satisfacere non poterat, bonis suis cedendo liberabatur. Sane legi Juliæ cessionis bonorum origo adscribitur in *L.* 1. *&* *L.* 4. (g) *C. qui bon. ced. poss. & Tit. C. Theod. qui bonis ex l. Jul. cedere poss.* Conf. Alciat. *Parerg. II.* Duar. *Oper. p.* 703. VIII. Ut & cessionis bonorum.

IX. Alter modus liberationis erat *acceptilatio*, quæ a phrasi ACCEPTUM FERRE, qua veteres in hac stipulationis specie utebantur, nomen invenit. *Acceptum* vero *ferre* dicebantur creditores, quum creditum recepissent, quemadmodum debitores *expensum ferre* dicebantur, si numeratam sibi pecuniam faterentur. Plin. *Hist. Nat. II*, 7. Quemadmodum ergo *expensilatio* nota erat veteribus; Gell. XIV, 2. ita eadem forma dicebatur ACCEPTILATIO. IX. Acceptum & expensum ferre quid significet?

X. Erat autem acceptilatio imaginaria solutio, qua obligatio stipulatione contracta, nova stipulatione distrahebatur. Quemadmodum ergo promissio non nudo pacto, sed stipulatione sola valebat, ita & eadem non nudo pacto, sed sola stipulatione tollebatur. Inter juris enim regulas fuerat receptum, quod eodem modo quid dissolvi deberet, quo fuerit colligatum. *L.* 35. *&* 100. *D. de Reg. jur.* quæ regula proprie ad acceptilationem & expromissionem pertinet. Jac. Gothofr. Comm. *de reg. jur. ibid.* X. Quid acceptilatio?

(g) Ex hac *lege* 4. *C. qui bon. ced.* simul discimus, legem Juliam de cessione bonorum, quæ ad solos cives pertinebat, ante Diocletiani tempora etiam ad provinciales esse porrectam. Conf. Ez. Spanh. *Orb. Rom. II. ult.*

XI. Quo ritu facta?

XI. Fiebat ergo acceptilatio per *interrogationem*, non *mutuam* quidem, ut Modestinus in *L. 1. D. h. t.* ait, sed unicam. Si quis enim jam antea obligatus fuerat per stipulationem, & creditor eum liberari obligatione illa vellet; rogare verbi gratia debebat debitor: DECEM QUAE TIBI PROMISI, ACCEPTA HABES VEL FACIS? vel Græce: ἔχεις λαβὼν δηνάρια τάδε. creditor vero respondebat: HABEO, FACIO, ΕΧΩ ΛΑΒΩΝ. §. 1. *Inst. h. t. L. 6. L. 7. L. 8. §. 1. D. de acceptil.* Quo facto liberatus videbatur debitor, etiamsi pecunia non intervenisset. Quæ omnia latius explicat Briss. *de Solut. & Liberat. L. II. p. 127. sequ.*

XII. Stipulatio Aquiliana.

XII. Quum vero nonnisi verborum obligationes acceptilatione tolli possent; repertus demum est modus, quo & reliquæ obligationes ejusmodi stipulatione tollerentur. Nam C. Aquilius Gallus, æquissimus ille una & solertissimus cautionum artifex, (Vid. Cic. *de Nat. Deor. III, 30. & de offic. III, 14. & Orat. pro A. Cæcin. XXVII.*) composuit stipulationem, *Aquilianam* (*h*) inde dictam, quæ nobis certissimum præbet anxiæ veterum in cautionibus componendis diligentiæ argumentum. In ea enim, ut recte observat Briss. *libro allegato p. 163.* ne quid omissum videretur, multa ex abundanti sunt adjecta. Ipsam stipulationis Aquilianæ for-

(*h*) Tales formulæ ab Aquilia repertæ plures in jure nostro extant, veluti ratio instituendorum postumorum nepotum, *L. 29. D. de liber. & postum.* formula doli mali, quam *malitiarum everriculum* vocat Cic. *de Nat. Deor. III, 30.*

formulam recenset Imperator, §. 2. *Inst. h. t.* quam Brissonii exemplo notis quibusdam antiquitatis enucleandæ caussa illustrabimus: QUIDQUID TE MIHI EX QUACUNQUE CAUSSA (*i*) DARE FACERE (*k*) OPORTET, OPORTEBIT, PRAESENS IN DIEMVE, AUT SUB CONDITIONE; (*l*) QUARUMVE RERUM MIHI TECUM ACTIO EST, QUAEQUE VEL ADVERSUS TE PETITIO, VEL ADVERSUS TE PERSECUTIO EST ERITVE, (*m*) QUODVE TU MEUM HABES, TENES POSSIDES, (*n*) DOLOVE MALO FECISTI,

 QUO

(*i*) *Caussam* dicere mavult quam *contractum*, siquidem illa & obligationem omnem & negotia quæcunque complectitur *L. 9. D. si cert. pet.* Immo & ad vera & ad quasi delicta pertinet. *L. 11. D. de verb. signif. L. 1. D. de Obl. & act.*

(*k*) Solebant veteres jureconsulti ita sine conjunctione verba conjungere, veluti *uti frui, ire agere, dare legare*. Quæ quid sibi velint, docet Ulpian. *L. 53. D. de verb. signif.* Jungit ergo hic Aquilius OPORTET OPORTEBIT, quum alias verbo *oportebit*, tam præsens, quam futurum tempus significetur. *l. 8. ff. de V. S.*

(*l*) Obligari possumus *pure, in diem & sub conditione* §. 2. *Inst. de Verb. oblig.* Omnes obligationum species conjungit Aquilius, ad primam pertinet verbum *oportet*, ad secundam & tertiam, *oportebit*, quia harum dies nondum cedit.

(*m*) Actio in personam est, petitio in rem; persequutio ad extraordinarias magistratuum cognitiones pertinet. Briss. *l. c. p.* 164. Jungi hæc etiam videmus in *L. 10. ff. de V. S.*

(*n*) HABERE generale est & jus dominii, jus possessionis & meram detentionem denotat. *L.* 38.

QUOMINUS POSSIDEAS, (*o*) QUANTI QUAEQUE EARUM RERUM RES ERIT TANTAM PECUNIAM DARE STIPULATUS EST AULUS AGERIUS, (*p*) SPOPONDIT NUMERIUS NIGIDIUS. Ita obligatione omni in stipulationem deducta, porro fiebat acceptilatio hoc modo: QUOD NUMERIUS NIGIDIUS AULO AGERIO SPOPONDIT, ID HABERETNE A SE ACCEPTUM, NUMERIUS NIGIDIUS AULUM AGERIUM ROGAVIT, AULUS AGERIUS NUMERIO NIGIDIO ACCEPTUM FECIT. Hac acceptilatione omnis tollebatur obligatio, quamvis non verbis, sed re, consensu vel litteris inita, etiamsi nulla intercessisset præstatio.

XIII. Qua in re locum habuerit? XIII. Attamen acceptilatio, utut sine pecuniæ etiam interventu liberaret; non tamen gratuitam semper remissionem continebat, siquidem non donationis tantum caussa, (*L.* 17. *D. de don.*) sed & transigendi, (*L.* 2. *D. de transact.*) & dotis constituendæ, (*L.* 41. §. 1. *D. de jur. dot.*) & voluntatis defuncti adimplendæ gratia, (*L.* 4. §. 1. *D. de lib. legat.*) & ut aliud nobis

38. *D. de verb. obl.* TENERE ad factum; POSSIDERE ad jus refertur.

(*o*) Dolus enim pro possessione est, semperque possidere intelligitur, qui dolo fecit, quo minus possideret. *L.* 150. *L.* 157. §. 1. *D. de reg. jur.*

(*p*) Nomina Agerii & Nigidii solemnia fuisse in formulis, patet ex *Collat. Leg. Mosaic. II.* 6. *L. tutor.* 41. §. 2. *D. de usur.* Talia & Philosophis in ore erant nomina Theonis & Dionis, Jureconsultis L. Titii & Mævii, &c.

bis detur vel fiat, (*L. 9. D. de præscr. verb.*) acceptilatio interponebatur.

XIV. *Novatio* quoque tollebat obligationem veterem. Ea vero, auctore Ulpiano *L. 1. D. de novat. est prioris debiti in aliam vel naturalem vel civilem obligationem transfusio atque translatio.* Fiebat & hæc per stipulationem, siquidem nudo pacto, quod ex una caussa debetur, in aliam converti non poterat, quamvis constitui posset pacto prætorio. Qua de re denuo accurate Brisson. *de Solut. II. p. 166. sequ.* XIV. Novatio.

XV. Sed & consensuales contractus *contrario dissensu* solvi, re adhuc integra, consuevisse, constat; nec minus *delegationem*, *rei interitum*, *confusionem & emtionem a commercio* liberationem induxisse notum est. Sed de his omnibus satis prolixe jureconsulti, maxime Brisson. *l. c. p. 172. seq.* XV. Contrarius dissensus.

XVI. Nota quoque est *obsignatio*, qua ipsa quoque tollebatur obligatio. Si enim debitor creditori offerret pecuniam, hic vero eamdem accipere recusaret; poterat illa obsignata deponi, & tunc liberabatur debitor, etiamsi pecunia deposita deinde casu interiisset. Barn. Brisson. *de Solut. II. p. 179. seq.* Deponebantur vero signatæ res aliquando apud acta vel officium, interdum in κειμηλιαρχίῳ, vel alio publico loco, quandoque etiam apud virum aliquem bonum, judicis arbitratu, ut plurimum autem apud ædem sacram. Cic. *ad Att. Ep. V. ult.* (q) XVI. Obsignatio.

Ipsæ

(q) Conf. supra (*Lib. II. Tit. I. n. II. not. b.*) ubi de rebus *sacro commendatis* diximus, & adde Barn. Brisson. *de Solut. II. p.* 180.

Ipsæ pecuniæ deponendæ consignabantur in sacculo, signis non quidem publicis, sed privatis, ceu patet ex *L.* 11. §. 3. *D. locati conducti*. *L.* 1. §. 36. *D. depos.* Plura dabit Brisson. *l. c.*

LIB. IV. TIT. I.

De Obligationibus, quæ ex delicto nascuntur.

HActenus de obligationibus, quæ ex contractu descendunt, jam de iis, quæ ex delicto proficiscuntur. Delicta vero quum vel *privata*, sint, vel *publica*; de illis, non de his, hoc & sequentibus titulis agitur. *Privata* dicebantur delicta, quæ ad rem familiarem & privatam pertinebant, & de quibus actio non cuivis e populo, sed ei duntaxat, cui damnum datum injuriave facta fuerat, competebat. Talia erant *furtum*, *rapina*, *injuria*, *damnum injuria datum*. Hoc primo titulo non nisi de furto agitur: de reliquis delictis in sequentibus differitur.

I. Unde furtum dictum? I. Utrum a *furvo*, id est, nigro, an a *ferendo furtum* adpellatum sit hoc delictum, nostra parum refert. Prius Labeoni apud Paullum *L.* 1. *D. de furt.* Varroni in *Fragm. ex Rer. divin. XIV.* Servio ad *Virg. Æneid. II.* & IX. ut & Nonio I. 250. *p.* 511. posterius Gellio *Noct. Att. I*, 18. placuit. Sane quum & Græci olim fures a *ferendo* vocarint φῶρας, quis dubitet: quin & hoc vocabulum, cum aliis origine Græcum Latinaque civitate donatum sit? Est vero hoc vocabulum ex eorum numero, quæ usus in deteriorem significationem detorsit.

torfit. Nam & *servos*, olim dictos esse *fures*, discimus e Nonio IV, 204. *p.* 660. Et notus est versus Virgilii: *Eclog. III. v.* 16.

Quid domini faciant, audent cum talia fures?

Furari enim proprium erat servorum, notante Servio ad *hunc Virgilii versum*, adeo ut furtum *servile probrum* vocet Tacit. *Hist. I*, 48. *servile vitium* Salvian. *de gubern. Dei IV.* De furti definitione hic dicere, operæ pretium non esset. Quare primum id duntaxat moneo, a contrectatione rerum alienarum, fures veteribus etiam *tagaces*; quasi qui res alienas tetigerint, dictos esse, Cujac. *Obs. VI*, 2. Deinde Jurisconsultos veteres existimasse, rerum etiam immobilium furtum fieri posse. Sane id ex *L.* 38. *ff. de usurp. & usuc.* Plin. *Hist. Nat. II*, 68. & Gell. *Noct. Att. XI*, 18. eleganter probat Jo. Fridr. Gronov. *Obs. I*, 4. *p.* 42. *seq.*

II. Furta veteres Romani in *nocturna* & *diurna*, & utraque iterum in *manifesta*, *nec manifesta*, *concepta* & *oblata* (a) dividebant: quæ divisiones e XII. Tabulis sunt. Periculosissima erant — II. Furtum quotuplex?

(a) Quum dicebant furtum *manifestum*, & *nec manifestum*, ipsum intelligebatur delictum, quum vero furtum *conceptum*, *oblatum*, *prohibitum*, *non exhibitum* dicebant; furtum non delictum, sed rem furtivam notabat. Et sane etiam optimi auctores *furtum* vocant rem furtivam. Sen. *de Benef. II*, 2. *Furtum non recipit*. Ovid. *Fast. I. v.* 560. de bobus furtivis:

Mugitum rauco furta dedere sono.

erant furta nocturna, (b) de quibus in legibus XII. Tabularum caverant decemviri: SI NOX FURTUM FAXIT, SIM ALIQUIS OCCISIT, JURE CÆSUS ESTO. Macrob. *Saturn. I*, 4. Verba, si tollas ἀρχαϊσμὺς, clara & perspicua sunt. *Nox* dicitur pro noctu, ut observant Gell. VIII. 1. Taubm. ad *Plaut. p.* 1000. SIM idem est ac *si im*, id est, si eum, ceu ipse docet Macrob. *l. c.* Unde sensus planissimus. *Si quis furem nocturnum occiderit, eum jure ocidisse videri.* (c) Licebat ergo per XII. Tabulas furem nocturnum occidere; quocumque modo, nec opus erat, ut cum telo deprehenderetur, aut ut occisurus id cum clamore testaretur, id enim in diurno tantum furto exigebatur. Cicero *pro Milon. III.* Seneca *Controv. X, 6. p.* 427. Ulpian. *apud* Auct. *Collat. Leg. Mos. & Rom. VII*, 3. *p.* 759. Unde vel Triboniani emblema est quando *L.* 4. §. 1. *D. ad L. Aquil.* dicitur, ita demum fas fuisse furem nocturnum occidere, *si occidens id cum clamore esset testificatus*: vel cum viro celeb. Ger. Nood. *Lib. I. Obs. Cap. XV.* statuendum, testificationem illam cum clamore faciendam, quam Cajus *d. l.* 4. requirit, non

(b) Fures nocturni Græcis ἡμερόκοιτοι; Plauto *Trinum. IV.* 2. *dormitatores* dicuntur, quod interdiu dormiunt, noctu vagantur.

(c) Esse hanc legem ex jure Attico in XII. Tabulas translatam, patet ex Demosth. Orat. pro Timocrate, *p.* 790. qui hæc Solonis lex citatur: εἴ τις νύκτωρ ὁτιοῦν κλέπτοι τοῦτον ἐξεῖναι καὶ ἀποκτεῖναι καὶ τρῶσαι διώκοντα. *si quis noctu furtum faxit, is impune occiditor & vulnerator.*

non quidem ad evitandam pœnam homicidii, sed ad effugiendam pœnam L. Aquiliæ fuisse necessariam, quippe qua & culpa quævis vindicatur, non solus dolus, ceu in L. Cornelia de sicariis. Quæ si sequaris, (ut sunt sane verosimillima,) non Triboniani hoc emblema erit, sed εὕρημα ab ipso Cajo Jurisconsulto commendatum.

III. Leges recentiores de furto nocturno.

III. Quamvis vero ea Lex ipsi juri divino *Exod.* XXII, 3. per omnia sit consentanea; semper tamen paullo durior visa est prudentioribus. Quo factum est, ut ea paullatim ab usu recederet, iique, qui furem nocturnum occidissent, ex lege Aquilia convenirentur, immo & nonnunquam ex lege Cornelia de sicariis, si recte se habent Ulpiani verba apud Auctorem *Collat. Leg. Mosaic. & Rom.* VIII, 3. *Si furem nocturnum, quem lex XII. Tabularum omnimodo permittit occidere, aut diurnum, quem eadem lex permittit, sed ita demum, si se telo defendat, videamus, an lege Aquilia teneatur? Et Pomponius dubitat, num hæc lex nunc sit in usu. Et si quis noctu furem occiderit, non dubitamus quin lege Aquilia teneatur. (d) Sin autem quum posset adprehendere, maluit occidere, magis est, ut injuria fecisse videatur: ergo etiam lege Cornelia (e) tenebitur.* Ex quo loco discimus, sensim hanc

(*d*) Eodem referenda *L. 9. D. de L. Corn. de sicar. & venef.* ubi Conf. Ger. Nood. *Probab.* I, 9.

(*e*) At negat Paull. *Rec. Sent.* V, 23. 9. locum hic habere legem Corneliam. Et profecto ea non injuriam sed dolum requirit. *L. 7. D. ad L. Corn. de sicar.* unde non *Cornelia* sed *Aquilia* scribere debuisse Ulpianum, argumentis haud levibus con-

hanc legem non modo obsolevisse, verum etiam actionem datam adversus occidentem furem nocturnum.

IV. Leges novissimę de eodē. IV. Postremo ex constitutionibus invaluit, ut distingueretur inter furta, quæ ruri, & quæ in civitatibus facta essent. Ruri valebat Lex XII. Tabularum, adeoque furem nocturnum ibi quoquo modo licebat occidere. *L.* 1. *C. quando liceat unicuique sine judice se vind.* at in urbibus, ubi facilius vicini clamore excitantur, id non licebat, adeoque ejusmodi cædem lex Aquilia vindicabat. Conf. Cujac. *Obs. XIV*, 15. *XIX*, 11.

V. Furtum manifestum quid? V. Ad fures diurnos quod attinet, quos in vetere Glossa *interdiarios* ἡμεροκλέπτας, adpellari observat Cujac. *Obser. XI*, 27. ii æque ac nocturni vel *manifestum*, vel *nec manifestum* furtum commiserant. Fur manifestus, quem Græci ἐπ' αὐτοφώρῳ adpellitabant, erat, qui vel in ipso furto deprehensus fuerat, vel eo certe loco, ubi furtum fuerat factum. Immo ulterius furtum manifestum Jureconsultis videbatur extendendum, quamdiu fur eam rem tenens fuerit visus, vel deprehensus, sive in publico, sive in privato, vel a domino, vel ab alio, antequam eo pervenisset, quo deferre vel deponere destinaverat. *L.* 3. §. 2. *D. de furt.* Et ita manifestum furem etiam describit Virgil. *Eclog. III. v.* 27.

Non

---

contendit Ger. Nood. *Probab. I*, 9. & ad *Leg. Aquil. V. p.* 182. Conf. Jo. vander Vvater *Observ. I*, 18. Schulting. ad *Collat. Leg. Mosaic. & Rom. p.* 760.

Non ego te vidi, Damonis, pessime, caprum
Excipere insidiis, multum latrante Lycisca?
Et cum clamarem, quo nunc se proripit ille?

Ad quæ verba Servius: *Manifesti furti arguit, dicendo* VIDI. Ergo non sola sufficiebat visio, sed oportebat eum, qui viderat, id ipsum præ se tulisse, & indicasse, quod fiebat clamore & accursu. *L. 77. §. 2. D. de furt.*

VI. Fures ergo manifesti vel sine telo vel cum telo fuerant deprehensi. Si sine telo; distinguebant decemviri, ingenuine essent, an servi: & si ingenui, puberesne an impuberes? De ingenuis, qui ad pubertatem pervenerant, ita statuerant: SI LUCI FURTUM FAXIT, SIM ALIQUIS ENDO IPSO CAPSIT, VERBERATOR, ILLIQUE CUI FURTUM FACTUM ESCIT, ADDICITOR. Gell. *XI. ult.* Virgis ergo cæsi ejusmodi fures noxæ dabantur ei, cujus res surripuerant, illique ad servilia addicebantur ministeria. Unde ob hanc libertatis jacturam Theophilo *ad princ. Instit. de perp. & temp. act.* dicuntur subiisse τιμωρίαν κεφαλικὴν, *pœnam capitalem*. Et Serv. ad *Virg. Æn. VIII, p. 516. Furtum capitale crimen apud majores fuit, ante pœnam quadrupli.* VI. Fures manifesti ingenui quomodò puniti ex Lege XII. Tab.

VII. Cum servis multo severius egere decemviri. De iis enim lex prodita in duodecim tabulis in hanc sententiam. SERVUS VIRGIS CÆSUS DE SAXO DEJICITOR. Gell. *l. c.* Furacissimum genus mortalium erant servi, qui freti virtute scapularum, facile omnes expilabant loculos, nullaque pœna minus, quam verberibus, poterant ab hoc delicto VII. Quomodo servi?

licto revocari. (*f*) Hinc extremum supplicium servos manebat, si in furto fuissent deprehensi, dejectio scilicet de rupe Tarpeja, quod supplicium semper praecedebat fustigatio. Qua de re videndus Just. Ryequ. *de Capitol. IV. p.* 44. *sequ.*

VIII. Quomodo impuberes? VIII. Impuberes denique in furto deprehensos decemviri verberari jubent praetoris arbitrio, noxamque ab iis sarciri. Gell. *XI. ult.*

IX. Quomodo qui cum telo deprehensi? IX. Sed quid, si cum telo fur fuisset deprehensus? Tum decemviri ita caverant; SI SE TELO DEFENSINT, QUIRITATO, ENDOQUE PLORATO, POST DEINDE SI CÆSI ESCINT, SINE FRAUDE ESTO. Cic. *pro Mil. III.* Gothofr. ad *Leg. XII. Tab. Tab. II. p.* 6. *Teli* adpellatione, ut ait Cajus *L.* 54. §. 2. *D. de furt.* & ferrum & fustis, & lapis, & denique omne, quod nocendi caussa habetur, significatur. Quod si ergo ejusmodi instructus armis deprehendebatur fur, occidi impune poterat, ea tamen lege, ut qui eum interemturus erat, *quiritaret* prius, *endoque ploraret*, id est, ut sollemnem illam ingeminaret formulam: QUIRITES VESTRAM FIDEM vel PORRO QUIRITES, eoque clamore furem a se deprehensum esse testificaretur. Vide de ea formula Brisson. *De Form. VIII. p.* 718. Rævard. ad *Leg. XII. Tab. III.*

X. Sed

(*f*) Libanius servus apud Plaut. *Asinar. II*, 2. *v.* 55.
Quin si ergo res solvenda est, rapere cupio publicum.
Pernegabo, atque obdurabo, perjurabo denique.

X. Sed ex quo lex Porcia verberari civem Romanum & vinciri; lex Pætilia Papiria, vero eumdem addici vetuerat; omnia illa mitigavit prætor, quippe qui in edicto suo quadrupli pœna furtum manifestum vindicavit. *L. 34. D. de furt.* Id tamen quadruplum mere pœnale erat, ita ut extra quadruplum adhuc res ipsa restituenda esset: Paull. *Recept. Sent. II, 3. 13.* ad quam recuperandam dominô tum rei vindicatio, tum conditio rei furtivæ competebat, quarum illa adversus quemcumque possessorem: *L. 23. D. de re vind.* hæc adversus furem ejusve heredes, in quantum ad hos pervenerat, dabatur. *L. 1. L. 5. L. 7. §. 2. L. 8. L. 9. L. 19. D. de cond. rei furt.* X. Quæ his in legibus mutarit Prætor?

XI. Fur nec manifestus est, qui, licet in furando non deprehensus, furtum tamen fecisse se negare non potest. Paull. *Recept. Sent. II, 31. 2.* De eo ita leges XII. Tabularum: SI ADORAT FURTO, QUOD NEC MANIFESTUM ESCIT, DUPLIONE DECIDITO. Gothofred. *Leg. XII. Tab. Tab. II.* Sola vox *adorat* crucem hic figit criticis: (g) sed rem expedit Festus voce *adorare p. 245. Adorare apud antiquos significabat agere. Unde & legati oratores dicuntur, quia mandata populi agunt.* Sensus ergo legis est: si agatur furti nec manifesti, furem duplo damnatum iri. Gell. *Noct. Att. XI, 18.* Et hic quidem ni- XI. De furto nec manifesto lex XII. Tab.

(g) Nihil agit Marcill. ad *Tab. XII. p. 203. sequ.* dum legendum monet *adulat* vel *adolat*, quod veteribus idem fuisse ac *fallit*, ex Glossis docet. Non solent decemviri ita loqui, neque sermonis adfectare elegantiam.

nihil mutavit prætor, qui & ipse furtum nec manifestum duplo vindicavit, prætereaque rei furtivæ, vel conditionem, vel vindicationem concessit.

XII. An hæc lex ex jure Attico?

XII. Hanc furti nec manifesti pœnam decemviros ex jure Attico desumsisse, ostendunt Anton. Contius *Subcess. lect. XI*, 18. Sam. Petit. ad *Leg. Att. VII*, 5. Sed Solon non profecto furtis nec manifestis, verum levioribus dupli pœnam statuerat. Decemviri vero pœnam, quam leviori furto proposuerat Solon, ad furtum nec manifestum transtulerunt, dubium, an satis prudenter. Jac. Cujac. *Obs. XIX*, 12. furtum manifestum ideo severius punitum censet, ut plus consequeretur, qui diligens fuit in rebus suis custodiendis, quam qui negligentior. Sed quum deprehensio furis magis fortunæ sit, quam diligentiæ; nondum satisfacit hæc ratio, nec ego, ut verum fatear, cur lenius puniendus sit fur nec manifestus, quam manifestus, satis intelligo, nisi forte id aliquam veniam mereri dixeris, quod ingeniosius ille, quam hic, furari didicerit. In æstimationem vero veniebat id, quod fuerat contrectatum, quamvis quidam Jureconsulti veteres, stoicorum sequuti principia, eum qui aliquot medimnos ex acervo frumenti sustulerat, totius acervi furem esse judicarent. De qua philosophia, non sane publici saporis videndus Horat. *Epist. I*, 16. & ibi Porphyrion. *L. 21. D. de furt.* & Merill. *Obs. I*, 24.

XIII. Lex XII. Tabularum de furto concepto.

XIII. Pergimus ad *furtum conceptum*, cujus indoles nec Justiniani ævo amplius nota fuit, & hodiedum in tanta litterarum luce satis obscu-

ſcura eſt, fatente V. D. Petro Burmanno ad Petron. *Satyr. CXVII.* Legem XII. Tabularum. ex Gell. *Noct. Att. XI*, 18. ita reſtituit Gothofredus: SI FURTUM LANCE LICIOQUE CONCEPTUM ESCIT, ATQUE UTI MANIFESTUM VINDICATOR. Sed quid *lanx* ſit, quid *licium*, adhuc ſub judice lis eſt. Operoſe & eleganter hanc legem explicat Vir doctus & amicus, Abr. Wielingius in *diatriba de furto per lancem & licium concepto*, edita Marpurgi cIↄIↄccxxix, ſed, uti fit in re obſcura, facile omnes hypotheſes, ſolis ſuperſtructæ conjecturis & fractis e naufragio tabulis vacillant. Multa ea de re multi dixerunt, docte ſane ac nitide; ſed ita ut ſemper nobis aliquod dubium ſuperſit. Nec aliter de ea, quam ipſe elegi ſententia ſentio, quam tamen ceu ſimpliciſſimam & veroſimilem hic licebit breviter explicare.

XIV. *Licium* Alexandro ab Alex. *Gen. Dier. VI*, 10. & Marcilio *Interp. XII. Tab. LIX. p.* 210. 212. eſt tela, cui rem furtivam alligarint fures, ubi ædes introiiſſent: *lancem* vero eos putat oppoſuiſſe oculis, ne adgnoſcerentur, Franc. Balduino *Comment. ad* §. 4. *Inſtit. h. t.* furta per lancem & licium concepta ea fuiſſe videntur, *quæ religionis obtentu impoſtores quidam, tamquam ſacrificuli licio ſuccincti, & lancem ad colligendas ſtipes circumferentes commiſerint, ſacrilegiis proxima*. Sed aliud profecto eſt *concipere furtum*, aliud *committere:* nec quiſquam veterum ejuſmodi impoſtorum meminit. Fr. Hotomanni conjectura, quam in *Comment. ad d.* §. 4. *Inſt. h. t.* profert, ſomnio pæne ſimilis videtur. Illud enim fur- XIV. Variæ legis interpretationes.

tum

tum per lancem & licium conceptum dici putat; *quod per simulationem religionis, amicti licio sacerdotes deprehendere sint soliti, quum panem atite lapide conditum vorare jussissent.* Enimvero, quid quæso ætites & panis ad lancem? Licium est quæcumque tela ex filis contexta vel contorta. Hinc apud Petronium *Cap. CXXXV. solvere licio pannum* & *Cap. CXXXI. licium varii coloris filis intortum.* Inprimis vero eo nomine veniebant cingula, non modo servorum, Suet. *Calig. Cap. XXVI.* sed & lictorum. Quod adeo verum est, ut a *licio lictoris* vocabulum arcessere non dubitet Tiro apud Gell. XII, 3. In marmoribus quoque sunt APPARITORES LIMOCINCTI apud Reines. *Inscr. Class. VI*, 44. ubi conferendus Isidor. Hisp. *Orig. I*, 33. Proxime ergo rem acu tangit Alciatus *Parerg. I*, 8. & qui eumdem sequitur Pithœus *Subces. I*, 2. Hi enim existimant, lictores jubente magistratu licio succinctos, ad ostendendam auctoritatem publicam, cujus licitum fuerit insigne, cum alio comite, indicium in lance fidemque præferente, furtum quæsitum domos intrare consuevisse. Quo ritu inventum furtum *per lancem & licium conceptum* dici solitum putant. Sed quum nec hi omnia viderint; res erit paullo altius repetenda.

XV. Quid concipere furtum? XV. Ponimus ergo, quod recte observat Justinianus §. 4. *Inst. h. t. conceptum furtum* dictum esse Romanis, quum apud aliquem testibus præsentibus furtiva res quæsita & inventa esset. Ita & Cajus *Inst. II*, 10. 3. & Paull. *Rec. Sent. II*, 31. 3. illud definiunt. Unde statim

cadunt

cadunt Alex. ab Alexandro, Marcilii & Fr. Balduini conjecturæ, quippe quibus furtum concipere idem est, ac furtum committere. Nec firmo satis talo niti videtur clarissimi VVielingii sententia, qui *cap. I. concipere furtum* idem esse putat ac vindicare.

XVI. Deinde & id certum esse puto, inquisitionem illam rei furtivæ adhibitis quibusdam ritibus fuisse factam, qui tamen Romæ satis mature exoleverint. Quod denuo agnoscit Justinianus: *Sed hæ actiones, scilicet concepti, & oblati, & furti prohibiti, nec non furti non exhibiti in desuetudinem abierunt. Quum enim requisitio rei furtivæ hodie* SECUNDUM VETEREM OBSERVATIONEM *non fiat; merito ex consequentia etiam præfatæ actiones ab usu communi recesserunt*. Ergo *lanx* & *licium* pertinent ad *veterem* illam *observationem*, qua furti olim requisitionem factam ait Imperator. Quumque iste ritus tam cito evanuerit, ut Gellii ætate, ceu ex ejus *Noct. Att. XVI, 10.* patet, vix voces intelligerentur; oportet illi aliquid inhæsisse, quod indignum Romanis moribus visum est. XVI. Cōceptio furti facta est ritibus quibusdam mature abrogatis.

XVII. Præterea & id quoque mihi facile concessum iri puto, quum pleræque leges XII. tabularum e jure Attico manarint, hanc quoque furti concepti actionem una cum ritu concipiendi res furtivas Athenis Romam migrare potuisse. Neque aliunde ergo ea omnia, quam e ritibus Atticis, illustrari potuerunt rectius. Qui si cum antiqua illa observatione conveniunt, facile nobis persuadebunt, ut ritui Roma- XVII. Ritus illi e jure Attico erant.

no lucem e Græcorum moribus accendi posse existimemus.

XVIII. Ritus apud Athenienses in concipiendo furto adhibiti.

XVIII. Quo vero ritu Athenis requisitæ sint res furtivæ, luculenter docuit Græcus Scholiastes Aristophanis. In hujus enim *Nubibus* Socrates ita adloquitur Strepsiadem, *v.* 498.

Ἴθι νῦν, κατάθȣ θοἰμάτιον.

Abi, depone tunicam.

Respondet hic:

--- ἠδίκηκά τι;

--- *An deliqui quidquam?*

Cui regerit Socrates:

Οὐκ, ἀλλὰ γυμνȣ̀ς εἰσιέναι νομίζεται.

Minime, sed nudos nos incedere fas est.

Tum Strepsiades:

Ἀλλ' ȣ̓χὶ φωράσων ἔγωγ' εἰσέρχομαι.

Atqui non furtum conceptum eo.

Ad hæc ergo verba Scholiastes *p. m.* 88. *edit. Froben*: ἔθος ἦν, τȣ̀ς εἰσιόντας εἰς οἰκίαν τινὸς ἐπὶ τὸ ἐρευνῆσαι, γυμνȣ̀ς εἰσιέναι, εἶνα μή τι ὑπὸ τὰ ἱμάτια κρύψαντες λάθωσιν, ἢ ἵνα μὴ ὑπὸ ἔχθρας λάθωσιν ὑποβάλλοντες τὸ ζητȣ́μενον, καὶ ζημίας αἴτιος τȣ́τῳ γίνωνται. εἰ γȣ̃ν μέλλοιεν εἰσιέναι: ἵνα ἐπιθεάσωνται χρήματα τȣ̃ δημοσίȣ, ἢ κατ' ἔρευναν, γυμνοὶ εἰσῄεσαν, ἵνα μήτι ἀποκρύψωνται. *Moris erat ut qui res furtivas quæsitum ædes cujusdam ingrederentur, nudi ingrederentur, ne quid sub vestibus occulentes clam ferrent, neve ex inimicitia, quod quærere se simulabant, sub tunica occultatum inferrent, dominoque falsum crimen calumniose objectarent. Hanc ob caussam ingressuri ædes etiam ad inspiciendas quærendasque res publicas, nudi ingredie-*

ban-

bantur, ne quid occultaretur. Paullo plenius eumdem ritum describit Plato *de Legib. XII. p.* 691. (*b*) φωρᾶν, δ' ἂν ἐθέλῃ τίς τι παρ' ὅτου, γυμνὸς, ἢ χιτωνίσκον ἔχων, ἄζωστος προομόσας τοὺς νομίμους θεοὺς, ἦ μὴν ἐλπίζων εὑρήσειν οὕτω φωρᾶν. Ὁ δὲ παρεχέτω τὴν οἰκίαν, τά τε σεσημασμένα καὶ τὰ ἀσήμαντα φωρᾶν. *Furtum requisiturus alicubi, nudus, & licio incinctus, cetera discinctus, Deosque legum custodes adjurans, se inveniendi spe id facere, ita demum requirito. Domino vero tum exhibeto domum, & in omnibus sive obsignatis, sive minus obsignatis locis liberam furti inquirendi potestatem facito.* Ex his ergo colligas, Athenienses furta concipere consuevisse, nudos, nullaque veste nisi χιτωνίσκῳ vel *licio* uti recte interpretatur Dacerius ad *Fest. p.* 199. ad membra verenda tegenda succinctos. Quamvis enim non per omnia similem χιτωνίσκον fuisse dixeris *licio*; rem ipsam tamen non esse dissimilem, ex sequentibus facile adparebit. Et quid inde, si loco χιτωνίσκου aliam vestem vel telam adhibuerint Romani?

XIX. Hunc ritum ergo una cum jure Attico Romam migrasse, verosimillimum videtur, nec dubitare nos patitur Festus, qui sub voce *lance p.* 304. *Lance & licio dicebatur apud antiquos, quia qui furtū ibat quærere in domo aliena, licio cinctus intrabat, lancemque ante oculos tenebat, propter matrum familias aut virginum præsentiam.* Sane ex hoc Festi loco, in quo nec Græcanici ritus, — XIX. Idē ritus a Romanis receptus.

(*b*) Quamvis enim fictæ sint Platonis leges, in plerisque tamen, quantum potuit, jus Atticum, eum ob oculos habuisse, jam aliis observatum est.

nec νεὸλόγως vel interpolationis ullum vestiium adparet, satis manifesto patet, etiam Romæ nudos incessisse, qui res furtivas requirerent, alias non fuisset, quod matres familias virginesve præsentes reverterentur. Docet quoque idem Festi locus, licio illos incinctos fuisse, quemadmodum & χιτωνίσκων Plato more Attico concesserat. Denique id quoque inde discimus, cui usui lanx fuerit in hoc negotio. Quum enim nudis incedendum esset requirentibus; sane pudor suadebat, ne faciem conspiciendam darent, agnoscique se paterentur a feminis. Hinc lancem, id est uti ego interpretor, larvam (*i*) lancis instar concavam, vultui aptabant. Non ergo lancem objiciebant oculis, ne feminas viderent, (& hinc gratis hic obvertitur, Romanas matronas & virgines non gynæconitis inclusas, sed in celebritate versatas esse,) sed quia eos puderet, a feminis agnosci: Atque hæc est antiqua illa observatio, quam in concipiendo furto adhiberi voluerant veteres Romani.

XX. Sublatus tamen postea lege Æbutia.

XX. Sustulisse vero illum ritum videtur lex *Æbutia*. Ita enim Gell. *XVI*, 10 *Sed enim quum proletarii, & assidui, & sanates, & vades, & subvades, & viginti quinque asses, & talliones,* FUR-

(*i*) Lanx dicitur a Græco λαγὸν *cavitas*, adeoque hoc vocabulo descripsisse videntur antiqui, quidquid concavum erat. Unde corruit ridicula quæstio, quam hic nonnulli movent, quid protuerit, intrasse gynæconitin, & nihil videre? itemque an lancem perforatam præ se tulerint? Schalig. ad *Fest. l. c. p.* LXXII.

FURTORUMQUE QUÆSTIO CUM LANCE ET LICIO *evanuerit, omnisque illa XII. Tabularum antiquitas, nisi in legis actionibus centumviralium caussarum*, LEGE AEBUTIA LATA, *consopita sit: studium scientiamque ego præstare debeo juris & legum, vocumque earum, quibus utimur.* Quamvis vero de auctore, atque ætate hujus Aebutiæ legis non constet, nisi quod Lud. Charondæ fide laudatur vetus illud fragmentum: LUCIUS AEBUTIUS TR. PL. VIR POPULARIS LEGEM TULIT AD POPULUM, UT XII. TAB. CAPITA, QUÆ INUTILIA ESSENT REIPUBLICAE, TOLLERENTUR, QUÆ LEX MULTIS CONTRADICENTIBUS TANDEM ROGATA EST, satis tamen certum videtur, id quoque XII. Tabularum caput, una cum aliis, illa lege fuisse abrogatum.

XXI. Quos ritus postea in cōcipiendo furto adhibuerint.

XXI. Et eo tempore non amplius ab ipsis dominis, iisque nudis, requirebantur res furtivæ, sed a præconibus & servis publicis, adhibitis testibus. *L. 3. D. de fugit.* Ad quem morem aludens suo more Plautus *Mercat. III, 4. v. 78*.

Certum est præconem jubere jam, quantum est, conducier,
Qui illam investigent, qui inveniant: post ad prætorem illico
Ibo, orabo, ut conquisitores det mihi in vicis omnibus,
Nam mihi nihil relicti quidquam aliud, jam intelligo.

Unde errare putarim viros doctos, qui hunc Plauti locum ad inquisitionem cum lance & licio referunt, quam jam abrogatam fuisse lege Aebutia, vel inde patet, quod non ipse privatim rem furtivam seu ancillulam abductam, requirere audet Eutychus ille Plautinus, sed conquisitores a Prætore petere statuit. Non tamen in universum exoleverat antiqua illa observatio. Quamvis enim nec nudi incederent conquisitores, nec faciem tegerent; licii tamen & lancis usus vel in antiquitatis memoriam servabatur. Dominus enim, conquisitores comitatus, licio incinctus procedebat, & in lance præferebat indicium & fidem; eoque pertinere omnino videtur locus Petronii in *Satyr. p. m.* 30. *Intrat stabulum præco cum servo publico, aliaque sane modica frequentia, facemque fumosam magis, quam lucidam, quassans, hæc proclamavit: Puer in balneo paullo ante aberravit, annorum circa XVI. crispus, mollis, formosus, nomine Gyton; si quis eum reddere aut commonstrare voluerit, accipiet numos mille. Nec longe a præcone Ascyltos stabat, amictus discoloria veste, atque in lance argentea indicium & fidem præferebat.* (*k*) Illustris sane

(*k*) Eripere hunc Petronii locum nobis conantur viri docti, eo, quod apud Petronium non res furtiva, sed amissa quæsita sit. Sed salva res est. Quæritur Gyton fugitivus, aut potius furtim ab alio subtractus. Nec præmium tantum offerunt conquisitores indici, sed & omnes cellas pererrant, immo fores oppessulatas perfringunt, ceu ex sequentibus Petronii verbis patet. Id vero sane non est hominum, rem amissam quærentium, sed investigantium furtivam.

sane locus. Videmus hic *servum publicum*, quem conquisitorem Plautus vocaverat; videmus *praeconem*, qualem & Eutychus ille Plautinus sese conducturum ajebat. Videmus pueri furtim subtracti *dominium*, Ascylton, cum *discoloria veste*, id est, *licio* & *lance*, qua non quidem faciem veteri ritu tegebat, sed *indicium*, id est εὕρετρον vel indicinæ præmium & *fidem* publicam præferebat. Videmus denique *modicam frequentiam*, id est, testes, quos prætor in furti inquisitione exigebat. Unde dubitare non possumus, quin etiam post legem Aebutiam Romani veteris illius ritus saltim memoriam conservarint, adeoque ipse erret Dacerius, qui sive Festum sive ejus epitomatorem Paullum errare existimat *p.* 199. non aliam ob caussam, quam quia licio non dominus sed servus publicus incinctus fuerit. Si distinxisset tempora ante & post legem Aebutiam, potuisset vir doctus hunc nodum solvere.

XXII. Hic est verus furtum concipiendi ritus. Ceterum furtum hoc modo conceptum, id est, quæsitum & inventum, tanquam manifestum vindicabatur ex lege XII. Tabularum, si scilicet, apud quem quæsitum & inventum fuerat, scivisset, rem esse furtivam, ut recte docet Jan. a Costa ad §. 4. *Inst. h. t.* (*l*) Sed tamen & hæc pœna exolevit, prætorque furtum conceptum primum tripli, deinde dupli pœna XXI. Furti concepti pœna.

 vin-

(*l*) Dissentit Cujac. *Not. posterior. ad Inst. ad* §. idque ob *L.* 8. *C. ex quib. caus. infam. irrog.* Sed femina, quæ in hac lege damnata dicitur, infamiam non subiit, quod tamen alias fit in actione furti.

vindicavit, adeoque illud furto nec manifesto æquiparavit, ceu tradit Gell. *Noct. Att.* *XI*, 18. Conf. & §. 4. *Inst. de oblig. qua ex delicto nasc.*

XXIII. Furtum oblatum.

XXIII. Quum conceptum furtum tanta severitate leges vindicarent; solebant fures vel ipsi, vel per alios, res furtivas cuidam offerre, ut apud hunc potius quam apud se conciperentur, condemnationisque turpitudo, ut ait Theophilus, penes alium potius, quam penes se esset. Quod si igitur hac fraude factum, ut res furtiva apud alium conciperetur; dabatur huic contra offerentem *actio furti oblati*, quamvis ille fur haud esset, dummodo ipse ignorarit, rem esse furtivam. Caj. *Inst. II*, 10. 2. Paull. *Sent. II*, 31. 3. §. 5. *Inst. h. t.* Erat vero hæc oblati actio in triplum, non computata rei furtivæ æstimatione, ut docent Gell. *Noct. Att. XI*, 18. Paull. *Sent. Rec. II*, 31. 14.

XXIV. Furtum prohibitum & non exhibitum.

XXIV. Furti *prohibiti* & *non exhibiti* actiones non e legibus XII. Tabularum, sed ex Edicto Prætoris proficiscebantur. §. 4. *Inst. h. t.* earumque plane non meminere Cajus & Paullus, siquidem uterque quatuor (*m*) tantum furtorum genera recenset. Prior actio adversus eum dabatur, qui furtum quærere, testibus præsentibus, volentem prohibuerat; posterior adversus eum, qui apud se quæsitam & inventam non exhibuerat. Quæ vero uti-

que

(*m*) Immo Cajus *L.* 2. *D. de furt.* a se dissentiens duo tantum furti genera agnoscit, *manifestum & nec manifestum*, unde Tribonianismum hic nonnulli deprehendere sibi videntur viri docti.

que pœna fuerit proposita in prætoris edicto, id quidem nondum expeditum est. De non exhibito tamen certum nihil videtur, actionem ex eo in duplum datam. Nam apud Plautum Agarastocles adolescens infortunio mactaturus Lycum, lenonem, Collybisco villico dederat trecentos numos, quos deferret ad lenonem, assimulans, peregrinum se esse, & locum quærere, ubi genio indulgeret. Venit postea Agarastocles cum advocatis testibus villicum, tanquam fugitivum, & pecuniam apud lenonem quæsiturus, quumque hic Milphionem servum quæri, ratus, inficiaretur, servum pecuniamque apud se esse, leno dupli reus fit. Non ergo hæc est actio servi corrupti, sed furti non exhibiti. Ajunt enim advocati *Pœn. Act. III. Sc. I.*

Ille negabit, Milphionem quæri censebit tuum,
Id DUPLICABIT *omne* FURTUM.

Idque reperitur *Act. III. Sc. IV. v. 27. Scen. V. v. 39. Act. V. Scen. VI. v. 14.* Conf. *Elem. nostra Jur. Civil.* §. *MLVIII.*

XXV. Denique & illud addendum, quocumque furti genere condemnatum infamiæ subiisse notam. Paull. *Sent. II, 31. 15. L. 6. D. de his qui not. infam.* Reliqua, quæ de furtis ad hunc titulum solent inculcari a Jureconsultis, huc non pertinent. XXV. Omnes furti condemnati infames.

TIT. II.

De vi Raptorum Bonorum.

SEcundum delictum privatum est *rapina*. Unde de *vi bonorum raptorum* hoc titulo agendum & ex antiquitatibus pauca quædam monenda sunt.

I. Quomodo differant furtū & rapina? I. Multum interest inter furem & raptorem. Fur ignoranti domino, & clam; raptor scienti & invito vi & palam bona sua aufert. *L. 3. §. 5. D. de incend. ruin. naufrag.* Unde apud Plaut. *Epidic. I, 1.* servus nequam:

TH. Minus jam furticus sum, quam antehac.
EP. Quid ita? TH. Rapio propalam.

Ut & rapina vis. *Rapi* vero dicebantur res mobiles. Immobiles non rapi, sed *invadi* dicebantur. Unde nec actione vi bonorum raptorum, sed interdicto *unde vi*, ut & actione ex constitutione *L. 7. C. unde vi* experiebantur, qui vi possessione rerum immobilium fuerant dejecti.

II. Rapinæ pœna. II. Actio *vi bonorum raptorum*, quæ adversus raptorem datur, e Prætoris edicto est, in quo Prætor: SI CUI DOLO MALO HOMINIBUS COACTIS DAMNI QUID FACTUM ESSE DICETUR, SIVE CUJUS BONA RAPTA ESSE DICENTUR; IN EUM, QUI ID FECISSE DICETUR; EI INTRA ANNUM, QUO PRIMUM DE EA RE EXPERIUNDI POTESTAS FUERIT, IN QUADRUPLUM, POST ANNUM IN SIMPLUM JUDICIUM DABO. ITEM SI SERVUS FECISSE DICETUR

IN

IN DOMINUM, JUDICIUM NOXALE DABO, *L. 2. princ. D. vi bon. rapt.* Ergo actio dabatur contra eum, qui dolo malo rapuerat, non qui errore, putans scilicet, rem esse suam. §. 1. *Inst. h. t.* Sed & hoc divalibus constitutionibus eatenus mutatum est, ut qui vel rem mobilem vel immobilem, licet suam, alteri vi rapuisset, dominio ejus rei exciderat, æstimationemque præterea, si alienam pro sua rapuerit, præstare teneretur. *L. exstat. 13. D. quod met. causs. gest. L. 7. C. unde vi.* Pœna rapinæ erat quadrupli intra annum: (nam annua erat Prætoris jurisdictio,) post annum in simplum dabatur actio. Quadruplo vero quum etiam rei persequutio contineretur; revera pœna tantum tripli erat, *pr. Inst. h. t.* §. 19. *Inst. de act.* Perinde quoque erat, sive liber homo, sive servus, vi rapuisse diceretur; nam contra hunc quoque prætor dabat noxale judicium, ut vel noxæ dederetur servus, vel damnum a domino præstaretur.

III. Quum vero facile ipsa quemvis natura doceat perniciosius multo esse crimen raptus quam furti; merito mireris, prætorem tam levi pœna illud voluisse castigare. Ponamus sane, latronem viatori vi extorsisse aureum; quam molli quæso brachio punietur, si quatuor aureos reddere jubebitur? Hoc delictum ita comparatum est, ut ad dolum potius & læsum securitatem publicam, quam ad actum damnumque datum, respiciendum videatur. Sed male forsan consultum fuisset magistratibus Romanis, & maxime qui in **III. Legum Romanarum hac in re mollities.**

provincias quotannis mittebantur, si severius vindicari rapinas placuisset.

TIT. III.

De Lege Aquilia.

Tertium delictum privatum est damnum injuria datum, quod ex lege Aquilia vindicabatur, de qua hoc titulo erit agendum.

I. Quid damnum injuria datum?

I. Vocatur id delictum veteribus *damnum injuria datum*, Quinctil. *Declam. CCCLXXXV.* item *damnum injuria. L. 1. D. ad L. Aquil. & L. 1. D. de injur.* nec non *damnum injuria. L. 9. §. ult. D. de tut. & rat. distr. L. 30. D. ad L. Falc.* Cic. *pro P. Quinct.* Conf. Barn. Brisson. *de Verb. signif. hac voce p. m. 161. Injuria* autem fieri dicitur, quod cum damno injuriam adfert. *L. 49. §. 1. D. ad leg. Aquil.* vel, quod eodem recidit, damnum non jure, id est dolo vel culpa facientis datum. *L. 5. §. 5. D. eod.* Glossæ Nomicæ: Δαμνιτικουρία ζημία ἡ ἀδίκως γινομένη.

II. Leges de damno injuria dato Aquilia antiquiores.

II. De damno hoc injuria dato jam ante legem Aquiliam multas alias exstitisse leges, satis adparet ex loco Ulpian. *L. 1. D. ad L. Aquil. Lex Aquilia omnibus legibus, quæ ante se de* DAMNO INJURIA *loquutæ sunt, derogavit, sive XII. tabulis, sive qua alia lex fuit.*

III. Lex XII. Tab. de damno dato.

III. In legibus XII. Tabularum quid cautum fuerit de damno injuria, hodie vix constat. Festus in *voce Rupitias p. m. 415. Rupitias*, ait *in XII. significat, damnum dederis.*

Et

Et Paullus ibidem: *Rupitiat damnum dederit significat*. Ex quibus locis colligere quidem licet, fuisse in XII. Tabulis legem de damno dato proditam, in eaque decemviros usos esse voce RUPITIAT; nisi forte cum Scaligero in *Annot.* hoc vocabulum plane explodere & pro RUPITIAT *rupsit* rescribere malis. Ast quid cautum ea lege fuerit ex his testimoniis non adparet. Alio vero loco idem Festus explicaturus vocem *Sarcito p. m.* 423. *Sarcito*, inquit, *in duodecim Servius Sulpitius ait significare damnum, solvito, præstato*. Verosimile itaque est, a juris naturæ simplicitate hic non recessisse decemviros, adeoque nudam damni dati restitutionem exegisse. Quare ita conceptum fuisse arbitror illud Legum XII. Tab. caput: QUI RUPITIAT, SARCITO. (*a*) Quemadmodum eamdem legem restituendam etiam arbitratur Jac. Ræuard. *ad Leg. XII. Tab. Cap. XXIV.*

IV. Quæ post XII. Tabulas usque ad latam legem Aquiliam de damno dato vel prætores edixerint, vel populus sciverit, nos quidem scimus cum ignarissimis. Celeberrima vero est ipsa LEX AQUILIA, cujus de auctore non eadem IV. Origo legis Aquiliæ.

(*a*) Equidem Gothofredus *Fragm. XII. Tab. Tab. VII.* distinxisse putat decemviros damnum injuria datum ab eo, quod casu illatum sit, adeoque ita concipit leges.
Si injuria RUPITIAT....
Ast si casu: SARCITO.
Sed hujus distinctionis nec in Festo, nec apud alium auctorem ulla fit mentio, & casum quemquam præstare debuisse, vix verosimile est.

eadem est omnium sententia. Ulp. *L.* 1. §. 1. *D. ad L. Aquil.* ita ejus historiam verbis paucissimis complexus est: *Quæ lex Aquilia plebiscitum est quum eam Aquilius, Tribunus plebis, a plebe rogaverit*. Sed quis sit ille Aquilius, adhuc sub judice lis est. C. Aquilio Gallo, celeberrimo illi jurisconsulto, stipulationis Aquilianæ inventori, eam tribuunt nonnulli, & in his etiam Jan. Vinc. Gravina *de Orig. jur. civ. LX. p.* 97. (*b*) Sed præterquam quod an Aquilius hic unquam Tribunus plebis fuerit non adeo expeditum est; ne temporum quidem ratio concedit, ut eum hujus legis auctorem fuisse existimemus. Sane ejus legis jam meminere Q. Mucius Scævola *L.* 39. *princ.* & Brutus, *L.* 27. §. 22. *D. ad L. Aquil.* quos C. Aquilio Gallo antiquiores fuisse, certissimum est. Jo. Bertrand. *vit. JCtor. II,* 9. 9. Accedit quod Cicero in *Bruto XXXIV.* scribit, *se L. Cæsulenum, accusatorem de plebe, jam senem audivisse, quum ad L. Sebellio mulctam lege Aquilia de justitia* (*c*) *petivisset*. Quæ quum ita sint, verosimillima videtur Steph. Vin. Pighii sententia qui in

(*b*) At idem Gravina *de Leg. & SC. CX. p.* 748. ea de re dubitare videtur, incertusque hæret, huicne jurisconsulto, an alii Aquilio adscribenda sit lex Aquilia?

(*c*) Hotomannus *de Leg. p.* 62. Lambinus & P. Manutius & alii legunt *de damno injuria*, sed invitis Cod. MSS. qui lectionem vulgatam semper præferunt. Conf. Jan. Grut. *Not. ad h. l.* Nec tamen adsentior viro eruditissimo Antonio Augustino qui in lib. *de Nom. prop. Pand. p.* 301. *Thes. Jur. Tom. I.* hanc. legem, cujus Cicero meminit, a nostra diversam fuisse statuit.

in *Annal. Rom. Tom. II. p.* 330. legem hanc latam putat a L. Aquilio P. F. L. N. Gallo, qui A. U. C. DLXXII. tribunus plebis, A. DLXXVII. Prætor Siciliæ fuit: ut adeo hæc lex antiquissimis videatur adnumeranda.

V. Ceterum hujus legis tria capita commemorantur. (*d*) Primo cavebatur de occisis quocumque modo servis aut animalibus, quæ dorso & collo domantur, quæque gregatim pascuntur, ut actio daretur adversus eum qui damnum dederit injuria, ad id, quanti res intra annum proximum plurimi fuit. Verba legitima capitis hæc fuerunt: QUI SERVUM SERVAMVE, ALIENUM ALIENAMVE, QUADRUPEDEM VEL (*e*) PECUDEM INJURIA OCCIDERIT, QUANTI ID IN EO ANNO PLURIMI FUIT, TANTUM ÆS DARE DOMINO DAMNAS ESTO. *L. 2. pr. D. ad L. Aquil.* — V. Quot fuerint hujus legis capita? — Caput primum.

VI. Vindicatur ergo hoc primo capite æque ac reliquis, damnum INJURIA datum, id est dolo vel culpa nocentis admissum. Unde furiosi & infantes, in quos culpa cadere non videbatur, lege Aquilia non tenebantur. *L. 5. §. 1. D. h. t.* — VI. Quid damnum hac lege vindicatum?

(*d*) Plura capita fuisse non immerito existimat Ger. Nood. ad *Leg. Aquil. cap.* 1. quod & ante eum suspicatus est Balduin. ad *L. Aquil. p.* 122. Sane de pœna dupli adversus inficientem nihil in verbis legis Aquiliæ proditum est, nec de noxali actione, de qua §. 4. *Inst. de nox. act.*

(*e*) Hic quoque Hotomannus *l. c.* legere mavult *Quadrupedemve pecudem*, quam conjecturam probat Ger. Nood. ad *L. Aquil. II. p.* 177.

D. h. t. Hinc & qui occiderat adgressorem, adversus quem se telo defenderat, nec justæ defensionis modum excesserat, incidisse haud videbatur in Aquiliam, quia non injuria, sed indulgente jure naturæ, occiderat. *L. 45. §. 4. eod.* Nec magis damnum casu datum hac lege vindicabatur, *§. 4. & 5. Inst. h. t.* dummodo se quis inter officii limites continuerit, nec in re illicita locoque insueto sit versatus. Quo pertinet casus mirabilis *L. 11. D. h. t.* (*f*) Culpa vero hic præstabatur omnis, etiam levissima, quod secus in aliis delictis, quæ non nisi concurrente dolo vindicantur. *§. 3. Inst. h. t.*

VII. Qua in re damnum datû esse oportuerit?

VII. Damnum porro hoc caput vindicat, quod

(*f*) Casus est de servo, cujus gula, dum tondetur, & novacula super gulam est, adjecta pila præciditur. Solebant enim tonsura artem suam in publico exercere, quod primus inhibuit Domitianus. Martial. *Epig. VII, 61.*

Abstulerat totam temerarius institor urbem,
Inque suo nullum limine limen erat.
Jussisti tenues, Germanice, crescere vicos,
Et modo quæ fuerat semita, facta via est.
Nulla catenatis pila est præcincta lagenis,
Nec Prætor medio cogitur ire luto.
Stringitur in densa nec cæca novacula turba:
Occupat aut totas nigra popina vias.
Tonsor, caupo, coquus, lanius, sua limina servant.
Nunc Roma est, nuper magna taberna fuit.

(*g*) Tamen etiam libero homini vulnerato, item fructuario, creditori ut & bonæ fidei possessori dabatur actio utilis ex hac lege *L. 11. §. 10. D. h. t.*

quod domino (g) infertur, SERVO SERVAVE, ALIENO ALIENAVE occisis. Nam & servi tanquam res cadebant sub dominium, adeoque iis occisis quædam fiebat patrimonii deminutio. Servis autem & QUADRUPEDES PECUDES adjungit Lex Aquilia, & eas quidem, quæ gregatim pascuntur. §. 1. *Inst. h. t.* QUADRUPEDES enim sunt, quæ dorso & collo domantur, id est, quæ sarcinas vehunt & trahunt. Ulp. *Fragm. XIX,* 1. PECUS autem, ut ait Varro, ab eo dicitur, *quod perpascat.* Conf. & Serv. ad *Virg. Æneid. IV, v.* 158. Reliqua animantia vocabantur BESTIÆ. Isidor. *Orig. XII,* 2. Add. V. Ampl. Corn. van Bynkersh. *de Reb. mancip. & nec mancip. Cap. VI. pag.* 119. *sequ.* Inter quadrupedes an & sues habendæ essent, dubitasse oportet Romanos jureconsultos, quia alias tanto molimine argumenta testimoniaque ex ipso Homero non corrasissent Marcianus *L.* 65. §. 4. *de leg.* 3. & Imperator §. 1. *Instit. hoc titulo.* Forsan Romæ non gregatim pascebantur sues, ut alibi locorum, sed includebantur stabulis, ceu suspicatur Huber. *Prælect. ad Inst. hoc tit. p.* 340. Immo si gregatim pascebantur, dubitari potuit, an sint *quadrupedes pecudes*, quia dorso, & collo non domantur. Vide *Elementa nostra Jur. Civilis secund. Institut.* §. *MLXXVI.*

VIII. Occiso autem servo vel pecude damnum æstimabatur, quanti res eo anno plurimi fuerat, quantumq; adeo domini referebat, res

VIII. Pœna capite primo statuta.

res illas intra annum non periisse. Is vero annus retrorsum computabatur ex tempore, quo quis fuerat occisus. *L.* 21. §. 1. *D. ad L. Aquil.* Quamobrem si eo anno servus heres institutus aliena culpa vitam amiserat; etiam hereditatis commodum in æstimationem veniebat. *L.* 23. *princ. D. eod.* Observandum quoque, pœnam hujus legis inficiando crevisse in duplum. §. 1. *D. eod.* Paull. *Rec. Sent. I,* 19. 1. (*h*)

IX. Secundum legis Aquiliæ caput. IX. Secundum Legis Aquiliæ caput in usu esse negat Imperator §. 12. *Inst. h. t.* idque jam tempore Ulpiani in desuetudinem abiisse oportet, si genuina sunt verba *L.* 29. §. 4. *D. h. t.* Hinc nusquam ejus ullum exstat vestigium. Cujacius *Parat. D. & C. ad L. Aquil.* egisse illud existimat de intercepta nobis utilitate quadam, re nostra illæsa, veluti si quis, nullo jure servitutis imposito, vicini luminibus contra formam veterum ædi-

(*h*) Mirum in modum fallitur Anianus, qui omnes pœnas, quæ per inficiationem duplicabantur, e Lege Aquilia esse existimat. Ita enim ille in Interpretatione ad locum Paulli citatum *p. m.* 259. *Aliqua quæ cum ab his, quibus sunt debita, repetuntur, si a debitoribus negata fuerint, dupli satisfactione redduntur, id est, res judicata legati per damnationē relicti, id est, si quid heres legati titulo dare jussus est, & petitum negaverit; vel si damnum alicui per injuriam factū quis sarcire noluerit: vel de modo agri, cum a venditore emtor fuerit circumscriptus, ut minus inveniatur, quam probatur scriptum. Quæ omnia superius cōprehensa secundum legem Aquiliam duplicantur.* Quem errorem jam animadvertit laudatissimus Bynkershoeck. *Obs.* I. 13. Eundem tamen cum Aniano errat Papian. *Respons.* XV. *p. m.* 837.

ædificiorum offecisset, quale est exemplum Petronæ, damnati ob hanc rem a Theophilo Imperatore. Zonar. *Tom. III. Ann. p.* 115. vel si quis anthiam, piscem conciliatorem aliorum capiendorum, fraude intercepisset, cujus rei exemplum exstat ap. Plin. *Hist. Nat. IX, 59*. Locus ipse ita se habet: *Ferunt discordem socium duci insidiarum pulcre noto, cepisseque malefica voluntate, agnitum in macello a socio, cujus injuria erat: & damni formulam editam condemnatumque addidit Mucianus æstimata lite.* (*i*) Claud. Chiffletius, *Epr. quæ de jure part.* 1. *p.* 441. *seq.* putat de servo corrupto fuisse actum hoc capite, idque ideo esse abrogatum, quia postea simpliciter prætor de servo corrupto agenti duplum promisisset, quum in lege Aquilia in duplum non nisi post improbam inficiationem fieret condemnatio. Voet. ad §. 12. *Inst. h. t.* Schilt. *Exerc. XIX*, 50. *sequ.* Et sane non parum verosimilis est hæc conjectura Chiffletii. Nam I. Prætor in actione de servo corrupto constituenda iisdem pæne verbis usus est, quibus uti solet auctor legis Aquiliæ: QUI SERVUM, SERVAM, ALIENUM, ALIENAM, RECEPISSE, PERSUASISSEVE QUID EI DICATUR DOLO MALO, QUOCUM EUM EAM DETERIOREM FACERET, IN

(*i*) Sed illum Plinii locum huc non pertinere, luculenter ostendit Ger. Noodt. *de L. Aquil.* I. *p.* 176. & Bynkershoeck. *Obs. I.* 13. *p.* 58. Id enim damnum ex capite III. & I. legis Aquiliæ satis commode vindicari potuit. *L.* 27. *§.* 5. *&* *L.* 21. *§. ult. &* *L.* 22. *pr. D. ad L. Aquil.*

IN EUM, QUANTI EA RES ERIT, IN DUPLUM JUDICIUM DABO. *L.* 1. *princ. D. de serv. corr.* Ut fere inde colligas, prætorem legem Aquiliam ante oculos habuisse, ejusque caput voluisse emendare. II. Ex lege Aquilia quoque actionem datam de servo corrupto, luculenter patet ex *L.* 4. & *L.* 5. §. 2. *eod.* ubi digna notatu videntur Ulpiani verba: *Hæc actio* (prætoria de servo corrupto) *etiam adversus fatentem in duplum est; quamvis Aquilia inficiantem dumtaxat coerceat.* Ubi Ulpianus discrimen, quod inter Lectionem ex L. Aquilia & actionem de servo corrupto prætoriam intercedit, exponere voluisse videtur. III. Diserte Anianus *Interpr. ad Paulli Recept. Sent.* I, 13. 21. *Hæ duæ secundum legem Aquiliam similem pœnam habent, ut cum his, qui animo vel corpore corruperunt, alia mancipia hujusmodi præsumtores exsolvant.* Ubi quidem in describenda legis Aquiliæ pœna errat Anianus: sed id tamen procul dubio ex Paullo suo hausit, quod L. Aquilia non modo eum, qui corpore, sed & qui animo servum corruperit, mulctarit. (*k*)

X. Du-

(*k*) Ab utroque discedit V. A. Corn. Bynkershoeck. *Obs.* I, 13. qui secundum caput legis Aquiliæ de dejectis & effusis egisse putat, ob *L.* 31. *D. ad L. Aquil.* Sed quamvis res clara sit, legem Aquiliam etiam de dejectis & effusis egisse: plura tamen fuisse legis Aquiliæ capita, jam a Ger. Nood. *ad L. Aquil.* I. observatum est. Adeoque posteriores istas sententias conjungi posse arbitror.

X. Dupliciter ergo differebat actio legis Aquiliæ ab actione de servo corrupto. Illa culpam; hæc dolum malum vindicabat. *L. 4. D. de serv. corr.* Lex Aquilia non nisi inficiantem; Prætor etiam fatentem, servum a se corruptum esse, dupli damnabat. *L. 5. §. 2. eod.* Quum ergo pinguior fuerit prætoria actio, maxime quum non anno exspiraret, sed instar aliarum actionum, esset perpetua; *L. 13. pr. D. de serv. corrupt.* haud profecto mirandum ex illo legis Aquiliæ capite neminem amplius agere voluisse, adeoque illud abiisse in desuetudinem.

X. Differentia inter caput L. Aquiliæ & actioné de servo corrupto.

XI. Tertium caput conceptum erat in eos, qui non occidissent servum, aut gregalem quadrupedem; sed eum eamve aliquo modo læsissent, aut occidissent, vulnerassentve animal, quod pecudum numero non erat, aliave ratione rem alienam reddidissent deteriorem urendo, frangendo, rumpendo. Ipsa legis verba servavit Ulpianus, *L. 27. §. 5. D. ad L. Aquil.* CETERARUM RERUM PRÆTER HOMINEM ET PECUDEM OCCISOS, SI QUIS ALTERI DAMNUM FAXIT, QUOD USSERIT, FREGERIT, RUPERIT INJURIA. QUANTI EA RES ERIT IN DIEBUS TRIGINTA PROXIMIS, TANTUM ÆS DOMINO DARE DAMNAS ESTO. Ad quod caput quum commentari soleant doctores, nobis jam actum agere non vacat.

XI. Tertium Legis Aquiliæ caput.

TIT.

TIT. IV.

De Injuriis.

QUartum delictum privatum erat *injuria*, i. e. contumelia, *qua aut pulsatione corpus; aut convicio aures; aut turpitudine vitam cujuspiam alicujus violat.* (*a*) Ita enim injuriam definit Auctor ad Herennium *Lib. IV. Cap. XXV.*

I. Lex XII. Tabularum de injuria leviore. I. Jam leges XII. Tabularum ulciscendas putabant injurias (*b*) quas decemviri in levio- res

(*a*) Distinguunt alias injuriam à contumelia veteres, veluti Augustin. *Confess. III*, 8. & explicatius Seneca *de Constant. Sapient. vel quod in sapientem non cadat injuria. X. Contumelia* inquit, *minor est injuria, quam queri magis, quam exsequi possumus, quam leges quoque nulla dignam vindicta putaverunt. Hunc adfectum* movet *humilitas animi, contrahentis se ob factum dictumque inhonorificum.* Eodem libro *Cap. XVII.* exemplum addit Senatoris, qui a Corbulone in senatu, appellatus struthiocamelus depilatus, amare fleverit. Sed philosophica magis, quam juridica, videtur ea distinctio. Siquidem etiam ex quavis contumelia, dolo malo illata, nascitur injuriæ actio *L. 5. §. 1. De ad L. Aquil.*

(*b*) Unde Paullus apud Auctorem Collat. *Leg. Mos. & Rom. II*, 5. *Injuriarum actio aut legitima est, aut honoraria.* Legitima *ex Lege XII. Tabularum.* Et in *Sentent. Recept. V*, 4. 6. *Injuriarum actio, aut lege, aut more, aut mixto jure introducta est.* Ubi per *legem* XII. Tabulas; per *mores* Prætoris edictum, per *jus mixtum* legem Corneliam intelligit, quum in priore loco etiam actionem ex lege Cornelia legitima comprehendat.

res & atrociores divisisse videntur. De levioribus prodiderant legem: SI QUI INJURIAM ALTERI FAXIT, XXV. ÆRIS POENÆ SUNTO. Paull. apud Auct. *Collat. Leg. Mos. & Rom. II*, 5. Gell. *Noct. Att.* XX, 1. Hoc caput non de injuria tantum petulantis convicii agit, sed de omni injuria etiam reali, quæ non cum membri cujusdam fractura aut ruptura erat conjuncta. Idque luculenter discimus ex illo L. Veratii, vel Neratii exemplo, qui etiam depalmationem liberorum hominum, qua inprimis delectabatur, luebat XXV. assibus, teste Gellio, *Noct. Attic.* XX, 1. eumque in finem pedissequum assibus onustum, sequi se jubebat, ut statim solvi possent XXV. asses. Pœna vero illa, ut in magna veterum paupertate, satis grandis, postea crescentibus Romanorum opibus admodum levis fuit. Asses tum erant totius libræ sive librales, ut observat Plin. *Hist. Nat.* XXX, 3. Unde imminuto assium pondere vocabantur æs *grave*. Postea enim ob æris alieni multitudinem ex singulis assibus libralibus sextantarii, deinde unciales ac denique lege Papiria semiunciales facti. Plin. *ibid.* Hi in stipem dari solebant, & non multo plus valebant quam tres numos Misnicos. Decem asses constituere denarium, quatuor sestertium. Fefellit ergo Paullum memoria, dum loco supra ex Auctore collationis Legum Mosaicarum & Romanarum allegato pro *XXV. æris* posuit *XXV. sestertiorum*. Quamvis enim vulgo existiment eruditi, auctis Romanorum facultatibus,

assi-

assibus substitutos esse sestertios: (Vid. Cujac. *Observ. XIX*, 31. Salmas. *de mod. usur. VI. & XVII.* Gothofred. *ad Leg. XII. Tab.* 219.) nec id tamen fert veteris pecuniæ ratio. Si enim intelligas XXV sestertios; summa non aucta, sed imminuta est, siquidem asses, ut jam dictum, eo tempore fuere librales: sestertius vero non nisi quartam partem denarii valuit. Sin Paullum accipias de XXV sestertium; immodica erit summa, id est DCXXV Philippicorum, qua vindicatam esse levissimam injuriam nemo sibi temere persuaserit. Conf. Schulting. *jurisp. Ante-just. p.* 740.

II. Ut & de injuria atrociore verbali. II. Iisdem XII. Tabulis fuisse de atrociore injuria cautum: SI QUI PIPULOCENTASIT, CARMENVE CONDISIT QUOD INFAMIAM FAXIT FLAGITIUMVE ALTERI, FUSTE FERITO. Cicero apud *August. de Civit. Dei II*, 6. & 12. Horat. *Serm. II*, 1. *Epist. II*, 1. & ibi Porphyrion in *Scholiis*. Cornut. *Schol. in Pers. Sat. I. Pipulum* est convicium, a pipitu pullorum dictum, idemque denotat, quod in Prætoris edicto *convicium adversus bonos mores*, item *convicium cum vociferatione L.* 15. §. 2. & 11. *D. de injur.* Pipulo itaque occentare erat convicium alteri facere publice. *Carmen* vero *injuriosum* est quælibet scripta injuria, quælibet satyra, vel epigramma, quo alicujus fama nominatim arroditur. Paull. *Sent. V*, 4. 15. Nolebant enim Romani honestorum civium famam poetarum licentiæ petulantiæque esse obnoxiam, neque probrum quemquam audire, nisi ea lege, ut respondere liceret, & in judicio

de-

defendere. (*c*) Cicero *de Repub. IV. apud* August. *de Civit. Dei II*, 12. Si quis ergo tam insignem injuriam cuiquam intulisset, fuste feriebatur. Qua de re Horatius *Epist. II*, 1.

---- Quin etiam lex,
Pœnaque lata, MALO *qua nollet* CARMINE *quemquam*
Describi: vertere modum, formidine FUSTIS
Ad bene dicendum delectandumque redacti.

Ad quæ Horatii verba Porphyrion: *Fustuarium supplicium constitutum erat in auctorem carminum infamium.* Et Cornutus *ad Pers. Satyr. I. Lege XII. Tabularum cautum est, ut fustibus feriretur, qui publice inveheretur*: Fustigatio vero facile ad necem usque procedere poterat *L. 7. §. 1. D. ad L. Aquiliam. L.* 1. §. 17. *D. ad SC. Sylan.* quamvis id improbent leges nostræ *L. 8. § 1. D. de pœn.* Unde non mirum, quod capitis damnatos injuriosos ejusmodi homines refert Cicero apud Augustin. *de Civ. Dei l. c.*

III. Ad atrociorem injuriam pertinebant etiam leges de membro rupto, vel osse fracto, quæ tales fuerunt: SI MEMBRUM RUPSIT, NI CUM EO PACIT, TALIO ESTO. QUI OS EX GENETALI FUDIT LIBERO CCC. SERVO CL. AERIS POENÆ SUNTO. Ita verba legum exhibet Gothofr. *Leg.* III. Nec non de injuria reali.

(*c*) Secus ac apud Græcos, ubi & honestissimi viri, ipsique reip. proceres, durante adhuc comœdia antiqua, in scenam protrahebantur, & carminibus injuriosis differebantur apud populum. Vid. Scalig. *de Art. poet. I*, 8. *p.* 29. *sequ.*

Leg. XII. Tab. Tab. VII. Et membri quidem rupti talionem fuisse diserte testantur Festus *voce Talionis p.* 461. Tribonianus §. 7. *Instit. h. t.* Gell. *Noct. Att.* XX, 1. qui tamen talionem istam, ipsius divinis legibus admissam, exagitat paullo acerbius. At, quæ de osse ex genitali fracto agit, lex paullo obscurior est, nec levis est dubitandi caussa, an τὸ GENITALI quod post Pithœum hic posuit Gothofredus, genuinum sit. Id certum videtur, ob fractum os liberi hominis CCC. servi CL. æris pœnam fuisse. *Collat. Leg. Mos. & Rom.* II, 5.

IV. Cur hæ leges sensim ab usu recesserint? IV. Hæ sunt leges, quas in XII. Tabulis latas fuisse de injuriis accepimus. Sed mirum profecto non est, si illæ omnes sensim ab usu recesserunt. XXV asses erant paullo levioris injuriæ pœna. Quantilla hæc mulcta erat divitibus? An impediisset, quæso, illos ab inferendis injuriis? Cui ignotus quæso paullo ante in scenam productus L. Veracius, homo egregie improbus, cui ea lex adeo erat ludibrio, ut obviorum os palma percuteret animi caussa oblatis continuo XXV. assibus per servum, quem pecunia onustum ideo secum circumducebat? Gell. *Noct. Att.* XX, 1. Idem de ultima lege, quæ ossis fracti vindicavit injuriam, sentiendum est. Nec fustiarium supplicium, quo convicium carmenque injuriosum ulciscendum putabant decemviri, locum amplius habere videbatur in civibus Romanis, postquam lex Porcia a verberum fustiumque contumelia corpora eorum exemerat. Denique & talio ita erat comparata, ut in irroganda illa pœna facilius posset, quam

in

in exsequenda, æquilibrium observari. vid. Gell. *Noct. Att.* XX, 1.

V. Unde de emendandis mutandisque istis legibus non semel cogitatum est. Et primo quidem prætor, teste Labeone apud Gellium *l. c.* ob insignem illius Veracii petulantiam leviorem XII. Tabularum pœnam abolevit, & æstimationem injuriæ induxit edicto suo. *Propterea*, inquit, *Pratores postea hanc pœnam abolescere, & relinqui censuerunt, injuriisque* ÆSTIMANDIS *recuperatores se daturos, edixerunt*. Et hæc est actionis æstimatoriæ origo, quam Prætoris jurisdictio invexit. Edixerat Prætor: QUI AGIT INJURIARUM CERTUM DICAT, QUID INJURIARUM FACTUM SIT. *L. 7. princ. D. h. t.* Injuria scilicet vel *verbalis* erat, vel *realis*, ad quarum illam & *scripta*, ad hanc *picta* quoque injuria referri potest. *Verbalis* erat, quæ fiebat convicio, omnique dicto contra bonos mores in alterius invidiam sparso. *Realis*, si quis verberibus vel alio quovis facto vel gestu indigne esset adfectus, si cujus bona tamquam debitoris essent possessa, qui nihil debebat, si quis puero prætextato prætextatæve puellæ, abducto comite vel corrupto, stuprum persuasisset, (*d*) si quis in alteriis invidiam veste lugubri

V. Quæ Prætor statuerit de injuriis.

I 2 usus,

(*d*) Est hoc exemplum §. 1. *Inst. h. t.* Solebant prætextati & prætextatæ non nisi cum comite vel custode prodire in publicum, ut tuti essent adversus illorum insidias, qui pudori illorum volebant illudere. Casaub. ad *Pers. Satyr. V*, v. 30. Hos custodes impudici vel vi vel pecunia amovebant, & tunc dicebantur abduxisse comites. Ulpian. *L. 15. §. 17. 18. ff. h. t.*

usus, barbam promisisset, vel capillum submisisset. (*e*) *Litteralis* vel *scripta* injuria, si quis carmen famosum in alterius injuriam, vel alia quaelibet antica, vel psalteria (*f*) composuisset cantassetque, immo & proposuisset. *Picta*, denique, si quis pictura obscoena vel infami alteri illusisset. Deinde injuriae vel *corpori* inferri dicebantur, vel *dignitati*, vel *famae* *L.* 1. §. 2. *D. h. t.* *Corpori* quidem, veluti quum quis pulsatus; *dignitati*, quum comes matronae abductus; *famae*, quum attentata esset pudicitia. Porro vel *levior* erat injuria, vel *atrocior*. Haec vel *persona*, vel *tempore*, vel *re-ipsa* aestimabatur. *Persona*, ut quum magistratui; *tempore*, ut si ludis; (*g*) *re*, ut quum vulnus illatum, os percussum, &c. *L.* 7. §. 8. *D. h. t.* Paullus tamen recte addit *locum*, veluti si quis in theatro intulisset injuriam. *Recept. Sent.* *V*, 4. 10. Ad

(*e*) Sordidum habitum sumebant cognati reorum capitis, ad movendam misericordiam. Cujac. *Obs. VI*, 5. D. Gothofred. ad *L.* 15. §. 27. *ff. h. t.* Videntur ergo cognati cognatis aegre facturi lugubrem hunc habitum sumsisse. M. Seneca *Declam.* X, 1.

(*f*) *Psalterium* instrumentum musicum erat, quod scurrae urbicarii praeferebant in scenam, proludiique loco ea canebant ridicula quae δεικτήρια vel *dicteria* adpellata. Unde & *dicterium* pro maledicto, & *psalterium* pro ipso *dicterio* accipitur. Jos. Scalig. ad *Manil. V.*

(*g*) In *d. L.* 7. §. 8. verba sunt: *Nam in praetoris conspectu, an in solitudine injuria facta sit, multum interest*. Sed legendum: *in populi Romani conspectu*. Solebant veteres figulis uti P. R. unde Praetorem exsculpserunt scribae. Cujac. *Obs. IX*, 16.

10. Ad atroces quoque injurias pertinebant *injuria contra bonos mores*, quæ extraordinarie puniri solebant. De his Paull. *Rec. Sent.* V, 4. 13. & *L.* 1. §. 1. *D. de extr. crimin. Fit injuria contra bonos mores, veluti, si quis fimo corrupto aliquem perfuderit, cano luto oblinierit, (h) aquas spurcaverit, fistulas, lacus, quidve aliud ad injuriam publicam contaminaverit.* (i) Denique vel *per semetipsum* alicui, vel *per alterius* latus fiebat injuria. Unde & pater liberorum quos in potestate habebat; vir uxoris; socer nurus nomine agere injuriarum poterat. §. 2. *Inst. h. t.* Et licet servis quoque nulla fieri intelligeretur injuria; tamen atrox injuria servis illata in domini vergere contumeliam videbatur, adeoque a domino poterat vindicari. §. 3. *seq. Inst. h. t.* Quum ergo tam varia sint injuriarum genera; actionem ita institui jussit prætor, ut species illatæ injuriæ accurate exprimeretur.

VI. Verba edicti de variis injuriarũ speciebus.

VI. De injuria verbali aliud exstat edicti prætorii fragmentum: QUI ADVERSUS BONOS, MORES CONVICIUM CUI FECISSE, CUJUSVE OPERA FACTUM ESSE DICETUR, QUO ADVERSUS BONOS MORES CONVICIUM FIERET, IN

I 3 EUM

(h) Est hæc singularis injuriæ species, quam Græci τὸ πηλακίζειν vel προπηλακίζειν adpellarunt. Vid. Salmas. ad *jus Att.* IX.

(i) Dictum hoc delictum *aquæ per injuriam corrupta* apud Senecam *Quæst.* III, 20. *injuria fluvii* apud Tertull. adv. *Prax.* XXIX. Veteribus ejusmodi homines dicebantur *oletare aquam*. Unde lex vetus apud Frontin. *de Aquæd.* II. NE QUIS AQUAM OLETATO DOLO MALO.

EUM JUDICIUM DABO. *L.* 15. §. 2. *D. h. t.* De reali: NE QUID INFAMANDI CAUSSA FIAT, SI QUIS ADVERSUS EA FECERIT, PROUT QUÆQUE RES ERIT ANIMADVERTAM. *L.* 15. §. 25. *ff. de injur.* Nec non de servo injuriam passo: QUI SERVUM ALIENUM ADVERSUS BONOS MORES VERBERAVISSE, DEVE EO INJUSSU DOMINI, QUÆSTIONEM HABUISSE DICETUR, IN EUM JUDICIUM DABO. ITEM SI QUID ALIUD FACTUM ESSE DICETUR, CAUSSA COGNITA, JUDICIUM DABO, *L.* 15. §. 34. *eod.* Porro de filio familias: SI EI, QUI IN ALTERIUS POTESTATE ERIT INJURIA FACTA ESSE DICETUR, ET NEQUE IS, CUJUS IN POTESTATE EST, PRÆSENS ERIT, NEQUE PROCURATOR QUISQUAM EXSISTAT, QUI EO NOMINE AGAT, CAUSSA COGNITA IPSI, QUI INJURIAM ACCEPISSE DICETUR, JUDICIUM DABO. *L.* 17. §. 10. *D. eod.* Reliqua hujus edicti de injuriis fragmenta desiderantur, inprimis caput illud de atroci injuria, de quo Arnobius *advers. gentes IV. Ne vestras aures convicio petulantiore qui pulsaret, de atrocibus* FORMULAS *constituistis injuriis.*

VII. Pœna injuriarum prætoria.

VII. Pœna ergo injuriis omnibus a prætore statuitur æstimatio, ei, qui injuriam fuerat passus, inferenda arbitrio Judicis. §. 7. *Inst.* Et in hac æstimatione partim ad personæ dignitatem: partim ad ipsam injuriæ naturam atque indolem respiciebatur. Si plures injuriæ

simul

simul illatæ fuerant, agi non poterat ob singulas, sed ob omnes conjunctim. Alias iterum acturo obstabat exceptio injuriæ una factæ. Cujac. *Obs. XXVI*, 18. Præter hanc vero pecuniariam mulctam etiam infamiæ nota inurebatur ei, qui injuriarum fuerat condemnatus. Paullus *Rec. Sent. V*, 4. 9. Unde Cicero *Verrin. II*, 8. *Homo omnium ex illo conventu quadruplatorum deterrimus, C. Sacerdote Prætore damnatus injuriarum.*

VIII. Verum & Prætoria illa actio civilis impar cohibendæ hominum petulantiæ visa est L. Cornelio Sullæ Dictatori. Unde is novam tulit legem *Corneliam de injuriis*, qua & criminale judicium constitutum est ob certas injurias, ob quas alias etiam civiliter agere licebat. (*k*) Factum id esse anno U. C. DCLXXII. suspicatur Steph. Vin. Pigh. *Annal. T. III. p.* 263. & occasio forsan Sullæ subnata est e nimia illa licentia ac petulantia, quæ per bella civilia invaluerat. Ea vero lege in eos dabatur actio, qui *pulsassent* aliquem, vel *verberassent*, aut in *domum alienam vi introissent*. *Pulsare* & *verberare* ita differunt in hac lege, ut illud sine dolore, hoc cum dolore fieri dicatur. *L.* 5. §. 1. *D. h. t.* Conf. Card. Andr. Duckeri *Opusc. de Latinit. vet. jureconsult. p.* 145. *seq.* Immo tempore hæc differre videbantur, ut, qui fuerat ver- VIII. Lex Cornelia de injuriis.

 be-

(*k*) Scilicet lex Cornelia quidem criminalis animadversionis caussa reperta: tamen & civiliter, æstimatione officio judicis facienda poterat agi. *L.* 37. §. 1. *ff. de injur.* dummodo injuria ejus generis, quam hæc lex persequitur, illata fuisset.

beratus, si diceret se pulsatum esse, non certo rem demonstrasse diceretur, auctore Paullo apud *Auctorem Collat. Leg. Mos. & Rom. II, 6.* Domus vero quomodo possit vi introiri in alterius injuriam, facile patet. Paullus *Recept. Sent. V,* 4. 8. huc refert injuriam a *derectariis* illatam. Ita enim ille: *Mixto jure injuriarum actio ex lege Cornel. constituitur, quoties quis pulsatur vel verberatur, vel cujus domus introitur ab his, qui derectarii adpellantur.* Sed vereor, ne verba postrema glossema Aniani sapiant. *Derectarii* enim non a dirigendo dicuntur, quod idem veteribus fuisse ac *effringere*, sine ulla auctoritate idonea suspicantur Car. du Fresne *Glossar. med. & infim. Latin. voce Directarius* & Andr. Dacerius ad Festum *voce dirigere*: sed a *derigendo*, quod idem est ac *καταθωεῖν*. Unde Ulp. *L. 7. D. de extraord. crim. Item qui* DERECTARII *adpellantur, hoc est, ii, qui in aliena cœnacula se derigunt furandi animo, plus, quam fures, puniendi sunt.* Conf. Cujac. *Obs. X,* 27. & 34. Æg. Menag. *Amœnit. Jur. Civil. XXXIX.* Quum ergo derectarii non injuriæ caussa, sed furandi animo, non vi, sed clam in aliena se cœnacula immiserint; eorum crimen ad furtum potius, vel ad crimina extraordinaria, quam ad legem Corneliam de injuriis pertinuisse, haud immerito dixeris. Vid. Schulting. ad *Paull. l. c. p. m.* 440.

IX. Pœna legis Corneliæ.

IX. Horum vero auctores facinorum, qui quid contra hanc legem Corneliam admiserant, criminaliter conventi ita puniebantur, ut vel ad metalla, vel in exsilium, vel in opus publicum damnarentur. (1) Paull. *Recept. Sent.*

(1) Ita quidem Paullus, & vulgo hæc verba ad

ro-

Sent. V, 4. 8. Eum, qui librum pertinentem ad alterius injuriam scripserat, composuerat, ediderat, dolove malo fecerat, ut quidquam torum fieret, intestabilem esse ea lex jubebat. *L.* 5. §. 9. *eod.*

X. Inter actionem vero Prætoriam & hanc Corneliam permultum intererat. Illa honoraria erat, hæc ad populum lata: illa annua, hæc si civiliter agebatur triginta; si, criminaliter viginti annorum: illa privata, hæc quidem etiam si aliquando criminalis, non semper publica tamen (*m*), sed pro publica tamen utilitate exercebatur. In illa etiam alieno nomine licebat agere, quod nefas ex lege Cornelia. *L.* 5. §. 6. 7. *D. eod.* Præterea id quoque singulare habebat lex Cornelia, quod liceret actori deferri iusjurandum, quo reus adfirmaret, sese injuriam non fecisse, ut tunc & actoris existimatio redintegraretur, & reus eximeretur judicio. *L.* 5. §. 8. *D. eod.* Denique observandum, ex iisdem caussis, de quibus lex Cornelia prodita fuerat, agi potuisse & criminaliter & civiliter, adeoque actoris fuisse arbitrium, utra vellet actione experiri. X. Differentia inter actionem civilem & criminalem.

I 5 XI. Ce-

tota legem Corneliam referunt. Sed existimaverim, ea ad solos *derectarios* pertinere, quorum crimen extraordinarium fuisse adparet ex *L.* 7. *ff. de extraord. crim.* In ipsa lege Cornelia procul dubio ordinaria quædam pœna in pulsantes, verberantes, & vi domum alienam introeuntes constituta fuerat.

(*m*) Vulgo hanc actionem publicam adpellitant auctores, sed negat id Vinnius ad §. 8. *Inst. h. t.* ob *L.* 41. §. 1. *ff. de procurat.* *L.* 7. *C. h. t.*

XI. Senatus consulta ad legem Corneliã pertinentia.

XI. Ceterum plura ad explicandam hanc legem SC. prodierunt. Sic SC. intestabilem esse jussit etiam eum, qui adversus aliquem injuriosum quidquam dixerit, aut epigramma, vel inscriptionem, aliudve quid etiam sine scripto & voce, veluti picturam in alterius injuriam protulerit, etiamsi nomen illius, in quem factum fuerit, non adjecerit. *L.* 5. §. 10. *D. eod.* Quin aliud SC. eosdem in insulam vel relegari, vel deportari jussit. Paull. *Sent. Rec. V*, 4. 15. & 17. Prioris poenæ exemplum est apud Tacit. *Ann. XIV*, 48. 49. Forsan etiam e SC. est, quod si quis a prætextato prætextatave comitem abduxerat, is, qui perfecerat flagitium, capitis damnaretur, qui attentaverat, in insulam deportaretur, comites vero corrupti summo adficerentur supplicio. Paull. *Recept. Sent. V*, 4. 14.

XII. Quid per constitutiones additum?

XII. Accessere his legibus nonnulla per constitutiones principum, veluti quod illustres viri etiam criminalem injuriarum actionem possent per procuratores suscipere. *L.* 11. *C. de injur.* quod & is, qui libellum famosum circumtulerat, quasi auctor delicti, capitali sententia esset condemnandus, *L. un. C. de famos. lib.* & quæ sunt hujus generis alia, a doctoribus explicatius proponi solita.

TIT. V.

De Obligationibus, quæ quasi ex delicto nascuntur.

QUemadmodum obligationes quædam quasi ex contractu nasci dicuntur, ita sunt etiam, quæ *quasi ex delicto* descendunt. Est vero quasi delictum factum, quod damnum vel dedit, vel dare posset, non dolo, sed culpa, commissum. Thomas. *Diss. de usu pract. actionis adversus judicem male judicant. II. p. 3.*

I. Primum hujus generis quasi delictum est, si *judex litem suam fecerit*: id est si male judicando periculo litis se obstrinxerit, caussamque ejus, secundum quem litem dederat, in se suscipere, & tamquam suam defendere debuerit. Cic. *de Orat. II, 75. Quid si quum pro altero dicas, litem tuam facias?* Fieri autem id poterat dupliciter, vel dolo malo, vel imperitia judicis. Si dolo; (*a*) tum verum id erat delictum, quod præter litis æstimationem etiam famæ dispen- I. Judex ut litem suam fecerit?

(*a*) Et huc pertinet *L. 15. §. 1. ff. de judiciis*, inter quam & *pr. Inst. h. t.* antinomiam deprehendere sibi visus est Guil. Budæus *Annot. ad L. ult. ff. de ædilit. edict.* sed frustra. Litem enim suam facere dicebatur judex male judicans; sive dolo malo, sive imprudentia id fecisset. Cujac. *Observ. VIII. 10.*

dio puniebatur, (*b*) *L. fin. C. de pœn. judic. qui male judic.* immo & repetundarum actione, si judex corrumpi se passus fuerat, vindicabatur. *L. 3. C. ad L. Jul. repetund.* Sin imperitia, quasi e delicto obligatus videbatur judex: & de hoc jam sermo est.

II. Romanorum sollicitudo in eligendis judicibus.

II. Et Romani quidem omnem dabant operam, ut judices essent idonei. Hinc quidam lege impediebantur, ne essent judices, quidam natura, quidam moribus. Natura, ut surdi & muti & furiosi & impuberes: lege, ut qui moti fuerant senatu: moribus, ut feminæ & servi. *L. 12. §. 12. D. de judic.* Immo & justam exigebant ætatem, annos scilicet ad minimum viginti quinque & postea viginti. Suet. *Aug. XXXII.* ac demum octodecim, si magistratum gererent. *L. 57. ff. de re jud.* ubi Conf. Jac. Cujac. *Obs. XX, 32.* Præterea judices omnes jubebant Romanis jurare ex animi sententia & ex lege judicaturos. Idque plerumque fiebat ad aram in comitio, quæ puteal Libonis (*c*) dicebatur. Sigon.

(*b*) Glossatores id vocant *Syndicatum*, quæ vox ex barbaro *syndicare* nata, quæ Italis, Hispanis, Gallis est judicem ratione officii postulare. Vid. Car. du Fresne *Gloss. Lat. voce syndicare*. Thomas. *Diss. alleg. III. p. 10.*

(*c*) Erat *puteal* ara in comitio, superstructa puteo, in quo Nævii, illius celeberrimi auguris, cotem & novaculam demersam ferunt: quæ quum a Libone quodam fuisset restituta, *puteal* Libonis dicebatur. Horat. *Epist. I, 3.*

--- Forum putealque Libonis
Mandabo siccis.

In-

Sigon. *de judic. I*, 28. *p.* 504. Denique ut tanto minus esset periculi, ne imperite judicarent; solebant aliquando iis unus aut plures judicii socii jurisperiti adjungi, quorum consilio omnia agerent. Gell. *Noct. Att. XII*, 13. Conf. Sigon. *de antiquo jure civ. Rom. II*, 18. *de antiq. jur. prov. II*, 5.

III. Quamvis ergo quum res ita se haberet, haud facile videatur potuisse contingere, ut judex imperite judicasse crederetur; tamen si id factum esse adpareret, quasi ex maleficio tenebatur judex, & quantum de ea re judicantis religioni visum esset, pœnam sustinebat, salva tamen existimatione. *L. ult. D. de extraord. cogn.* Sed quantumvis æqua videatur hæc pœna, adfirmare tamen non dubitarim, eam actionem jam apud Romanos vel nullum, vel exiguum habuisse usum. Vid. Thomas. *Diss. de usu pract. actionis adversus judicem imperite judicantem XII. p.* 35. III. Pœna judicum imperite judicantiū.

IV. Ad obligationes, quæ quasi e delicto nasci dicebantur, pertinent etiam *dejecta*, *effusa*, & *posita*, aut *suspensa*, quæ si nocuissent, constituta erat a prætore actio adversus eum, qui cœnaculum, unde tale quid factum fuerat, inhabitabat. Edictum ita se habuit: UNDE IN EUM LOCUM, QUO VULGO ITER FIET, VEL IN QUO CONSISTETUR, DEJECTUM, VEL EFFUSUM QUID ERIT, IV. De dejectis, effusis, positis & suspēsis.

Insigne hujus aræ monimentum exstat in nummis gentis Scriboniæ apud Fulv. Ursin. *de Famil. Rom. p.* 249. *edit. Caroli Patini*. Conf. Sigon. *de judic. I.* 28. *p.* 504.

ERIT, QUANTUM EA RE DAMNUM DATUM FACTUMVE ERIT, IN EUM QUI IBI HABITAVERIT, IN DUPLUM JUDICIUM DABO, SI EO ICTU HOMO LIBER PERISSE DICETUR, L. AUREORUM JUDICIUM DABO, SI VIVET NOCITUMQUE EI ESSE DICETUR. QUANTUM OB EAM REM AEQUUM JUDICI VIDEBITUR, EUM, CUM QUO AGETUR, CONDEMNARI, TANTI JUDICIUM DABO. SI SERVUS INSCIENTE DOMINO FECISSE DICETUR, IN JUDICIO ADJICIAM: AUT NOXAM DEDERE. *L. 1. princ. D. de his qui effud. vel dejecerint.* Quamvis vero hæc ex edicto prætoris sint; tamen & in lege Aquilia de dejectis & effusis aliquid cautum fuisset, docet V. A. Bynkers. *Obs. I, 13.* Conf. supra *Lib. IV, Tit. 3. §. IX.* Nec si nocitum tantum reipsa fuerit, actionem prætor dabat; sed & si quis ea parte, qua vulgo iter fiebat, id positum aut suspensum habebat, quod posset, si caderet, nocere. Hoc enim casu pœna X. aureorum fuerat a prætore constituta, eaque actio popularis erat, & cuivis e populo concedebatur, adversus dominum autem, si servus posuisset vel suspendisset, agebatur noxaliter. Edicti verba sunt in *L. 5. §. 6. & ult. D. eod.*

V. Actiones contra nautã cauponẽ stabularium.

V. In nautam quoque, cauponem & stabularium dabatur actio de damno, aut furto, quod in navi, aut caupona, aut stabulo factum fuerat, etiamsi nullum ejus esset maleficium, eo vero casu, si quis ex viatoribus vel vectoribus nocuerat, actio dabatur ex quasi

quasi contractu. Ajebat enim prætor: NAUTAE, CAUPONES, STABULARII, QUOD CUJUSQUE SALVUM FORE RECEPERINT, IN EOS JUDICIUM DABO. *L. 1. pr. D. naut. caupon. stabul.* Quamvis vero stabulum idem fuerit antiquis quod diversorium aut πανδοχεῖον, eoque sensu sæpius occurrat apud auctores, inprimis Petronium; in hoc tamen edicto pro loco, ubi jumenta stabulantur, accipitur, ceu ex *L. 5. D. eod.* adparet. Omnia autem hujusmodi loca suspecta erant, quia eo fex hominum confluere solebat. Vigebat inter Romanos & exteros jus hospitii, adeoque viri honestiores non divertebant in cauponis: sed hominum colluvies ibi delicias quærebat. Nec viri in dignitate constituti navibus publicis utebantur, sed proprias sibi conducebant. Unde tam insignis erat nautarum, cauponum, stabulariorumque malitia, ut Horatius *Sat. I, 5. v. 4.* de iis canat:

------ Inde forum Appi,
Differtum nautis, CAUPONIBUS *atque malignis.*

Interesse ergo videbatur reip. hos homines pravos non solum ex quasi contractu, sed & ex quasi delicto teneri. Et hæc actio locum habebat, si quorum opera & ministerio nautæ, caupones vel stabularii usi essent, damnum furtumve fecissent. Eo enim casu adversus ipsum nautam, cauponem, stabularium actio in duplum competebat. *L. 5. §. ult. D. de O. & A. L. un. D. furt. adv. naut.*

TIT.

TIT. VI.

De Actionibus.

HActenus de duobus juris objectis actum, puta de *personis* & *rebus*: jam de tertio, quod *actiones* complectitur, disserit Imperator. Totus titulus varias sistit actionum divisiones & differentias, quæ quum intelligi vix possint, nisi quis veterum judiciorum rationem, seu ut hodie vocant, processum Romanorum probe intelligat; dabimus operam, ut post Sigonium, Polletum, aliosque qui de judiciis commentati sunt, in quo numero & rarissimus Caroli Bretti libellus *de ordine antiquo judiciorum*, recusus a clarissimo Salengre *Antiqu. Rom. Thesaur. Tom. II.* totam litigandi judicandique rationem paullo adcuratius ex antiquitatibus Romanis exponamus.

I. Judicia quotuplitia?

I. Quemadmodum jus aliud *privatum* est, aliud *publicum*, ita & judicia apud Romanos, alia privata, alia publica erant. Utraque breviter, ast adcurate hunc in modum distinguit Cicero *pro A. Cæcinna II. Omnia judicia aut distrahendarum controversiarum, aut puniendorum maleficiorum caussa reperta sunt*. Privatis ergo judiciis quisque, quod sua intererat, persequebatur; publicis vel ipse populus ea, quæ reipublicæ detrimenti quidquam adferre potuissent, vel accusator populi nomine crimina publico dedecori futura vindicabat. De publicis infra ad Titulum *XVIII.* de privatis hoc & sequentibus titulis agemus.

II. Pri-

II. Privatis judiciis magistratus, & initio quidem reges, post consules, denique Prætores præfuerunt. De Regibus Dionys. Halicarn. X. *p.* 627. Τὸ μὲν ἀρχαῖον οἱ βασιλεῖς αὐτῆς ἐάτιτοντο τοῖς δεομένοις τὰς δίκας, καὶ τὸ δικαιωθὲν ὑπ' ἐκείνων τοῦτο νόμος ἦν. *Olim quamdiu regnatum est in urbe, Regum arbitrio dirimebantur lites, & quod justum illi judicassent, id erat pro lege.* Idem auctor *Libro II, Antiquit. Rom. p.* 87. ubi Regum jura muniaque describit, id quoque iis datum esse negotii ait, *ut legum patriarumque consuetudinum haberent custodiam, omnisque juris, quod vel natura dictitat, vel pacta & tabulæ sanciunt, curam agerent.* II. Olim Reges ipsi judicabant.

III. Ejectis regibus, jurisdictio hæc ad consules delata est. Qua de re idem Dionys. Halicarn. X. *p.* 617. Ὡς δ' ἐπαύσαντο μοναρχούμενοι, τοῖς κατ' ἐνιαυτὸν ὑπατεύουσιν ἀνέκειτο τά τε ἄλλα τῆς βασιλέων ἔργα, καὶ ἡ τοῦ δικαίου διάγνωσις. καὶ τοῖς ἀμφισβητοῦσι πρὸς ἀλλήλους ὑπὲρ ὁτουδήτινος, ἐκεῖνοι τὰ δίκαια οἱ διαιροῦντες ἦσαν. *Translato deinde a Regibus ad annuos consules imperio, inter cetera officia regia, juris quoque dicundi munus ad eos devenit, ita ut quacumque de re orta esset inter cives controversia, illi de jure responderent*, vel potius, jus dicerent. Idem docet Livius *II*, 27. ubi de Appio Claudio: *Appius consul de pecuniis creditis jus quam asperrime dicere.* Eadem jurisdictio etiam penes alios magistratus fuit, qui consulari potestate præerant reipublicæ, quales aliquamdiu decemviri & tribuni militum, nonnunquam etiam dictatores erant. III. Postea consules.

erant. De decemviris sane id clarissimum est ex Livio *III*, 33. qui eos decimo quovis die jus populo reddidisse testatur.

IV. Ac demum. Prætores & Ædiles.

IV. Postremo juris dicundi potestas in urbe ad prætorem delata est, qui anno U. C. CCCLXXXIX. primum creari cœpit. Invaluit postea, ubi duo prætores creari cœperunt, ut prætorum alius civibus, alius peregrinis, ille ex jure Romano, hic ex jure gentium, uterque ex Edicto suo jus diceret. Erant quoque provinciales Prætores *tutelares*, *fideicommissarii*, &c. Sed de eorum origine, ac jurisdictione jam supra abunde dictum est ad *Lib. I. Tit. II.* §. *XVIII*, *XXIII*. Attamen & quamdam jurisdictionis partem sibi vindicabant Ædiles. Hi vero de paucis rebus jus dicebant, inprimis autem de venditione mancipiorum, de mensuris, de foro venalium, de iis quæ in viis urbis publicis contigerant, de quibus etiam edicta proponebant, ut supra *l. c.* §. *XXIV. sequ.* ostendimus.

Et in provinciis Præsides.

In provinciis Proconsules, Prætores, Præsides eadem juris dicundi potestate gaudebant. Municipalibus magistratibus jurisdictio; non item imperium competebat. *L.* 32. *D. de injur.*

V. Quid imperii?

V. Magistratibus ergo, qui judiciis præerant, JURISDICTIO tribuebatur & IMPERIUM, quæ etsi nonnumquam idem significare videntur, ut prolixe ostendit Ger. Nood. *de Jurisd. I*, 2. distingui tamen solebant ab accuratioribus, non quidem ab eo demum tempore, quo edictum perpetuum magistratibus municipalibus notionem quamdam, id est, jurisdictionem sine imperio dedit; ut eidem visum

est

est Ger. Noodt. *de Jurisd.* I, 3, *p.* 123. sed & temporibus antiquissimis. Scilicet quum jurisdictio cuivis jure magistratus competeret; imperium proprie sic dictum non nisi lege curiata, adhibitis auspiciis dari poterat. Liv. V, 46. Unde nec dictatori nisi præmissa lege curiata equum adscendere licebat. Liv. XXIII. 12. Aliud vero erat imperium magistratuum: aliud militare. Illo accepto pro diversitate imperii dictatores; coss. prætores; hoc vero dato etiam imperatores vocabantur. Magistratuum quatuor jura erant apud Romanos, quorum unum in *imperando*; alterum in *jure dicundo*, tertium *in referendo*, quartum in *auspicando* positum erat. Duo posteriora jura, quum in curia & comitiis sese exseruerint, huc non pertinent. Ad *imperium* quod attinet, illud jus *edicendi*, *vocandi*, *prehendendique* complectebatur. *Edicti* vel jurisdictionis suæ formulam initio magistratus proponebant, vel ea, qua pollebant, auctoritate, quod visum erat, imperabant, id quod sæpius factum esse a consulibus, prætoribus, dictatoribus, censoribus, reliquisque magistratibus novimus. *Vocatio* jus vocandi prehendendique absentes, *prehensio* denique jus abducendi præsentes complectebatur. Unde qui vocatione gaudebant, lictoribus, viatoribus, servisque publicis, qui prehensione duntaxat, ut Tribuni plebis, viatoribus tantum cum servis publicis utebantur. Gell. *Noct. Att.* XIII, 2. Qui neutro jure fruebantur, veluti Quæstores, ii servis tantum publicis stipati prodibant in publicum, & tum non imperium, sed potestatem, habere di-

dicebantur. Car. Sigon. *de antiquo jure civ. Rom. I*, 20. *p.* 220.

VI. Quid Jurisdictio?

VI. JURISDICTIO vero duabus constabat partibus, *decreto* scilicet & *judicis datione*. Nam prætores aut ipsi, caussa cognita, decernebant, aut judices, qui cognoscerent, dabant, iisque certam præscribebant judicandi formulam, cujus moris originem ab ipsis regum temporibus repetit Ger. Nood. *Jurisd. I*, 6. *p.* 127. Neque vero, quod multi existimant, in prætoris positum erat arbitrio, velletne judicem dare ordinario jure, an mallet ipse extra ordinem cognoscere: sed edicti habenda erat ratio, & ipsius, de quo disceptabatur, negotii. Si enim de jure disceptabatur, ipse Prætor jus dicebat extra ordinem; sin de facto, judex dabatur: Unde formula: SI PARET CONDEMNA. Conf. Seneca *de Benef. III*, 7. Ger. Noodt. *de Jurisd. I*, 8. *p.* 130. *sequ.*

VII. Locus ubi jus dictum?

VII. Ad Prætorem ergo veniendum erat eis, qui jus suum persequi cupiebant, & quidem in locum juri dicundo destinatum, qui & ipse *jus* dicebatur. (*a*) *L.* 1. *D. de justitia & jure.*

Hic

(*a*) Olim omnes lites agitatæ in comitio: Plaut. *Pæn. III*, 6. 11. *Cras mane quæso in comitio estote obviam.* Postea privata quidem judicia instituebantur sub tecto in basilicis, quales erant Opimia, Julia, Porcia, publica vel in comitio, vel in foro. Pollet. *For. Rom. I*, 2. *& sequ.* Quod ut eo commodius fieret, Marcellus, Octaviæ Augusti sororis filius, totum forum velis obumbraverat, ut scilicet tanto salubrius litigantes consisterent. Quanto prudentius Cato ille Censorius forum muricibus sternendum censuerat? Vid. Broidæi *Coroll. ad Pollet. For. Rom. p.* 18.

Hic vero locus vel *superior* erat, vel *planus*. E superiore loco jus dicere dicebatur prætor, quoties pro tribunali sedebat. Tribunal (*b*) erat locus amplissimus & spectabilis in comitio, fere hemicycli specie introrsum curvatus, in quo sella curuli (*c*) præsidens Prætor, posita hasta, caussas cognoscebat. Vitruv. *Architect. V*, 1. Unde latera vel extrema hujus curvaturæ cornua adpellantur Tacito *Ann. I*, 75. Hinc Martialis *Epigramm. XI*, 99. *v.* 10. *sequ.* Tribunal.

Non te cucullis adseret caput tectum,
Lectica nec te tuta pelle, veloque,
Nec vindicabit sella sæpius caussa.
Rimas per omnes basiator intrabit:
Non consulatus, ipse non tribunatus,
Senique fasces, nec superba clamosi
Littoris abiget virga basiatorem:
Sedeas in alto tu licet tribunali;
Et e curuli jura gentibus reddas.
Adscendet ille basiator atque ille.

Idque tribunal adeo proprium erat magistratibus

(*b*) Tribunal jam Romulum terroris incutiendi caussa invenisse, testatur Dionys. Halicarn. *Antiqu. Rom. II*, 4.

(*c*) Augustum affecta valetudine in lectica e tribunali jus dixisse, testatur Suet. *Aug. XXXIII.* Forma sellæ curulis in numis innumeris conspicitur. Erat ea communis magistratibus majoribus, præterquam quod præfectus prætorio carpento pro sella curuli uteretur. Vopisc. Aurelian. 7. Conf. Petri Fabri *Semestr. I*, 3. *p.* 15. Jam ante Messalinæ permiserat senatus, ut carpento uteretur. Suet. *Claud. XI. XVII.* & Agrippinæ, teste Dione. Olim & virginibus vestalibus id jus erat, teste Lips. *de Vest. XI.*

bus Romanis majoribus, ut ab eo plane abstinendum esset magistratibus municipiorum, quin & minoribus magistratibus Romanorum, veluti tribunis plebis, triumviris, quippe qui in subselliis tantum jus dicere solebant, Plutarch. *Pracept. reip. gerend. p.* 813. *Tom. II.* unde & municipales magistratus *pedanei judices* vocantur a Paullo *L.* 38. §. 10. *D. de pœn.* Ex quo simul adparet, pro subselliis accipiendum esse tribunal, ubicumque illud municipiorum magistratibus tribuitur. (*d*)

VIII.

(*d*) Suet. *de Clar. Rhet. VI. C. Albutius Silus, Novariensis, quum ædilitate in patria fungeretur, quum forte jus diceret, ab iis, contra quos pronunciabat, pedibus* A TRIBUNALI *detractus est.* Lapis apud Reines. *Insc. class. II.* 89.

MELANTHUS. P. DECII.
ET COLLEGA MAG. NE.
TRIBUNAL. NOVUM A SOLO
FACERE.

ut & alius. *Class. VI,* 44.

HONORI
M. GAVI. M. F.
PUB. SQUILLIANI
EQ. PUB. IIII. VIR. I. D.
IIII. VIR. AP. UB.
CURATORI VICETINORUM,
APPARITORES ET
LIMOCINCTI
TRIBUNALIS EJUS.

Omnia hæc abusive dici videntur, & municipalibus magistratibus simili ambitione tribui, qua curia eorum *Senatus*, decuriones *senatores*, duumviri, *Dictatores*, *Coss. Pratores* subinde appellati sunt. Conf. Ger. Noodt. *de Jurisd. I, 5. p.* 123. V. C. Ev. Otto *de ædilib. municip. & diss. de consulibus extra Romam.*

VIII. Tribunali opponebatur *planus*, vel ut Cicero vocat, *aequus locus* (Cic. *Epist. ad Fam. III*, 8. Senec. *de Clement. I*, 5. (Saepe enim Praetor e tribunali descendens, in plano retinebatur, saepe ei domi, aut in via desiderium exponebant cives. Dum ergo in aequo consistens solo procedensve audiebat, dicebatur *de plano cognoscere*. *L.* 1. *D. de const. princ. L.* 9. §. 3. *D. de officio procons. L.* 6. *D. de accusat.* Et talis est *plenaria* illa *interpellatio*, cujus mentio fit *L.* 4. *C. de dilat.* editionis Haloandrinae, quum in vulgatis falso legatur *plenaria*. Qui de plano postulabant, magistratum per libellum adibant, & praetor postulanti respondebat per subscriptionem. *L.* 15. *D. de in jus voc. L.* 29. *D. ad L. Corn. de fals.* At, quae decretum & caussae cognitionem desiderabant, nec libello, nec alibi, quam pro tribunali, poterant expediri. *L.* 9. §. 1. *D. de offic. procons. L.* 3. §. 8. *D. de bon. possess. L.* 1. §. 8. *D. ad SC. Turpil.* Quae vero caussae pro tribunali definiendae fuerint, passim exponere solent jureconsulti. (*e*) VIII. Locus planus.

IX. Pro tribunali quoties cognoscebat prae- IX. Praetoris cōsilium.

(*e*) Cave tamen existimes: idem Romanis fuisse, *de plano & summatim* cognoscere. Multa sane, quae summatim cognoscebantur, pro tribunali tamen erant expedienda, ceu patet exemplo decretalis bonorum possessionis ex Carboniano edicto, vel ejus exemplo datae, quae quum fuerit summaria *L.* 1. *L.* 3. §. 4. *ff. de Carbon. edicto*, alibi tamen, quam pro tribunali dari non poterat. *L.* 3. §. 8. *ff. de bon. possess. L.* 2. §. 1. *ff. quis ordo in possess. servetur.* Conf. Ger. Nood. *de Jurisd. I*, 10. *p.* 135.

prætor, in consilium adhibendi erant adsessores. *L. 2. §. 29. D. de orig. jur.* Suet. *vid. Tiber. XXXIII.* Adsessores isti prætoris a tergo sedebant. Ammian. Marcell. XXIII. *extremo* : & quamvis ipsi non jus dicerent, prætorem tamen jus dicentem instruebant. Et ita intelligendus Plinius *Epist. I. 20. Frequenter egi, frequenter judicavi, frequenter in consilio fui.* Sæpe tamen & ipsi adsessores *judices* dicuntur in jure nostro, veluti *L. 16. D. de manumiss. vind. L. 2. C. de vindicta & apud consil. manum.* Vid. Savaron. *Annot. ad Sidon. Appollin. Epist. III, 3.* Ger. Noodt. *de jurid. I, 11. p. 137.* Adsessores prætoris in urbe erant equites quinque totidemque senatores, Ulpian. *Frag. I, 13.* qui iidem erant cum *decemviris stlitibus judicandis*, quorum meminit Pompon. *L. 2. §. 29. D. de orig. jur.* ceu ostendunt Jac. Rævard. *Protribun. XVIII. & XIX.* & Ger. Noodt. *de jurisd. I, 12. p. 137.* Sed hi non confundendi cum Adsessoribus, de quibus in *tit. D. de offic. adsessorum* agitur. Hi enim non erant magistratus, sed juris studiosi, qui in magistratuum consilio erant, eosdemque instituebat de jure *L. 1. D. d. tit.* Iis ordinarium stipendium primus decrevit Alexander Imp. Lamprid. *Alex. cap. XLVI.* Erat & *centumvirale* judicium, cui ipse quoque prætor una cum decemviris praerat. Dio Cass. LIV. *p. 540.* Hinc hastæ judicium idem est ac centumvirale apud Valer. Max. VII, 8. 4. quia duabus defixis hastis exercebatur. Quinctilian. *Inst. V, 2.* Unde & hastæ judicium vocant Pomponius *L. 2. §. 29. D. de O. & J.* Val.

Max.

Max. *VII*, 8. *princ.* Eleganter Martialis *Epigr. VII*, 62.

Hunc miratur adhuc centum gravis hasta virorum.

Jam ergo in proclivi est, intelligere, cur, *centumviralem hastam cogere* dicantur decemviri apud Suet. *Aug. XXXVI.* & cur Plin. *Epist. V. ult.* scribat: *Sedebant judices; Decemviri venerant, observabantur advocati, silentium longum, tandem a Pratore nuncius, dimittuntur Decemviri.* Ex quibus locis patet, & decemviros & ipsum Prætorem centumviralibus judiciis præfuisse. Caussas centumvirales recenset Cicero *de Orat. I*, 38. eoque refert usucapionum, tutelarum, gentilitatum, agnationum, alluvionum, circumluvionum, nexorum, mancipiorum, parietum, luminum, stillicidiorum, testamentorum ruptorum, aliaque hujus generis jura. Ipsum vero centumvirale judicium in basilica Julia haberi consuevit, (*f*) & quidem publice, *ut densa circumstantium corona latissimum judiciũ multiplici circulo ambiret*, uti loquitur Plin. *Epist. VI*, 33. quumque illud initio ex XXXV. tribubus & quidem terni ex singulis legerentur, (Fest. *voce centumviri*) adeoque CV. postea centum octoginta viris constaret, ista adsessorum frequentia in

(*f*) In hac basilica quatuor consilia centumviralia conjunctim sedebant, adeoque plures ibi caussæ eodem tempore non sine strepitu audiebantur. Vid. Quinct. *Instit. Orat. XII*, 5. Plin. *Epist. II*, 14. Conferri etiam de hoc centumvirali judicio meretur Sibrandus Tetardus Siccama libro singulari, quem *Tomo II. Antiq. Rom.* inseruisset Jo. Gr. Grævius.

in quatuor consilia vel judicia distribuebatur, unde & quadruplex judicium adpellabatur. Brisson. *de verb. signif. voce centumviri*, e quibus Prætor pro caussæ dignitate modo unum, modo plura consilia adhibebat. Immo nonnunquam quatuor illa judicia conjungebantur, si caussa digna videretur tanta judicii majestate. Exempla sunt apud Valer. Max. VII, 7. 1. Plin. *Epist. VI*, 33.

X. Jurisdictio mandata. X. Solebant etiam magistratus jurisdictionem nonnunquam aliis mandare: id quod fieri consueverat jam a regum temporibus, qui domo profecti, ne urbs sine imperio esset, deligebant, qui & jus redderet, & subditis mederetur: ceu accurate ex historia antiqua docet Tacit. *Annal. VI*, 11. Liv. *Hist. I*, 41. Ita & sæpe postea procoss. prætores provinciarum, præsides, jurisdictionem mandabant legatis suis, postea & collegis & ipsis privatis aliquando mandatam jurisdictionem legimus, dummodo essent idonei, *L. ult.* §. 1. *D. de offic. ejus, cui mad. jurisd.* Is vero, cui mandata erat jurisdictio, licet nihil proprii haberet, sed aliena, id est ejus, qui mandarat, jurisdictione fungeretur; *L.* 1. §. 1. *D. de offic. ejus cui mand. jurisd. L.* 5. *D. de jurisd.* omnia tamen, quæ magistratus erant, expediebat, si scilicet universa ei mandata esset jurisdictio, secus si pars tantum mandata. *L.* 10. *D. de jurisd.* Exemplum mandatæ jurisdictionis universæ est apud Livium XXIV, 44. qui M. Æmilium Prætorem, cujus peregrina sors erat, jurisdictionem suam Atilio collegæ, Prætori urbano mandasse refert. Tunc vero mandatarius non secus, ac ipse prætor,

pro

pro tribunali cognoscebat, ceu accurate demonstrat Ger. Noodt. *de Jurisd. II, 9. p. 163.* consilium etiam exercebat, judicesque non secus ac Prætor dabat. Idem *l. c. cap. X. & XI.*

XI. Sed & tempus certum erant dies, quo prætores jus dicebant. Alii enim erant dies *fasti*, alii *nefasti*, alii *intercisi*. Istis Prætori licebat fari tria illa verba: DO. DICO. ADDICO: illis omnia hæc effari nefas habebatur. His non nisi post operam sacris datam litibus vacare licebat. Varro *de Ling. Lat. V, 4. p. 35. Dies fasti, per quos Prætoribus omnia verba sine piaculo licet fari. Dies nefasti, per quos dies nefas fari Prætorem DO. DICO. ADDICO.* Ovid. *Fast. I. v. 47.* XI. Dies quibus jus dictũ.

Ille nefastus erit, per quem tria verba silentur,
Fastus erit, per quem lege licebit agi.

Conf. Macrob. *Saturn. II, 16.* Solis ergo diebus fastis integris & intercisis pomeridie Prætor sui faciebat copiam, unde & *dies sessionum* vocantur Ulpiano, *L. 5. §. 19. D. ut in possess. legat.* ubi perperam legi videtur *possessionum professionum.* Vid. Jac. Ræyard. *Protrib. I.* Ad dies nefastos pertinebant *feriæ*, (g) quæ vel *statæ* erant & *sollemnes*, vel *repentinæ*. Illarum exempla sunt apud Varron. *de Lingua Lat. V. p. 35.* & accuratior recensus fieri solet in Kalendariis Romanis, qualia Gruterus, Lambecius & Grævius ediderunt.

(g) Cum feriis dies nefastos confundunt plurimi. Sed multi dies erant nefasti, non quod feriæ tunc essent, sed quod Pontifices vel ominis vel religionis caussa indixerant justitium. Quales dies dicti *atri*, *religiosi*, *ominosi*, *mæsti*, *lugubres*. Vid. Gell. *Noct. Att. V, 17.* Pollet. *For. Rom. I, 8. p. 80.*

runt. (*h*) Hæ pro re nata indicebantur, velluti supplicationes, ob rem prospere gestam decretæ, item feriæ indictæ in honorem principis, *L.* 1. *C. de feriis*. Conf. Bynkersh. *Obs. II*, 6. Etiam his Romani a forensibus negotiis & jure dicundo vacabant. Ceterum antiquissimis temporibus soli Pontifices fastorum curam gerebant, ad quos, tanquam ad oracula, adcurrere oportebat eos, qui actione experiri vellent, ut, liceretne hoc vel illo die lege agere, cognoscerent. Sed postea istos publicavit Cn. Flavius. Cicero *de Oratore I*, 41. *pro Murana XI. sequ.* Quinctil. *Inst. Orat. III*, 8. *L.* 2. §. 35. *D. de orig. jur.* Conferantur quæ supra ad procemium scripsimus §. *V. VI.*

XII. Singulis cognitionibus certi dies adsignati.

XII. Quamvis vero diebus fastis copiam sui daret Prætor; solebant tamen alios dies postulationibus, alios cognitionibus, alios decretis, alios manumissionibus, alios aliis actibus

(*h*) Messis etiam & vindemiarum ferias jam antiquitus fuisse observatas, nec ab Antonino demum vel Justiniano inventas, ceu vulgo ex *L.* 1. *ff. de fer.* & *L.* 7. *C. eod.* colligunt, satis patet ex Plin. *Epist.* VIII, 21. *Julio mense, quo maxime lites interquiescunt*. Perspicue etiam Statius *Sylvius* IV, 4. v. 39.

Certe jam Latiæ non miscent jurgia leges,
Et pacem piger annus habet, MESSESQUE *reversæ*
Dimisere forum.

Feriarum vindemialium meminit Minuc. Fel. *Octav.* I.

bus destinare, ut patet ex Ulpiano *L. 2. §. 1. 2. D. quis ordo in possess. servetur*. Eum in finem in provinciis præsides certis anni temporibus CONVENTUM sive FORUM indicebant, i. e. tempus & locum distinguendorum negotiorum. De quibus conventibus juridicis videndi Theoph. ad §. 4. *Inst. qui & ex quib. caussis manum. non lic.* Serv. ad *Virgil. Æneid. 5. v.* 758. & *II. v.* 102. Si quis stato die non aderat, exspectandum ei erat usque dum novus adesset conventus. Serv. *l. c.* Peregrinis tamen procul advenientibus nonnunquam jus extra ordinem dicebatur, Sen. *Epist. CVI.* nec non militibus, teste Juvenal. *Sat. XVI. v. 54. seq.*

XIII. Ceterum qui actione experiri constituerant, prius per amicos tentabant, an quid proficere liceret intra parietes. Quorum opera si frustra fuerat, tum demum ventum in jus est. Docet id exemplum apud Liv. IV. 9. & Cicero *pro P. Quinct. V. XI.* a quo ejusmodi amici *disceptatores domestici* vocantur, quos cave confundas cum arbitris. *L. 13. §. 2. D. de recept. & qui arbitr. recep.* Conf. Ger. Noodt. *de Pact. & transact. I. p.* 648. Si res ita componi non poterat, tum demum sequebatur in jus vocatio, a quo omnium actionum instituendarum principium proficisci, ait Justinianus, *§. 3. Inst. de pœn. tem. litig.* XIII. Ante actionem tentata compositio.

XIV. Fiebat illa in jus vocatio privata auctoritate, ita, ut acturi reos postulationis quodam die sibi obvios monerent, ut se in jus sequerentur. Qua in re verbis utebantur: IN JUS EAMUS, IN JUS VENI, SEQUERE AD TRIBUNAL, IN JUS AMBULA, Barn. XIV. In jus vocatio antiqua.

Briss. *de Form. V, p.* 366. Si vocatus frustraretur, aut moraretur; iis qui proximi adstabant, denunciabatur testimonium. Vocans enim iis adclamabat: LICET ANTESTARI? quibus advenientibus, auriculas eorum memoriæ caussa tangebat. (*i*) Sic Horat. *Serm. I. 9. v.* 45.

--- Casu venit obvius illi
Adversarius, &, quo tu turpissime? magna
Adclamat voce, & LICET ANTESTARI? Ego vero
Oppono auriculam, rapit in jus, clamor utrimque,
Undique concursus.

Et Plaut. *Curcul. V,* 2.

PH. AMBULA IN JUS. M. Non eo.
PH. LICET ANTESTARI?
M. non licet.
PH. Jupiter te male disperdat miles: intestatus vivito.
C. At ego quem licet. PH. Tu accede huc Curculio, M. servum antestari?
C. Vide
Item, ut scias me liberum esse. M. Ergo AMBULA IN JUS. Hem tibi.

C. O

(*i*) Auris veteribus memoriæ locus, unde eam tangentes, admonebant, & antestabantur. Plin. *Hist. Nat. XI,* 41. Nota phrasis est: *aurem alicui vellere.* Illius ritus monimentum perpulchrum est lapillus apud Laurinos, in quo caput sculptum, & manus aurem attingens, cum inscriptione ΜΝΗΜΟΝΕΥΕ, *Memento.* Vid. Just. Lips. *Quæst. per Epist. XXVIII.*

C. O cives cives? M. Quid clamas? PH. Quid istum tibi tactio est?
M. Quia mihi libitum est.

Facta hunc in modum antestatione, licebat actori reum tergiversantem quocumque modo, obtortoque etiam collo in jus rapere. Aliquando tamen & sine antestatione licuisse in jus vocatos ad Prætorem rapere, si nimirum hi essent improbi, & intestabiles, veluti fures, lenones, raptores, jam observarunt Joach. Hopperus *de Arte Juris Libri III.* ejusque discipulus Jac. Rævard. *ad XII. Tab. Cap. V. p.* 27. Et sane hanc observationem firmat testimonium Plauti *in Pers. IV. 9. v.* 10. ubi Dordalus lenus in jus vocatus:

Nonne antestaris? SA. Tuan' ego, caussa, carnifex,
Cuiquam mortali libero aures atteram?

Ceterum tantus erat veteris juris rigor, ut liceret reum, etiam ægrotum ac senectute pæne confectum, jumento impositum, nova funeris facie in comitium rapere. Gell. *Noct. Attic. XX.* 1. Quæ omnia legibus decemviralibus inducta sunt, quibus ita cautum fuisse legimus, SIN JUS VOCAT ATQUEAT. NI IT, ANTESTAMINO, IGITUR EM CAPITO. SI CALVITUR PEDEMVE STRUIT, MANUM ENDO JACITO, SI MORBUS ÆVITASVE VITIUM ESCIT, QUI IN JUS VOCABIT, JUMENTUM DATO, SI NOLET, ARCERAM NE STERNITO. Cic. *de Legib. II.* 23. Porphyrion *Schol. Horat. Serm. I. 9. v.* 76. Non. Marcell. *I.* 20. *p.* 486. Gell. *l.* *.

XV. Quæ circa illā postea mutata.

XV. Enimvero postquam cultiorum nationum usus rubiginem pristinam e Romanorum moribus sensim extersit; multa commenti sunt juris auctores, ut duas duriores de in jus vocatione leges quodammodo lenirent. Primo enim quasdam personas vel plane non, vel non nisi impetrata a Prætore venia in jus vocare licebat. Deinde matronas in jus vocatas, attingere nefas habebatur. Valer. Maxim. II, 1. 5. (*k*) Idem honor habitus impuberibus & puellis, alieno juri subjectis. *L.* 21. *p. D. de in jus voc.* Parentes quoque & patronos, ut & eorum parentes, horumve liberos non passus est Prætor, nisi impetrata venia, in jus vocare. §. 3. *Instit. de pœn. tem. litig. L.* 4. *& seq. D. de in jus voc.* Si quis id neglexisset, cum quinquaginta aureorum mulcta coercuit, *L. ult. & pen. D. de in jus voc.*

XVI. Domo cur abstrahere neminem licuerit?

XVI. Invaluit etiam, ut nefas haberetur, quemquam de domo sua in jus rapere, quod sua cuique domus ob Penatium religionem tutissimum deberet esse refugium. *L.* 18. *D. eod.* Si quis tamen diutius latitaret domi, adeoque impediret latitando, quo minus posset in jus vocari; vel sola denunciatione, vel litteris, vel edicto prætoris evocabatur, & si vel sic quoque se non sisteret, actor in ejus bona immitti poterat: *L.* 18. *D. eod.* Rævard. *Protrib. III. p.* 846 *seq.* Idem vero institutum non ad vineam, balneum, theatrum trahebant jurecon-

(*k*) Tempore Decemvirorum etiam feminas raptas in jus esse, patet exemplo Virginiæ apud Liv. *Hist.* III, 44.

reconsulti, quamvis & hic Dii essent, veluti in hortis Priapus. *L. 20. D. eod.*

XVII. Immo & inhumanissimus ille mos reos morbo vel senio languidiores jumentis impositos ad prætoris tribunal trahendi, jamdudum obsoleverat tempore Gellii, ceu ex loco ejus supra adlegato apparet. Quando vero tota illa in jus vocatio ab usu recesserit, nondum liquet. Plinii ætate illam adhuc frequentatam esse, patet ex ejus *panegyrico c. XXXVI.* At Paulli & Ulpiani ætate illam jam obsolevisse, nonnulli colligunt ex *L. 2. §. 1. D. si quis voc. non jerit* & *L. 5. D. de judic.* Sed in his legibus nihil tale occurrit, quamvis negari nequeat, jam tum in jus vocationem non amplius privata auctoritate, sed jussu prætoris, factam. Verosimile ergo est, Constantini demum temporibus invaluisse vocationem per exsecutores factam, de qua *L. 3. & L. 7. C. de annal. except. Nov. LIII, 3. LXIX, 1. & CXII, 2.* Conf. Huber. *Prælect. ad Dig. Lib. II. Tit. IV. §. 1.*

XVII. Morbo & senio cōfectos in jus rapere non licebat.

XVIII. Denique & id notandum debuisse in jus raptum dimitti, si quis vel ejus personam defenderet, vel si, dum in jus ibatur, esset transactum. Caj. *L. 22. §. 1. D. de in jus voc.* Utrumque ex XII. Tabulis est, in quibus ita cautum fuisse legimus: SI ENSIET, QUI IN JUS VOCATUM VINDICIT, MI TITO ASSIDUO VINDEX ASSIDUUS ESTO, PROLETARIO, CUIQUE VOLET, VINDEX ESTO. ENDO VIA REM UTI PACUNT, ORATO. Gothofr. ad *Tab. I. p. 183.* Vindex in his legibus non est *Procurator*, ut suspicatus est

XVIII. In jus vocatus vel datis vindicibus, vel trāsactione liberabatur.

Boethius ad *Cic. Top. II.* neque *prædicator*; ceu hunc Boethii locum emendandum existimant Jac Cujacius *Observat. V*, 29. Hotom. *ad Leg. XII. Tab. assiduo vindex*, sed *defensor*, qui oblata fidejussione reum prehensum liberabat. Festus voce *Vindex p. 475. Vindex ab eo quod vindicit, quo minus is, qui prensus, ab aliquo teneatur*. (*l*) Solebant tamen etiam reus & actor nonnunquam transigere in via, & tunc quoque dimittebatur, qui in jus vocatus fuerat. (*m*) Transactio hæc legibus Atticis descendit, ceu adparet ex Petit. *L. Att. p. 339.*

XIX. Actionis editio & postulatio.

XIX. Quod si nec vindices dati, nec de lite in via transactum; in jus veniri solebat, ubi actor, impetrata loquendi potestate, reo *edebat actionem*, id est, indicabat, qua demum actione adversus reum experiri vellet. Quum enim ex uno eodemque facto plures sæpe actiones competerent, eligenda erat una, eaque edenda

---

(*l*) Errant ergo Sigonius, Joan. Vinc. Gravina, Barn. Brissonius & alii complures, qui *vindices* confundunt cum *vadibus*. Vades enim cavebant de judicio sisti, ubi in jus ventum fuerat: vindices cavebant actori, ut reus dimitteretur, antequam in jus veniret. Vid. Gothofr. ad *XII. Tab. Tab. I. p.* 185. Ceterum pertinet huc titulus *ff. in jus vocatus ut eat, aut satis vel cautum det*.

(*m*) Et hinc lucem capiunt illa Salvatoris verba *Matth. V*, 25. ἴσθι εὐνοῶν τῷ ἀντιδίκῳ σου ταχὺ, ἕως ὅτου εἶ ἐν τῇ ὁδῷ μετ' αὐτοῦ, μή ποτέ σε παραδῷ ὁ ἀντίδικος τῷ κριτῇ. Conf. *Luc. XII.* 58. Ea sane pauci recte intelligunt, quum e legibus his XII. Tabularum & ex antiquitatibus Romanis insignem lucem accipiant.

da reo. Car. Sigon. *de judiciis I, 19. p.* 451. Et huc pertinent illa apud Plautum *Perſ. IV. 9. v.* 8.

SA. *Age ambula in jus, leno. D. Quid me in jus vocas?*

SA. *Illic apud Prætorem dicam, ſed ego in jus voco.*

Dicit Saturio, non opus eſſe, ut, antequam in jus ventum, indicetur, cur lenonem in jus vocarit; moris eſſe, ut apud prætorem demum edatur actio. Conf. *L. 1. D. de edendo.* Actionem actor primum a Prætore *poſtulabat*, id eſt, petebat, ut ſibi liceret eamdem in reum intendere. Neque enim Prætores omnes eaſdem actiones dabant, quamvis generatim Edicto promiſiſſent, ſe poſtulantibus actiones daturos. Sic *M. Druſus, Prætor urbanus*, teſte Auct. ad Heren. II. 13. *quod cum herede mandati ageretur judicium reddidit, Sex. Julius non reddidit.* Actio plerumque poſtulabatur per advocatos, quos & reus eodem tempore petere ſolebat, immo illis, qui in judicio pro ſe poſtulare non poterant, advocatos prætor ex officio dabat. Unde in edicto Prætoris fuit: SI NON HABEBUNT ADVOCATUM, EGO DABO. *L. 1. §. 4. D. de poſtul.* Poſtulatam actionem, & a prætore impetratam, actor *edebat*, cujus rei quinque erant diverſæ rationes. *Prima* erat, ſi quis diceret, qua actione uti vellet; *ſecunda*, ſi actionis deſcribendæ actor reo faceret copiam; *tertia*, ſi actor ſuam intentionem in libello eſſet complexus, eamque ſic offerret adverſario; *quarta*, ſi ex libello eam adverſario dictaret; *quinta*, ſi ad album non edictorum ſed formularum produceret adverſarium, & monſtrata

qua usurus esset, actione, certam formulam ejusdem recitaret, (*n*) *L.* 1. §. 1. *D. de edendo*. Jac. Rævard. *Protribunal. IV. p.* 885. In quo tanta adhibenda erat ab actore cautio, ut si vel plus intentione sua complecteretur, quam ad eum pertinebat, vel in actione recitanda aberraret, mentemque lingua præcurreret, caussa statim caderet. Cic. *de Invent. II,* 19. *Ita jus civile habemus constitutum, ut caussa cadat is, qui non, quemadmodum oportet, egerit*. Auct. ad *Herenn.* 1. 2. *In privata actione caussa cadit, is, qui non, quemadmodum oportebat, egerit*. Quinctil. *Inst. Orat. III,* 8. & *VII,* 3. *Est etiam periculosum, quum si uno verbo sit erratum, tota caussa cecidisse videamur*. (*o*)

XX. Vadimonii conceptio. XX. Edita, postulata, impetrataque a Prætore actione, actor porro certa verborum conce-

(*n*) Omnes actiones adeo formulis adstrictæ erant, ut ideo ipsæ formularum nomine veniant. Sic *damni dati formula* dicitur actio Legis Aquiliæ apud Plin. *Hist. Nat. IX,* 59. Formulæ de dolo malo mentio fit apud Cicer. *de Offic. III,* 14. & *de Nat. Deor.* III, 30. Idem Cicero *pro Q. Rosc. Comœdo: Sunt jura, sunt formulæ, de omnibus rebus constitutæ, ne quis aut in genere injuriæ, aut in ratione actionis errare possit. Expressæ sunt enim ex uniuscujusque damno, dolore, incommodo, calamitate, injuria publicæ a Prætore formulæ, ad quas privata lis accommodatur.*

(*o*) Nonnumquam tamen Prætor eum, qui formula ceciderat, restituebat in integrum. §. 33. *Inst. de actione*. Seneca *Epist. XLVIII. Quid enim aliud agitis quum eum quem interrogatis, scientes in fraudem inducitis, quam ut formula cecidisse videatur? Sed quemadmodum* ILLUM PRÆTOR, *sic hos* IN INTEGRUM *philosophia restituit.*

ceptaque formula *vadabatur reum*, (*p*) id est, vades sive sponsores petebat, promissuros fore, ut certo die (is plerumque perendinus erat) se in jure sisteret. (*q*) Hæc quoque formula non sine insigni cautione concipiebatur a jureconsulto, ceu ex Ciceronis ad *Q. Fr. Epist. II*, 14. adparet, ubi negat Cæsar, *in tanta multitudine eorum, qui una fuissent, quemquam fuisse, qui* VADIMONIUM *concipere potuerit*. Ipsa formula periit. Videntur tamen vades spopondisse pro reo, eum certo die ADFUTURUM: Cic. *pro P. Quinctio VII. ita disceditur, ut idibus Septembr. P. Quinctium sisti Alphenus promitteret. Venit Romam Quinctius: vadimonium sistit*. Acron Horatii Scholiastes ad *Serm. I. Sat.* I. Vadibus, *sponsoribus, a vadimonio, quod promittit is, qui ad judicium vocatur*, CERTO DIE ADFUTURUM. *Vades ideo dicti, quod, qui eos dederit, vadendi, id est, discedendi habet potestatem*. Actor ergo, qui provocabat, reum *vadari*; reus *vades dare*; vel *vadi-*

(*p*) Vadimonii nulla in Digestis mentio est, eo quod Tribonianus hanc vocem in veterum fragmentis ubique expunxit, ceu luculenter patet ex *L. 7. pr. ff. de injur.* collata cum fragmento Paulli apud *Auctorem Collat. Leg. Mos. & Rom. II, 6.* Effugit tamen Triboniani manum *L. ult.* §. 1. *C. de castr. & ministerian.*

(*q*) Alias si vades dare non posset reus, in carcerem nonnumquam detrudebatur. Plaut. in *Persa II, 4. v.* 18.

SA. *Vadatur hic me.*

PÆ. *Utinam vades desint, in carcere ut sis.*

Guil. a Goes in *Append. ad Pilatum judicem*. Rævard. ad *XII. Tab. Cap. V. p.* 29. *sequ.*

vadimonium promittere, vas *spondere* dicebatur. Dies, quo adfore reum spondebant vades, plerumque erat *perendinus*. Quæ vox adeo sollemnis erat in vadimonii formulis, ut addubitarent prudentes, an DIEM TERTIUM, pro PERENDINO dici liceret, ut testatur Cicero *pro Murena XII.* Quo pertinet etiam locus Gellii *Noct. Att. VII*, 1. *Et quodam die jus in castris sedens dicebat, atque ex eo loco id oppidum procul videbatur. Tum e militibus qui in jure apud eum stabant, interrogavit quispiam ex more:* IN QUEM DIEM LOCUMQUE *vadimonium promitti juberet? Et Scipio manum ad ipsam oppidi, quod obsidebatur, arcem protendens:* PERENDIE, inquit, *sesistant illo loco*. Non vero vas spondebat tantum, reum certo die locoque adfuturum, sed & si haud adfuturus esset, certam spondebat deserti vadimonii pœnam, (r) quam tamen ipsa litis æstimatione majorem haud esse oportebat. Paullus apud *Auctorem Collat. Leg. Mos. & Rom. II*, 6. Concepto hunc in modum vadimonio, acceptisque sponsoribus e jure discedebatur, reusque vel de transactione cogitabat, vel ad contendendum se parabat in perendinum. Sæpe tamen Prætores ex voluntate litigantium vadimonium in alios dies perendinos differebant. Epitom. Liv. *LXXXVI. Sulla ex fiducia*

(r) Male vero Ant. Contius *Lect. I*, 9. inde colligit, satisdationem hanc pro litis æstimatione id est, de judicatum solvi interpositam fuisse. Ipsum quidem vadimonium contrahebatur ob rem, *L.* 10. §. 2. *ff. si quis cautionib.* sed tantum eatenus, ne reus copiam sui facere detrectaret.

cia tam certa victoria litigatores, a quibus adibatur, vadimonium Romam differre jussit. Juvenal. *Sat. III.*

---- *Differt vadimonia Prætor.*

XXI. Veniente die, qui comperendinus dicebatur, aut aderat reus, & tum *vadimonium sistere*, vel *obire*; aut aberat, & tunc *deseruisse* dicebatur *vadimonium*. Hoc ergo die comperendino aderat Prætor, & actiones postridie editas postulatasque ex tabulis ordine recitari, simulque actores reosque per accensum citari (*s*) jubebat, ut judicia cognoscendis eorum caussis daret. Quorum illud *dicere vadimonia*; hoc *addicere judicia* vocabant. Macrob. *Sat. I, 26. Comperendini dies fuerunt, quibus vadimonia dicere & judicia addicere licebat.* Sigon. *de Judic. I, 21. p. 456.* Citati litigantes, si sese non sisterent, caussa cadebant. Horat. *Serm. I, 9. v. 35.*

XXI. Citatio utriusque partis per præconē.

Ventum erat ad Vestæ, & tunc respondere vadato

Debebat, quod ni fecisset, perdere litem.

Inprimis reus, deserens vadimonium, perdebat litem, & prætor, postulante actore, ex edicto jubebat ejus bona possideri: Ita enim edixerat Prætor: IN BONA EJUS, QUI JUDICII CAUSSA FIDEJUSSORES DEDERIT, SI NEQUE POTESTATEM SUI FACIAT, NE-

Quid, si haud sisterent?

(*s*) Hoc fine nomina edebantur reorum æque ac propria apud præconem vel accensum, ut is deinde ordine citare litigantes ad tribunal posset. Ascon. Prædian. in *Cic. Verrin. III. Apud veteres & judices & rei & accusatores & defensores citabantur a præcone prætoris.* Rævard. *Pro tribunal. II. p. 874.*

NEQUE DEFENDATUR, IRI JUBEBO. Exemplum est apud Ciceronem in *Orat. pro P. Quinctio VI.* cujus ex edicto bona possessa sunt, quia vadimonium dicebatur deseruisse. Si tamen reus non exaudiverat vocem præconis, restituebatur in integrum, modo statim judicem adiisset. *L. pen. D. de in int. rest.*

XXII. Intentio actionis. XII. Sin uterque se stiterat, tunc ad citationem prior respondebat reus: *Ubi tu es, qui me vadatus es? ubi tu es, qui me citasti? Ecce ego me tibi sisto, tu contra & te mihi siste.* Ad hanc sollemnem formulam omnium interpretum consensu respicit Plaut. *Curcul. I, 3. v. 5.*

UBI TU ES, QUI ME CONVADATUS *Venereis* VADIMONIIS?
UBI TU ES, QUI ME *libello Venereo* CITASTI?
SISTO EGO TIBI ME, *& mihi contra itidem* UT SISTAS,
Suadeo.

Provocatus hoc modo actor, ADESSE se ajebat. Quorsum itidem pertinent illa Plauti, proxime sequentia:

ADSUM, *nam si absim, haud recusem, quin mihi male sit, mel meum.*

Regerebat porro reus, QUID AIS? Cui actor respondebat AJO: & tum ipsa sequebatur actio, reo intenta, certa formula concepta, veluti: AJO, FUNDUM, QUEM POSSIDES, MEUM ESSE: VEL AJO TE MIHI DARE FACERE OPORTERE. Licebit ergo formulas actionum præcipuarum, eo ordine, quo eas imperator hoc titulo proposuit, colligere, ut quid singulis actionum formulis pete-

re

re soliti sint Romani, eo dilucidius adpareat. Neque tamen aliquis a nobis requiret, ut omnes actiones, quarum Rhetores meminerunt, explicemus, veluti actionem *dementiæ*, *inscripti maleficii*, *talionis*, *malæ tractationis*, *abdicationis*. Earum enim plerasque non in foro, sed in Rhetorum scholis natas esse, jampridem docuit Cujac. *Obs.* IX, 13.

XXIII. Prima actionum divisio est, quod aliæ *in rem*, aliæ *in personam* tendunt, quibus alii tertium genus *actionum mixtarum* adjiciunt. (*t*) Nonnumquam enim res veniebat in controversiam, nonnumquam in personam intendebatur ex conventione vel maleficio, nonnumquam & res & præstationes quædam personales simul petebantur. *Actiones in rem* iterum vel *civiles* erant, vel *prætoriæ*. Illæ ex Legibus SC. & constitutionibus; hæ ex edicto vel jure honorario descendebant. Civiles in rem actiones erant *Rei vindicatio*, *actio in rem utilis*, *hereditatis petitio*, *confessoria*, *negatoria*. XXIII. Actiones quot plices.

XXIV.

(*t*) Ipse Imperator tertium hoc genus adjicit §. 20. *Inst. h. t.* quem quidem locum a glossis violatum existimat Ant. Faber *de Error. pragm. Part. IV. Dec.* 94. *cap.* 5. *seq.* sed agnoscunt etiam mixtas actiones Diocletianus & Maximianus Imperatores *L.* 7. *C. de petit. hered.* & Paullus *L.* 1. *ff. fin. regund. L.* 29. *pr. ff. comm. divid.* Et certe alias quoque sæpe, quæ mixtam caussam habent in rerum divisionibus, negliguntur, & confunduntur cum simplicibus, atque ideo in jure nostro unius ejusdemque rei modo bipartita, modo tripartita fit distributio, ceu exemplis quamplurimis ostendit Ger. Noodt. *Probab.* I, 12. *p.* 33. *sequ.*

XXIV. Rei vindicatione præcedebat lis de vindiciis.

XXIV. REI VINDICATIO institui non poterat, nisi antea certum esset, cujus esse deberent *vindiciæ*, id est, quem possidere, quem petere oporteret. Ascon. Pædian. in *Cic. Verrin. III. p.* 1849. *Lis vindiciarum est, quum litigatur de ea re apud Prætorem, cujus incertum est, quis debeat esse possessor, & ideo, qui eam tenet satisdat pro præde litis vindiciarum adversario suo, quo illi satisfaciat, nihil se deterius in possessione facturum, de qua jurgium esset. Rursus sponsione ipse provocatur, ab adversario certa pecunia, aut æstimationis, quam amittat, ni sua sit hereditas, (res) de qua contendit. Prædes ergo dicuntur satisdatores locupletes pro re, de qua apud judicem lis est, nec interea, qui tenet, diffidens caussa, possessionem deteriorem faciat, tecta dissipet, excidat arbores, & culta deserat.* Ex hoc ergo quantivis pretii loco satis patet, quo pacto in jure vindiciæ postulatæ sint. Quoties scilicet incerta erat possessio is, cujus intereat, postulavit a prætore interdictum de possessione vel adipiscenda, vel retinenda, vel recuperanda, de quibus infra ad *Tit. XV.* Postremum interdictum dabatur iis, qui vi ex aliquo loco erant dejecti. Et quamvis id de vera vi esset intelligendum; Romani tamen invenerant vim simulatam, quæ in eo consistebat, quod alter alteri dicis caussa vim inferret in judicio, tum manus conserendo, tum verbis vindicando. Nam aut servus vindicabatur aliaque res mobilis, aut fundus. Qui servi possessionem petebat, tenens servum vel manum ei injiciens, in jure apud Prætorem ita vindicabat, id est, possessionem per vim simulatam postulabat; HUNC HOMINEM EX

JU-

JURE QUIRITIUM MEUM ESSE AJO, EJUSQUE VINDICIAS MIHI DARI POSTULO. Tacente altero, aut cedente, prætor servum addicebat vindicanti, id est, possessionem ei decernebat usque ad exitum judicii. Ille vero si contra vindicaturus erat, tum & ipse servum corripiens, eique manum injiciens dicebat. ET EGO HUNC HOMINEM MEUM ESSE AJO, EJUSQUE VINDICIAS MIHI CONSERVARI POSTULO. Tum demum Prætor interdicebat: QUI NEC VI, NEC CLAM, NEC PRECARIO POSSIDET, EI VINDICIAS DABO. Sigon. *de Judic. I*, 21. Sæpe ad hanc vim fictam alludunt veteres auctores. Ovid. *Amor. I*, 4.

Et dicam MEA SUNT, *injiciamque* MANUM.

Et *Lib. II.*

Injiciam dominas in mea jura manus.

Martial. *Epigr. I*, 5.

Et quum dominum vocabit ille,
Dicas esse MEOS, *manuque missos.*

Servus ad illa Virgilii *Æneid. X. v.* 419.

INJECERE MANUM *Parcæ*, *telisque sacrarunt*
Evandri.

addit, Virgilium sermone juris usum. Nam *manus* ait *injectio dicitur quoties nulla judicis auctoritate exspectata*, (id est ante Prætoris decretum,) *rem nobis debitam vindicamus*. Paullo alia erat fundum, domum, aliasve possessiones vindicandi ratio, si quidem tum petitor eum, unde petebatur, ex jure manum consertum vocabat. Qua de re Gell. *Noct. Att. XX*, 10. EX JU-

JURE MANU CONSERTUM *verba sunt ex antiquis actionibus, quæ quum lege agitur, & vindiciæ contenduntur, dici nunc quoque apud Prætorem solent.* Et paucis interjectis: *Manum conserere est, de qua re disceptatur, in re præsenti, sive ager, sive quid aliud est, cum adversario simul manu prendere, & in ea re sollemnibus verbis vindicare. Vindicia id est, correptio manus in re atque in loco præsenti. Id apud Prætorem ex XII. Tabulis fiebat, in quibus ita scriptum est:* SI QUI IN JURE MANUM CONSERUNT. *Sed postquam prætores, propagatis Italiæ finibus, datis jurisdictionibus, negotiis occupati, proficisci vindiciarum dicendarum caussa in longinquas res gravabantur, institutum est contra XII. Tab. tacito consensu, ut litigantes non in jure apud Prætorem manum consererent, sed ex jure manum consertum vocarent, id est, alter alterum ex jure ad conserendum manum in rem, de qua ageretur, vocaret. Atque profecti simul in agrum, de quo litigabatur, terræ aliquid ex eo, uti unam glebam in jus, in urbem ad prætorem deferrent, & in ea gleba, tanquam in toto agro vindicarent.* Ad hunc ergo locum intelligendum observari decet, ex legibus XII. Tabularum vindiciarum litem semper agitatam esse in loco, atque in re præsente. Prætor ergo, in fundum profectus, cum litigantibus, ibique ex jure manum conserentibus ei parti, cui visum erat, vindicias seu possessionem dabat. Id vero quum paullo molestius videretur, Prætores non amplius in fundos, de quibus lis erat, dicendarum vindiciarum caussa proficiscebantur, sed litigantes, alter alterum ex jure evocabat in rem præsentem, e

qua

qua redeuntes glebam apportabant (u) quæ & ipsa

(u) Dixeram in priore editione, videri in imaginaria ista pugna litigantes, nonnumquam festucam in jus attulisse, forsan si de domus possessione fuerit controversia, idque collegeram ex Gell. *Noct. Att.* XX, 10. ubi *vis festucaria* memoratur. Sollicitavit hanc observantiunculam, qui nonnumquam nodum in scirpo quærit, B. Branchu. V. C. in *Obs. dec. II. cap. XV. p.* 84. incompertum sibi esse negans, unde hanc observationem hauserim. Paucis dico, ex Gellio, qui ubi de hoc negotio loquitur, eam vim imaginariam vocat *vim festucariam*, nec dicit, litigantes semper glebam attulisse, sed id modo exempli gratia profert, quia de agro loquitur. Quod si ergo agrum repræsentabat gleba; quidni domum festuca? Sane & postea a Francis, qui plerasque sollemnitates juris a Romanis adoptaverunt, festucam traditionis signum constituebant, & tradere prædium apud eos erat *effestucare*, uti ex glossariis abunde constat. Nec etiamnum illa effestucatio ignota est in Gelria, Drentia & vicinis provinciis. Vid. Frid. a Sande *de Effestucatione* libellus elegantissimus. Quid vero vir doctus attulit melius? Dicit vim istam festucariam nomen obtinuisse a prætoria vindicta, quæ & festuca dicta sit apud Plautum: *Mil. gloriof. IV*, 1. v. 15. Perf. *Sat. V.* v. 175. Unde non temere conjeci, ejus festucæ, quam in manumissionibus adhibuerint, etiam in aliis vindicationibus usum fuisse, inprimis quum a vindicando dicta sit vindicta. Sed meliore jure mirarer, unde hanc observationem suam hauserit Clarissimus Branchu. nisi res ipsa doceret, eum notulam, quam Thysius & Oiselius Gellii textui adleverant, bona fide sequutum. Rejicere conjecturam, aliamque substituere, eamque nullo argumento probare, non est errorem Heineccii indicare, uti in titulo capitis promittitur, sed sibi placere.

ipsa vocabatur VINDICIÆ, teste Festo, *voce vindiciæ p. m.* 476. *De quo verbo Cincius sic ait: Vindiciæ olim dicebantur illa, quæ ex fundo sumta in jus adlata erant.* Denique nec in fundum amplius proficiscebantur litigantes, aut glebam inde deferebant; sed prudentes, ceu diserte docet Cic. *pro Murena XIII.* excogitarant novam formulam vindiciarum, quam litigantibus æque ac Prætoribus tamquam carmen quoddam præscripserant. Quod eo ordine factum legimus. Petitor eum, unde petebatur, ita alloquebatur: FUNDUS, QUI EST IN AGRO, QUI SABINUS VOCATUR, EUM EGO EX JURE QUIRITIUM MEUM ESSE AJO, INDE IBI EGO TE EX JURE MANUM CONSERTUM VOCO. Cedente adversario, Prætor fundi illius possessionem addicebat vindicanti. Sin cedere nollet adversarius, tum contra vindicans petitori respondebat: UNDE TU ME EX JURE MANUM CONSERTUM VOCASTI, INDE IBI EGO TE REVOCO. Tum Prætor utrisque: SUPERSTITIBUS, INQUIT, PRÆSENTIBUS, ISTAM VIAM DICO. INITE VIAM; Quæ verba eum sensum habebant, quod actor & reus, præsentibus testibus, (*x*) certam viam inire deberent, quasi in agrum profecturi ad conferendam ibi manum, glebasque in rei testimonium referendas.

(*x*) Festus *voce superstites: p. m.* 456. Superstites *testes præsentes significat. Cujus rei testimonium est, quod superstitibus præsentibus, ii, inter quos controversia est, vindicias sumere jubentur.*

das. Viam ergo inibant, duce sapiente, quo duce etiam redibant, dicente Prætore: REDITE VIAM. Omnia hæc ex Ciceronis oratione *pro Murana XII.* discimus, qua salse orator hanc obscuram jureconsultorum diligentiam perstringit. Tandem prætor, audita utraque parte, si adpareret, quemquam vi dejectum, ita secundum eum dicebat vindicia: UNDE TU ILLUM DEJECISTI, QUUM NEC VI NEC CLAM NEC PRECARIO POSSIDERET, EO ILLUM RESTITUAS JUBEO. Conf. Sigon. *l. c. I, 21. p. 459. sequ.* Jac. Rævard. ad *XII. Tab. VI. p. 32. seq.*

XXV. Constituto ita possessore, tum demum lis de dominio possessori intendebatur ab eo, qui possessione erat exclusus. Id vero ita fiebat, ut actor primum, an reus auctor esset, quæreret, deinde vindicaret, tum satisdare juberet, ac denique sponsione provocaret. Primum ergo quærebat actor: QUANDO TE IN JURE CONSPICIO POSTULO ANNE SIES AUCTOR? Hanc enim formulam totidem verbis habet Cicero pro *A. Cæcin. XIX.* & Valer. Prob. in *Notis:* (y) Auctor vero is esse dicebatur, unde quis jus suum poterat repete-

XXV. Formulæ rem vindicandi.

(y) Sed denuo intercedit V. C. B. Branchu. in *Obs. dec. II. cap. XV. p. 90.* meque cum aliis errare clamat, dum hanc formulam ad actiones in rem referam, quæ potius ad actiones in personam pertineat, siquidem in his ob metum pluris petitionis necesse fuerit, aliquid scire de conditione ejus qui litem contestaturus esset. Crederem, si vir doctus, quod tanta fiducia adfirmat, probaret. Sed id non facit. Dabo ergo operam

petere. Rævard. *Protribun. V. p.* 889. *Qui enim petitorio judicio utebatur, ne frustra experiretur, requirere debebat, an is cum quo instituebat actionem, possessor sit, vel dolo desierit possidere?* *L.* 36. *pr. D. de rei vind.* Negante reo, Prætor dicebat: QUANDO NEGAT, SACRAMENTO QUÆRITO. *Sacramento* (z) vero *quærere*

ram ut me intelligat. Notum est, olim non habitum fuisse pro possessore, qui dolo desierat possidere. Id enim si fuisset, frustra prætor invexisset restitutionem in integrum ob alienationem judicii mutandi caussa factam. Jus illud de quo *L.* 131. *ff. de reg. jur.* non ex jure antiquo est, sed ex edicto; adeoq; temporibus Hadriani, qui singulari SC, anno U. C. IↃCCCCLXXXI. Q. Julio Balbo & P. Juventio Celso coss. sanciri jussit, *ut qui fecerint quo minus possiderent, perinde condemnarentur quasi possiderent*. Legitima verba SC. exstant *L.* 20. §. 6. *ff. de her. petit.* Ex hoc vero SC. id principium, quod qui dolo malo possidere desiit, pro possessore habeatur, natum esse, testis est Paullus *L.* 27. §. 3. *ff. de rei vindic.* Quum ergo vererentur petitores ne possessores res litigiosas alienarent, posteaque cum alio potentiore sibi esset negotium; merito interrogabant *an reus sit auctor*; id est, an jam possideat, & in posterum si lis secundum actorem daretur, rem præstare velit. Id quoque disertis verbis testatur Cajus *L.* 36. *pr. ff. eod.* Negante illo, sequebatur sponsio, si auctor esset, id est si possideret, & hinc rem præstare teneretur. Quid quæso opus erat hac interrogatione, in actionibus in personam? Et quid illa cum pluris petitione commune habebat?

(z) Festus *voce sacramentum p.* 418. *Sacramentum æs significat, quod pœnæ nomine penditur, sive eo quis interrogatur, sive contenditur. Id in aliis rebus quinquaginta assium est, in aliis, quingento-*

rere erat ad certam spondendam pecuniam reum provocare, ni ita esset. Itaque petitor pergebat: QUANDO NEGAS, TE SACRAMENTO QUINGENARIO PROVOCO, SPONDESNE TE DATURUM QUINGENTOS, SI AUCTOR SIS? id est, si probavero, te auctorem vel possessorem esse. Cui inficiator respondebat: SPONDEO QUINGENTOS. SI AUCTOR SIEM, quo dicto statim restipulabatur: TU VERO SPONDESNE IDEM, NI SIM? cui ille: ET EGO QUOQUE SPONDEO. Adfirmante vero illo, se esse auctorem, sequebatur actio QUANDO AIS, NEQUE NEGAS, TE AUCTOREM ESSE HUNC HOMINEM (FUNDUM) EX JURE QUIRITIUM MEUM ESSE AJO. Quaerebat tum praetor ex reo, an contra vindicaret? Negante eo, praetor servum vel fundum addicebat vindicanti. Si contra vindicaret reus, utebatur formula: ET EGO EUNDEM HOMINEM (FUNDUM) MEUM ESSE AIO EX JURE QUIRITIUM. SED NONNE TU DICIS, QUA CAUSSA VINDICAVERIS? Tum actor caussam domini sui exponebat. Vid. Car. Sig. *l. c.* Raevard. *Pro tribun. V. p.* 889. *seq.* Brisson. *de Form. V. p.* 369. 476. *seq.* Antequam vero id faceret, postulare solebat petitor a possessore, ut satisdaret, se nihil deterius in possessione facturum; quod ni faceret, possessio in petitorem transferebatur, modo satisdaret. Si & petitor satisdare nollet, penes possessorem possessio

---

rum inter eos qui judicio inter se contendunt. Conf. Varro *de Ling. Lat. V*, 36. *p.* 29.

sessio manebat, quia in pari caussa melior erat conditio possidentis. Paull. *Recept. Sent.* I, 11. 1. Addatur Jac. Menard. ad *Cic. Verr.* I, 45.

XXVI. Actio in rem utilis.

XXVI. Ita procedebant litigantes, si rei instituebatur vindicatio. Ad actionem in rem utilem quod attinet, ea eodem pæne modo, iisdemque formulis instituebatur, idemque etiam in hereditatis petitione observabatur. Nam hereditatem si quis petere vellet, actio ita intendebatur: AJO HANC HEREDITATEM MEAM ESSE, negante possessore, pergebat petitor, SPONDESNE CERTAM PECUNIAM, SI MEA SIT? Respondebat hic, SPONDEO, SI TUA SIT. Tum reus restipulabatur, actor vero satisdari jubebat. Cic. *Verrin. III.* ibique Ascon. Pædian.

XXVII. Actio confessaria & negatoria.

XXVII. Civilis quoque erat in rem actio CONFESSORIA, quæ ita intendebatur: AJO USUMFRUCTUM FUNDI TUI, QUI EST IN AGRO SABINO, ESSE MEUM, vel: AJO JUS EX FUNDO TUO AQUAM DUCENDI ESSE MEUM, vel: AJO JUS MIHI ESSE IRE AGERE IN FUNDO TUO. Barn. Brisson. *de Form.* V. p. 476. Illud vero hic singulare, quod in vindicandis rebus incorporalibus non solum affirmative liceret intendere, sed & negative, veluti: AJO TIBI JUS NON ESSE PARIETEM ITA PROJECTUM IN MEUM, ME INVITO, HABERE. Vel: AJO TIBI JUS NON ESSE, ALTIUS TOLLERE. Et hinc hæc actio dicta NEGATORIA. Brisson. *de Form. l. c.* Cur hoc non æque licuerit in vindicandis rebus corporalibus facile liquet. Has vindicare nemo

mo poterat, nisi is, qui non possidebat: incorporales vero etiam possessores vindicare poterant contra alterius usurpationem. Car. Sigon. *de judic.* I, 21. *p.* 475. Et hic est ille unicus casus; quo, qui possidet, in rem agit, de quo Imperator noster, & Theophilus §. 2. *Inst. de action.*

XXVIII. Praetoriarum in rem actionum prima PUBLICIANA est, a Publicio praetore primum in edicto proposita, §. 5. *Inst. h. t.* Q. Publicium quemdam tempore Ciceronis praeturam gessisse docet Steph. Vin. Pighius *Annal. Tom. III. p.* 291. sed an is idem sit auctor actionis Publicianae, adeo pro certo adfirmari non potest, ut probabile sit, illam Ciceroniana aetate anteriorem esse. (*a*) Unde multo minus credibile est, Imperatoribus rerum potitis, eam actionem constitutam fuisse, id quod tamen mavult Sigon. *de Judic.* I, 17. *p.* 441. Petebatur ea actione res, justa ex caussa tradita, sed nondum usucapta, ac deinde amissa, perinde ac si esset usucapta, a quocumque, qui non esset dominus. Unde hic valebat exceptio, SI EA RES POSSESSORIS NON SIT. *L. ult. D. de Public. act.* quam tamen exceptionem dominii tribus casibus cessasse, observat Cujac. *Obs.* X, 6. XXVIII. Actio Publiciana.

L 2 For-

(*a*) Meminit hujus praetoris Cicero *pro Cluent.* XLV. Unde & Bertrand. *de vita JCtor.* II, 16. *p* 201. colligit, Publicium hunc qui alias & Gellius vocatur, auctorem hujus actionis esse. Sed antiquiorem esse hanc actionem, vel inde patet, quod jam Terent. *Phorm.* II, 4. *v.* 9. meminit actionis rescissoriae. Eam vero ab eodem Publicio Praetore esse, satis constat ex *L.* 35. *D. de Obl. & act. L.* 57. *D. mand.*

Formula actionis procul dubio & hæc fuit : AJO HANC REM, QUAM TU POSSIDES, MEAM ESSE, addita deinde caussa vindicandi; QUANDOQUIDEM EAM BONA FIDE EMI A L. TITIO, ET AB EODEM BONA FIDE TRADITAM ACCEPI.

XXIX. Aliæ actiones prætoriæ in rem.

XXIX. De actionibus *rescissoria*, *Paulliana*, *Serviana* & *quasi Serviana* nihil est, quod ex antiquitatibus moneam, nisi quod *Rescissoria* ab eodem Publicio prætore quo paullo ante, inventa sit, ceu in annotatione subjecta ostendimus, *Serviana* vero *Ser. Sulpitio*, insigni illi jureconsulto deberi videatur, de cujus quippe prætura testatur Cicero *pro Muræna XX.* Formulam actionis Servianæ indagavit Brisson. *de Form. V. p.* 382.

XXX. Actiones præjudiciales.

XXX. Fuerunt etiam actiones in rem quæ propriam habebant observationem, & singulare obtinuerant nomen, dictæ quippe PRÆJUDICIALES. §. 14. *Inst. h. t.* Tales erant quæ de statu instituebantur, inprimis *de libertate*; *de civitate* & *de partu agnoscendo*, quas eleganter complectitur Terent. *Eun. IV, 7. v.* 35. CH. *Principio eam dico esse* LIBERAM. THR. *Hem.* CH. CIVEM *Atticam*. THR. *Hui!* CH. *Meam* SORORUM, THR. *Os durum!* ubi prima actio est ex statu *libertatis*, altera ex statu *civitatis*, tertia de statu *familiæ*. Actiones de libertate duæ erant proditæ. Aut enim quisquam alterum e servitute in libertatem, aut e libertate in servitutem vindicabat. Ille *liberali caussa manu adserere*, hic *in servitutem adserere dicebatur*. In his actio-

actionibus id singulare erat, quod lege XII. Tabularum vindiciæ pro libertate, non pro servitute darentur, adeoque possessio hominis ad finem usque judicii maneret penes eum, qui in libertatem adsereret, non qui in servitutem. Liv. *III*, 44. Adserens ergo liberali caussa, ita initio videtur postulasse vindicias: HUNC HOMINEM EGO LIBERUM ESSE AJO, EJUSQUE VINDICIAS SECUNDUM LIBERTATEM MIHI DARI POSTULO. Cui adversarius respondit: ET EGO HUNC HOMINEM JURE QUIRITIUM MEUM ESSE AJO, EJUSQUE VINDICIAS MIHI CONSERVARI POSTULO. Sequutum decretum Prætoris: QUI LIBERTATEM DEFENDIT, EI DO VINDICIAS. Sequente cognitionum die, actio de libertate intendebatur hoc modo: HUNC HOMINEM JURE QUIRITIUM LIBERUM ESSE AJO, EUMQUE LIBERALI CAUSSA MANU ADSERO. Negante adversario & in servitutem vindicante, sequebantur sponsiones, ut supra: NI LIBER SIT, SI LIBER SIT. Sigon. *l. c. p.* 478. Frequentissima hujus actionis mentio apud comicos. Terent. *Adelp. II*, 1.

------ Neque vendendam censeo, quæ libera est,
Nam EGO ILLAM LIBERALI ADSERO CAUSSA MANU.

Plaut. *Pœnul. IV, ult.*

Omnia memores, quo id facilius fuit: MANU EAS ADSERAT
SUUS POPULARIS LIBERALI CAUSSA.

Idem *Pœn. V*, 2.

---- *Et si frugi esse vis*,

EAS LIBERALI *tum* ADSERES CAUSSA MANU.

Conf. Plaut. *Perf. I*, 3. *Curcul. V*, 2. Ast si in servitutem quis adsereret hominem qui pro libero se gerebat, ea erat ipsa rei vindicatio, de qua supra actum. Denique actio de partu agnoscendo ita intendebatur: AJO MULIEREM HANC EX TE PRÆGNANTEM ESSE. Negante altero, sequebatur more consueto sponsio: NI SIT. Sigon. *l. c. p.* 479.

XXXI. Actiones ex contractibus nominatis.

XXXI. Alterum genus actionum erat *in personam*, quæ & CONDICTIONUM nomine veniebant, eæque vel ex sola æquitate, vel ex conventione, vel ex maleficio oriebantur. His quum non res peteretur, sed a persona certa vel præstatio vel pœna deposceretur; longe aliter concipiendæ erant earum actionum formulæ. In contractibus ita intendebat actor: AJO TE MIHI MUTUI, COMMODATI, DEPOSITI NOMINE DARE CENTUM OPORTERE, AJO TE MIHI EX STIPULATU, LOCATO, DARE FACERE OPORTERE. Jam aut negabat tum adversarius actoris intentionem, aut excipiebat, veluti: NEGO ME TIBI EX STIPULATU CENTUM DARE OPORTERE, NISI QUOD METU, DOLO, ERRORE ADDUCTUS SPOPONDI, vel NISI QUOD MINOR XXV. ANNIS SPOPONDI. Inficiante reo sequebatur sponsio, NI DARE FACERE DEBEAT, ut & restipulatio: SI DARE FACERE DEBEAT. Excipiente eo-

eodem ; ita spondebatur, NI DOLO ADDUCTUS SPOPONDERIT, & sequebatur restipulatio, SI DOLO ADDUCTUS SPOPONDERIT. Sigon. *de Judic. I, 21. p. 479. sequ.*

XXXII. Ex contractibus innominatis omnique conventione, quæ caussam habebat absque nomine, nascebatur actio PRÆSCRIPTIS VERBIS, quæ & INCERTA *L. 6. C. de rer. permut.* ut. & INCERTI *L. 7. §. 2. D. de pact.* immo & IN FACTUM vocari solet *L. 13. §. 1. L. 22. fin. D. de præscr. verb.* In eo hæc actio differebat ab aliis, quod quum aliarum actionum formulæ essent vel a pontificibus, vel a prætoribus compositæ : hujus actionis verba solerent a jureconsultis præscribi. Idque est, quod intelligit Valer. Max. *VII, 2.* ubi de A. Cæsellio jureconsulto refert, *quod nullius aut gratia, aut auctoritate compelli potuerit, ut de aliqua earum rerum, quas triumviri dederant*, FORMULAM COMPONERET. Ita Brisson. *de Form. Lib. V. pag. 385.* quamvis plane aliam nominis rationem reddendam putet Em. Merill. *Obs. VIII, 16.* Quoties ergo incerta ac sine nomine conventio intercesserat, ita intendebatur actio, ut ea negotium, de quo convenerat, complecteretur. Verbi gratia: AJO TE MIHI TRITICUM, DE QUO INTER NOS CONVENIT, OB POLITA VESTIMENTA TUA, DARE OPORTERE. Negante reo fiebat sponsio NI DARE DEBEAT. Cfr. Sigon. *de judic. I. 21. p. 480.* XXXII. Actio præscriptis verbis.

XXXIII. Actiones ex maleficio. XXXIII. Obligationes ex maleficio privato erant quatuor: ex *furto*, *rapina*, *damno*, *injuria*. Furti actio alia poenalis erat, alia conditio rei furtivae. De poenalibus inferius dicetur. Condicturus vero rem furtivam ita intendebat: AJO, VESTEM, QUAM NUPER FURTO MIHI ABSTULISTI, MEAM ESSE, TEQUE ILLAM MIHI DARE OPORTERE (*b*) ita & in reliquis maleficiis intendebatur actio. In injuriis: AJO TE MIHI PUGNUM INFLEXISSE, TEQUE MIHI TANTUM, QUANTUM EGO ÆSTIMAVERO, DARE OPORTERE. In rapina: AJO TE MIHI LIBRUM VI RAPUISSE, TEQUE MIHI QUADRUPLUM EJUS PRETIUM DARE OPORTERE. In damno injuria dato: AJO TE HOMINEM MEUM OCCIDISSE, TEQUE MIHI, QUANTUM ILLE HOC ANNO PLURIMI FUIT, DARE OPORTERE. Conf. Sigon. *de judic. I*, 20. *p.* 480.

XXXIX. Actiones mixtae. XXXIV. Ad actiones mixtas praeter hereditatis petitionem referuntur judicia *familiae erciscundae*, *communi dividundo*, *finium regundorum*, in

(*b*) Hoc modo formulam concipit Sigonius *de jud. I*, 20. *p.* 480. Sed plerumque tamen usi videntur πράξει: AJO HANC MIHI REM FURTO TUO ABESSE *L.* 19. §. 3. *D. de Furt.* Quinctilian. *Declam. XIII.* Quo alludens etiam Martialis *Epigr. VI*, 19.

Sed lis est mihi de tribus capellis.
Vicini queror has abesse furto.

Conf. Brisson. *de Form. V. p.* 377.

in quibus ita videtur instituta actio: AJO TE FAMILIAM DIVIDERE DEBERE, ET HOC NOMINE QUANTUM MIHI EX INVENTARIO DEBETUR TE MIHI DARE OPORTERE. AJO RES COMMUNES DIVIDUNDAS ESSE, EOQUE NOMINE TE MIHI DIMIDIUM DARE OPORTERE. AJO FINES AGRI NOSTRI REGUNDOS, TEQUE, QUOD EX AGRO MEO PERCEPISTI, DARE OPORTERE. Sigon. *de judic. l. c.*

XXXV. Sufficiant hæc de prima actionum divisione. Altera est, qua actiones in *rei persequutorias*, *pœnales* & *mixtas* dispescuntur. Rei persequutoriæ sunt omnes in rem actiones, omnesque ex contractu, excepta actione depositi miserabilis; adeoque de his jam supra actum. Pœnales sunt actiones ex delicto, quibus non rem, sed pœnam, persequimur. Mixtis denique tum id quod interest, tum pœnam legibus constitutam persequimur, veluti actione *vi bonorum raptorum*, *damni injuria dati*, *depositi miserabilis*, & quæ sunt hujus generis aliæ, quas jam antea occupavimus: Formula persequendi pœnam fuisse videtur talis: AJO CENTUM MIHI FURTO TUO MANIFESTO ABESSE, TEQUE EO NOMINE QUADRINGENTOS AUREOS MIHI DARE OPORTERE. Rem vero & pœnam simul ita videntur persequuti: AJO TE MIHI VESTEM VI RAPUISSE, EOQUE NOMINE QUADRUPLUM DARE OPORTERE. Ex quibus simul intelligitur, quo pacto ex diversis de- XXXV. Actiones pœnales.

lictis, in simplum, duplum, triplum, quadruplum agi consueverit, ut adeo non opus sit, de hac tertia actionum divisione seorsum agere. Vid. Car. Sigon. *de judic. l. 2. 1. p. 481. seq.* Illud tantum addimus, in quadruplum olim etiam condemnatos esse foeneratores improbos. Testem ejus rei locupletissimum habemus Catonem *de Re rust. init.* cujus locum supra *Lib. III. Tit. XV. §. IV.* exscripsimus.

XXXVI. Actiones arbitrariæ, stricti juris & bonæ fidei.

XXXVI. Quarto actiones aliæ sunt BONÆ FIDEI, aliæ STRICTI JURIS, aut ut rectius dicamus, aliæ ARBITRARIÆ sunt, aliæ BONÆ FIDEI, aliæ STRICTI JURIS. *Arbitrariæ* id habebant singulare, quod judex primum ex æquo & bono æstimare juberetur, quantum restitui deberet, & si reus non pateret, ei potestas esset, illum in majus quid condemnandi, e. g. in quadruplum, veluti in actione quod metus caussa, vel in quantum in litem auctor jurasset. Theoph. §. 31. *Inst. h. t.* In actionibus *stricti juris* Prætor certum quid exprimebat in formula, in quod reus esset condemnandus. Denique in bonæ fidei judiciis judicis religioni permittebat, in quantum reum ex æquitate putet condemnandum. Actionum *bonæ fidei* tres erant formulæ. In contractibus enim potissimum consensualibus actores utebantur formula EX BONA FIDE. In fiduciis dicebant, UT INTER BONOS BENE AGIER OPORTET, NE PROPTER TE TUAMQUE FIDEM FRAUDER. Rei denique uxoriæ actioni & actionibus arbitrariis propria erat formula, QUANTUM ÆQUIUS MELIUS.

LIUS. Quæ omnia discimus ex Cic. *de offic. III*, 15. & *pro Q. Roscio Comœdo IV.* Hinc tales erant actionum bonæ fidei formulæ: AJO TE MIHI DOMUM LOCASSE, TEQUE MIHI EX ÆQUO ET BONO DARE FACERE OPORTETE, QUIDQUID ALTERUM LOCATI NOMINE DARE FACERE OPORTET EX FIDE BONA. Cujus formulæ exemplum est apud Valer. Max. *VIII*, 2. 1. Conf. *L.* 34. *pr. D. locati.* Item: AJO ME TIBI PRÆTER DOTEM ET PATRIMONIUM MEUM DEDISSE, TEQUE MIHI, QUANTUM ÆQUIUS MELIUS SIT, DARE OPORTERE. Item: AJO TE MIHI DOMUM ILLAM, QUAM TIBI MANCUPAVI, UT MIHI REMANCIPARES, UT INTER BONOS BENE AGIER OPORTET, NE PROPTER TE TUAMQUE FIDEM FRAUDER, REMANCIPARE OPORTERE. Arbitrariæ vero actiones ita concipiebantur: AJO MÆVIUM MIHI VESTEM EXHIBERE DEBERE, VEL QUANTUM ÆQUIUS MELIUS MIHI DARE OPORTERE. *L. pen.* §. *ult. D. solut. matrim.* Cicero *Topic. XVII.* Car. Sigon. *de judic. I*, 21. *p.* 485. *sequ.* Actiones stricti juris, omissis illis formulis, in rem vel præstationem certam reo intendebantur. Differentia etiam ea erat inter has actiones, quod actiones bonæ fidei & arbitrariæ ab arbitris, actiones stricti juris a judicibus discuterentur. Illis *libera erat & nullis adstricta vinculis religio ut detrahere aliquid possent, & adjicere, & sententiam suam, non prout lex & justitia suaderet, sed*

prout humanitas & misericordia impelleret, regerent. Senec. *de Benefic. I, 7.* Hos prætor includebat formula, adeoque omnia *ad libellum*, ut ait Cic. *pro Q. Rosc. IV.* adjudicare tenebantur, hoc est, *ad teruncium*, ut explicat Hadr. Turneb. *Adverf. XXI, 36.* Id quod tum demum intelligetur melius, ubi de judicum datione, præscriptisque eis a Prætore formulis egerimus.

XXXVII. Actiones quibus solidum vel consequebātur vel non consequebātur.

XXXVII. Quinto aliis actionibus solidum, aliis minus, quam solidum consequimur. Quoties enim reum, quantum facere poterat, dare oportebat; toties minus quam solidum obtinebatur. Formula erat de peculio filii: AJO ME SERVILIO FILIO TUO C. AUREOS MUTUOS DEDISSE, TEQUE, QUANTUM EX EJUS PECULIO FACERE POTERIS, MIHI DARE OPORTERE. Item de dote: AJO ME TIBI NOMINE DOTIS MILLE DEDISSE, TEQUE MIHI, QUANTUM FACERE POTERIS, DARE OPORTERE. Ita & a parente, patrono, socio, milite, donatore, non totum, sed quantum facere poterant, obtineri poterat, ob beneficium competentiæ. Eodemque modo agebatur cum eo qui bonis cesserat, si postea aliquid adquisivisset, de quibus omnibus plura Jureconsulti. Vid. Sigon. *de judic. I, 21. p. 483.*

XXXVIII Actionū sexta divisio.

XXXVIII. Sexto actiones vel ob factum proprium reorum, vel filiorum familias servorumque caussa intendebantur. Huc pertinent actiones QUOD JUSSU, de IN REM VERSO, de PECULIO, TRIBUTORIA, EXER-

ERCITORIA, INSTITORIA. De quibus omnibus titulo proxime insequente ex instituto erit agendum.

XXXIX. Hactenus, quo pacto actiones intendere soliti sint veteres, ostendimus. Eas rei vel negando excipiebant, vel excipiendo excludere conabantur, ceu infra ad titulum de exceptionibus docebimus. Ubi ergo reus actionis fundamentum vel negando, vel excipiendo eliserat, & sponsiones ea, qua antea diximus, ratione fuerant factæ; proximum erat, ut vel judices, vel arbitri, vel recuperatores postularentur. *Judex* cognoscebat de actionibus omnibus, maxime vero, quæ erant stricti juris. *Arbitri* ad dijudicandas caussas bonæ fidei & arbitrarias dabantur, horumque latior erat judicandi potestas. Festus *p.* 253. *Arbiter est, qui totius rei arbitrium habet & potestatem*. Unde hi arbitri cum compromissariis non sunt confundendi. Denique, si de persequutione rei agebatur, dabantur *recuperatores*, ita dicti, quod per eos suum quisque recuperaret, (*c*) ceu post Festum *voce Recuperatores p.* 893. recte observat Theophil. ad §. 4. *Inst. qui & ex quib. caus. manum. non licet.* Sic A. Cæcinnæ recuperatores dabantur, ut tota Cice-

XXXIX. Postulatio judicis.

(*c*) Nullum est dubium, quin initio ob rem tantum persequendam dati sint recuperatores. Id enim vel ipsum indicat vocabulum. Postea tamen & alii judices hoc nomen tulisse videntur. Nam & ad æstimationem injuriarum recuperatores datos legimus. Tacit. *Annal. I,* 74. Gell. XX, 1. nec non in vindiciis secundum libertatem. Suet. *Vespas. III.* quin & pro obtinenda corona murali. Liv. XXVI, 48.

Ciceronis oratio docet. Tales etiam in provinciis datos esse legimus Cic. *Verr. II*, 11. 13. Liv. XLIII, 1. Invaluit tamen postea, ut & centumviri, quos prætor in consilio habebat, caussas graviores difficilioresque cognoscerent; Sen. *de Benef. III*, 7. Quod ab Augusti demum temporibus frequentius fieri cœpisse, haud obscure colligas ex Tacito *de Orat. XXXVIII.* ubi ita auctor, quisquis sit: *Primus tertio consulatu Cn. Pompejus adstrinxit, imposuitque veluti frenos eloquentiæ, ita tamen, ut omnia in foro, in legibus, omnia apud Prætores gerebantur, apud quos quanto majora olim negotia exerceri solita sunt, quod majus argumentum est, quam quod caussæ centumvirales, quæ nunc primum obtinent locum, adeo splendore aliorum judiciorum obruebantur, ut neque Ciceronis, neque Cæsaris, neque Bruti, neque Cælii, neque Calvi, non denique ullius magni oratoris liber apud Centumviros dictus legatur; exceptis orationibus Asinii Pollionis.*

XL. Formula postulandi judicem vel arbitrum.

XL. Judices ergo hi postulabantur a litigantibus, ita, ut actor primum judicem adversario ferret, quem ipsi commodum erat, in verba sponsionis NI ITA ESSET, rogaretque ut eo contentus esset, nec alium posceret, vel procaret. Verbo enim PROCARE hac in re usos veteres, docet Festus *voce procum p.* 380. *Est enim procare poscere, ut cum dicitur in judice collocando*: SI ALIUM PROCAS, NIVE EUM PROCAS, *hoc est poscis*. Quod si ergo judicem probaret reus, tum judex *convenire* dicebatur. Valer. Max. II, 8. (*a*) *L.* 80. *D. de judic.*

(*a*) Licebat ergo eumdem rejicere, & ejerare,

judic. & hinc nihil erat reliquum, quam ut eum postularent a prætore; quod his verbis factum esse, docent Cicero *pro Murana XII.* & Valerius Probus *in Notis*: PRÆTOR JUDICEM ARBITRUMVE POSTULO, UT DES IN PERENDINUM. Eodem modo postulabantur Recuperatores. Cic. *Verrin. III,* 58. *Cœpit Scandilius recuperatores aut judicem postulare.* Centumviri non postulabantur, nisi uterque litigantium in eos subscripsisset. Plin. *Epist. V,* 1.

XLI. Judices postulati a Prætore, dabantur *addebantur, adigebantur*, vel *addicebantur*, *L.* 80. *D. de judic.* Cujac. *Obs. IV,* 15. & quidem cum certa formula, quæ intentioni actionis reique exceptioni respondebat. Semper his in formulis Prætores utebantur voce PARET, quod idem esse videtur, *ac adparet*, unde & Festus negat, hoc vocabulum duplici R. scribi oportere. Ejus verba in voce *parret* talia sunt: *Parret, quod est in formulis, debuit & producta priore syllaba pronunciari, & non gemino R. scribi, ut fieret paret, quod est inveniatur, ut comparet, adparet.* Sic, si quis rei instituisset vindicationem, negante reo, judex in hæc verba dari solebat; C. AQUILI, JUDEX XLI. Judices qua formula dati?

quod fiebat formulis: EJERO, QUEM TULISTI JUDICEM, INIQUUS EST: vel HUNC NOLO, TIMIDUS EST, vel NOLO EUM ELIGERE. Cic. *de Orat. II,* 70. Plin. *Paneg. XXXIV,* 4. Conf. Brisson. *de Form. V.* p. 399. Ex quo facile patet, unde natum sit jusjurandum perhorrescentiæ, quod postea invexit jus canonicum *cap.* 11. *de rescript. in* 6.

JUDEX ESTO SI PARET FUNDUM CAPENATEM, DE QUO SERVILIUS AGIT CUM CATULO SERVILII ESSE EX JURE QUIRITIUM, NEQUE IS SERVILIO A CATULO RESTITUATUR, TUM CATULUM CONDEMNA: Sin exceperat reus, formulæ huic etiam addebatur exceptio, veluti: EXTRA QUAM SI TESTAMENTUM PRODATUR, QUO ADPAREAT, CATULI ESSE. Ita aliis quoque actionibus formulæ accommodabantur, ceu jam per omnes actionum species ostenderunt Car. Sigon. *de judic. Rom.* I, 24. *p.* 495. *seq.* Barn. Brisson. *de Form.* V. *p.* 370.

XLII. Numerus testium præscriptus. XLII. Postremo prætor numerum testium, quibus denunciaretur testimonium, præscribebat, quorum plerumque decem fuisse, ex Valerii Probi notis & lege Manilia de limitibus apud Frontinum ostendit Sigon. *de jud.* I, 25. Satisdatio. Satisdabant tum quoque litigantes eo modo, quem infra *Tit.* XI. uberius declarabimus. Litis contestatio. Denique fiebat litis contestatio. Hæc quid fuerit, non adeo clarum atque expeditum est. Festus ait, tum demum litigantes contestari litem dici, quum *ordinato judicio utraque pars diceret:* TESTES ESTOTE. Testes itaque adhibiti videntur ad probandum, fuisse hanc actionem institutam, reum hoc vel illo modo contradixisse, sponsiones has inter litigantes intercessisse, datumque hac formula judicem, ceu adparet ex *L. un. C. de litis contest.* Quo factum, ut per litis contestationem diceretur *quasi contrahi L.* 3. §. 11. *D.* *de*

de pecul. Conf. Noodt. *de jurisd.* I, 15. *p.* 147. Huber. *Prælect. ad Digesta* V, 1. 21. *p.* 182. *seq.*

XLIII. Et hæc quidem, quæ hactenus diximus, IN JURE FIERI dicebantur: reliqua IN JUDICIO expediri solebant. De judicum vero notione cognoscendique ordine infra ad tit. XVII. agemus.

TIT. VII.

Quod cum eo qui in aliena potestate est Negotium gestum esse dicitur.

AGi apud Romanos poterat non solum cum iis, quibus cum factum aliquod intercesserat, sed & cum iis, quorum in potestate erant alii, qui vel contraxerant, vel delictum aliquod commiserant. De his actionibus hoc & in sequente titulo agendum.

I. Prima, quæ huc pertinet, actio, de qua aliquid ex antiquitare monendum sit, est INSTITORIA, ad quam intelligendam, præcipue ostendendum, quænam olim Romæ fuerit mercatorum conditio. Romulus, qui rempublicam suam non nisi ad militare studium comparatam esse volebat, etiam mercatura interdixerat civibus, eamque non secus ac artes sellularias a servis tantum exerceri jusserat. Dionys. Halic. *II. p.* 98. Postea, crescente civium numero, crescente luxu, ubi major esse cœperat rerum necessitas, paullo benignius cœperunt de hoc vitæ genere sentire, adeo ut

I. Actio institoria.

Mercatores quo loco Romæ fuerint?

A. U.

A. U. C. CCLIX. Claudio Servilioque coss. collegium mercatorum Romæ instjtueretur, quod ab æde Mercurii, in qua sacra facere solebant, *Mercuriale* dictum est. De eo Liv. II, 27. *Certamen consulibus inciderat, uter dedicaret Mercurii ædem. Senatus a se rem ad populum rejecit. Utri eorum dedicatio jussu populi data esset, eum praeesse annonæ, mercatorum collegium instituere, sollemnia pro pontifice jussit suscipere.* Sed & Ovidius *Fast. V. v.* 672. de Mercurio.

Te, quicumq; suas profitentur vendere merces,
Thure dato, tribuas ut sibi lucra, rogant.

Fuit & aliud mercatorum collegium quod *Capitolinum* dictum est, cujus & Livius & Cicero meminerunt. Horum vero alii mercatores *κατ' ἐξοχὴν*, alii negotiatores dicebantur, quorum illi Romæ, hi in provinciis negotiabantur, si recte rem explicavit Sigon. *de antiquo jure civium Rom. II*, 10. *p.* 319. Hinc apud Reines. *Inscr. Class. I*, 170. alius vocatur MERKATOR NAVJCULARIUS; alius *Class. I*, 178. NEGOTIATOR CRETARIUS, vel uti apud Grut. *p. DCXII*, 3. 4. legitur, NEGOTIATOR ARTIS CRETARIÆ. Quamvis vero ab hisce temporibus Romani mercaturæ paullo majus, quam olim, statuerint pretium; mansit tamen inter eosdem opinio, adhærere huic vitæ generi nescio quid illiberale, & viro honesto indignum. Satis id adparet ex loco Ciceronis *de Offic. I*, 42. ubi ex instituto de mercatura disseritur. Hoc loco Cicero primum distinguit inter *propolas* vel *arrilatores* & *negotiatores*, quos Apulejus *magnarios* vocat:

De

De illis: *Sordidi etiam*, inquit, *putandi*, *qui mercantur a mercatoribus*, *quod statim vendant*. *Nihil enim proficiunt nisi admodum mentiantur*. *Nec vero quidquam est turpius vanitate*. Eos vero, qui magnariam exercent mercaturam, multaque undique adportant, multisque sine vanitate impertiuntur, non admodum vituperandos putat Cicero, sed tum demum laudandos, *si satiati quaestu*, *vel contenti potius*, *ut saepe ex alto in portum*, *sic ex ipso portu se in agros possessionesque receperint*.

II. Quum ergo mercaturae cuicumque inesse videretur aliquid illiberale; non facile solebant mercatores magnarii ipsi in tabernis versari, sed vel servos, vel libertos, vel liberos homines mercede conductos negotiationibus praeficere, quos INSTITORES adpellabant eo, quod negotio gerendo instarent. *L. 3. L. 5. L. 13. §. ult. D. de institor. act.* *Instare* autem est negotiari, uti Graecis τὸ ἐνςαίειν teste Hesychio idem ac δανείζειν. Hinc Nonius: *Instat mercaturam*, *credo rem faciet*, *frugi est homo*. Unde Paull. *Rec. Sent. III*, 4. 72. ubi servorum varia recenset genera, institores inter ministeria urbana refert. Quo loco INSTRUCTORES legendum, frustra contendit Tho. Reines. Vid. Notam adjectam novae editioni Gruteri *Inscr. p.* IↃLXXV, 8. Si quis ergo cum INSTITORE contraxerat, poterat ipsum dominum vel negotiatorem convenire. Et tunc actio hunc in modum intendebatur: AJO ME STICHO MAEVII SERVO, QUEM MAEVIUS INSTITOREM SUUM FECERAT, C. AUREOS CREDIDISSE, EUMQUE EJUS

II. Institores quinam & quomodo instituta actio institoria?

REI NOMINE C. AUREOS MIHI DARE OPORTERE. Car. Sigon. *de Judic. l*, 21. *p.* 484.

III. Actio exercitoria.

III. Quemadmodum vero institoria actio a servo institore nomen acceperat; ita EXERCITORIA ab ipso domino EXERCITORE cognominabatur. Ex quo mare tentaverant Romani, multis illi privilegiis invitarunt homines ad nauticam negotiationem. Quin & sæpe in corpora & societates coaluerunt negotiatores, navigationem communi consilio sumtuque promoturi. Sic apud Gruterum *Inscript. p.* CCLIIX, 1. mentio fit SCAPHARIORUM, QUI JULIÆ ROMULÆ NEGOTIANTUR. Et *p.* DCXLVII, 1. *&* CCCCXL, 5. laudantur QUINQUE CORPORATI NAVIGANTES vel NEGOTIANTES, nimirum Ararici, Ligerici, Rhodanici, Druentici & Pericorii. (*a*) Quicunque ergo vel in ejusmodi societate navali, suo periculo naves vel fluminibus vel mari ipsi immittebant, sive suas, sive conductas, ii EXERCITORES vocabantur. Unde *exercitor* est, ad quem obventiones omnes & reditus navis perveniunt, sive is dominus navis sit, sive a domino per aversionem conduxerit. *L.* 1. §. 15. *D. de exercit. act. L.* 1. *D. de furt. advers. naut.* Sic apud Grut. *Inscript. p.* CCCCXLII, 12. occur-

runt

(*a*) Sed & jura loquuntur de *consortio naviculariorum*, *L.* 11. *C. Theod. de Navicul. de corpore naviculariorum*, *L.* 32. *eod. de cætu navarchorum & concilio naviculariorum*, &c. Varia iis concessa esse privilegia, constat ex *L.* 7. *L.* 14. *& L.* 36. *Cod. Theod. eod.* Conf. Reines. Not. ad *Inscript. pag. CCCVII*, 21.

rum EXERCITORES RATIUM ULPIANARUN. Et apud Reinef. *Infcr. p.* Ixxvii, 20. SCAPHARII EXERCITORES ARARICI. Iidem aliquando *domini* dicti, veluti *L. 1. L. 2. C. Theod. de nav. non excuf.* & in Marmore apud Reinef. *Infcr. Claff. III,* 21. ubi memorantur DOMINI NAVIUM CHARTAGINENSIUM EX AFRICA. Diverfi ab his erant MAGISTRI NAVIUM, qui navi præerant, quibufque totius navis cura fuerat demandata. *L. 1. §. 1. D. de naut. caupon. ftipul. L. 1. §. 1. D. de exercit. act. L. 1. princ. & §. ult. D. ad L. Rhodiam*, iique fæpe fervilis erant conditionis, ceu ex iifdem locis adparet. (*b*) Quicumque ergo cum magiftro navis contraxerat, ei actio in ipfum exercitorem dabatur, eaque intendi folebat hunc in modum: AJO ME STICHO SERVO, QUEM MÆVIUS DOMINUS EI NAVI, QUAM EXERCET, MAGISTRUM PRÆFECERAT, CENTUM AUREOS EJUS REI CAUSSA, CUI PRÆFECTUS ERAT, CREDIDISSE, EUMQUE EJUS REI NOMINE CENTUM MIHI DARE OPORTERE. Car. Sigon. *de judic. I,* 21. *pag.* 484.

IV. De TRIBUTORIA actione præter ea quæ a jureconfultis dicuntur nihil eft, quod addamus, nifi quod ea hunc in modum intendi con- **IV. Actio tributoria.**

(*b*) Nonnunquam plures magiftri divifis officiis præponebantur, veluti alter locandis, alter exigendis vecturis. Plerique fic duos uni navi præficiebant, ne alter fine altero quid ageret. *L. 1. §. 13. D. de exercit. act.*

consueverit: AJO MÆVIUM PECULIARES STICHI SERVI MERCES EX EDICTO NON DISTRIBUISSE, ET QUANTO MINUS TRIBUTUM SIT, QUANTUM DEBUERIT, TANTUM MIHI EUM DARE OPORTERE. Car. Sigon. *de Judic. l,* 22. *p.* 484.

V. Actiones de in rem verso & peculio.

V. Reliquæ sunt actiones QUOD JUSSU, DE IN REM VERSO & de PECULIO, quarum *ista* instituebatur, si filius familias vel servus jussu patris vel Domini contraxerat, *illa*, quoties ex contractu illo pater vel Dominus factus fuerat locupletior: *hæc*, si alienæ potestati subjecti, quibuscum quis contraxerat, peculium profectitium haberent. Tale, ut supra vidimus, & filiifamilias, & servi, & ipsæ matresfamilias habere solebant. Quod si ergo etiam sine voluntate mariti, domini patrisve cum uxore, servo filiove contractum fuerat; tunc maritus, & dominus, & pater conveniri poterant. Et quidem, si non versum, tantum præstare tenebantur, quantum patiebatur peculium. Si partem tantum in rem versam esse constaret, partem præstabant iidem, reliqua ex peculio, quantum fieri poterat, petebantur. Adeoque tum utraque actio cumulabatur hoc modo: AJO ME STICHO MÆVII SERVO C. CREDIDISSE, UT MÆVII DOMUM CADENTEM FULCIRET, ET MÆVIUM QUATENUS ET IN REM VERSUM ET IN PECULIO STICHI ESSE CONSTABIT, DARE MIHI OPORTERE. Sigon. *l. c. p.* 484.

VI. At

VI. At quum securi hac actione fœneratores filiisfamilias plurima solerent credere, eoque res rediret, ut filii ad præmaturum atque improbum successionis votum impellerentur; SC. MACEDONIANO cautum est ab amplissimo ordine, ut ne eis, qui pecuniam filiis familias crediderint, etiam post mortem patrum actio petitioque daretur. Nam ipso quidem jure erat actio; sed ea elidebatur exceptione SC. Macedoniani, *L. 11. D. ad SC. Maced.* VI. SC. Macedonianum.

VII. Quando conditum sit istud Senatus consultum, non adeo liquido constat. Latam esse de mutuo legem a Claudio Imperatore, anno U. C. IↃCCC. eaque cautum, ne id a filiis familias umquam repetere possent creditores, docet Tacit. *Annal. XI, 13.* Sed existimant plerique, saluberrimam hanc legem corruptissimis sub Nerone temporibus obsolevisse. Nam de eadem re iterum ad Senatum retulit Vespasianus. Suet. *Vespas. XI. Auctor senatui fuit Vespasianus, decernendi, ne filiorum familias fœneratoribus exigendi crediti jus umquam esset, hoc est, ne post patris quidem mortem.* Hoc sane credere malunt Torrentius ad *Suet.* & Ant. Schultingius *Jurispr. antejust. p. 278.* quam, quod vulgo existimant, memoriæ errorem in re tam parum antiqua obrepsisse Suetonio, accuratissimo scriptori. Neque enim rarum esse ajunt, ut jura illis tamquam auctoribus adscribantur, qui ea abolita desuetudine restituerint, idque exemplis demonstrat Frid. Brummer. ad *Leg. Cinc. III.* Sed longe expeditior superesset Tacitum Suetonium- VII. De hujus SC. origine controversia.

niumque conciliandi ratio (*c*) modo de primo Vespasiani consulatu certius constaret.

VIII. A quo denominatum?

VIII. Id vero singulare habuit hoc SC. quod non ab auctore vel cos. nomen adeptum est, sed a Macedone quodam, sive improbo foeneratore, uti vulgo existimant, sive filiusfamilias, uti Theophilo videtur, id nomen habuerit. Et sane quamvis plerisque vapulet Theophilus, & ipsi in prioribus editionibus eum notaverimus; jam tamen veritatis studio adductus ingenue moneo, probabiliorem & ipsius SCti verbis convenientiorem esse Theophili sententiam. Ajunt enim Patres: *Quum inter ceteras sceleris caussas, Macedo quas illi natura administrabat, etiam aes alienum adhibuisset.* Hæc prima caussa, quæ Senatum movit, quod Macedo *aes alienum adhibuisset inter sceleres caussas.* Atqui *aes alienum* non ratione creditorum dicitur, sed ratione debitorum. *L.* 213. §. 1. *D. de V.S. Sequitur altera: & saepe materiam peccandi malis moribus praestaret qui pecuniam, ne quid amplius diceretur incertis nominibus crederet.* Hæc demum SC. ver-

(*c*) Ingeniose nimirum Taciti & Suetonii sententias conciliavit Petr. Faber *Semestr. I,* 25. *p.* 142. Claudius Tacito hujus SC. auctor fuisse dicitur sub eodem vero Cos. fuit Vespasianus, isque consulatus Vespasiani vetus adpellatur a Sueton. *Vesp. VIII.* Claudio ergo tribuitur ea lex, tamquam principi, Vespasiano tamquam consuli. Nam & consulibus, immo & Senatoribus tum adhuc jus fuisse referendi ad senatum, relationemve postulandi, discimus ex Gell. *Noct. Att. IV,* 10. Sed is primus ac vetus Vespasiani consulatus non adeo certus est.

verba ad fœneratorem pertinent. *L.* 1. *D. ad SC. Maced.* Incertis vero nominibus credere non est, suppressa causa mutui celatoque titulo crediti, & tacito fœnore credere, ut rem explicant Paræus in *Lexic. crit.* Cujac. ad *C. de SC. Maced. & in Parat. D. eod.* Jan. Vinc. Gravina *de Leg. & Senatusconf. LXIX. p.* 629. sed nominibus non bonis sub usuris immodicis credere. Tales fœneratores erant Scaptius & Matinius, de quibus Cicero *ad Attic. Epist. V. ult.* nec non Fufidius, de quo Horatius. *Serm. I,* 2. *v.* 12.

Fufidius vappæ famam timet ac nebulonis,
Dives agris, dives positis in fœnore numis,
Quinas hic capiti mercedes exsecat, atque
Quanto perditior quisque est, tanto acrius urget:
Nomina sectatur, modo sumta veste virili,
Sub patribus duris tironum. Maxime, quis non,
Juppiter, exclamat, simul atque audivit.

Conf. Ger. Noodt. *de Fœn. & Usur. II,* 13. *p.* 291. qui totam hanc fœneratorum artem egregie exposuit. Ejusdem ergo furfuris erat scelestus ille, qui huic SC. occasionem dedit, Macedoni tanquam incerto nomini, sub usuris mordacissimis credendo. Inscriptiones Gruteri *p.* LXXX. meminere C. MODESTII MACEDONIS, qui an ejusdem cum nostro familiæ fuerit, alii videant.

TIT. VIII.

De Noxalibus Actionibus.

Ex delictis eorum, qui in potestate erant, dabantur actiones noxales, quarum origo erit paullo altius repetenda.

I. Actiones noxales e XII. Tabulis sunt.

I. Jam in XII. Tabulis cautum fuerat, de noxæ datione ob furtum, ceu docet Ulpianus *L. 2. §. 1. D. de noxal. act.* Ex quo colligimus, actiones illas noxales non aliunde, quam ex ipso illo vetere jure decemvirali, descendere in quibus etiam horum vocabulorum prima mentio fit, de quibus dispiciendum accuratius.

II. Quid noxa & noxia?

II. A nocendo & *noxam* & *noxiam* dici nemo dubitaverit. Utrumque vocabulum ita distinguit Justinianus, quod *noxa* ipsum, quod nocuit, corpus; *noxia* delictum, quod quis commisit, denotet. *pr. Inst. h. t.* eademque legimus *L. 1. pr. D. si quadrup. paup. fecit.* Nec abnuit usus veterum auctorum. Nam Ter. *Eun. V, 2. v. 13. Unam hanc noxiam omitte, si aliam admisero, occidito.* Plaut. *Mostell. V, 2. v. 56. Quid gravaris? quasi non cras jam aliam commeream noxiam.* Et ita passim alibi. Sed tamen non raro neglectum istud discrimen animadvertimus. *Noxa* enim plane etiam maleficium & peccatum qualecunque denotat, non modo in jure nostro *L. 45. §. 1. D. de Leg. 1. L. 4. & L. 32. D. de noxal. act.* sed & in duodecim tabulis, ut testatur *L. 238. fin. D. de Verb. Sign.* quamvis eo loco multæ editiones *noxa*; Florentina *noxia* præferat.

III. No-

III. Noxæ vero dedere, vel in noxam dare, erat hominem potestati suæ subjectum, animalve vivum tradere ei, cui delicto quodam vel facto illius fuerat damnum illatum. *L.* 1. §. 14. *D. si quadrupes pauperiem fecit*. Quinctilian. *Declam. IX.* Noxæ ergo olim dabantur non solum animalia, non solum servi, sed & filiifamilias. *L.* 5. *pen. D. de oblig. & action. L.* 3. §. 4. *D. de liberis hominib. exhibend.* immo & filiæ familias. §. *ult. Inst. de noxal. act.* Magnum tamen hac in re inter servos liberosque intercedebat discrimen. Liberi enim homines noxæ dati serviebant quidem, sed non erant servi. Quinctilian. *Instit. orat. VII*, 3. & *Declam. cccx*1. Cujac. *Obs. XIII*, 9. Hinc si tantum adquisitum per eos essent, quantum damni dederant, manumittendi erant, quamvis nulla interposita esset, uti in emancipatione, fiducia. Papinianus apud *Auctor. Collat. Leg. Mos. & Rom. II*, 3. Manumissi quoque non erant libertinæ conditionis, sed ingenuitatem recuperabant, non secus ac filii, a parente venumdati. Quinctilian. *Inst. V*, 10. Quæ omnia in servis secus se habebant, qui vere erant servi & omnia adquirebant domino illi novo, cui fuerant dediti. Si tamen tantum corrasissent pecuniæ, ut huic satisfacere possent, manumittendi omnino erant. Cujac. *Obs. XIII*, 9. Sed quamvis satis diu hæc vigeret consuetudo, siquidem & Paullus adhuc illius meminit *Recept. Sent. II*, 31. 9. postea tamen sensim obsolevit noxæ deditio filiorumfamilias, eaque graviter improbatur ab Imperatore §. *ult. Inst. de nox. action. L. ult. C. de furt. & serv. corrupt.* III. Quid noxæ dare, & qui noxæ dati?

IV. Actionum noxalium indoles. IV. Non vero proprium & speciale hoc erat actionis cujusdam nomen, sed qualitas quædam duntaxat, quæ actionibus ex delictis vel quasi delictis adjungebatur. Hinc alia *actio noxalis* erat *furti*, de qua in legibus XII. Tabularum fuerat cautum: SI SERVUS, SCIENTE DOMINO, FURTUM FAXIT, NOXIAMQUE NOXIT, NOXÆ DEDITOR. *L. 2. §. 1. D. de noxal. action.* Gothofred. *de Leg. XII. Tab. Tab. XII.* Alia *actio noxalis de dolo*, alia *noxalis de damno injuria*, alia *noxalis arborum furtim cæsarum*. *L. 6. D. ad exhib. L. 9. §. 4. D. de dolo malo. L. 19. & L. 28. D. de noxal. act. L. pen. & Commod. L. ult. C. de furt. L. 7. §. pen. D. arb. furt. cæsar.* Eodem modo ex edicto prætoris, de vi bonorum raptorum & ceteris delictis noxales instituebantur actiones. Huber. *Prål. ad Inst. h. t. p. 396.*

V. Quomodo institutæ? V. Ea porro hujus actionis vis erat ac potestas, ut dominus paterve vel æstimationem litis sufferre, vel servum filiumve familias noxæ dedere cogeretur: Unde hac similive formula intendebantur actiones noxales: AJO STICHUM MÆVII SERVUM FURTO, (RAPINA, ARBORIBUS FURTIM CÆSIS,) NOXIAM MIHI NOCUISSE, ET MÆVIUM AUT ÆSTIMATIONEM SUFFERRE, AUT STICHUM NOXÆ MIHI DEBERE OPORTERE. Ita enim hanc actionis formulam sese habuisse, magis crediderim, quam quomodo eam concepit Sigonius *de judic. I, 21. p. 484.*

TIT.

TIT. IX.

Si Quadrupes Pauperiem fecisse dicatur.

NOxalis quoque est *actio de pauperie*: siquidem & is, cujus quadrupes damnum dederat præter naturam generis sui, vel æstimationem sufferre, vel quadrupedem noxæ dedere jubebatur. Unde non mirum, Imperatorem de hac quoque actione proxime post noxales agere.

I. Hæc quoque actio ex Legibus XII. Tabularum descendit, in quibus cautum fuisse legimus: SI QUADRUPES PAUPERIEM FAXIT, DOMINUS NOXIÆ ÆSTIMIAM OFFERTO, SI NOLIT, QUOD NOXIT DATO. *L. 1. princ.* §. 1. *&* 2. *D. hoc tit.* De quadrupedibus ergo lex agit, adeoque aliquando latius patet, quam lex Aquilia. Quum enim hæc pecudes tantum quadrupedes commemoret, quales sunt, quæ gregatim pascuntur. (Vide supra *Lib. IV. Tit. III.* §. *VII.*) Lex illa XII. Tabularum damnum etiam ab aliis quadrupedibus datum vindicat, non tamen a feris bestiis, etiamsi essent in dominio. Hic enim requirebatur damnum contra naturam animalis datum: *L. 1.* §. 7. *D. h. t.* bestiarum vero genitalis erat feritas. *L. 1.* §. 10. *eod.* Damnum vero a quadrupede datum vocatur *pauperies*. *L. 1.* §. 1. *eod.* Fest. *voce pauperies pag.* 358. (*a*) Ea autem damna hæc vox significat, quæ

I. Actio quadrupedaria ex XII. Tabulis est.

M 3 qua-

(*a*) Caper in *Orthographia* ita distinguendum putat

quadrupes feritate commota intulit, non si quid depasta. Nam hoc casu altera dabatur actio de *pastu pecoris*, quæ ex iisdem legibus XII. Tabularum descendit. *L.* 14. *fin. D. de praescript. verb.* (*b*) Ceterum actio de pauperie æque ac de pastu noxalis erat, & adversus dominum competebat, ut aut damni sufferret æstimationem, aut quadrupedem noxæ dederet.

II. Lex Pesulania de cane. II. Idem speciatim de cane cautum esse *lege* quadam PESULANIA, tradit Paull. *Recept. Sent. I*, 15. 1. Sed de ea lege PESULANIA nimium quantum inter se dissentiunt Interpretes. Vir summus, Jac. Cujacius, qui in vetere quodam Codice legerat PESOLONIA, primum suspicabatur, Paullum scripsisse *lege Solonia*. Nam de hoc legislatore scribit Plutarchus *in Solon. p.* 91. Ἔγραψε δὲ καὶ βλάβης τετραπόδων νόμον, ἐν ᾧ κύνα δακόντα παραδοῦναι κελεύει κλοιῷ τετραπήχει δεδεμένον. *Scripsit etiam legem de noxia quadrupedum, qua canem mordentem quatuor cubitorum catena alligatum dedi jussit*. Unde non dubitandum existimabat Cujacius, quin ad hanc ipsam Solonis legem Paullus

---

tat inter *paupertatem*, & *pauperiem*, *ut illa* ipsam conditionem, hæc damnum denotet.

(*b*) Schultingius ad Paull. *Recept. Sent. I.* 15. 1. recte observat, ob quadrupedes alieno agro immissas non datam actionem de pastu pecudis, sed instituendam tum fuisse actionem ex lege Aquilia *L. ult. C. ad L. Aquil.* & hinc Juvenalem *Satyr. XIV. v.* 151. hoc delictum vocasse *injuriam*, id est, damnum injuria datum.

lus respexerit. Hanc Cujacii conjecturam deinde magnopere probarunt Ant. Augustinus & Conr. Rittershusius, adeo, ut hic eam lectionem in ipsum textum admittere haud dubitarit. Sed sane vocabuli terminatio magis Romanam, quam Atticam, legem videtur indicare. Quis unquam Solonis leges vocavit *Solonias?* Et cur Paullus in libro, quo prima juris Romani elementa complexus est, legem quamdam Græcam adduxisset? Si recte se habet scriptura, ac non potius *Petiliana* vel alio modo scriptum fuit; verosimilius est, Pesulanum quemdam, quisquis is demum fuerit, tribunum plebis, speciatim de cane sanxisse, quod lex XII. Tabularum generatim de quadrupedibus sanxerat, adeoque legem PESULANIAM plebiscitum quoddam esse, cujus tamen auctorem æque ac ætatem scimus juxta cum ignarissimis. Hotomannus *de Leg. Rom. p.* 88. Sane ob damnum quoque a canibus datum competebat noxalis actio, si canis solutus fuisset, *L.* 2. §. 2. *D. h. t.* (*c*) quod procul dubio Pesulania illa lege primum invectum est.

III. Eodem hoc titulo Imperator meminit EDICTI ÆDILITII (*d*), quo non licebat ca- III. Edictum edilitium de cane aliisque bestiis.

M 4

(*c*) Fallitur ergo Jac. Cujacius *Adnot. ad Paulli Recept. Sent. p. m.* 252. negans, canes his actionibus contineri, eo quod illi inter pecudes non sint. Hoc enim de actione ex lege Aquilia verum est, non de actione quadrupedaria. *L.* 2. *D. ad L. Aquil.*

(*d*) Prætori hoc edictum tribuit Paullus *Recept. Sent. I,* 16. 2. partim, quod de iisdem rebus, de qui-

canem aliudve animal sive solutum, sive ligatum in plateis viisque publicis habere. Si adversus ea factum esset, & homo liber ex ea re periisset, solidorum CC. sin alias libero homini nocitum esse diceretur, quod æquum bonumque judici videretur, tanti condemnabatur dominus: ceterarum vero rerum, quantum damnum datum fuerat, dupli. (c) §. 3. *Inst. h. t. & L.* 40. *L.* 41. *L.* 42. *D. de ædilit. ædil.* ubi ipsa legitima Ædilis verba habentur. Extra locum publicum fas erat Romanis, quævis habere animalia, veluti canes, ursos & hujus generis alia. Ea solebant interdiu vincta alligataque habere: noctu vero dimittere libera: Varro *de Re Rust.* I, 21. Hinc canis apud Phædrum *Fab.* III, 7. *v.* 18.

Quia videor acer, alligant me interdiu.

Nonnunquam etiam epigramma addebant: CAVE CANEM, ne quis prætereuntium propius accederet, & a cane latitante invaderetur. Exemplum exstat apud Petron. Arbitr. *Satyr. Cap. LXXII.*

IV. Formulæ harū actionum. IV. Ex his ergo facile patet, quibus formulis etiam hæ actiones intendi consueverint. Si quis enim actionem quadrupedariam institue-

re

quibus ædiles, prætores quoque jus dicere solebant. Cujac. *Obs. VIII,* 28. partim quod edictum ædilitium in Prætores transfusum videtur. Jan. a Costa ad §. 2. *Inst. de divis. stipulat.*

(c) Immo tempore Paulli etiam extraordinaria pœna habebant locum. Vid. Paull. *Rec. Sent.* I, 15. 13. Id quod nec ex Prætoris, nec ex Ædilitio edicto est.

re vellet, ita intendebat: AJO, BOVEM MÆVII SERVUM MEUM STICHUM CORNU PETIISSE, ET OCCIDISSE, EOQUE NOMINE MÆVIUM MIHI AUT SERVI ÆSTIMATIONEM PRÆSTARE, AUT BOVEM MIHI NOXÆ DARE OPORTERE. Sin ex ædilitio edicto esset agendum, formula erat: AJO URSUM MÆVII MIHI VULNUS INTULISSE, ET MÆVIUM, QUANTUM ÆQUIUS MELIUS, MIHI DARE OPORTERE, vel: AJO URSUM MÆVII MEAM MIHI VESTEM DISCIDISSE, EUMQUE DUPLUM, QUANTI VESTIS EST, MIHI DARE OPORTERE. Sigon. *de judic.* I, 21. *p.* 484.

TIT. X.

De iis, per quos agere possumus.

QUum omne judicium litigantium desideret præsentiam, neque omnes tamen promiscue ea prudentia atque facundia esse soleant, ut ipsi pro se agere actionemve excipere possint, inventi sunt a Romanis COGNITORES & PROCURATORES, qui alienas caussas in judiciis agerent. De his ergo hoc titulo paullo adcuratius agendum.

I. Jam a Romulo inventum fuisse *jus patronatus*, jussosque esse patricios lites pro clientibus plebejis suscipere, jam supra ostendimus ex Dion. Hal. II, *p.* 84. ubi etiam observatum a nobis I. Origo advocatorum,

nobis est, sequente ævo, ubi jam istud institutum exoleverat, natum inde esse aliud *patronorum* genus, quod se totum forensibus controversiis consecrarit, operamque litigantibus aut commodarit aut locarit. Rittershus. ad *XII. Tab. p.* 82. Frid. Brummer. ad *Leg. Cinc. II. p.* 20. Ceterum huic forensi operæ dare se solebant adolescentes nobilissimi, quibus primum hoc erat industriæ specimen, primum honorum rudimentum. Nec temerario impetu ruebant in forum, sed plerumque a consulari quodam deducebantur, ceu docet Plin. *Hist. II*, 14. qui etiam sua ætate hunc morem sensim exolescere dolet, quamvis ipse eum in usum revocare conatus sit, ceu patet ex eodem *Epist. VI*, 23. Est hæc origo *advocatorum*, qui *superesse* dicebantur negotiis, (vid. Gell. *Noct. Att. I*, 22.) quamvis tunc nondum fas esset litigantibus, abesse e judicio.

II. Nemo alterius nomine agere poterat.

II. Nam ne fieri quidem poterat ex antiqui juris Romani principiis, ut alterius nomine quisquam ageret. Primo enim generalissima erat regula juris, PER EXTRANEAM PERSONAN NIHIL ADQUIRI POSSE. §. 5. *Inst. per quas pers. adquir. L.* 126. §. 2. *D. de verb. obl. L.* 73. §. *ult. D. de Reg. Jur.* Quum ergo etiam per sententiam judicis adquiratur, consequens erat, ut extranea persona alieno nomine agere haud posset. Deinde paullo ante ad titulum de actionibus observavimus, omnes actiones atque exceptiones in stipulationem esse deductas: stipulari vero aliis nemo poterat ex tritissi-

ma

ma Romani juris regula. *L.* 38. §. 17. *D. de verb. oblig.* Unde & ob hanc rationem nemo pro alio agere poterat in judiciis. Denique eodem loco diximus, actiones omnes certis formulis sollemnibusque verbis fuisse conclusas. Jam hæ formulæ omnes ita conceptæ erant, ut unusquisque, quod suum esset, petere posset. Ut vero peteret quis, quod alteri deberetur, nulla erat prodita jure civili actio: Ger. Nood. *Comm. ad Pand.* III, 3. *p.* 126. Ut paucis dicamus, actiones erant *actiones* legis *L.* 2. §. 6. *D. de Orig. jur.* actiones autem hujusmodi, nec diem, nec conditionem, nec procuratorem admisisse juris erat certissimi. *L.* 123. *pr. D. de R. J.* Ex quibus omnibus non poterant non colligere Romani, necessariam esse litigantium præsentiam, nec posse quemquam alieno nomine vel intendere litem, vel excipere. (*a*)

III. Enimvero, quum hoc molestissimum esset illis, qui subtilitates juris forique ambages parum intelligebant; inventi demum sunt COGNITORES & PROCURATORES, qui aliorum lites susciperent. Quale inter eos discrimen fuerit, quibusdam paullo vide- III. Quid cognitores & procuratores?

(*a*) Jam ab antiquissimis tamen temporibus excipiebantur actiones pro populo, pro libertate, pro pupillo. Quum enim nec totus populus, nec servus, nec pupillus agere ipsi possent: convenientissimum erat, his casibus admittere procuratores. Excipiebantur etiam absentes reip. caussa aut si apud hostes essent, pro quibus furti agi potera: ex lege Hostilia *pr. Inst. h. t.*

videtur obscurius. Utrosque fuisse caussarum ministros & suffragatores, docet Imperator. *L. ult. C. Theod. de cognit. & procurat.* Ast in eo diversam illorum conditionem fuisse animadvertunt, quod procurator absentis litigatoris; cognitor præsentis ejusdem caussam egerit, idque colligunt ex Festo & Asconio Pædiano. Sed non dicit Festus, cognitores egisse caussas dominis præsentibus, verum caussas illis a dominis præsentibus fuisse commissas. Quod ubi fuerat factum, domino deinde licebat abesse, ut patet ex Ciceron. *pro Q. Rosc. Comœd. II.* & Horat. *Serm. I, 5. 35.* ubi poeta:

--- Ire domum, atque
Pelliculam curare jube, si cognitor ipse.

Quare dicere malim, in eo positam fuisse differentiam, quod I. cognitores præcipue in status controversiis; procuratores in reliquis caussis civilibus locum habuerint. II. quod cognitores cum sollemnitate aliqua a præsentibus: procuratores, sine ejusmodi sollemnitate per mandatum ab absentibus fuerint constituti. Prius docet Donatus ad *Terent. Eunuch. IV, 7. v. 35.* ubi, quum dixisset comicus:

Principio eam dico esse liberam, civem Atticam, sororem meam.

addit Donatus: *in tria divisit officium defensionis suæ, in* ADSERTORIS: *Principio eam dico esse liberam: in* COGNITORIS: *civem Atticam: in* FRATRIS: *meam sororem.* Posterius vero erudite suo more demonstravit Jac. Gothofredus ad *d. L. ult. Cod. Theod. de cognit. & procurat.* Inde est quod vocantur

tur præsentium cognitores *L. ult. C. Theod. de cognit. & prucurat.* qui litem alterius suscipiunt coram eo, cui dantur, Fest. *voce cognitor*, qui præsentium caussam norunt, & tuentur, ut suam. Ascon. Pæd. ad *Civ. Div. cap. IV.* Qui cognitores esse potuerint, disquirit Paull. *Rec. Sent. I, 2.* Atque hinc sæpe oriebatur disceptatio forensis: *Non licet tibi agere mecum; cognitor enim fieri non potuisti. Inst.* Quinct. *Orat. III, 6.* Ordinarie cognitores permittebantur senioribus, & ægrotantibus, de quibus *Auct. ad Herenn. II, 13. Ex æquo & bono est, quod major annis LX. & cui morbus caussa est, cognitorem det.* Sed quum formulæ sollemnes sensim ab usu recederent: obsolevit etiam nomen cognitorum, adeo ut Tribonianus illud ubique expunxerit, (*b*) ceu ex *L. 28. §. 7. D. de pœnis comparata cum* Paulli *Recept. Sent. V, 25. 10.* ad oculum patet.

IV. Ne tamen inventis cognitoribus & procuratoribus vetus illud juris Romani principium, de quo *num. II.* diximus, plane rejiceretur, neque procuratores alieno nomine agere viderentur; finxerunt suo more Jurisconsulti DOMINIUM LITIS, in procura- IV. Cur procuratoribus adfictum dominiũ litis?

(*b*) Meminit adhuc cognitorum Paullus *Rec. Sent. I, 25.* Meminit Codex Theodosianus, sed Tribonianus ubique eos expunxit, non quia putavit, alioquin derogatum iri dignitati cognitorum, qui erant judices a principe dati, ut existimat Jac. Guther. *de Offic. dom. Aug. I, 25.* Sed quia Justiniani ævo cognitorum opera æque ac ipsum nomen in foro non amplius audiebatur.

curatorem transire, id est, *facultatem quamdam, vi cujus actio ita alicujus propria videretur, ut illam quasi suo nomine movere posset ac peragere*. *L.* 4. §. 3. *De alienat. jud. mut. caus. L.* 4. §. *fin. D. de adpell.* Boehmer. *Diss. de domin. lit. I,* 12. Id vero dominium litis in procuratorem transferebatur per litis contestationem, per quam quippe cum adversario quasi contrahebatur, dummodo antecessisset principalis mandatum. Schilter. *Exerc. X,* 46. Boehmer. *l. c. n.* 24. 26.

V. Effectus dominii litis. V. Varii vero erant hujus dominii effectus, veluti I. quod omnes judicii actus ipsaque sententia in procuratorem dirigeretur. *L. un. C. de satisdat. II.* quod lite contestata citatus principalis impune maneret, neque ratum esset, quod invito procuratore in judicio gessisset. Boehm. *l. c. II.* 10. *III.* quod procuratore ex actione famosa condemnato nec procurator notaretur, & principalis integræ famæ censeretur, *L.* 6. §. 2. *D. de his qui not. infam. IV.* Quod principalis posset pro procuratore cautionem interponere. *L.* 7. §. 3. *&* *L.* 15. *D. de procur. V.* quod procuratoris negligentia & contumacia domino principali noceret. *L.* 78. §. 2. *D. de legat.* 2. *VI.* Quod procurator sibi adquireret actionem directam tum ex stipulatu, tum rei judicatæ, idque tam active, quam passive. (*c*) VII. Quod

(*c*) Neutro tamen casu illa efficax est. *L.* 28. *D. de procur.* Sed procurator conventus, exceptione doli se tueri potest. Boehmer. *Diss. de Domin. litt. II,* 15.

Quod procurator vi hujus dominii posset alium ipso jure sibi substituere, *L.* 8. 11. 23. *C. de procur.* nec non substitutum revocare, dummodo res adhuc esset integra. Bohemer. *Differtat. alleg. II,* 18. VIII. Quod procurator, nisi caussa cognita mutari non posset, *L.* 17. *D. de procur. IX.* Quod principalem etiam in reconventionem defendere teneretur: *L.* 33. §. 3. *sequ. L.* 35. *D. de procurat. X.* Quod litem ad heredes transmitteret, quam tamen veteris jurisprudentiæ subtilitatem jam dudum sustulere Theodosius, & Valentinianus Imperatores *L. fin. C. Theod. de procurat. XI.* Quod procuratoris esset, & interponere adpellationem, & eamdem prosequi. *L.* 18. *D. de appellat. L.* 2. *C. de procurator. XI.* Quod procurator, mortuo principali, litem nihilominus prosequi teneretur. *L.* 23. *C. de prosur.* & quæ sunt hujus generis alia.

VI. Locum tamen procuratores habebant tantum in judiciis privatis, non æque in publicis. In his neque accusator per procuratorem agere poterat, propter necessitatem inscriptionis, de qua infra suo loco agemus, neque reus, si ipse præsens, & crimen ita comparatum esset, ut capitis damnari posset. Boehm. *Diss. alleg. II,* 13.

VI. Procuratores in quibus judiciis locū habuerint?

VII. A procuratoribus differebant DEFENSORES, qui sine mandato rei absentis nomine interveniebant, litemque suscipiebant, de quibus satis accurate agunt Doctores ad *tit. D. de procur. & defens.* Differunt ergo etiam PATRONI CAUSSARUM & AD-

VII. Quinam defensores, patroni caussarū, & advocati?

ADVOCATI, quorum discrimen hoc tradit Ascon. Pædian. ad *Cicer. Divinat. in Verr. p.* 1579. *Qui defendit alterum in judicio, aut patronus dicitur, si orator est, aut advocatus, si aut jus suggerit, aut præsentiam suam commodat amico, aut procurator, si negotium suscipit, aut cognitor, si præsentis caussam novit, & sic tuetur, ut suam.* Sed de cognitoribus paullo ante, de advocatis & patronis caussarum supra satis accurate egimus.

TIT. XI.

De Satisdationibus.

TOTO cœlo a fori nostri observantia distat vetus satisdationum judicialium ratio, de qua quædam ex antiquitatibus monere juvat, sed pauca: quum pleraque ipse Imperator exsequutus sit.

I. Satisdatio quid? I. SATISDARE jureconsultis est, datis fidejussoribus cavere. *L.* 1. *D. qui satisd. cogantur*, quamvis aliquando latiore vocabuli notione & reliquæ cautiones satisdationum nomine veniant. *L.* 61. *D. de V. S. L.* 25. *D. de pecun. const. L.* 49 *D. de solut.* Et sane ignotæ veteribus fuisse videntur cautiones vel per pignora, vel per jusjurandum, per nudam promissionem, quæ tamen postea etiam in usu esse cœperunt, ceu ex titulo eodem Digestorum adparet.

II. Satisdationis quænam fuerit ratio in judiciis realibus? II. Distingui vero, quod ad ipsam satisdationem attinet, solebat inter judicia IN REM & in PERSONAM. Quoties IN REM age-

agebatur, satisdandum erat I. a possessore; quod si victus esset, nec rem ipsam restitueret, nec litis æstimationem, potestas futura sit petitori, aut cum eo agendi, aut cum fidejussoribus ejus, quæ satisdatio vocari solebat JUDICATUM SOLVI. *princ. Inst. h. t.* Quin idem possessor cavebat etiam datis fidejussoribus, nihil se deterius in possessione facturum. Quod ni faceret, possessio in satisdantem adversarium transferebatur. Paull. *Recept. Sent. I,* 10. 1. Vide supra *Lib. IV. Tit. VI. n.* 24. 25. Fidejussio *judicatum* solvi hac formula concipiebatur: SI EA RES SECUNDUM ME, HEREDEMVE MEUM, A SEMPRONIO JUDICE, QUIVE IN EJUS LOCUM SUBSTITUTUS ERIT, JUDICATA ERIT, QUOD OB EAM REM TE, HEREDEMVE TUUM, DARE, FACERE, PRÆSTARE OPORTEBIT, QUANTI EA RES ERIT, DARE SPONDES? Bar. Brisson. *de Form. V. pag.* 393. Satisdare etiam tunc cogebantur. II. Procuratores tum possessorum, tum actorum: & illi quidem JUDICATUM SOLVI, hi autem REM RATAM DOMINUM HABITURUM, cavebant. *Princ. Instit. eod.* Idem etiam III. de tutoribus intelligendum, qui & ipsi non secus, ac procuratores, cavebant, *princ. Instit. eod.* sed id tamen tum demum locum videtur habuisse, si quando, an tutores essent, dubitabatur. *L.* 13. *D. de adminis. tut.* Vulgo enim tutoribus & curatoribus non erat de rato satisdandum. *L. ult.* §. 3. *C. de admin. tut.*

tur. Huber. Prælect. ad *Inst. hoc. tit. p.* 399. Et hoc innuere videtur Justinianus dum *d. pr. Inst. hoc t. tutoribus agentibus hanc satisdationem aliquando remissam esse*, ait.

III. Ut & in judiciis personalibus. III. Ad judicia PERSONALIA quod attinet, nec hic quidem actor satisdare cogebatur, immo nec reus, si suo nomine judicium accipiebat. Id quod de cautione JUDICATUM SOLVI intelligendum. Cautio enim REM RATAM HABERI ab actoris procuratore omnino erat præstanda, quandoquidem in edicto Prætoris fuerat cautum; CUJUS NOMINE QUIS ACTIONEM SIBI DARI POSTULAVERIT, EI, QUO NOMINE AGIT, ID RATUM HABERE EUM, AD QUEM EA RES PERTINERET, BONI VIRI ARBITRATU SATISDET. Rei autem procuratorem de JUDICATUM SOLVI cavere oportebat, *quia nemo defensor in aliena re sine satisdatione idoneus esse creditur*. §. 1. *Inst. hoc tit.* Hinc falsus est Alphenus, dum *negavit aequum esse, procuratorem satisdare, quod reus satisdare non deberet, si adesset*. Cic. *pro P. Quinct. VII.* Addit Car. Sigon. *de Judic. I, 27. p.* 500.

IV. Quid Compromissum? IV. In caussis bonæ fidei & arbitrariis aliquando deponebatur pecunia, quæ COMPROMISSUM adpellabatur. Cic. *pro Q. Roscio Com. IV. Quæro abs te quid ita de hac pecunia compromissum feceris, arbitrum sumseris, quantum æquius melius sit dari, repromittique, si pareret?* Quum enim periculum esset, ut alterutra pars arbitri laudo staret; plerumque hæc pecunia deponebatur, ut mul-

mulctæ loco eriperetur ei, qui hoc modo elusisset arbitrium. Conf. *l. c. p.* 501.

V. Et hæc erat vetus satisdandi ratio, qua perfecta, tum demum litis contestatio fiebat. Vide supra *L. IV. Tit. VI. num.* 42. Sed hæc omnia immutata sunt sequiore ævo. Nam novo jure reus, sive in rem, sive personali actione conveniretur, numquam cavebat JUDICATUM SOLVI, sed tantum JUDICIO SISTI, quæ cautio etiam jurejurando, vel nuda promissione fieri poterat, nisi de fuga reus esset suspectus. Procurator actoris, nisi dominus præsens actis insinuaret mandatum, satisdare cogebatur, REM RATAM HABERI. Rei vero procurator non adigebatur ad satisdationem, sed sufficiebat, si reus vel in judicio vel extra judicium pro eo cavisset, JUDICATUM SOLVI. Rei absentis defensori semper erat satisdandum JUDICATUM SOLVI, alias non admittebatur ad suscipiendam pro alio actionem. Hæc nova est illa satisdandi ratio, quæ Constantinopoli introducta, omnes deinde reliquas provincias Imperii pervasit, necessarium esse existimante Justiniano, *caput omnium civitatum, nempe regiam urbem ejusque observantiam omnes provincias sequi*. §. 7. *Inst. h. t.*

V. Nova satisdandi ratio.

TIT.

TIT. XII.

De perpetuis & temporalibus actionibus, & quæ in heredes & ad heredes transeunt.

UT rerum corporalium datur Usucapio, ita & ratione jurium præscriptio. Inter jura vero quæ in bonis sunt, quum etiam sint actiones, consequens erat, ut & istis lapsu temporis præscriberetur. Hinc actiones aliæ PERPETUÆ erant, aliæ TEMPORARIÆ, aliæ HEREDIBUS & IN HEREDES, aliæ vel IISDEM, vel IN EOSDEM minus competebant. Qua de re hoc titulo dicendum.

I. Actiones quænam perpetuæ.

I. Quemadmodum leges perpetuæ sunt obligationes; ita & actiones, quæ ex legibus nascebantur, erant perpetuæ, ita ut iis nullo umquam tempore præscriberetur. *pr. Inst. h. t.* Postea, quum interesse videretur reipublicæ, lites aliquando finiri, constitutionibus Principum cautum est, ut ejusmodi actionibus, quæ ex lege descendunt, triginta aut quadraginta annorum spatio præscriberetur. *Princ. Inst. h. t.* Remansit tamen antiqui vocabuli usus, adeoque & ejusmodi actiones, quæ non nisi circumactis triginta vel quinquaginta annis exspirant, PERPETUÆ vocatæ sunt. Brisson. *de Verb. Signif.* voce *Perpetuus*. Spatium enim XXX. annorum veteribus erat γενεὰ, & id satis longum spatium videbatur ratione hominis, jus suum persequuturi. Hinc Glossæ Nomicæ: *Περπετοῦον καλεῖν τὸν τῶν τριάκοντα ἐτίας χρόνον, καὶ τὸν ἄχρι τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων χρόνον. Perpe-*

tuum

tuum vocat triginta annorum spatium, tum quod per vitam hominis durat. Ergo omnes actiones civiles ex conventione erant perpetuæ, adeoque triginta annos durabant. *L. 3. C. de præscr. trig. ann.* (*a*) Idem annorum terminus præfixus est actionibus mixtis, *L. 7. C. de hered. pet.* nec non actionibus ex delicto, quoties civiliter agitur, quia & hæ actiones personales, adeoque per *L. 3. C. de præscr. trig. ann.* perpetuæ sunt. At criminales actiones quamvis & ipsæ personales sint; plerumque tamen per XX. tantum annos competunt. *L. 12. C. ad L. Corn. de fals.* (*b*)

III. Ast Prætoris quum annuum esset imperium, neque edictum ejus, ut supra *L. I. Tit. II.* ostendimus, diutius anno valeret; consequens erat, ut & omnes actiones prætoriæ non nisi annuæ essent, *pr. Inst. h. t.* Earum tamen quædam etiam hodie temporariæ sunt, præsertim quæ

III. Actiones prætoriæ annuæ.

(*a*) Excipiuntur tamen actiones personales ad promissam servitutem consequendam competentes, quibus inter præsentes decem: inter absentes viginti annorum lapsu præscribebatur. *L. 16. C. de usufr. L. 13. C. de servit.* Alias exceptiones, quæ pleræque ex recentiore jure descendunt dabit Stryk. *de Præscript. act. civil. p. m. 314.*

(*b*) Exceptis criminibus continuis, ut & parricidio & suppositi partus, de quibus semper recte agitur. *L. 13. D. ad SC. Syllan. L. 19. §. 1. D. ad L. Corn. de fals.* Notum quoque, delictis carnis quæ vocant quinquennio præscribi, nisi vel vis vel incestus accesserit *L. 29. §. D. ad L. Jul. de adult. L. 29. de furt. & L. 39. §. 5. eod.* Idem tenendum de crimine peculatus *L. 7. D. ad L. Jul. pecul.* Et quibusdam alii, de quibus JCti plenius agunt.

quæ ad resciſſionem actus geſti, aut pœnam tendunt. *L. 35. D. de obl. & act.* (*c*) Quod etiam in actionibus ædilitiis valebat, ſiquidem & Ædilium juriſdictio vertente anno exſpirabat. (*d*) Enimvero, quum durum videretur rei perſequutorias actiones Prætoris edicto datas tam brevi temporis lapſu perimi, & eum, qui res alienas detinebat, decedeute prætore, ſecurum præſtari; invaluit, ut actiones prætoriæ, quæ rem perſequuntur, tamdiu durarent, quamdiu civiles, id eſt, reales ob res mobiles triennium; ob immobiles X. vel XX. perſonales XXX. annos. *L. 35. pr. D. de obl. & act. L. 8. §. 7. D. de precar.* Tricennales quoque erant actiones prætoriæ, quæ ex delicto non pœnam,

Nonnullę etiã perpetuæ.

(*c*) Perpetuæ tamen ſunt ex prætoriis pœnalibus actio furti manifeſti. *pr. Inſt. h. t.* quod ideo inductum, quia actio hæc ex XII. tabulis deſcendit, quamvis prætor pœnam mutarit. Gell. *Noct. Att. II, 18.* actio furti adverſus nautas & ſtabularios: *L. ult. §. ult. D. naut. caupon. ſtabul.* actio depoſiti miſerabilis *L. 18. D. depoſ.* actio ſervi corrupti. *L. 13. D. de ſerv. corrupt.* actio de effuſo & dejecto, quoties liber homo læſus. *L. 5. §. 5. D. de his qui effud. vel dejec.* Quarum omnium eadem eſt ratio, quia actio furti adverſus nautas, actio depoſiti in duplum vere ex Legibus XII. Tabb. actiones reliquæ ex L. Aquilia originem trahebant, quamvis quædam circa eas Prætor immutaſſet. Biennalis eſt actio doli. *L. fin. C. de dol. mal.*

(*d*) Attamen ſi ex edicto ædilitio reſcindendus erat contractus, veluti per actionem redhibitoriam, ſex menſibus tantum durabat actio niſi tantum propter ornamenta detracta animal redhiberetur; quo caſu actio bimeſtris tantum erat. *L. 28. D. de ædilit. edict.*

nam, sed rem persequebantur. Add. Stryk. *de investig. action. Sect. III, 3. 4. p. 331.* qui de his omnibus accurate satis commentatus est, nihil ut addi hic posse videatur.

T I T. XIII. XIV.

De exceptionibus & replicationibus.

QUÆ in judiciis actoris fuerint partes, quave formula is actionem intenderit, supra jam titulo VI. satis superq; explicavimus. Diximus ibidem, *n. XXXVIII.* reum actionem vel negando excepisse vel excipiendo elidere conatum. Ea exceptio a Prætore erat postulanda, æque ac actio, (*a*) & quidem non nisi proposita actione. Unde tanquam ridiculum errorem veteris poetæ exagitat Terent. *Eun. proœm. v.* 10. quod in comœdia induxerit reum, caussam prius dicentem, quam actor thesaurum vindicans dixisset, unde is sibi thesaurus sit, aut unde in patrium monimentum pervenerit. Ad quem locum Donatus: *Possessorem fecit priorem agere, quam petitorem, quod abhorret a consuetudine & juris & litium.* Si reus excipiebat, actor denuo replicabat. Unde jam de exceptionibus & replicationibus agendum.

I. Erant

(*a*) Sæpius nihil addebat ad inficiationem: & tunc *pura* ea dicebatur defensio. Sin addebat exceptionem, *conjuncta* vocabatur. Car. Sigon. *de judic. I. 21. p.* 472. Cic. *de Invent. II, 20. Agit is cui manus præcisa est, injuriarum: postulat is, quocum agitur a prætore exceptionem ... is qui agit,* JUDICIUM PURUM *postulat, ille quocum agitur, exceptionem ait addi oportere.*

I. Exceptiones quotuplices?

I. Erant exceptiones duorum generum: aliæ ex lege proficiscebantur: aliæ ex edicto prætoris, quarum illæ CIVILES, hæ PRÆTORIÆ vocantur. Sæpe enim, ubi lex dederat actionem, ibi prætor dabat exceptionem. Sic quum pactum ex Romani juris principiis nihil operaretur; exceptionem tamen pacti admittebat Prætor: adeoque hæc prætoria erat exceptio. Utræque exceptiones iterum in PERPETUAS sive PEREMTORIAS & TEMPORARIAS seu DILATORIAS dispescebantur. Illæ litem plane finiebant, (b) veluti si reus opponeret REM JUDICATAM. Hæ eam tantum differebant, veluti si reus exciperet, debere se IN DIEM. Veniente enim die, nihil impediebat, quo minus actio denuo institui posset, postquam pluris petitionem minus periculosam esse jusserat Zeno Imperator.

II. Replicatio.

II. Reo excipiente, actor REPLICABAT, id est, exceptionem illius nova exceptione elidere conabatur. Veluti si quis ageret adversus Cajum, hunc sibi debere centum; & Cajus exciperet, pactum inter se intercessisse de non peten-

(b) Vocatæ hæ exceptiones etiam PRÆSCRIPTIONES sic præscriptionis rei judicatæ meminit *L. 47. §. fin. D. de except. rei jud.* præscriptionis doli *L. 95. D. de solut.* Præscribere vero est ante scribere, & inde hoc nomen datum videtur exceptionibus, quod quum ex iis penderet lis, ut ait Quinctilian. *Inst. Orat. VII, 6.* a prætore dictari ante actiones ipsisque actionibus præponi & præscribi solerent. P. Fab. *Semestr. I, 21. p. 128. seq.*

petendo; actor verbi caussa respondebat, pactum illud novo pacto esse sublatum, & tunc quidem REPLICARE dicebatur. Si tum quoque reo suppeteret nova exceptio, qua actoris replicatio elidi commode posset; ea DUPLICATIO adpellabatur. Immo nonnumquam ad TRIPLICATIONEM & QUADRUPLICATIONEM pro varietate negotiorum procedebatur. Quae omnia satis adcurate docet Imperator his titulis. Illud vero observare licebit, exceptiones aeque ac replicationes includi consuevisse sponsionibus, quarum ratio ex sequente §. elucebit; provocabant scilicet se invicem litigantes ad certam pecuniam, quae ei lucro cederet, qui judicio vicisset. Vid. Cic. *Verrin. I*, 45. & ibi Ascon. Paedianus. Liv. XXXIX, 43. Valer. Max. II, 8. 2. Cicero *pro Caecino XVI. & in Verrin. III*, 57. 58.

III. Ut vero ex antiquitatibus, qua forma proferri exceptiones & replicationes consueverint, ostendamus; separanda omnino sunt *bonae fidei*, *arbitraria* & *stricti juris* judicia. In judiciis arbitrariis & stricti juris statim, intenta actione, reus opponebat exceptionem, eamque deinde replicatione elidebat actor; adeoque non in judicio, sed in jure excipiendum replicandumque erat, ante litis contestationem. Sic intendente actore: AJO HUNC HOMINEM EX JURE QUIRITIUM MEUM ESSE, statim addebat, qui rei caussam agebat: ET EGO NEGO, QUOD JAM RES JUDICATA SIT. Sequebantur sponsiones ex parte actoris: SPONDESNE QUINGENTOS, SI HOMO

III. Quaenam fuerit excipiendi & replicandi ratio in judiciis stricti juris?

ISTE EX JURE QUIRITIUM MEUS SIT? Spondeo. Ex parte vero altera: TU VERO SPONDESNE; NI HOMO TUUS SIT, NIVE RES JUDICATA SIT? Spondeo. Denique & actio & exceptio inserebatur formulæ, qua judex dabatur, hoc modo: SI PARET HUNC HOMINEM JURE QUIRITIUM CAJI ESSE, NEQUE RES JUDICATA SIT, SEJUS CONDEMNETUR. Aliud exemplum exposuit Ge. Græv. *Epist. ad Schilterum* inserta Schilt. *Exercit. ad Pand. VII*, 3. *p.* 222. Conf. Ger. Nood, *de Jurisdict. & Imp. I*, 13. *p.* 144. Car. Sigon. *de Judic. I*, 21. *p.* 479. Exceptiones proponebantur verbis: SI NON, vel AC SI NON, item: AUT SI, AUT NISI, EXTRA QUAM, SI, QUOD. Exempla ex ipso jure colligit Cujac. *Obs. V*, 34. & multo accuratius Brisson. *de Form. Lib. V. p.* 402. *sequ.* Par ratio erat replicationum, quæ eodem tempore eademque ratione opponendæ, in stipulationem deducendæ, formulæque erant inserendæ.

IV. Quænam in judiciis bonæ fidei?

IV. Alia vero erat ratio judiciorum bonæ fidei, in quibus nihil attinebat, exceptiones in jure a prætore speciatim impetrari, formulæque includi, siquidem arbitri libera & nullis adstricta vinculis religio & detrahere aliquid poterat, & adjicere. Senec. *de Benef. III*, 7. Hinc locum habebat exceptio etiam post litis contestationem opposita, quin exceptiones bonæ fidei judicis inesse dicebantur. *L.* 3. *D. de rescind. vendit. L.* 84. §. 4. *D. de legat.* 1. *L.* 21. *D. solut. matrim.* Conf. Ger. Nood, *l. c.* ut & *Probab. II.* 1. *p.* 42. *seq. de Fœnere, & Usur. III*, 15. *p.* 330. *de Forma*

ma emendandi doli mali V. p. 488. VIII. p. 495. de Pact. & Transact. XI. p. 682.

V. Ubi ad judicium ventum: actor suam actionem & replicationem; reus exceptionem & duplicationem probabat. Nam & reus excipiendo actor fiebat. *L. 1. D. de except.* V. Probatio exceptionis & replicationis facta in judicio.

TIT. XV.

De Interdictis.

TRibus verbis, ut supra *Lib. I. Tit. II. n. XXII.* diximus, Prætoris potestatem circumscripserant veteres. DABAT enim, DICEBAT, & ADDICEBAT. Ad dicendi potestatem etiam INTERDICTA referuntur, de quibus hoc titulo quædam ex antiquitatibus monebimus.

I. Controversiæ aut de jure in re erant, aut de possessione. Si quis constans & perpetuum jus in re sibi competens persequebatur, eoque nomine actionem instituebat; dicebatur PETERE. Sin possessionem vel adipisci vel retinere, vel recuperare vellet; qua de re ante institutas actiones reales plerumque incidebat controversia. Vid. *Lib. IV. Tab. VI n. 24.* tunc non *petere* aut *agere*, sed INTERDICERE dicebatur. *Interdicere* ergo non erat prætoris, (*a*) sed ejus, qui possessionem quærebat, adeo que idem I. Quid interdicere fuerit?

(*a*) In Digestis tamen etiam Prætor nonnumquam INTERDICERE dicitur. Veluti *L. unic. pr. D. ut in flum. publ. l. 1. §. 29. D. de aqua quot. L. un. pr. D. de fonte.* Sed frequentior tamen & antiquior est altera significatio.

idem erat, ac interdictum a prætore postulare, vel eodem uti. Quinctil. *Inst. III, 6. Non debuisti* INTERDICERE, (id est, interdicto uti,) *sed* PETERE, (id est, actionem petitoriam instituere,) *an recte interdictum sit, ambigitur*. Eadem significatione vox INTERDICERE occurrit *L.* 1. §. *penult. D. de via publ. L.* 3. *D. de tab. exhib. L. pen. D. ne quid in loco publ.* & locis aliis quamplurimis, collectis a Barn. Brisson. *de Verb. Sign. voce Interdicere p.* 290.

II. Quid interdictum dare?

II. Quemadmodum ergo, qui possessionem rei in controversiam deductæ, petebat, INTERDICERE dicebatur; ita prætor tunc, si justæ preces viderentur, (*b*) INTERDICTUM DABAT, quod aliquando etiam DECRETI, aliquando ACTIONIS nomine veniebat. Cujac. *Obs. V*, 17.

Formula interdicti.

Faciebat id certa formula, qua aliquid fieri vel jubebat vel vetabat; ita tamen, ut nihil interim de ipsa caussa decerneret, ut recte observavit Theoph. *Princ. Instit. h. t.*

Sic

(*b*) Dispiciebatur, an quis VEL VI, VEL CLAM, VEL PRECARIO possideret, quæ vocabula perpetuo Interdicto UTI POSSIDETIS inserebantur. *L.* 1. §. 5. *D. uti possid.* Hinc Chærea apud Terent. *Eunuch. II,* 3.

Hinc tu mihi vel vi, vel clam, vel precario
Fac tradas.

Ad quæ verba Donatus: *Secundum jus loquutus est. Nam his tribus mala fide aliquid possidetur.* Unde falluntur, qui hoc interdictum *uti possidetis* possessorio summarissimo, quod vocant, comparandum existimant.

Sic exempli caufsa edicebat prætor: UTI NUNC POSSIDETIS EUM FUNDUM; Q. D. A. (id eft *quo de agitur.*) QUOD NEC VI, NEC CLAM, NEC PRECARIO ALTER AB ALTERO POSSIDETIS, ITA POSSIDEATIS. ADVERSUS EA VIM FIERI VETO. Feft. *voce possessio p. 372.* Ulpian. *L. 1. D. uti possid.* Reliquas formulas, quibus Prætor de adipifcenda recuperandaque pofseffione edixerit, collegit Brifson. *de Form. V. p. 388. sequ.*

III. Interdicta de rebus facris, religiofis, publicis.

III. Nec folum de pofseffione prætor interdicta dabat, fed & de iis controverfiis, quæ de rebus facris, religiofis, publicis & hujus generis aliis infidebant, fi qua vis in iis vel facta efset, vel metueretur. Sic de rebus facris edicebat prætor: IN LOCO SACRO FACERE, INVE EUM IMMITTERE QUID VETO. *L. 1. D. ne quid in loco sacro fiat.* De religiofis: QUO QUAVE ILLI MORTUUM INFERRE, INVITO TE JUS EST, QUO MINUS ILLI EO EAVE MORTUUM INFERRE, & IBI SEPELIRE LICEAT, VIM FIERI VETO. *L. 1. D. de mort. inferend.* Eodem modo prætor interdixerat, de locis & itineribus publicis, de fluminibus, de ripis aliifque ejufmodi rebus, de quibus ipfæ formulæ exftant in *Libro XLIII. Digestorum.*

IV. Differentia inter actiones & interdicta.

IV. Ceterum ab actionibus interdicta toto cœlo differebant. In actionibus non petebat actor ftatim, ut prætor adverfario ipfius aliquid imperaret vel prohiberet, fed ajebat, ver-

bi caussa, rem esse suam, vel sibi deberi ex mutuo, vel alia caussa, judiciumque ac judicem petebat. At in interdictis rogabatur prætor, ut interdiceret jubendo, aut vetando formulis, quales aduc adduximus. Ant. Schult. ad *Paulli Recept. Sent. V, 6. p. 453.* Cujac. *Obs. V,* 17. Actionibus institutis, plerumque dabantur judices: at interdicta ipse interponebat prætor, nec in iis opus erat judice. Car. Sigon. *l. c.*

V. Dato Interdicto nonnunquam sequebatur judicium.

V. Dato tamen interdicto, ac negante altera parte, recte illud contra se petitum, judicium erat dandum, & judex vel recuperator constituendus, qui hac de re cognosceret, sententiam ferret, litemve, si ita ferret casus, æstimaret. Cic. *pro Cacin. II. L. 1. §. 41. D. de vi & vi armat. L. 3. §. ult. D. uti possidet. L. 3. §. 1. D. de itin. & actu priv.* Hinc isto casu etiam sponsiones inter partes interponebantur: SI RECTE INTERPOSITUM INTERDICTUM? sive SI ADVERSUS EDICTUM PRÆTORIS VIS ESSET FACTA? Exemplum est apud Ciceron. *pro Cacin. VIII. XVII.* Quinctil. *Instit. Orat. VII. 5. XII,* 10.

VI. Cur interdicta vocetur, jus ordinarium?

VI. Quæ quum ita sint, facile patet, hoc casu, quo negabat alter se interdicto teneri, litigantes esse ad jus ordinarium remissos. *L. 1. §. 2. D. si ventr. nom. mul. in possess. miss.* Quamvis & interdicta ipsa JUS ORDINARIUM vocentur. Frontin. *de limit. agror. p. 41. De possessione controversia est, de qua ad interdictum, hoc est* JURE ORDINARIO *litigatur.* Ad quæ verba Aggen. Urbic. *De possessione fit controversia; quoties de totius fundi statu*

per

per interdictum, *hoc est*, JURE ORDINARIO *litigatur*. *Hoc non est disciplinæ nostræ judicium*, *sed apud præsidem provinciæ agitur*, *ut ex lege restituatur possessio*, *cui poterit attinere*.

VII. Reliqua, quæ de singulis interdictis dici possent, jam a doctoribus occupata sunt, quorum expilare scrinia nihil attinet. Id modo addimus, interdictorum ad instar introductas esse extraordinarias cognitiones, quæ interdictis quodammodo adsimilabantur. Unde AD EXEMPLUM INTERDICTORUM *tunc rem agi*, ajunt Diocletianus & Maximianus, *L. 3. C. de interdict.* qualis locutio etiam est in *L. 2. C. unde vi L. 4. C. eod. L. ult. C. de libert. exhib. L. ult. C. de action.* Add. Brisson. *de Form. V. p.* 390. Varias Interdictorum divisiones, explicant JCti. Alia enim dicunt esse PROHIBITORIA, alia EXHIBITORIA. Deinde alia ADIPISCENDÆ; alia RETINENDÆ; alia RECUPERANDÆ POSSESSIONIS caussa dari observant. Denique alia ipsis sunt SIMPLICIA: alia DUPLICIA. Sed dari etiam Interdicta mixtæ naturæ, veluti quæ simul *prohibitoria & exhibitoria*, & *prohibitoria & restitutoria* sunt, observat Cujac. *Obs. IV*, 11. Cui etiam eam debemus observationem, quod quamvis vulgo bina tantum illa interdicta retinendæ possessionis duplicia esse doceant, ejusdem tamen naturæ sit interdictum, quod inter corrivales redditur ex *L. 1. §. 26. D. de aqu. quot. & æstiv.* Cujac. *Obs. IV*, 11.

VII. Quid cognitiones extraordinariæ?

TIT. XVI.

De pœna temere Litigantium.

INtereſt reipublicæ, ne temere ad litigandum procedant homines. Hinc & Romani temeritatem litigantium partim pecuniaria pœna, partim jurisjurandi religione, partim infamiæ metu, coercuerunt. *Princ. Inſt. h. t.* De ſingulis nonnulla monere haud abs re fuerit.

I. Jusjurandum calumniæ in civilibus. I. Ad jusjurandum CALUMNIÆ quod attinet, illud ſatis antiquum eſt, quamvis poſtea Juſtinianus nonnihil hac in re immutarit. *L. 2. C. de jurejur. propt. cal.* Et antiquis quidem temporibus de calumnia jurandum erat omnibus, qui jusjurandum alteri detulerant, Paull. *Recept. Sent. II, 2, 2. L. 34. L. 37. D. de jurejur.* neque quiſquam ab hac lege eximebatur, præterquam parentes & patroni, liberis & libertis jusjurandum deferentibus. *L. 7. §. 3. D. de obſequ. parent.* Sed & is, qui novum alteri opus nunciabat, jurare prius tenebatur, NON CALUMNIÆ CAUSSA OPUS NOVUM NUNCIARE. *L. 5. §. 14. D. de op. nov. nunciat.* Præterea, qui damni infecti, itemque qui ad exhibendum agebat, jurare prius debebat de calumnia. §. 13. §. 3. *D. de damn. inf.* necnon qui theſaurum ſuum in alieno defoſsum effodere volebat. *L. 15. D. ad exhibend.* ut & creditor, qui in poſſeſſionem bonorum debitoris miſſus, rationum inſtrumentorumque debitoris recognitionem diſpunctionemque iterum petebat. *L. ult. D. de reb. credit.* Sed hoc quidem

erat

erat jusjurandum calumniæ *speciale*. Præter id etiam receptum *generale*, quod ab initio judicii ab actore, reo & advocatis exigitur, cujus formulæ sunt in *d. L. 2. princ. C. de jurejur. propter. cal.*

II. Hæc in privatis judiciis. In publicis semper accusatori juranda erat calumnia. Hinc in lege Servilia, quam Car. Sigon. restituit, cautum fuerat: *Qui pecuniam ab altero petet, is eum, unde petet, ex pratoribus, quei in eum annum lectei erunt, ad judicem in eum annum, quei ex H.L. factus erit, in jus educito, nomenque ejus deferto si dejuraverit, calumnia caussa non postulare*. Et de Metello auctor est Asconius Pædian. in *Cic. Cornelian. p.* 1300. eum Curionem accusatum bis jurasse, semel adactum a patre, iterum lege tum, quum juraret calumniam. II. Et in criminalibus.

III. Si quis tamen jurisjurandi immemor calumniose alterum vel in jus vocasse vel accusasse diceretur, pœnas is dabat haud leves. Exstabat hanc in rem lex vel Memmia vel Remmia, incertæ ætatis, (*a*) qua cavebatur III. Pœna calumniæ ex lege Remmia.

(*a*) Valer. Max. III, 7. 9. hanc legem vocat *Memmiam*, quam lectionem etiam editiones pleræque Ciceronis in *Oratione pro S. Roscio* XIX. præferunt, quum tamen in MSC. codicibus constanter legatur *Remmia*, quo nomine etiam in jure nostro venit *L.* 13. *D. de testib. L.* 1. §. 2. *ad SC. Turpil.* Unde non satis certum est, quod existimat Steph. Vin. Pigh. *Annal. ad ann.* cIↃcxIII. *p.* 484. legem hanc latam esse *a C. Memmio Gallo, Tribuno plebis*. Sane & Remmia gens Romæ non ignota, Remmii enim Aedilis meminit Aurel. Victor. *de Vir. Illustr.* LXVI. Alius Remmii mentionem facit Tacit. *Annal. II*, 68.

ut calumniatoribus pœna, constituto judicio, imponeretur. Ea pœna in quo constiterit, nondum constat. Plerumque huc trahunt locum Cic. *pro S. Rosc.* XX. *Sin autem sic agetis, ut arguatis aliquem patrem occidisse, neque dicere possitis aut quare, aut quomodo, aut tantummodo sine suspicione latrabitis; crura quidem vobis nemo suffringet, sed si ego hos bene novi, litteram illam, cui vos usque eo inimici estis, ut etiam eos omnes oderitis, ita vehementer ad caput vobis affigent, ut postea neminem alium, nisi fortunas vestras accusare possitis.* Inde ergo colligunt, pœnam legis Remmiæ fuisse stigma fronti inustum. Sed quamvis non adeo certum sit, hanc pœnam ex lege Remmia esse; ex ipso tamen hoc Ciceronis loco palam est, omnino litteram calumniatorum frontibus inuri consuevisse. Sed qualem? procul dubio litteram K. Non enim CALUMNIA sed KALUMNIA scribebant veteres, ut patet ex Terentii Scauri, Velii Longi & Diomedis Orthographia. Unde & Julian. in *Μισοπώγωνι p.* 360. non obscure ait K fuisse illud calumniatorum insigne. Sed hujus rei illustrationem expectamus á V. A. & jurisprudentiæ bono nato, Henr. Brenemanno, quem bene de Lege Remmia meriturum, respublica litteraria sperat.

IV. Aliæ calumniæ pœnæ.

IV. Postea & aliæ calumniæ pœnæ invaluerunt, veluti exsilii, vel relegationis in insulam, vel ordinis amissionis. Paull. *Rec. Sent. V*, 4. 11. Quod tamen de caussis criminalibus tantum videtur intelligendum, nec non de controversiis status, nam & in his actoris calumnia exsilio poterat puniri. Paull. *Recept. Sent. V*, 1. 5. In caussis

civi-

civilibus calumniantes actores in impensas damnabantur. *L. 79. pr. D. de judic.* immo & in quadruplum ejus, quod quis litis alteri intendendæ caussa acceperat. *L. 1. seq. D. de calumn.* Licebat quoque reo ab actore sibi stipulari decimam rei petitæ partem, si eum per calumniam actionem movere crederet. (*b*) Cujac. *Obs. VII, 5.* Quod ita procul dubio factum; SPONDESNE DECIMAM PARTEM EJUS, QUOD PETIS, SI CALUMNIATUS ES: Ad quæ actor; SPONDEO, SI CALUMNIATUS SUM. Sed de impensis litis a calumniante victori restituendis ipsi JCti in suis libellis plura liberaliter dare solent.

V. Sed & INFAMIA coercebant temere litigantes in quibusdam judiciis. Omnes enim ex delicto quocumque condemnati erant infames, si vere, id est dolo, deliquisse dicerentur. *L. 7. D. de publ. judic.* Eamdem ignominiam subibant, qui tutelæ, mandati, directa æque ac nonnunquam contraria. *L. 6. §. 5. D. de his, qui not. inf.* depositi directa, itemque pro socio actione damnati fuerant. §. 2. *Inst. h. t. L. 1. D. de his qui not. inf.* Sed de hisce famosis judiciis singulis suo loco diximus. V. Aliæ calumniæ pœnæ.

b) Meminere hujus decimæ partis summæ libello comprehensæ Diocletianus & Maximianus Augusti *L. C. 3. Hermogen. de Calumn.* Sed eam decimam sua ætate minus usitatam fuisse, testatur Tribonianus §. 1. *Inst. h. t.* At reduxit tamen eam Justinianus *Novella CXII*, 2.

TIT. XVII.

De Officio Judicis.

Diximus supra titulo hujus libri sexto, alia a litigantibus facta esse IN JURE coram prætore, alia in JUDICIO coram judice pedaneo. Illic quid factum, jam illo loco satis explicavimus. Reliquum est, ut & judiciorum Romanorum formam addamus.

I. Judex datus cū formula. I. Actione coram prætore solenniter intenta, vel *judices* vel *arbitri*, vel *recuperatores* dabantur, & quidem cum certa formula. In actionibus stricti juris talis erat formula: C. AQUILI JUDEX ESTO, & SI PARET, FUNDUM CAPENATEM SERVILII ESSE EX JURE QUIRITIUM, NEQUE IS SERVILIO A CATULO RESTITUATUR, TUM CATULUM DAMNATO. Tum ergo judicis erat cognoscere, an fundus esset actoris. Nonnumquam reus exceptionem objecerat, & tum illa quoque comprehendebatur formula, (*a*) judicisque erat cognoscere, an exceptio illa possit a reo demonstrari. Veluti si prætor hac formula dederat judicem: C. AQUILI JUDEX

(*a*) Iniquus ergo erat prætor, si in data formula omitteret exceptionem. Et tunc tribunorum poterat implorari auxilium. Cic. *Acad. Quæst.* IV. 30.

DEX ESTO, ET SI PARET, AGRUM CAPENATEM SERVILII ESSE, CATULUM DAMNATO, EXTRA QUAM, SI TESTAMENTUM PRODATUR, QUO ADPARET, CATULI ESSE. Hic præcipue judex cognoſcebat, an tale extaret teſtamentum. Id quod etiam de replicatione, duplicatione & ceteris eſt obſervandum. Sin judicium eſſet bonæ fidei, talis erat formula: SI PARET MÆVIUM SERVILIO DOMUM VENDIDISSE, TUM QUANTUM MÆVIO SERVILIUM OB EAM REM DARE EX FIDE BONA OPORTET, TANTI DAMNETUR, Sin arbitrarium denique, talis erat formula: ESTO ARBITER, ET SI PARET MÆVIUM VESTEM SERVILII HABERE, NEQUE IS ARBITRIO JUDICIS EXHIBUERIT, TUM, QUANTUM IN LITEM SERVILIUS JURARIT, TANTI DAMNATO. Sigon. *de Judic. I,* 24. *p.* 497. *ſequent.* Paucis: *Prætor* de *jure* cognoſcebat, decernens, quid jure ſit pronunciandum, ſi actor intentionem ſuam probaſſet: *judex* deinde de *facto* diſpiciebat, utrum actor actionem ſuam, an reus exceptionem poſſit demoſtrare: Si juris tantum eſſet quæſtio, Prætor ſolus extra ordinem cognoſcebat, Ger. Noodt. *de juriſd. & imper. I,* 8.

II. Legebantur hi judices a prætoribus in urbe; in provincia vero a præſide. Sen. *de Benef. III,* 7. ita tamen ut diſcrimen eſſet inter judicia publica & privata. In publicis judices lege- II. Legendus erat.

legebantur ex decuriis, quæ in album mitti solebant. Tales decuriæ judicum initio erant binæ, deinde tres, postea Augustus quartam ex inferiore censu addebat, quæ vocabatur *Ducenariorum*; judicabatque de minoribus summis, quæ CC. millia numum non excederent. Ex quo patet, judiciis selectos præcipue quidem de criminibus, at aliquando tamen etiam de caussis privatis judicasse. Suet. *Aug. Cap. XXXII.* Hanc Decuriam in ferreo annulo esse jusserat Augustus, teste Plin. *H. N. Lib. XXXIII. cap. I.* Deinde Caligula quintam adjiciebat. Suet. *Calig. Cap. XVI.* sextam, quam addi precabantur judices, Galba negabat. Sueton. *Galb. XIV.* Ex his ergo decuriis ordinarie petebatur judex in caussis publicis. Unde Inscriptio apud Reines. *Class. 6. p.* 406.

L. CLODIO C. F. SERG.
VITELLINO. II. VIR. I. D.
JUDIC. EX. V. DEC.
EQUO PUBL.

In privatis vel decuriis sumebantur, vel a Prætore eligebantur, ita tamen ut litigantibus fas esset suspectos rejicere, & clamare: HUNC NOLO, HIC TIMIDUS EST, ET BONA SÆCULI PARUM INTELLIGIT. ILLUM VOLO, QUIA CÆSAREM FORTITER AMAT. Plin. *Paneg. XXXVI.* & alter Plin. *Hist. Nat. I. præf.* Add. *L.* 80. *D. de judic. L.* 23. *D. de adpellat.* Numeri judicum, qui caussas privatas judicarent ita memi-

minit Gell. *Noct. Attic. XIV*, 2. *Quo primum tempore a praetoribus lectus in judices sum, ut judicia quae adpellantur privata, susciperem.*

III. Ubi placuisset, demum judex, & a praetore esset addictus; non licebat judici judicium renuere, nisi justa esset excusandi caussa *L.* 1. *pr.* & §. 2. *de vacat. & excusat. mun.* Cujus rei exempla exstant apud Sueton. *Claud. XV.* & Plin. *Epist. X*, 66. Munus enim publicum erat hoc judicandi onus, neque quisquam illud poterat sine justa causa subterfugere, unde & inscii, immo & inviti dari poterant judices. Vid. *L.* 39. *D. de judic.* Plin. *Epist. III*, 20. *Ut in recuperatoriis judiciis, sic nos in his comitiis, quasi* REPENTE ADPREHENSI, *securi judices fuimus.* Qui locus non ita intelligendus est, ac si Praetor de medio, quemcumque libuisset, pro arbitrio deprehenderit, sed quod ex selectis, quoscumque vellet, etiam invitos judices litigantibus dare potuerit. Ger. Nood. *de jurisd. & imper. I*, 13. — III. Addici etiam poterat invitus.

IV. Porro judex, maxime si solus esset datus, in consilium adhibebat aliquot amicos vel jurisperitos, & cum his sedebat in subselliis. Gell. *Noct. Att. XIV*, 2. Unde facile patet, cur dicti sint *judices pedanei*. Non enim in tribunali, ut magistratus, sedebant, sed in subselliis, adeoque veluti ad pedes praetoris. Ceterum judicium in foro & comitio exercebatur, e. g. ad puteal Libonis, & haec sunt *loca judiciorum*, quorum meminit Modestinus *L.* 6. §. 2. *D. de judic.* — IV. Ubi & cum quibus judicarit?

V. Simul ac in hunc locum se contulerat ju- — V. Quomodo in leges juraret?

judex, primo omnium jurabat, ex lege se judicaturum, cujus jurisjurandi solemnis formula erat: EX ANIMI SENTENTIA. Cic. *Acad. Quæst. IV.* 47. Cujus formulæ vestigium in *L.* 2. §. 2. *C. de jurejur. propt. calumn.* deprendit Cujac. *Observ. I*, 21. Jurabat vero, aram tenens, id est *puteal Libonis*, de quo jam supra quædam monuimus. Unde Cicero *pro Flacco XXXVI. Ergo is, cui si aram tenens juraret, crederet nemo, per epistolam, quod volet, injuratus probabit.* Adde Jac. Rævard. *Var. V*, 8. & P. Faber *Semestr. I. p.* 212.

VI. Judice absente dies diffindebatur,

VI. Si ipso die judicii, non aderat judex, vel morbo vel alia justa caussa impeditus, tum dies judicii proferebatur. Qua de re in legibus XII. Tabularum fuerat cautum: SI MORBUS PONTICUS, VOTUM, ABSENTIA REIP. ERGO AUT STATUS DIES CUM HOSTE INTERCEDAT: NAM SI QUID HORUM FUAT UNUM JUDICI ARBITROVE, REOVE, EO DIE DIFFENSUS ESTO. Goth. *ad XII. Tab. Tac. II.* Ea enim lege permittitur, ut si judici vel reo caussa sontica fuerit, judicii dies differri posset. *L.* 2. §. 3. *D. si quis caution.*

VII. Litigantes absentes edicto citabantur.

VII. Si judex adesset, litigatorum vero alter se haud sisteret, neque justam adferret excusationis caussam, tum edictis citabatur. Primo enim altera pars petebat edictum primum, deinde per intervallum non minus decem dierum, alterum ac tertium, ac denique impetrabat *peremtorium*, *quod inde hoc nomen sumserat, quod perimeret disceptationem, id est, ultra non pateretur adversarium tergiversari. Commi-*
naba-

nabatur enim is, qui edictum dederat, etiam absente diversa parte, cogniturum se & pronunciaturum. L. 68. 69. 70. D. de judiciis. Non semper tamen quatuor opus erat edictis, sed nonnumquam tria, nonnumquam duo, nonnunquam *unum pro omnibus* sufficiebat, *quod æstimare oportebat eum, qui jus dicebat, & pro conditione caussæ vel personæ, vel temporis ordinem edictorum vel compendium moderari. L. 72. D. de judic.*

VIII. Præsentes utrique litigantes statim jubebantur jurare calumniam, ut superiore titulo diximus, cujus rei exemplum est apud Cicer. *pro P. Quint.* Tum jussi sunt patroni dicere: id quod duabus fiebat vicibus, adeoque quater ex certo horatum intervallo perorabant patroni. Appian. *de bello civ. I. p. 663.* Primo enim totam caussam judici verbis brevissimis ac veluti per indicem exponebant, & hæc vocabatur CAUSSÆ CONJECTIO, (b) Ascon. Prædian. ad *Cic. Verrin. III. p. 1841. Quum litigatores ad judicem venissent, antequam caussa ad judicem ageretur, quasi per indicem rem exposuerunt, atque id ipsum dictum est caussæ conjectio, quasi caussæ in breve coactio.* Postea vero integris justisque orationibus statum caussæ exponebant, simulque testibus, litteris, tabulis deductisque ex ipsa re argumentis, suam vel actionem vel exceptionem probabant, ut satis patet ex Ciceronis oratio-

VIII. Præsentes jurabant calumniam.

Tum fiebat caussæ conjectio. Hinc oratores dicebant.

(b) Unde adparet, cur *L. I. D. de reg. jur.* regula juris dicatur *quasi quædam caussæ conjectio*. Conferri ibi merentur Commentarii Jac. Rævardi & Jac. Gothofredi.

tionibus pro *P. Quinctio & Q. Roscio Comœdo*. Ceterum hic mos proculdubio Athenis, ut alia, Romam migraverat. Nam & Athenienses, antequam caussam perorarent, præmittebant brevem ejusdem conjectionem, quæ etiam προβολὴ dicebatur. Unde Budæus *Comment. Græc. Ling. p. m. 362. Est autem προβολὴ intentio & objectio judicii dictati, quasi petitio digladiantis*. Postea in XII. tabulis cautum: ABORTU ANTE MERIDIEM CAUSSAM CONJICITO, (c) CUM PERORANT AMBO PRÆSENTES. Et inde factum ut translata in judices notione litigantes primo conjicere caussam, deinde justa oratione perorare juberentur. Gell. *Noct. Att. XVII*, 2. Ne tamen in immensum evagarentur oratores, lege Pompeja cautum fuerat, ut ad clepsydram dicerent. Cic. *de Orat. III*, 34. Id. *de Orat. XXXVIII*. Quot clepsydræ dandæ essent, ejus rei penes judices erat arbitrium. Plin. *Epist. IV*, 9. *II*, 11. *I*, 23. *VI*, 2. Unde sæpe sex vel plures perorantibus datas novimus.

IX. Judices interea quid egerint? IX. Judices ubi audiebant partes, dicebantur OPERAM DARE. *L.* 18. *pr. D. de judic. L.* 13. *pr. D. de vacat. & excomun.* Cujac. *Obs. V*, 33. Quam molestum vero fuerit judicibus, perorantes audire oratores, & quam parum sæpe ad

(c) Gothofredus & alii legere malunt CONSCITO, sed hoc idem fuisse videtur ac caussam conjicere. *Consciscere* enim dicebatur Prætor, dum postulantibus seu perorantibus per se vel per alios litigatoribus, de re tota cognoscebat, ut ipse ait Gothof. *p.* 188. Sane id non faciebat prætor, verum judex.

ad ea, quæ dicebantur, attenderint, facile patet ex loco Titii apud Macrob. *Saturn. II*, 12. *Veniunt in comitium tristes, jubent dicere, quorum negotium est, narrant. Judex testes poscit, ipsus it minctum, ubi redit, adit, se omnia audivisse, tabulas poscit, litteras inspicit, vix præ vino sustinet palpebras.* Sed hæc forsan de laxa posteriorum temporum disciplina intelligenda sunt.

X. Interim audiebantur etiam testes, & quidem non remotis partibus, ceu hodie fieri solet ex male intellecta Zenonis *l.* 14. *C. de testibus.* Ibi enim *secretarium* non est loco, ubi testes secreto & remotis partibus audiuntur, sed locus in quo judices postremis temporibus caussas cognoscebant, ceu constat ex Hesychio in voce Σήκρετον, & Suida in voce Στύλη. Plura de hoc Secretario judicum, (nam & secretarium erat in ecclesiis, ubi Episcopi & presbyteri audiendis fratrum negotiis vacabant, Sulpit. Sev. *Dial. II*, 1. *Epist. I. & III.*) observavit H. Vales. ad *Amm. Marcellin. Lib. XV. cap. 7. p. 69.* Add. Gundlingiana *Part. IX. Obs. IV.* Potius Romani producentem testes semper adesse patiebantur, ut eos interrogaret. Qua in interrogatione præcipue elucebat oratorum solertia. Sæpe loco testium tabulæ producebantur, ut fides fieret judici. Vide Cic. *pro Q. Rosc. init.* Gell. *Noct. Att. XIV*, 2. X. Testiū productio.

XI. Caussa demum utrimque perorata, post meridiem ferenda erat sententia. Ita enim denuo legebatur in XII. Tabulis: POST MERIDIEM PRÆSENTI LITEM ADDICITO. Gell. *Noct. Att. XVII*, 2. si quid ergo obscuritatis caussa haberet, dicebat judex SIBI XI. Sententia a judice quomodo lata?

NON

NON LIQUERE, quo facto de integro erat instituenda cognitio. Gell. *Noct. Att.* XIV. 2. Cicero *pro A. Cæcina II.* Uno jurante, sibi non liquere, reliqui ferebant sententiam. *L. 36. D. de re jud.* & quidem de plurium sententia. Si paria erant judicum suffragia, res erat in pendenti, donec competens judex unam earum sententiarum confirmaret. *L. 28. D. de re jud.* Id quod tamen aliter se habuisse in judiciis centumviralibus, si paribus consiliis actor vicisset & victus esset, erudite docet ὁ πάνυ Cujac. *Obs.* X, 20. Si ad liquidum res erat deducta, tum ferebatur sententia: veluti in causis status: VIDERI SIBI HUNC HOMINEM LIBERUM. *L. 28. §. 1. D. de liber. caus.* in actione injuriarum: VIDERI JURE FECISSE vel NON FECISSE. *Princ. Inst. de injur.* in caussa exheredationis: VIDERI MATREM JUSTAS HABUISSE CAUSSAS EXHEREDANDI. Verbo enim VIDERI veteres in sententiis ἠθικῶς usos esse, idem observat Cujac. *Obs.* 3. 26. In caussis contractuum: QUUM CONSTET TITIUM SEJO EX ILLA SPECIE L. ITEM EX ILLA LV. DEBERE, IDCIRCO TITIUM SEJO CENTUM ET V. CONDEMNO. *L. 1. §. 1. D. quæ sent. sine adpell. resc.* Si absolvendus videretur reus, formula erat: SECUNDUM ILLUM LITEM DO. Val. Max. II. 8. 2.

XII. Quomodo ab arbitro?

XII. Ita judices pronunciabant. Arbitri in actionibus arbitrariis primum arbitrium dicebant, deinde, nisi paruisset reus, ferebatur sententia, reusque condemnabatur, quanti in litem

litem juratum. *L. 18. pr. D. de dolo malo*. Prius fiebat hac formula: ARBITROR TE HOC MODO SATISFACERE ACTORI DEBERE: Posterius vero hoc modo: CENTUM, DE QUIBUS ACTOR IN LITEM JURAVIT, REDDE.

XIII. Perfecto judicio, reque judicata, nihil reliquum erat, quam ut damnatus judicatum solveret. (*d*) Semel enim finita caussa in judicium amplius deduci non poterat. Unde Donatus ad *Terent. Andr. VIII, 1. v. 7.* explicaturus verba Comicis admodum familiaria: ACTUM EST. *Hæc res*, inquit, *secundum jus civile dicitur, in quo cavetur, ne quis rem actam apud judices repetat. Sic ipse Terentius in Phormione: Actum, ajunt, ne agas*. Fas tamen illi erat, vel restitutionem in integrum petere, de cujus caussis abunde disseritur a jureconsultis; vel actorem calumniæ postulare, de cujus criminis pœna ad superiorem titulum diximus, vel judicem

XIII. Remedia condemnato competentia.

(*d*) Id nisi faceret, vi mixti imperii, quod prætori competebat; exsecutio fiebat per lictores, qui morem non gerentes coercebant, damno, captisque pignoribus. Quin aliquando fabri ipsis adjungebantur, qui omnia disturbarent, imprimis si novum opus nunciatum, vel interdictum datum. Vid. Casaubon. ad *Suet. Jul. c. XVII.* Nonnumquam veteri jure sequebatur addictio die trigesimo, id est, reus iterum in jus raptus a prætore addicebatur actori, nisi vel sponsorem dedisset, vel judicatum solvisset. Tum reus abductus ab actore in privato carcere tenebatur, donec aut opera aut pecunia satisfecisset. Qua de re supra dictum est pluribus. Exemplum est apud Ciceron. *pro Flacco XIX*.

dicem aut quod litem suam fecerit, aut falsi aut repetundarum postulare, de quibus judiciis partim supra ad *TIT. V. n. 1.* partim infra *TIT. XVIII. n. 67. sequ.* agitur, vel denique interponere adpellationem, antequam sententia in rem judicatam transierit. Sed de Adpellatione quum in Institutionibus tacuerit Imperator, plura hic dicere, nihil attinet.

TIT. XVIII.

De Judiciis Publicis.

PLane diversa erant a judiciis *privatis* PUBLICA, quorum illis sua quisque persequebatur, his respublica delicta publica vindicabat. Unde Justinianus *princ. Inst. h. t. Publica judicia neque per actiones ordinantur, neque omnino quidquam simile habent cum ceteris judiciis, magnaque diversitas eorum est & in instituendo & in exercendo.* Quum ergo *Titulo VI.* & sequentibus de judiciis privatis actum sit; nihil jam videtur reliquum, quam ut de publicis quoque ex antiquitatibus nonnulla moneamus.

I. Quid intersit inter Judicia publica & popularia?

I. Judicia PUBLICA quæ fuerint, tum demum recte cognoscemus, si ea a *popularibus, extraordinariis* ac denique *populi* judiciis accurate sejunxerimus. Cum *popularibus* ergo actionibus in eo conveniebant judicia publica, quod utrobique cuivis e populo actio permitteretur, quum in privatis judiciis non nisi is, cujus intererat, actoris vice fungi posset. Ast in eo haud leve inter populares actiones & publica judicia

cia interdicebat discrimen, quod illæ ad civilem mulctam actori adplicandam; hæc ad publicam animadversionem essent comparata. Unde illæ erant cognitionis prætoriæ, hæc coram Quæsitoribus ac judicibus instituebantur. Quales populares actiones erant albi corrupti, sepulti violati, dejecti vel effusi. Vid. *L.* 43. §. 2. *D. de procur. L.* 3. 1. 5. *& fin. D. de his qui effud. vel dejec.* Zonar. *Annal. Tom. II. p.* 6. κὴ τὸ γῆμον ποπύλυς ὠνόμασεν· ὅθεν κὴ παρὰ ταῖς βίβλοις ταῖς νομικαῖς ποπυλάρια κέκληται ἡ δημοτικὴ ἀγωγή. *Quod nos* δῆμον *vocamus, Romani populos adpellarunt. Unde & in libris legum popularis vocatur, quæ cuilibet populo datur, actio.* Ita enim vertendum esse hunc locum jam monuit Brisson. *de Verb. Sign. p.* 444. quum in vulgari versione perperam legatur *plebeja educatio*. Conf. Thomas. *Differt. de Abigeis n. IX.*

II. Quid inter eadem & extraordinarias cognitiones?

II. Magna quoque judiciorum publicorum & extraordinariarum cognitionum similitudo erat ac convenientia. Unde de eorum discrimine haud levis est controversia inter jureconsultos. Vid. Ant. Matth. *de crimin. Prolog. IV,* 7. *p.* 53. Thomas. *Diss. alleg. n. XII. sequ.* Beyer. *Posit. ad Pand. de extraord. crim. p.* 613. Sed plana tamen res est. In eo conveniunt judicia extraordinaria & publica, quod utraque tendunt ad animadversionem publicam, & crimina, quibus reipublicæ utilitas læditur, vindicant. Sed differunt tamen variis modis, quos nescio an accuratius quis exposuerit, quam ὁ πάνυ Grævius in *Animad. ad Sigonium Tom. II. Thesaur. Antiquitatum Rom.* præmissis, ubi ita scribit vir doctissimus: PUBLICA *judicia*

erant

erant de criminibus; de quibus lex certa lata erat, & finita illa lege pœna, secundum quam legem postulabatur, a quocumque cive, qui publici criminis aliquem volebat accusare, nisi essent, quibus jure id licebat. Publica dicebantur, & quia pertinebant ad statum publicum, sive reipublicæ, non ad privatorum statum, ut judicia privata, & quia ex legibus publicis oriebantur. EXTRAORDINARIA *erant, qui ex legibus publicis non oriebantur, sed in quibus quærebatur de criminibus, de quibus aut nullæ leges erant, aut si leges essent cum crimen atrocius duceretur, quam ut secundum leges judicaretur puniendum esse. In judiciis publicis sortiebantur inter se Prætores, quam quisque debere exercere quæstionem, de vi, de adulterio: in extraordinariis cognoscebant aut Coss. aut totus Senatus, aut Princeps, aut Præfectus Urbi intra c. lapidem, aut præf. præt. ultra c. lapidem, aut in provinciis imperatoris Legati Aug. pro Præt. in populi vero Proconsules.* Ex quibus patet, I. Publica judicia instituta esse de criminibus, de quibus leges latæ erant, & finita illis legibus pœna, secundum quas leges postulari posset a quocum cive, qui publici criminis aliquem vellet accusare, nisi essent, quibus jure id haud liceret. (a) Ast extraordinaria judicia ex legibus publicis non orta, in iisque quæsitum de criminibus, de quibus aut nullæ exsta-

(a) Explicat id Macer. *L.* 1. *D. de publ. judic.* Sic publica judicia oriebantur ex lege Julia de adulteriis, majestatis, de vi publica & privata, peculatus, ambitus, &c.

exstabant leges, aut pœna nulla finita. II. In judiciis publicis sortitos esse inter se prætores, quam quisque deberet exercere quæstionem, veluti de vi, de adulterio, de majestate. In extraordinariis vero cognovisse aut consules aut totum senatum, aut Principem, aut præfectum urbi intra centesimum lapidem, aut in provinciis Imperatoris legatos Augusti pro prætore, in populi vero Proconsules. (*b*) Addit Grævius aliam differentiam, *quod in judiciis publicis quilibet e populo accusare potuerit, in extraordinariis vero non nisi is, cujus interfuerit*, quam licet argumentis haud pœnitendis in dubium vocarit illustis Thomas. *l. c.* satis tamen certa res videtur de plerisque. Sane id constat de actione sepulcri violati. *L.* 1. §. 9. *L.* 6. *D. de sepulcr. viol.* expilatæ hereditatis, *L.* 4. *D. expil. her.* Quin ob hanc ipsam caussam hæc delicta *privata* adpellantur. *L.* 1. §. *ult. D. de pœn. L.* 2. *& sequ. D. de concuss. L.* 3. *D. de prævaricat. L.* 1. *D. de stellionat.* quia nimirum non omnibus promiscue accusandi jus est. Alioquin enim & plura ad statum reip. pertinent, veluti ruptio aggerum Nili, & accusationi locus est, & inscriptioni in crimen. *L. ult. D. de delict. priv.* & pœna capitalis. *L.* 1. §. *ult. L.* 9. *ff. de extraordin. crimin.* Quæ omnia non ca-

(*b*) Observavit hoc ipse Sigon. *de Judic. II, 4. p.* 540. Et in hoc præcipua *extraordinariorum & publicorum* judiciorum sita fuisse videtur differentia. Quin ideo dicta hæc judicia videntur, EXTRAORDINARIA, quia tunc non ii, penes quos criminum quæstiones ordinariæ essent, sed alii superiores magistratus extra ordinem judicarent.

cadere in delicta privata, nemo non videt. Ceterum plura erant ejusmodi extraordinaria crimina, veluti sollicitatio alienarum nuptiarum, inquinatio lacuum, & aquarum publicarum corruptio, interpellatio puellarum de stupro, abactio partus, dardanariatus, aliaque plura, de quibus Doctores ad Pandectas *Lib. XLVII. Tit. XI, & seq.*

III. Quid inter ea & judicia populi?

III. Interdum & privatas & publicas caussas non magistratus cognoscebant, sed populus, & tunc ejusmodi judicia vocabantur POPULI. Privata rariora erant, publica paullo frequentiora, iisque inprimis majestatis, aliaque crimina vindicabantur, in quibus de capite civis Rom. quærebatur. Hinc eleganter Plaut. in *Menæchm. IV, 2. V,* 18. discernit judicia *privata*, *publica*, & quæ *coram populo* exercebantur. En ejus verba. --- *Aut ad* POPULUM, *aut in* JURE, *aut ad* JUDICEM *res est*. Sed de his populi judiciis sub finem tituli aptior erit dicendi locus.

IV. Quænam crimina vindicata judiciis publicis.

IV. Ceterum judiciis publicis vindicabantur crimina publica, quæ vel adversus rempublicam fuerant commissa, vel reip. salutem lædere, dignaque adeo videbantur, quæ lege & pœna publica vindicarentur. Prioris generis erant crimina ambitus, repetundarum, vis publicæ; posterioris, homicidium, veneficium, parricidium, crimen falsi, adulterii, plagii. Car. Sigon. *de Jud. II, 2. p. 531. sequ.* Non ergo omnia crimina judiciis publicis vindicabantur, sed ea, de quibus leges judiciorum publicorum exstabant.

ſtabant. Unde Macer. *L.* 1. *D. de public. Judic. Non omnia*, inquit, *judicia in quibus crimen vertitur*, *& publica ſunt*, *ſed ea tantum*, *quæ ex legibus judiciorum publicorum veniunt*. *ut Julia majeſtatis &c.*

V. Ea crimina pœnis vindicabantur, quarum octo genera Ciceronis auctoritate prodidit Iſidor. *Orig. V*, 27, *p.* 934. *edit. Dion. Gothofr. damnum*, *vincula*, *verbera*, *talionem*, *ignominiam*, *exſilium*, *ſervitutem & mortem*. DAMNUM allas & *mulcta* vocatur. Initio reip. quum nondum eſſet pecuniæ tanta copia, duarum ovium & triginta boum ſuprema mulcta erat. Quum vero ea res ob inæquale armentorum pretium inæqualem faceret mulctæ æſtimationem; paullo poſt exactos reges A. U. C. CCXLVIII. lege Ateria Tarpeja conſtituti ſunt in ſingulas oves æris deni, in boves centeni. Gell. *Noct. Att. XI*, 1. Dionyſ. Halic. *X. p.* 674. Feſt. *voce Peculatus p.* 359. V. Quibus Pœnis animadverſum in reos? Quid damnum?

VI. VINCULORUM nomine veniunt compedes, pedicæ, bojæ, manicæ, catenæ, nervi, carcer. Carcerem primus ad terrorem civibus inferendum ædificavit Ancus Marcius, Liv. *I*, 33. quamvis alii id tribuant Tullio Hoſtilio: ſed id forſan de parte carceris intelligendum. Carceris enim locus ſubterraneus vocabatur *latomia* vel *lautumia*. Feſt. *hac voce*. Liv. *XXVI*, 27. *XXXII*, 26. *XXXVII*, 3. *XXXIX*, 44. *L.* 1. §. 4. *D. de aleat.* Ejus alia pars vocata *Tullianum*, alia *robur*. Feſt. *hac voce*. Liv. *XXXIX*, 59. prior a Tullio rege exſtructa, a quo etiam iſte locus Tulliani nomen obtinuiſſe videtur. Diſtinguebant vero Roma- VI. Vincula.

 ni,

ni, utrum accusatus crimen esset confessus, an inficiatus? Ante confessionem rei in custodiis liberis habebantur, siquidem vel ipse magistratus eos domi adservabat, vel alii privati nobiles eorum suscipiebant custodiam, ceu patet exemplis apud Liv. XXXII, 26. XXXIX, 14. Sallust. *de Bell. Catil.* XLIX. Post confessionem vero rei in vincula publica conjicebantur, dum ferretur & exequutioni mandaretur sententia. *L. 5. D. de custod. & exhib. reor. L. 2. C. eod.* Ipsi carceri praeerat commentariensis, cujus erat, eos, qui in vincula publica conjicerentur, in commentarios referre, eorumque nomina Triumviris rerum capitalium singulis mensibus ingerere. *L. ult. C. eod.* Plin. *Hist. Nat. VII, 38.*

VII. Verbera. VII. VERBERA funibus & virgis infligebantur. Et illis quidem Romani in castris, (c) his in urbe utebantur, nec ab ullo temere extremum sumtum est supplicium, quin virgis prius in terga saeviretur. Liv. VII, 19. Sed postea virgarum metu cives esse variis legibus liberatos, jam supra *Adpend. Lib. I. p. XXVIII.* observavimus.

VIII. Talis. VIII. TALIONIS poenam injuriis atrocioribus statuerant decemviri, quorum haec lex reliqua est apud Festum. Gell. *Noct. Att. XXI, 1.* SI MEMBRUM RUPIT, NI CUM EO PACIT, TALIO ESTO. Verum quum omnes talionem hanc transactione a se amoliri possent,

(c) Fustuarium supplicium ordinarium erat eorum qui ducem deseruerant. Cicero *Phil. III, 6.* Liv. V, 6. Quo ritu istud supplicium sumtum sit, docet Polyb. *Hist. VI, p. 670.*

ſent, neque credibile ſit, quemquam adeo ſtolidum fuiſſe, ut oculum ſibi excuti pro oculo, quam paciſci cum læſo, maluerit; facile eſt ad exiſtimandum, etiam antiquiſſimis temporibus rariſſimum apud Romanos fuiſſe talionis uſum, tantum abeſt, ut eam ſequiore ævo obtinuiſſe veroſimile ſit.

IX. IGNOMINIA vel Cenſorum nota, vel lege aut edicto prætoris inurebatur. Illam tamen paullo læviorem viſam opinor. Cicero ſane apud Non. Marcell. I, 93. *Cenſoris judicium nihil fere damnato*, ait, *adferre, præter ruborem*. De infamia, qua prætor edicto certos homines notabat, ſingularis exſtat digeſtorum titulus, ad quem plura commentantur jureconſulti. IX. Ignominia.

X. De EXSILIO SERVITUTEQUE jam ſupra ſatis multa notavimus. MORS vel CIVILIS, vel *violenta* erat. Morte *civili* plectebantur, quibus adimebatur libertas vel civitas, de qua re jam ſuo loco actum eſt, nec hæ mortis ſpecies differunt ab exſilio & ſervitute. Aſt *violenta* morte, quæ in primis huc pertinet, animadvertebatur in eos, qui extremo digni videbantur ſupplicio. Et antiquis quidem temporibus uſitatiſſimum erat ſuſpendium in arbore infelice. (*d*) Quod ſupplicium me- X. Exſilium, ſervitus, mors.

(*d*) *Infelix arbor* Turnebo in *Adverſ. IV*, 3. eſt ſtipes ſeu furca, eumque ea in re ſequitur Sigon. *de Judic. III*, 3. Aſt Catoni & Plinio felices arbores vocantur, in univerſum, quæ fructum ferunt, infelices, quæ neque ſeruntur unquam, neque fructum ferunt. Conf. Cœl. Rhodig. *Lect. Ant.* X, 7. Brod. *Miſcell. IV*, 6.

metuendum erat P. Horatio, quum sororem occidisset. Liv. I, 26. Nec infrequens præcipitatio ex rupe Tarpeja, de qua Just. Rycquius *de Capitol. Cap. IV. p.* 44. *seq.* Quod supplicium licet antiquitus servis & liberis hominibus commune esset, ceu ex Lege XII. Tab. demonstrat Gell. *Noct. Att.* X, 18. postea tamen fuit liberorum hominum proprium: servi vero sub furca cæsi in crucem agi consueverunt. (*e*) Quo de supplicio ejusque ritibus multa disputata sunt a Justo Lipsio, Gretsero, Ge. Calixto, Barth. Nihusio & plurimis, qui Christi passionem commentariis illustrarunt eruditis. Instar omnium esse possunt Ant. Bynæus *de passione Christi* & Sagit. in *Harmon. Evangelist. de passion. Dom. Part. II. n.* 418. *seq.* Sæpe etiam sontes, virgis cæsi, demum securi percutiebantur a lictoribus. Exemplo esse possunt Junii Bruti filii, patris ipsius jussu ita percussi, apud Liv. *Hist.* II, 5. ut & Campani, eodem modo tractati, teste Liv. XXVI, 15. (*f*) Non rara quoque erat strangulatio, quæ trium virorum interventu a lictoribus laqueo fiebat, & quidem plerumque in

(*e*) Unde Cicero *Philipp. I. Talis animadversio fuit Dolabellæ cum in audaces sceleratosque servos, tum in impuros, nefariosque liberos.* Hos scilicet ad saxum, illos ad crucem condemnavit. Add. Cic. *ad Attic. Epist.* XIV, 17.

(*f*) Ignominiosius videbatur, securi, quam gladio feriri. Hinc Ulpian. *L.* 8. §. 1. *ff. de pœn.* negat, in eum telo animadverti posse alio, qui ad gladium damnatus sit. Eodem pertinet, quod Papiniano securi percusso, Antonius Caracalla dixit: *Gladio te exsequi oportuit meum jussum.* Vid. P. Fab. *Semest.* I, 3. *p.* 20.

in ea carceris parte quæ *Tullianum* vocabatur. Salluſt. *de Bello Catilinar. LV.* Cicero *in Vatinium XI.* Valer. Max. V, 4. 7. VI, 3. 1. Ex altera carceris parte, quam *Robur* adpellabant, præcipitatio fiebat. Quale ſupplicium deſcribit Feſtus *voce Robur. p.* 410. Singulare quoque ſupplicium parricidarum erat culleus, de quo infra ſuo loco dicemus. (*g*) Sub Imperatoribus multæ aliæ pœnæ receptæ, multæ veteres abrogatæ; in jure noſtro ſupplicia licita occurrunt, ad furcam damnatio, vivicomburium, capitis amputatio, quibus proximæ metalli coercitio, & deportatio in inſulam, quæ quia caput vel naturale vel civile adficiunt, pœnæ CAPITALES adpellantur. *L.* 28. *pr.* §. 11. *L.* 8. §. 1. *L.* 46. *D. de pœn.* Illegitimæ contra erant pœnæ, ſi quis inedia necaretur, *L.* 10. *D. de interd. & releg.* junctis Baſilicis, vel ſi animadverteretur in aliquem ſecuri, telo, fuſte, laqueo, veneno, virgis, *L.* 8. §. 1. *D. de pœn.* præcipitatione. *L.* 25. §. 1. *D. h. t.* Inter NON CAPITALES licitas ſunt fuſtium admonitio, flagellorum caſtigatio, damnatio in opus temporalium, relegatio, infamia, dignitatis privatio, *L.* 6. §. *ult. L.* 7.

(*g*) Hæc omnia in libera republica fiebant. Sub Imperatoribus multæ aliæ ac longe acriores pœnæ inventæ ſunt, veluti damnatio ad metalla, ad beſtias, vivicomburium, aliaque hujus generis ſupplicia. Nec deſunt exempla, quod homines arboribus incurvatis illigati, poſtea remiſſis illis in partes diſtracti ſunt. Qualia multa hinc inde in hiſtoria Auguſta, & in martyrologiis occurrunt. Conf. Sagittarii libellum *de cruciatibus Martyrum.*

L. 8. *pr. L.* 28. *pr.* §. 4. 6. *D. de pœn. L.* 103. *D. de Verb. sign.* Illicitæ autem sunt pœnæ carceris perpetui, *L.* 7. §. 9. *L.* 35. *D. de pœn.* & tormentorum, *L. pen. D. de quæstion.* Cujac. *Obs. XIV*, 34. Sed omnes tamen has illicitas pœnas Principes sæpe per modum privilegii irrogasse, satis novimus.

XI. Judicia Publica a quibus exercita?

XI. Ceterum publica judicia exercebant initio reges ipsi. Romulus, teste Dionysio Halicar. II. *p.* 87. de delictis maximis ipse cognoscebat: minora senatoribus permittebat. Postea Tullus Hostilius instituit Duumviros, qui perduellionem judicarent, simulque ab eorum sententia provocationem concessit ad populum. Liv. I, 26. De Tarquinio Superbo auctor est idem Livius I, 55. eum, ut metum incuteret populo, cognitiones capitalium rerum sine consilio per se solum exercuisse, propterque eam caussam occidere, in exsilium agere, bonis mulctare potuisse. In Regum locum succedebant consules, quos quæstionibus publicis non secus ac reges præfuisse, satis patet exemplo Junii Bruti apud Liv. II, 5. Enimvero quum eodem anno P. Valerius Poplicola legem de provocatione tulisset; invaluit postea, ut non consul de capite civis Romani injussu populi quæreret, verum ii, quos populus quæstionibus publicis præfecisset, quique inde Quæsitores parricidii sunt adpellati. Meminit eorum jam Lex XII. Tabularum, si vera scribit Pompon. *L.* 2. §. 23. *D. de orig. jur.* Festus *voce Quæstores pag.* 160. *Quæstores parricidii adpellati, quos solebant creare caussa rerum capitalium.*

XII. So-

XII. Solebant vero ejusmodi Quæsitores olim ita constitui, ut primo fieret SC. quo tribuni jubebantur primo quoque tempore ad plebem ferre de quæstione hujus vel illius criminis, Liv. IV, 51. Fiebat deinde a tribunis rogatio hoc modo: VELITIS JUBEATIS, UT QUÆRATUR, QUÆ PECUNIA CAPTA, ABLATA, COACTA AB REGE ANTIOCO, QUOD ÆS PUBLICUM RELATUM NON EST, UTI DE EA SER. SULPICIUS PRÆTOR URBANUS AD SENATUM REFERAT, QUEM EAM REM SENATUS VELIT QUÆRERE, DE IIS, QUI PRÆTORES NUNC SUNT. Liv. XXXVIII, 54. Consentiente & suffragante plebe a senatu tres modo dictatori (Liv. IX, 26.) modo consulibus (Liv. IV, 51.) modo ex prætoribus cuidam negotium dabatur, quærendi de crimine. Et hi dicti deinde sunt *Quæsitores parricidii*, vel *Quæsitores rerum capitalium*. XII. Quæsitores quomodo cõstituti?

XIII. Enimvero hæc mutata sunt anno U. C. IↃCIV. quo perpetuæ esse cœperunt quæstiones, atque ordinariæ. Quum enim eo anno L. Piso, tribunus plebis, legem de repetundis tulisset; addidit, ut singularis de eo crimine prætor quæreret. Cic. *Brut. XXVII.* Pigh. *Annal. II. pag.* 447. Eadem ratione L. Sulla Prætori cuidam *quæstionem* de majestate; alii aliis de peculatu, & de ambitu quæstionem demandarunt. Solebant ergo sex, qui tunc in urbe erant, Prætores, inito magistratu, jurisdictionem urbanam, peregrinam & XIII. Quæstiones quando factæ sint perpetuæ?

quatuor illas quæstiones in sortem conjicere, adeoque fortunæ, cuinam quævis obtingeret, committere. (*b*) Sigon. *de Judic. II*, 4. *p.* 540. L. Cornelius Sulla quæstiones quatuor alias publicas invexit, de sicariis, veneficiis, falso & parricidio, adeoque totidem addidit prætores *L.* 2. §. 32. *D. de orig. jur.* Solebat tamen senatus, quum raro plures, quam octo prætores crearentur, suo arbitrio modo binas jurisdictiones, modo binas quæstiones, modo jurisdictionem & quæstionem uni alterive deferre. Sigon. *l. c. p.* 452. Sed & extra ordinem nonnumquam Senatus populique decreto quærebant sive consules, sive alii constituti quæsitores. Exempla sunt apud Ciceronem *de Fin. II*, 16. & *Brut. XXII.*

XIV. Quæsitorum sessio.

XIV. Quæsitores ergo isti in foro atque in tribunali præerant judiciis publicis, sedentes in sella curuli, gladiumque positum ante se habentes in signum imperii. Aderant præterea Judex Quæstionis, judices, scribæ, accensi; præcones, lictores, adparitores & alii, qui Quæsitorem in judicando exsequendoque sententiam juvabant. Sigon. *de Judic. II*, 4. *p.* 544.

XV. Quis judex quæstionis.

XV. Inter judices primum locum occupabat JUDEX QUÆSTIONIS, non idem sane cum Quæsitore, ut aliqui sibi persuadent, sed ab hoc diversissimus. Sane in caussa Opia-

(*b*) Ante hæc tempora prætores bini singulas domi jurisdictiones, ex SC. sortiebantur, urbanam & peregrinam: reliqui quatuor provincias foris gubernandas suscipiebant.

pianici Prætor erat Verres, Judex quæstionis C. Junius. In caussa Verris, Prætor M. Glabrio, Judex quæstionis Q. Curtius. In caussa Cluentii Prætor Q. Naso, judex quæstionis Q. Voconius. Inter Quæsitorem & judicem quæstionis hoc interfuisse ait Quinctilianus; *Instit. Orat. VIII*, 3. quod prætor seu Quæsitor in iis, quæ essent imperii; Judex quæstionis in iis, quæ ad cognitionem pertinebant, fuerit occupatus. Fuit ergo quidem magistratus *L.* 1. *pr. &* §. 1. *D. ad L. Cornel. de sicar.* sed persona tamen publica, (*i*) quæ veluti partes Prætoris sive absentis sive nimis occupati agebat, unde & *princeps judicum* vocatur Asconio Pædiano. Prætor quoque præsens dabat accusationem, vel negabat, cogebat Judices & dimittebat, Judex vero quæstionis datam actionem exercebat, judices sortiebatur, testes audiebat, quæstiones habebat, tabulas inspiciebat, & si qua erant hujus generis alia. Sigon. *l.c.*

O 6 *pag.*

(*i*) Videtur hoc munus post ædilitatem capi consuevisse. Sane C. Junius Iudex Quæstionis in Cluentiana fuit ædilitius, teste Ciceron. *pro Cluent. XXXIII.* Et huc pertinet etiam Inscriptio apud Sigon. *de Judic. II*, 5. *p.* 548.

C. OCTAVIUS. C. F. N. C. PRON. PATER. AUGUSTI.
ER. MIL. BIS. Q. AEDIL. PL. CUM TORANIO JUDEX QUÆSTIONUM.
TR. PROCOS. IMPERATOR ADPELLATUS EX PROVINCIA MACEDONIA.

Conf. Gruter. *Inscr. p. CCCLX.*

pag. 546. *seq.* Ger. Noodt. *de Jurisd. & Imper.* *II*, 5. *p.* 158. Schulting. *Jurispr. antiqu. ante-justin. p.* 728.

XVI. Quales reliqui judices. XVI. Reliqui judices quasi consilium Prætoris erant, adeoque adsidebant in subselliis. Legebantur initio ex ordine senatorio, deinde ex equestri, lege Sempronia: tum ex utroque lege Servilia Cæpionis, hinc iterum ex equestri lege Servilia Glauciæ, porro iterum ex senatorio lege Livia Drusi, tum ex tribus ordinibus senatorio, equestri, plebejo lege Plautia Silvani: hinc denuo ex senatorio lege Cornelia Sullæ, ac paullo post denuo e tribus ordinibus lege Aurelia Cottæ, postremo ex senatoribus solis, lege Julia Cæsaris. Numerus ex lege Servilia Glauciæ fuit quadringentorum quinquaginta: quamvis non idem semper fuerit servatus. Hic numerus denuo in varias decurias descriptus fuerat, ut diximus supra *Lib. IV. Tit. XVII.* §. *II.* Ex eadem lege judicem nec oportebat triginta annis minorem esse, nec majorem sexaginta. Aliis legibus cautum fuerat, ut judices viginti quinque ad minimum annorum essent, quamvis vigesimum annum sufficere iterum statuerit Augustus. Sueton. *Aug. XXXII.* (*k*) Legebat eos quotannis Prætor, simul jurans se eos dolo malo scientem non legisse: lecti vero aderant in subselliis & jurati ferebant sententiam.

XVII.

(*k*) Pro vigesimo anno trigesimum ponit Sigon. *de Judic. II*, 8. sed depravatum esse illum locum Suetonii, jamdudum observarunt Cujac. *Obs.* *XX*, 32. & Græv. in *Prolegom. T. XI*, *Thesaur. ant. Rom.*

XVII. Etiam publica judicia incipiebant ab *in jus vocatione L.* 8. *D. de accusat.* In jure deinde a Quæsitore postulabat accusator, ut liceret sibi *nomen deferre*. Cœl. ad Cicer. *Epist. VIII*, 6. Cic. *Divinat. Verr. XX.* quæ tamen postulatio etiam absente reo fieri poterat. Cœl. ad Cic. *l. c.* Valer. Max. III, 7. 9. Erant vero, qui accusare non poterant, veluti mulieres, (*l*) pupilli, qui stipendium merebant, infames. Sic nec liberti jure accusabant patronos. *L.* 8. *D. de accusat.* nec Quæstores Prætores & Præsides suos. Cic. *Divin. Verr. XIX.* Unde & accusatus postulare poterat, si ei commodum videretur, ut judicium de accusatore fieret, liceretne illi accusare, nec ne. Auct. ad Herenn. I, 12. Quin & locus erat anticategoriæ, vel accusationi accusatoris, si quis ei majus crimen objiceret, *L.* 29. *C. qui accus. non poss.* & tunc caussa majoris criminis præferebatur minori, quamvis prius delato. *L.* 1. *C. eod.* De quibus anticategoriis erudite ut solet agit Cujac. *Obs.* XX, 7. Exemti quoque erant aliqui ab aliorum accusationibus, velut magistratus. Liv. XLV, 37. & absentes reip. caussa. Valer. Max. III, 7. 9. Qui nomen

XVII. Res primum in jus vocari, deinde postulata facultas deferēdi nomen.

(*l*) Nisi parentum, liberorumve, patroni vel patronæ vel eorum filii, filiæ, vel nepotis mortem exsequantur. *L.* 1. *D. de accusat.* quod & de pupillis observandum, qui alios consilium tutorum facere reos poterant, si de patrum vel avorum morte habenda esset quæstio. *L.* 2. §. 1. *D. eod.* Præterea feminæ admittebantur, si deferrent crimen majestatis, *L.* 8. *D. ad L. Jul. Majest.* Annonæ, *L. ult.* §. 2. *D. ad L. Jul. de annon.* & denique sacrilegii. *L.* 10. *C. de Episc. & Cleric.*

men deferebat, vocabatur accusator, idque turpe munus habebatur, nisi quis aut reipublicæ caussa, aut patrocinii gratia, aut paternarum aut propriarum inimicitiarum caussa ad accusandum accederet. Cic. *de Offic. II*, 14. Publicos tamen Romæ fuisse accusatores, qui delicta publica persequerentur, patet ex Cic. *pro S. Rosc.* XX. Plin. *Epist. III*, 17.

XVIII. In crimine repetundarū simul postulati patroni. Sin plures se offerrent accusatores judicio præmittebatur divinatio.

XVIII. Si socii repetundarum quem postulabant, oportebat eos simul potestatem *patronos* nominandi postulare. Concedebatur id SCto, ut patet ex Liv. *XLIII*, 12. Cic. *Divinat. Ver. XX.* Nominati hi patroni sociorum, simul erant accusatores reorum. Sin vero duo pluresve accusationem simul deposcerent; judicium antea fieri debebat, quis illorum deberet nomen deferre, id quod DIVINATIONEM vocabant, quia non de facto quærebatur, sed de futuro, uter deberet accusare. Ascon. Pædian. in *Cic. Divin. Verr. p.* 1757. Gell. *Noct. Att. II*, 4. *L.* 16. *D. de accus.* Exemplo esse potest divinatio Ciceronis in Verrem, in qua cum Cæcilio disputat, uter accusandi partes suscipere deberet. Qui in hac divinatione vicerat, primasque agebat partes, *accusator*; reliqui *subscriptores* dicebantur, iique, ut ait Asconius, accusatorem adjuvare solebant. De subscriptoribus vid. Cic. *Divin. in Verr. XV. Epist.* ad *Q. fratr. III*, 4. *pro Murena XXIV. Epist. ad famil. VIII*, 8. Alia ab hac subscriptione est, qua accusator ad similitudinem supplicii seu talionis se obstringebat, si non probasset, simulque cavebat, se in crimine perseveraturum usque ad sententiam.

L. 7.

L. 7. pr. L. ult. C. de accus. & inscr. L. ult. C. de calumn. L. 2. C. de exh. & transm. reis.

XIX. Die constituta, utraque parte præsente, ipsa fiebat *delatio nominis*, ita tamen, ut accusator prius verbis conceptis juraret, se non calumniandi caussa deferre nomen. Vide supra *Tit. XVI. n. 2.* Fiebat ea delatio nominis eadem formula, qua solebat in judiciis privatis lis intendi, veluti: AJO, TE IN PRÆTURA SPOLIASSE SICULOS CONTRA LEGEM CORNELIAM, ATQUE EO NOMINE SESTERTIUM MILLIES A TE REPETO. Fatente reo, statim fiebat æstimatio litis. Negante eodem, postulabatur, ut nomen inter reos reciperetur, ac tum delatio scribebatur nominis, criminis, loci, temporis, personarum accurata facta mentione, *L. 3. pr. §. sequ. D. de accusat.* Quo facto tempusque inquirendi dabatur. Ascon. Pædian. *Verrin. I. p.* 1816. Crimen ergo, quod objiciebatur, libello subscriptum relinquere oportebat accusatores, simulque accedere debebat subscriptio ad similitudinem pœnæ, de qua paullo ante diximus. Quod ideo inventum fuerat Romanis, ut ne facile quis prosiliret ad accusationem, *quum sciret, multam sibi accusationem non futuram. L. 7. pr. D. de accus.* Cavebant itaque singuli accusatores, quod crimen objecturi sint, & perseveraturi etiam in crimine usque ad sententiam. Libelli formula erat: HOC COS. ET DIE APUD ILLUM PRÆTOREM VEL PROCOS. L. TITIUS PROFESSUS EST, SE MÆVIAM LEGE JULIA DE ADULTERIO REAM

XIX. Delatio nominis, ejusque receptio.

DE

DEFERRE, QUOD DICAT EAM CUM C. SEJO IN CIVITATE ILLA, DOMO ILLIUS, MENSE ILLO, CONSULIBUS ILLIS ADULTERIUM COMMISISSE. *L. 3. pr. D. de accusat.* Et hæc professio deinde vel ab ipso accusatore, vel ab alio, si forte ille litteras nesciret, ejus nomine erat subscribenda, ut docet Paullus jureconsultus. *L. 3. pr. & §. 2. D. de accus.* Hinc Asconius in *Cornelianam p.* 1307. *Detulit nomen Publius, subscripsit Cajus.* Quemadmodum vero accusator nomen DEFEREBAT; ita illud RECIPIEBAT Prætor, quæ receptio, quum aliquando esset in quæsitoris arbitrio, postulari debebat. Seneca in *Ludo p. m.* 683. *T.* 12. *Postulat nomen recipi, edit subscriptionem, occisos senatores triginta.* Et Cœl. ad Cicer. *Epist. VIII*, 8. *Nec Laterensis Prætor, postulante Pausania, quo ea pecunia pervenisset, nomen recipere voluit.* Recepto vero nomine, Prætor certam diem, qua accusator & reus adessent, constituebant, & plerumque quidem diem tricesimum ex lege Licinia & Julia. Cic. *Vatin. XIII.* Quod tempus, si paullo brevius esset, licebat accusatori diem longiorem poscere ad inquirendum, præcipue in crimine repetundarum, ut patet ex Ascon. ad Cic. *Verr. I. p.* 1815.

XX. De lato nomine reus vesté mutabat.

XX. Ex eo tempore reus vestem mutare & patronos conquirere solebat. Posita enim toga alba, non quidem atram seu pullam, (*m*) ut Sigo-

---

(*m*) Atram seu pullam vestem sumebant in luctu, ceu multis ostendit Kirchmann. *de Funer. Rom. II*, 17. Unde & Paull. *Rec. Sent. I*, 21. 14. *ait; Qui luget, abstinere debet a conviviis, ornamentis, purpura, & alba veste.* Albam tamen

Sigonius *de judic. II*, 10. *p.* 563. suspicatur, sed sordidam & obsoletam sumebat, Liv. VI, 20. unde *sordes* pro reatu, & sordidatos pro reis saepe dici, observat Graevius *in prolegomenis Tomi XI. Thesaur. Ant. Rom.* Idem etiam rei amici & cognati saepe faciebant; nonnunquam & ipsi magistratus, si viri bene de rep. meriti vita & salus in discrimen vocaretur, Cic. *post redit. V.* Plutarch. *in vita Gracchor. p.* 829. Promittebat etiam reus barbam & capillum, ut constat ex Gell. *Noct. Attic. III*, 4. Liv. *II*, 61. Cic. *pro Ligur. XI.*

XXI. Patronos ante Caesaris tempora raro adhibebant plures, quam quatuor: post bella vero civilia saepe ad duodecim perventum. M. sane Scaurum sex patroni defenderunt, P. Clodius Pulcher, M. Marcellus, M. Calidius, M. Cicero, M. Messala Niger, Q. Hortensius, Ascon. Paed. in *Cic. pro M. Scauro p.* 1752. Idem ejusmodi Patronos in quatuor classes distinguit. XXI. Patroni quot adhibiti?

men vestem sub Imperatoribus in luctu adhibitam esse a mulieribus, docent Lips. *ad Tacit. Ann. II.* Forner. *Rer. Quotid. II*, 21. idque probant ex Plutarchi *Quaest. Rom. p.* 270. & Herodian. *Hist. IV*, 2. Sed ex utroque auctore patet, albae vesti locum tantum fuisse per eos dies, quibus nondum justa facta fuerant marito. Alias enim & feminas pulla veste in luctu usas, adparet ex Lactant. *de mort. persequut.* XXXIX. Ceterum non modo quoad colorem, vestes in luctu mutabantur, verum etiam quoad formam. Magistratus enim in luctu posita praetexta latum clavum sumebant: senatores lato clavo posito, angustum. Dio Cass. XL. & LVI. Conf. P. Fab. *Semestr. I*, 2. *p.* 8.

guit. Proprie enim *patronus* dicebatur orator, qui voce caussam orabat. Qui vero vel jus suggerebat, vel præsentiam suam commodabat amico, *advocatus* vocabatur. Addit idem *procuratorem*, *&* *cognitorem*, qui tamen ad privata tantum judicia pertinebant. Ascon. in *Cic. Verrin. I. p.* 1759.

XXII. Citatio rei per præconem. XXII. Veniente die, in quem accusatorem & reum adesse jusserat prætor, utrumque citari oportuerit per præconem. Si reus ergo criminis conscientia sese haud sisteret, absenti irrogabatur exsilium. Ascon. in *Milonian. pag.* 1323. Sin, reo præsente, accusator non adesset; eximebatur accusati nomen de reis. Ascon. *in Cornel. p.* 1307. *Postero die, quum Cassius adsedisset & citati accusatores non adessent, exemtum est nomen de reis Cornelii.*

XXIII. Lecti deinde judices. XXXIII. Utroque prodeunte, porro de judicibus legendis agebatur, ut tantus adesset eorum numerus, quantus erat lege definitus. Fiebat autem hic delectus per *sortitionem & editionem*. *In sortitione* prætor vel judex quæstionis nomina omnium, qui eo anno inter Judices adlecti fuerant, in urnam conjiciebat, ac sorte deinde eum educebat numerum, quum lex præscribebat. Quo facto, deinde tum accusatori tum reo dabatur potestas rejiciendi, quos parum sibi putarent idoneos, quorum in locum deinde alios subsortiebatur prætor vel judex Quæstionis, quibus ille judicum numerus legitimus compleretur. Cic. *Verr. Act. I, 6.* Ascon. Pædian. in *Verrin. II. p.* 1817. Nonnunquam lex non sorti, sed accusatoris reique arbitrio judicum electio-

ctionem permittebat, & hi tunc EDERE JUDICES, ipsi autem judices EDITITII dicebantur. Cic. *pro Murena XXIII. pro Planc. XV. & XVII.* Sic lege Servilia Glauciæ accusator jubetur ex CDL. judicibus edere centum: ex his centum reus edere quinquaginta. Vid. fragmenta legis Servil. apud Sig. *de judic. II, 27. p. 609.* Lecti judices *citabantur*, citatique vel excusatione se tuebantur, vel accedebant, subselliaque judicum occupabant. Et hi tunc jurabant in leges, ut obstricti religione judicarent. Quum jurassent omnes, præter ipsum prætorem; (*n*) nomina eorum libellis consignabantur, ne pro selectis judicibus, ut fit in multitudine, aliqui suppositi corruptissima judicarent. Ascon. Pædian. in *Verrin. II. p.* 1817.

XXIV. Jam ipsa demum caussa cognosci cœpit, eaque cognitio duabus potissimum actionibus absolvi consuevit *prima & secunda*, nisi forte lex comperendinationem, adeoque secundam actionem prohiberet. In prima actione accusator, accepta dicendi potestate, actionem instituit, crimina rei singulatim percensuit, & ad singula vel testes interrogavit, vel tabulas servorumve tortorum confessionem produxit, ut fidem faceret judicibus. Unde interrupta plane fuit prior hæc oratio, ut patet ex Ciceronis *oratione I. adversus Verrem*. Postea vero eam- XXIV. Actio prima.

(*n*) Prætor enim jam inito magistratu juraverat conceptis verbis, se ex animi sententia & secundum leges judicaturum. Petr. Fab. *Semestr. I. p.* 213.

eamdem caussam alio die retractavit, non interrupto dicendi genere, sed oratione perpetua, qua crimina illa dicendo exaggerabat, testimoniaque artificiose confirmabat, & totius vitæ anteactæ flagitia narrabat, eaque oratio κατ' ἐξοχὴν dicta est accusatio. Cic. *pro Cœl. III.*

XXV. Quæstiones de servis habitæ.

XXV. Quum ergo prima statim oratione accusatori omnia testimoniis essent confirmanda, eaque in *quæstiones*, *testes* & *tabulas* distinguerentur; de singulis monenda quædam ex antiquitatibus existimo. QUÆSTIONES erant testimonia servorum, vi tormentorum expressa. Solebat enim accusator, simul ac judices cum Prætore adsedissent, servos rei in quæstionem postulare. (o) Ascon. Pædian. in *Cic. pro Mil. p.* 1223. Non licebat tamen servos in caput domini interrogare, nisi in caussa incestus & conjurationis, Cic. *partit. Orat. XXXIV. pro Milone XXII.* immo & postea in caussa tributorum, *L.* 1. §. 20. *D. de quæstion.* de quo loco videndus Cujac. *Obser. VI,* 29. in reliquis criminibus non oportebat salutem dominorum servorum arbitrio committi. Cicer. *pro Milone XXII.* (p) Paull. *Recept. Sent. V.* 16. 5. Nonnunquam & alieni servi in quæstionem postula-

---

(o) Immo & privati olim torquebant servos. Cic. *pro Cluent.* LXIII. LXVI. Quinctilian. *Declam. CCCXXVIII. CCCXXXVIII. CCCLIII.*

(p) Moribus & institutis majorum id jus tribuit Cicero in *Partit. Orat. XXXV. & pro Rege Dejot. I.* Ast Tacit. *Ann. II,* 20. illud a SC. quodam vetere arcessit. Probabile est, SC. quodam illud vetus institutum in usum fuisse revocatum.

ſtulabantur, ſed non niſi ſinguli, & permittente domino, a quo tamen concedendum id erat, ſi caveret accuſator, ſe, ſi exſpiraſſent in quæſtione, eorum pretia; ſin deteriores facti, ejus quoque damni æſtimationem præſtiturum. Paull. *l. c.* §. *3. L. 13. D. de quæſt.* Servi ergo in quæſtionem poſtulati, præſentibus advocatis, equuleo alligati ita intendebantur, ut tamquam ex cruce penderent miſeri, ipſaque compages oſſium illis divelleretur. Tum porro augendo dolori admovabantur candentes laminæ, ungulæ ferreæ, aliaque hujus generis tormenta, quæ ſatis operoſe deſcribuntur a Car. Sigon. *de judic. III,* 17. *p.* 720. *ſeq.* Hieron. Mag *lib. ſing. de equuleo*, edito cum notis Gothofr. Jungermanni Octav. Ferrar. *Elector. I,* 5. Sagittar. *de cruciat. Martyr. XVII. p.* 313. *ſeq.* aliiſque. Quæſtione habita & confeſſione ſervorum in tabulas relata, tabulæ obſignabantur, donec depromerentur in judicio. Cic. *pro Milon. XXII.*

XXVI. Quemadmodum vero ſervi per tormenta, ita liberi homines extra illa quærebantur, & hi teſtes dici ſolebant. Providendum vero inprimis erat, ne teſtes adhiberentur parum idonei. Unde exploranda erat conditio cujuſque, utrum quis decurio eſſet an plebejus, & num honeſtæ & inculpatæ vitæ, an vero notatus & reprehenſibilis? locuples ne, an egens eſſet, ut lucri cauſſa facile quid admiſſurus videretur? porro an inimicus ei, contra quem ferebat teſtimonium? an ei amicus, pro quo ferebat, & quæ ſunt hujus generis alia, quæ cum cura explicare ſolent jureconſulti *ad titulum* XXVI. Teſtimonia.

tulum

tulum D. de testibus. Dolendum est, periisse Domitii Afri, Oratoris & Caussidici libros II. de testibus, laudatos a Quinctiliano *Instit. Orat. IV*, 7. *VI*, 4. Fuit enim auctor iste inter Jureconsultos & oratores veteres celeberrimus, cujus meminerunt Plin. *Epist. VIII*, 18. Tacit. *Annal. XIV*, 19. & Hieron. in *Chron. n. MMLX.* qui eum domo Nemausiensem fuisse ait. Ceterum hi testes vel sua sponte dicebant testimonium, vel inviti, si quando iis, permittente lege, accusator testimonium denunciaret. A qua tamen necessitate lex Julia de judiciis publicis exemerat generos, soceros, vitricos, privignos, sobrinos, sobrino natos, eosque, qui propiore gradu essent, libertos item & patronos. *L.* 4. *D. de testib.* Ceterum testes interrogabantur in judicio ab accusatoribus, & in eo quam maxime elucere videbatur eorum prudentia & dexteritas, quod longius repetita interrogatione verum extorquerent etiam invitis. Cic. *pro Flacco X.* Hinc quum Phædria adolescens apud Terentium obliquius interrogaret eunuchum de turbis in domo meretricis datis: Donatus ad illum locum *Eunuch. IV*, 4. *v.* 33. notat: *Et hæ sunt obliquæ interrogationes, quibus uti oratores videmus, quum derivare testimonium nituntur*. Quamvis vero testes non nisi jurati dicerent testimonium, & de iis etiam rebus, quas ipsi vidissent compertasque haberent; non alia tamen formula interrogabantur, quam illa: S. TEMPANE, QUÆRO EX TE, ARBITRERISNE, C. SEMPRONIUM COS. IN TEMPORE PUGNAM INISSE? Ad quæ testis

ſt's vel ARBITROR, vel NON ARBITROR reſpondebat. Cic. *Acad. Quæſt. IV*, 47. & *pro Fonteјo IX.* Quod etiam Cujacius obſervavit *Obſ. III*, 26. Abſentes teſtes per tabulas dicebant teſtimonium.

XXVII. Tabularum nomine omne genus ſcripturarum veniebat, quo cauſſam probabat accuſator, eoque inprimis pertinebant in repetundarum & peculatus crimine tabulæ dati & expenſi, tabulæ auctionariæ: in reliquis pactiones, litteræ, ſyngraphæ, aliæque hujus generis, quæ obſignatæ diligenter ab accuſatore ad prætorem deferebantur. Cic. *Act. I. adv. Verr. cap. V.* & *Verrin. I*, 61. Car. Sigon. *de judic. II*, 16. XXVII. Tabulæ probationis cauſſa recitatæ.

XXVIII. Jam ut ad primam actionem redeamus, ubi accuſator actionem ſuam pariter ac accuſationem abſoleverat, patroni ſeſe ad rei defenſionem accingebant, inter quam & accuſationem aliquot plerumque dies intercedebant. Vid. Cellar. ad *Cic. pro S. Roſc. IV.* In ipſa defenſione quid egerint patroni, facile eſt ad ſuſpicandum, idque ſatis ſuperque docent tot Ciceronis, quæ exſtant, orationes, Crimen ſcilicet objectum vel diluebant, vel jure factum contendebant. Teſtes, quos produxerat accuſator, vel rejiciebant, vel ſibi prodeſſe oſtendebant, & quæ alias ipſa ſuggerit ratio cauſſæque indoles. Vid. Cic. *pro Cluent. XVIII.* & *pro Fonteјo I.* & *XVI.* Illud vero non prætermittendum, quod in epilogis ad miſericordiam concitandam etiam filios reorum produxerint. Qua de re mul- XXVIII. Rei defenſio.

multa suo more præcipit Quinctilianus *Inst. Oratio VI*, 2.

XXIX. Laudationes rei.

XXIX. Nec patroni solum reum per aliquot sæpe dies (q) defendebant; sed adhiberi etiam solebant laudatores, id est, summa auctoritate viri, sive cives, sive ex municipiis missi, qui publica laudatione rei periculum sublevarent. Cic. *pro Cluent. XL.* Horum laudatorum plerumque decem dabantur, isque numerus jam erat moribus receptus, ut honestius videretur, nullos, quam pauciores accipere. Cic. *in Verr. V*, 23. Ea laudatio modo præmittebatur defensioni, modo innectebatur eidem, modo eam sequebatur, ut ex Ciceronis orationibus pro Flacco, pro Cluentio & pro Scauro patet. Conf. Sigon. *de Judic. II*, 19. *p.* 584.

XXX. Comperendinatio vel actio secunda.

XXX. Ceterum lex, ex qua agebatur, aut hanc unam actionem admittebat, aut comperendinationem concedebat. Si unica actio admittebatur, tum finita defensione, statim in suffragia mittebantur judices, & sic *primo cœtu*, vel *primo judicare* dicebantur. Auctor ad Herenn. IV, 36. *Vos veriti estis, si primo cœtu condemnassetis, ne crudeles existimaremini?* Quæ verba egregie interpretatur Turneb. *Adversar. XX*, 25. Sin lex comperendinationem haberet; tum perendie nova instituebatur partis utriusque recitatio, sed ita, ut priore loco reus, posteriore accusator diceret. Cic. *Verrin. I*, 9. & ibi Asconius Pædianus.

XXXI.

(q) Sic Cicero Cornelium per quatriduum defendit, teste Ascon. Pædiano in *Cornel. p.* 1308.

XXXI. Finita & hac actione, ubi uterq; Orator DIXI addiderat, statim præco DIXISSE, eos pronunciabat. Quo facto, prætor tabellas distribuebat inter judices, eosque ad ferendam sententiam mittebat in consilium. Ascon. Pædian. in *Cic. Verrin. III. p.* 1841. *Mittere judices in consilium est dimittere judices ad sententiam dicendam, ubi allegatis omnibus argumentis, orator dixerat* DIXI. Et in *Verrin. II. p.* 1823. *Moris veterum fuit, quum satis visum esset fluxisse verborum, hanc sibi necessitatem finiendæ orationis imponere, ut dicerent ad ultimum*: DIXI, *quod etiam ab utraque parte oratione consumta, ut in consilium dimitterentur, præco* (r) *soleret pronunciare*: DIXERUNT. Acceptis tabulis, quæ cereæ erant, & diversi coloris, Cic. *Verr. V.* consurrexere judices & in levioribus caussis sententiam singuli de tabulis pronunciarunt: & tunc PALAM dicebatur LATA SENTENTIA: in gravioribus vero CLAM hoc fieri consueverat. Accedebant enim judices ad urnas, quarum tot erant, quot judicum ordines, & in illas e tribus, quas acceperant, tabulis unam immittebant. Qui absolvendum credebant reum, eam immittebant, cui A, id est ABSOLVO inscriptum. Qui condemnandum; alteram, in qua C, id est CONDEMNO legebatur. Qui demq; dubitabant, tertiam, in qua NL, id est NON LIQUET, immittebant. Interea dum hæ tabulæ immittebantur, & earum deinde fiebat direm-

XXXI. Judices missi in consilium:

(r) Ita in vulgatis Ciceronis editionibus. Sed pro prætore legendum esse præconem, recte monet Fr. Hotomannus in *proœm. act. in Ver. pag.* 229.

remtio: reus in genua provolutus judicum genua osculabatur, nihilque, quod ad misericordiam excitandam facere videretur, prætermittebat. Valer. Max. VIII, 1.6. Idem etiam faciebant laudatores & amici, ceu patet exemplo M. Scauri, cujus laudatores ad genua judicum, quum sententiæ ferrentur, bifariam se diviserant, & pro eo rogabant, teste Asconio Pædiano ad *Cic. pro Scauro. p.* 1754. Invaluerat etiam, ut virgines Vestales aliquando adhiberentur deprecatrices. Vid. Tacit. *Ann. XI*, 32. & Bernegg. ad *Suet. Jul. cap. I.*

XXXII. sententia lata a prætore. XXXII. Diremtis tabulis, Prætor ipsam pronunciabat sententiam. Aut enim condemnabat reum, aut absolvebat, aut amplius cognoscendum ajebat, prout id plura suaderent suffragia. Cœl. apud Cicer. *Ep. st.* VIII, 8. Condemnationis formula erat: VIDETUR FECISSE, vel NON JURE VIDETUR FECISSE. Absolutionis: NON VIDETUR FECISSE, vel JURE VIDETUR FECISSE. Ampliationis denique: AMPLIUS COGNOSCENDUM, Cic. *acad. quæst. IV*, 47. *de finib. I*, 7. Quin & si pœna adjiceretur, simili id fiebat formula: VIDERI EUM IN EXSILIO ESSE, BONAQUE EJUS VENIRE, IPSI AQUA ET IGNI PLACERE INTERDICI. Liv. XXV, 4. Sig. *de jud. II*, 22. Briss. *de Form. V. p.* 480. Condemnationis sententiam pronunciaturus prætor, prætextam ponere solebat, teste Plutarcho in *Cic. p.* 883. nec verba solum antea relata proferebat, verum etiam pœnæ & supplicii nonnunquam faciebat mentionem, quamvis etiam aliquando eam

præ-

prætermitteret, & ad ipsam rejiceret legem. *L.* 1. §. 4. *D. ad SC. Turpil.*

XXXIII. Absolutus reus, domum se recipiebat, positoque sordido habitu, resumebat togam albam (*s*) ut patet exemplo Ciceronis apud Plutarch. in *Cic. p.* 865. Si non absolutionis, sed ampliationis tantum pronunciata esset sententia; denuo cognosci caussa ab integro solebat alio die, quem prætor arbitratu suo statuebat. Tunc iterum primus dicebat accusator, & deinde patronus, quo facto, denuo in consilium mittebantur judices, idque eo usque fiebat, donec ad liquidum perducta esset caussa. Denique condemnato reo, aut tribunorum implorabatur auxilium, cujus rei exempla extant apud Plutar. in *Cæsare p.* 708. Cic. *pro P. Quinct. XX.* aut consul ipse vel alius prætor intercedebat, uti patet exemplis apud Valer. Max. *VII, 7. 6.* aut lis ei æstimabatur, veluti in judicio repetundarum, aut ipsa sequebatur animadversio; & reus in pœnam aliquam condemnabatur. Lite æstimata, aut pecunia solvenda erat, aut eam summam, proscriptis ejus bonis, rectores curabant. Ascon. Pædian. in *Verrin. III, pag.* 1845. De pœnis, quales fuerint apud veteres, jam supra satis superque dictum est. XXXIII. Repetita caussæ cognitio.

XXXIV. Sufficiant hæc de judiciis publicis. XXXIV. Qualia.

(*s*) Licebat tunc reo absoluto contra accusatorem vel calumniæ vel prævaricationis instituere actionem, de quibus multa jureconsulti. Adde Sigon. *de justic. II, 26.*

fuerint judicia populi? cis. Addenda nonnulla de judiciis populi; quæ & ipsa plerumque ad vindicanda crimina comparata fuere. Publica enim judicia de iis instituebantur criminibus, de quibus certæ exstabant leges. At populus judicabat de quibuscumque, quæ ad se detulisset magistratus, (*r*) & in quibus de capite Civis Romani agebatur. Inprimis tamen duo crimina ad populum deferri solebant, majestatis puta & peculatus. Sic majestatis caussam ad populum dixere Marcus Coriolanus, Sp. Cassius, T. Menenius, Sp. Servilius, Ap. Claudius, & alii. Ob peculatum dies dicta M. Camillo, M. Livio Salinatori, P. Africano, M. Postumio & aliis, qualia exempla collegit Sigon. *de Judic. III*, 2.

XXXV. In quibus comitiis instituta?

XXXV. Instituebantur hæc judicia olim in comitiis curiatis, ceu patet exemplo P. Horatii, quum sua manu sororem interemisset, dies dicta est apud populum, cujus suffragiis liberatus perduellionis supplicium evasit. Liv. I, 6. Cic. *pro Milone III*. Atqui eo tempore comitia non erant alia, quam curiata, centuriatis multo postea Ser. Tullio, Rege inventis.

[illegible] Exa-

(*r*) Sic de sororis cæde dies dicta est P. Horatio. Liv. I, 26. Valer. Max. VIII, I, 1. de homicidii suspicione P. Sestio: sed & de vindiciis contra leges datis Ap. Claudio. Liv. III, 56. de repetundis C. Lucretio, Liv. XLIII, 8. de perduellione C. Claudio, Liv. XLIII, 18. de peculatu M. Acilio Glabrioni, Liv. XXXVII, 54. P. & L. Scipionibus, Liv. XXXVIII, 50. L. Postumio Liv. XXV, 3. de puero ad stuprum pellecto C. Scantinio, Valer. Max. VI, 1. 6. de vi armata Miloni. Ascon. Pædian. in *Cicer. pro Milone p.* 1315. *sequ.*

Exactis autem Regibus, quum jam Servius centuriata, & postea tribuni plebis etiam tributa invenissent comitia; non curiatim amplius, sed vel per centurias, vel per tribus de criminibus civium Romanorum judicari coepit. Centuriatis eam potestatem dederat P. Valer. Poplicola cos. qui lata lege sanxerat, ut a consulum sententiis provocatio esset ad populum. Liv. *Hist. II*, 8. Quae lex deinde etiam inter sacratas repetita confirmataque est. Cic. *pro Sext.* XXX. Invaluit ex eo tempore, ut de mulcta civium Romanorum in comitiis tributis: (*u*) de capite eorumdem nonnisi centuriatis, ageretur. Cic. *de Legib. III*, 4. & 19. Quam legem Valeriam iterum retulit C. Gracchus anno Iↄcxxx. Cic. *pro Rabir.*

XXXVI. In tributis comitiis diem reis dicere solebant magistratus minores, veluti aediles curules, tribuni plebis & aediles plebis. Sic T. Menenius, Ap. Claudius, Sp. Servilius, C. Sempronius aliique judicio oppugnati sunt a tribunis plebis. Liv. III, 52. 56. IV, 21. C. Scantio, tribuno plebis diem dixit M. Marcellus, aedilis curulis, quod filium suum de stupro adpellasset. Valer. Max. VI, 17. Veturio exconsuli idem negotium facessit C. Alienus, aedilis pleb. Dionys. Halicar. X. *p.* 673. Aliud exemplum C. Fundani & Tib. Sempronii, aedilium XXXVI. An etiam in comitiis tributis?

(*u*) Attamen etiam de capite M. Coriolani in comitiis tributis actum esse, nemo ignorat, Liv. II, 35. Verum id nulla lege aut more per tumultum actum esse, recte observat Car. Sigon. *de judic. Rom. III*, 5. *p.* 695.

lium plebis, qui Claudiæ diem dixere, exstat apud Gell. *Noct. Att.* X, 6. Centuriatis autem comitiis non minores illis magistratus, sed consules, prætores, nonnunquam tamen & quæstores aliique magistratus minores agebant, nisi forte & illis a consulibus hoc extra ordinem concessum esse, dicamus. Unde patet, cur T. Manlium in comitiis centuriatis accusarint tribuni plebis. Vid. Liv. XVI, 20.

XXXVII. De quibus his judiciis judicatū.

XXXVII. Dies vero non nisi privatis dici poterat, unde si consule, prætores, aliique magistratus accusari deberent, exspectandum erat, dum magistratu abiissent. Exempla T. Menenii, Sp. Servilii, Ap. Claudii, C. Sempronii jam supra vidimus. Verumtamen contigit nonnunquam, ut extra ordinem etiam, qui nondum magistratu abiissent, deferrentur ad populum. Ita dies dictus est Scantinio, tribuno plebis, Valer. Max. VI, 1. 7. L. Flacco, Ædili curuli, Cic. *pro Flacco* Claudio & Graccho censoribus, Liv. XLIII, 16. ut alia exempla prætermittamus.

XXXVIII. Quid fuerit diei dictio.

XXXVIII. Cæterum ut judicia publica ab accusatione, ita hæc populi a DIEI DICTIONE incipiebant. Magistratus enim conscendens rostra, advocata concione, hoc vel illo die se hunc civem de hoc crimine accusaturum, pronunciabat, jubens simul ut eo die reus adesset. Cujus rei hanc fuisse formulam existimat Sigonius *de judiciis III.* 7. *p.* 697. AP. CLAUDI, HUC AD ME NONIS SEPTEMB. ADESTO, UT TE ACCUSARI AUDIAS. QUOD VINDICIAS CONTRA LIBERTATEM DEDERIS.

RIS. Dicta die, aut vades dandi erant in judicio capitali, aut ubi de mulcta agebatur, prædes, qui reum obiturum hoc judicium sponderent. Nisi id factum esset, hic in custodia habebatur. Exemplum Cæsonis, qui vades dare jussus est, est apud Liv. *III*, 13. & M. Postumii apud eundem Liv. XXV, 4. De prædibus, quos dare L. Scipio non potuit, ideoque in carcerem abductus est, videndus Gell. *Noct. Att. VII*, 19.

XXXIX. Veniente, qui dictus erat, die, magistratus, iterum conscensis rostris, reum per præconem citabat. Liv. *XXXVIII*, 51. Suet. *Tiber. XI.* Citatione vero illa facta, vel magistratus major intercedebat, vel reus absens excusabatur, vel auspicia dirimebant comitia, vel denique criminis conscientia reus aberat. Sæpe, ne accusatio fieret, intercedebantmagistratus, quemadmodum verbi caussa Tribunos plebis pro Scipionibus intercessisse, patet ex Liv. *XXXVIII*, 60. Gell. *Noct. Att. VII*, 19. Sæpe reus vel morbo decumbebat, vel funere curando occupabatur, vel denique voluntarium eligebat exsilium, & tunc EXCUSARI dicebatur. Exempla sunt apud Liv. *III*, 13. *XXXVIII*, 52. Cic. *pro Rabir. III.* Sæpe auspicia diem judicii tollebant, & tunc simul caussa judiciumque sublatum videbatur. Sic P. Clodius imbre subito coorto; alius vero nescio quis, observato de cœlo vitio, liberatus est. Liv. XL, 42. Sin contumacia conscientiaque criminis sese haud sisteret reus; statim ei pro arbitrio magistratus pœna irrogabatur.

XXXIX. Citatio, excusatio, contumacia rei.

XL. Accusatio ter repetēda.

XL. Ubi vero se stiterat reus, (*) sequebatur ACCUSATIO, quæ intermissis diebus ter erat repetenda. Nihil hæc accusatio ab illa in judiciis publicis differebat. Afferebat accusator certum crimen, idque testibus, tabulis aliisque argumentis probabat. Sigon. *de judic. III, 9.* Addebat tamen in singulis accusationibus pœnam vel mulctam, quam pro arbitrio dicebat, eaque AN QUISITIO adpellabatur, cujus hæc fuit formula: QUANDO IGITUR HÆC, QUÆ DIXI, FECISTI, OB EAS RES EGO MULCTAM TIBI DICO. Idem III, 10. Sæpe tamen contigit, ut pœna prima accusatione dicta, altera tertiave vel mitigaretur, vel exasperaretur. Sic in caussa Cn. Fulvii a Sempronio, tribuno plebis, initio pecunia, tertia vero accusatione capite inquisitum est. Liv. XXVI. 3.

XLI. Promulgata rogatio.

XLI. Perfecta tertium accusatione, idem, qui diem dixerat magistratus, rogationem scriptam promulgabat, in qua & crimen & pœna mulctave comprehendebatur. (*x*) Ea rogatio promulgata manebat per trinas nundinas, non secus ac leges, ut populus vel plebs, adprobandane, an abroganda esset, secum posset accuratius deliberare. Hæc autem promulgatio

(*) Abjectus ille solebat sub rostris stare, multisque adolescentum plebisque conviciis vexari. Unde Gracchus, tribunus plebis, negabat se passurum, ut caussam diceret P. Scipio. Tantum enim virum *sub rostris stare, & præbere aures adolescentum conviciis, populo Rom. magis deforme, quam ipsi esse.* Liv. XXXVIII, 52.

(*x*) Neque enim permittebat leges, ut pœna cum mulcta conjungerentur. Cic. *pro Domo XVII.*

tio MULCTÆ POENÆVE IRROGATIO; judicium vero populi de illa MULCTÆ POENÆVE CERTATIO dicebatur. Cicer. *de Leg. III, 3. Quum magistratus judicassit*, IRROGASSITVE: *per populum* MULCTÆ POENÆVE CERTATIO *esto*.

XLII. Tertiis nundinis accusator denuo in rostra conscendit, citatoque rursus reo, quartam accusationem instituit, eaque perfecta, potestatem reo fecit caussam dicendi. Tum vero aut ipse reus, aut pro eo patronus luculenta oratione non modo crimen diluit, verum etiam virtutes rei commendavit, nihilque, quod populum vel plebem ad misericordiam flectere posse videretur, prætermisit. Exemplo est Scipio, qui jussus dicere caussam, sine ulla criminum mentione, orationem magnificam de rebus a se gestis exorsus est. Liv. *XXVIII*, 51. Addenda est Ciceronis *Oratio pro C. Rabirio*, perduellionis reo, ex qua, quæ defensionum ejusmodi fuerit ratio, satis elucet. Ceterum, audita illa defensione, in certam diem comitia vel tributa vel centuriata indicebantur, (y) quibus plebs vel populus de caussa ferret suffragium. XLII. Rei defensio.

XLIII. Interea rei varia sibi circumspiciebant præsidia. Modo enim cum tribunis agebant, ut intercederent: Gell. *Noct. Att. VII*, 19. modo augures clam permovebant, ut tristi qua- XLIII. Auxilia reorum.

P 5 dam

(y) Tributa comitia ipsi indicebant tribuni plebis: centuriata magistratus majores. Si ergo tribuni plebis capite inquirerent, centuriata comitia a prætore postulare consueverunt. Liv. XLIII, 16.

dam obnuntiatione dirimerent comitia: Liv. XL, 42. modo ab ipso accusatore, ut diem produceret, inceptoque desisteret, impetrabant. Sigon. *de Judic. III*, 13. Si nihil horum procederet; solum reliquum erat populare auxilium. Hinc ipso comitiorum die sordidati ac barba capilloque submisso prodibant cum propinquis, clientibus & amicis, & singulorum civium amplexi genua, rogando prensandoque efficiebant, ut absolvere suo suffragio se dignarentur. Idem faciebant cognati, amici, clientes. Vid. Liv. VI, 20. XLIII, 16. Appius Claudius tamen, ut id faceret, adduci non potuit. Liv. III, 61.

XLIV. Populi vel plebis suffragia.

XLIV. Adpetente ipso comitiorum die, ubi vel populus in campum Martium, vel plebs in comitium confluxerat, magistratus, qui diem dixerat, denuo reum per præconem evocabat. Tacentem & judicio se subtrahentem per cornicinem ante ædes & in arce citabat. Varro *de Lingua Lat. V*, 9. *p.* 44. Ubi ne sic quidem sui dabat copiam; statim ei sciscebatur exsilium. Exemplum Postumii est apud Liv. XXV, 4. Aliud Fulvii apud eumdem XXVI, 3. Præsente vero reo, magistratus populum vel plebem in centurias tribusve discedere, & per scribam recitari jussit ROGATIONEM, veluti: ROGO VOS, VELITIS JUBEATISNE, ut M. TULLIO AQUA ET IGNI INTERDICATUR, QUOD FALSUM SC. RETULERIT, QUOD CIVES ROMANOS INDICTA CAUSSA NECANDOS CURARIT? Cic. *pro domo XVIII, XIX.* Eo facto populus vel

plebs

plebs mittebatur in suffragia, ita, ut singulæ centuriæ vel tribus per pontes in septa transirent, & ad pontes tabellas, sententiam suam complexas, custodibus darent. Qui reum condemnatum volebant; tabulam reddebant, cui inscriptum V. R. id est *uti rogas*. Qui absolutum malebant; alteram, in qua erat A. idest *antiquo*. Denique diremtio numeratioque fiebat suffragiorum, eodem modo, quem supra inter legislationis ritus descripsimus: & tunc, quod plures scivissent centuriæ vel tribus, ratum habebatur, statimque vel mulcta vel pœna a reo exigebatur, vel absolutum illum esse, pronunciabatur. Liv. XLIII, 18. Cic. *pro Domo* XXX.

XLV. Et hæc quidem fuit judiciorum publicorum populique ratio. Jam nihil superest quam ut leges de judiciis publicis, quas Imperator hoc titulo explicavit, ex antiquitatibus illustremus, quamvis id non perfunctorie jam factum sit a Car. Sigonio *de Judic. II, 16. sequ.* **XLV. Leges de judiciis publicis.**

XLVI. Maximum crimen, quod a cive Romano admitti poterat, erat MAJESTATIS, quo nomine veniebat; *quidquid adversus populum Romanum aut securitatem ejus commissum fuerat*: Ulpian. *L.* 1. §. 1. *D. ad Leg. Jul. Majest.* aut ut Cic. *de Orat. II,* 39. describit: *Majestas est amplitudo ac dignitas civitatis. Is eam minuit, qui exercitium hostibus populi Romani tradidit.* Et *Partit. Orat.* XXX. *Majestas est in imperiis atque in omni populi Romani dignitate, quam minuit is, qui per vim multitudinis rem ad seditionem vocavit.* Auctor *ad Herenn. II,* 12. *Majestatem minuit, qui ea tollit, ex quibus rebus ci-* **XLVI. Crimen læsæ majestatis.**

vitatis amplitudo constat. Et paullo post: *Majestatem minuit, qui amplitudinem civitatis detrimento adficit*. Quæcumque ergo aut populo aut magistratibus directo factæ erant injuriæ, quæque vel dignitatem vel securitatem populi Romani lædere videbantur; ea ad majestatis crimen pertinebant.

XLVII. Leges variæ de majestate.

XLVII. Primam de majestate legem ipse Romulus tulisse videtur, quippe qui, teste Dionys. Halic. *Antiq. II. p.* 84. proditores tamquam Diti consecratos a quocumque occidi permisit. Postea & in XII. Tabulis cautum est, ut si quis in urbe coetus nocturnos agitasset, capite plecteretur, Porc. Latro *Declam. adv. Catilin. cap. XIX.* in iisdem tabulis lex exstabat: QUI HOSTEM CONCITAVERIT, QUIVE CIVEM HOSTI TRADIDERIT, CAPITE PUNITOR. *L. 3. ff. ad L. Jul. majest.* Et inde factum videtur, ut postea inter crimen *majestatis* & *perduellionis* distingueretur. (z) Paullo post

(z) *Perduellis* veteribus erat hostis. Varro *de Ling. Lat. IV*, 1. *p.* 32. Fest. *voce hostis p.* 297. *L.* 234. *D. de V. S. Duellum* enim idem priscis ac bellum. *Per* vero habet significationum intendendi. Menag. *Amæn. jur. p.* 232. Hinc perduellionis crimen admisisse dicebatur, qui erat hostili in rempublicam animo, *L. ult. ff. ad L. Jul. majest.* quales erant Junii, Vitelii, Aquilii, in quos animadvertit Brutus. Liv. II, 3. 4. 5. Quamvis paullo latius antiquis acceptum videatur perduellionis vocabulum, ita ut omnia atrociora crimina contra civium libertatem securitatemque publicam admissa denotaret, ut patet exemplo P. Horatii apud Liv. I, 26. Si quis non quidem hostilem animum adversus rempublicam ostenderat, sed tamen aut securitatem, aut

post lata lex *Gabinia*, incertæ quidem ætatis (*a*) sed satis tamen, ut videtur, antiqua, qua cautum est, *ut qui coitiones ullas clandestinas in urbe conflavisset, more majorum capitali supplicio mulctaretur*. Porc. Latro *l. c.* Ex quo patet, Gabinium illum quicumque fuerit, ea, quæ Leges XII. Tabularum de cœtibus nocturnis statuerant, ad quoscumque alios, adeoque etiam diurnos transtulisse. Accessit postea A.U.C. IↃCLII. C. Mario quintum consule *Lex Apuleja*, rogata a L. Apulejo Saturnino, tribuno plebis seditiosissimo ut vis in urbe facta seditioque vindicaretur, adversus C. Norbanum quæstorem Cic. *de Orat. II*, 49. Eodem exemplo A. U. C. IↃCLII. Q. Varius Sucronæ in Africa natus, & inde Ibris dictus trib. pleb. tulit *Legem Variam*, qua quæri jubebatur; quorum dolo malo socii ad arma ire coacti essent. Valer. Max. VIII, 6. 4. III, 7. 8. Conf. Appian. *de bello civ. I. p. 632. edit. Toll.* qui historiam omnem hujus legis adcurate persequitur. In eo tamen errat, quod pro Vario, legis auctorem finxit Valerium, quamvis id etiam Schiltero visum sit. Conf. & Ascon. Pædian. in Cic. *pro Scauro p. 1752.*

XLVIII. Sed multo severior illis antiquioribus fuit lex CORNELIA, non multis post annis XLVIII. Lex Cornelia de eadem.

---

dignitatem populi magistratuumve læsisse diceberatur, is majestatis erat reus.

(*a*) An idem forte Gabinius hanc legem tulit, qui & tabellariæ fuit auctor, quique A.U.C. IↃCXIV. Cn. Calpurnio Pisone & M. Popilio Lænate Coss. tribunatum gessit? Ita visum conjunctissimo Gundlingio in *diss. de crimine majest. I, 9. p. 6.* Sed id quidem divinare quam adfirmare licebit facilius.

annis lata a L. Sulla Dictatore, qua ad Cæsaris usque ætatem usus est populus Romanus. Hujus legis hæc capita collegit Carol. Sigon. *de Judic. II, 29.*

PRÆTOR, QUI EX HAC LEGE QUÆRET, DE EO QUÆRITO, QUI INTERCESSIONEM SUSTULERIT, AUT MAGISTRATUI, QUO MINUS MUNERE SUO FUNGATUR, IMPEDIMENTO FUERIT, QUI EXERCITUM E PROVINCIA EDUXERIT, AUT SUA SPONTE BELLUM GESSERIT. QUI EXERCITUM SOLLICITAVERIT, QUI DUCIBUS HOSTIUM CAPTIS IGNOVERIT, QUI POTESTATEM SUAM IN ADMINISTRANDO NON DEFENDERIT. QUI CIVIS ROMANUS APUD REGEM EXTERNUM VERSATUS FUERIT. MULIERIS TESTIMONIUM ACCIPIATUR. (*b*)

CALUMNIATORIBUS NULLA POENA SIT.

HIS DAMNATIS POENA AQUÆ ET IGNIS INTERDICTIO SIT.

Sed vereor, ut omnia hujus legis capita viderit

(*b*) Addi debuisset, & servorum. Nam & horum admissum esse testimonium, constat ex Sallust. *de bello Catil.* XXX. Vid. Gundl. *de lege majest. I*, 13. Laudabiles tamen principes servorum testimonium raro admiserunt: veluti Trajanus, teste Plin. *Paneg.* XLII. Nerva, teste Dione Cass. LXVIII. 9. 769. Tacitus Imp. teste Vopisco in *vita Tac.* IX. Conf. Ezech. Spanhem. ad *Julian. Orat. I, p.* 222.

rit Sigonius. Nihil enim hic de quæstionibus & torturis, de quibus statuerat SULLA, ut ab iis nulla dignitas exciperetur. Ammian. Marcellin. *Hist. XIX*, 12. Conf. *L.* 10. §. 1. *D. de quæst.* Tale quid postea etiam sanxere Valentin. Valens & Gratianus Imperatores *L.* 1. *C. Theod. de quæst. L.* 4. *C. ad Leg. Jul. majest.*

XLIX. Sequuta est lex *Julia* majestatis prior, lata a C. Julio Cæsare, qua ut majestatis damnatis aqua & igni interdiceretur, cautum fuerat, teste Cicerone *Philipp. I*, 5. Ad extremum successit *lex Julia* posterior, quam Augustus tulerat, cujusque pleraque capita etiamnum exstant in fragmentis jureconsultorum in *titulo D. ad L. Jul. majest.* Omnes hac lege majestatis rei pronunciantur, qui quidquam vel contra rempublicam vel adversus principem admiserant; sive facto sive libello famoso fecissent injuriam. Et ut tanto major esset reorum copia, etiam famosi & milites & servi & liberti ad accusandum admittebantur. Convicti porro ex hac lege, si perduellionis rei essent, capitis damnabantur: (c) ex alia caussa mitius puniebantur. Sin in reatu decessissent, nec a successoribus purgarentur, bona fisco vindicabantur. Eam legem licet satis severam, postea tamen Tiberius asperiorem reddidit, & ad ipsa dicta, quæ impunia antea erant, protulit. (d) Tacit. *An-*

XLIX. Lex Julia de eadem.

(c) Interdicebatur eis aqua & igne, teste Paullo *Recept. Sent. V*, 29. 1. Sic deportatorum ob hoc crimen etiam meminit Jul. Capitolin. *Vit. Pertinac. VI.*

(d) Initio Augustus species hujus legis de libellis famo-

Annal. I, 72. Immo sub eodem hoc genus calumniæ eo processerat, ut capitale esset, circa Augusti simulacrum servum cæcidisse, vestem mutasse, numo vel annulo impressam Principis effigiem latrinæ aut lupanari intulisse, dicto ullo, factoque ejus existimationem læsisse. Perit denique & is qui honores in colonia sua eodem die decerni sibi passus erat, quo decreti ab Augusto olim erant. Sueton. *Tib.* LIII. Immo nec pœna ab Augusto statuta satis magna visa est immitioribus principibus. Unde de sua ætate Paullus *Recept. Sent.* I, 29. 1. *Nunc humiliores bestiis objiciuntur, vel vivi exuruntur; honestiores capite puniuntur.*

L. Novæ de majestate leges.

L. Postremo Arcadius & Honorius Augusti incredibili Rufini & Eutropii moti tyrannide, quam in ipsos principes adfectaverant, Majestatis legem non solum ad factiones ipsumque conatum protulerunt, sed & pœnam quam maxime exacerbarunt. Præterquam enim quod majestatis reos gladio feriri jusserunt, etiam bona adjudicarunt fisco, (*e*) & filios a materna, avita, omniumque proximorum hereditâ-

famosis quæsiverat, postea id per interpretationem ad dicta tractum, ut præclare docet Jo. Fr. Gronov. ad *Tacit. Annal.* I, 72.

(*e*) Fecerunt id Imperatores D. Marci Imp. exemplo, qui Drunciani Senatoris, & Cassiani furoris socii, bona post mortem fisco vindicaverat, si vera scripsit Paullus *L. 7. C. ad L. Jul. de majest.* (Nam Jul. Capitolinus in *vita Marci* & Vo. Gallic. in *vita Avidii Cassii* id factum esse negant.) Postea idem constituerunt Severus & Antoninus, teste Marciano *L. 8. pr. C. eod.* Adde tamen Cujac. *Obs.* III, 19.

ditate excluserunt, neque quidquam eos ex testamento extraneorum capere passi sunt, ut eos perpetuo egentes & pauperes infamia paterna semper comitaretur, essentque tales, ut iis & mors solatium, & vita esset supplicium. Sic pœna paterna & in liberos abundat, quod alioquin a principiis juris alienum & barbaris proprium est, quos ob crimina non modo liberos, sed & omnem familiam supplicio adfecisse erudite docet Em. Merill. *Obs. IV*, 3. Omnia hæc pluribus inculcat *L. quisquis* 5. *C. ad L. Jul. de Majest.* in quam luculentus exstat commentarius Jacobi Gothofr. editus *Genevæ* cIↃIↃcLIX. *in* 4o. Ceterum id observandum, perduelles æque ac hostes lugeri more malorum non debuisse. *L.* 11. §. 1. *D. de his qui nor. infam. L.* 35. *D. de relig. & sumt. funer.* Origo hujus mortis est apud Liv. I, 20. Exemplum ejusdem apud Sueton. *in vit. Tib. cap. LXI.* Conf. Merill. *Obs. Lib.* VII, 32.

LI. Proximum est crimen ADULTERII, quod primus vindicandum publicis judiciis existimavit Augustus, (*f*) qui quum diffluentem luxu civitatem Romanam & ad omnem stu- **LI. Lex Julia de adulterio.**

(*f*) Quæ fuerit pœna adulterii ante legem Juliam, vix constat. Solebant olim ipsi viri ex consilio propinquorum in adulteras animadvertere, ut patet ex Dionys. Halic. *Ant. Rom. II. p.* 95. Quod jus diu mansit, adeo ut & Tiberius mulierum impudicarum coercitionem propinquis ac necessariis demandarit, si accusator publicus deesset. Suet. *Tiber. XXXV.* Adulteri domi deprehensi fere castrari solebant. Langl. *Ot. Semestr. VIII*, 7. Hinc Plaut. *Curcul. I*, 1. *v.* 88.

ſtuprorum adulteriorumque licentiam projectam cerneret, coercendi hujus mali cauſſa ſeveriſſimam de adulteriis & ſtupris legem tulit. *L.* 1. *D. de adult.* Sueton. *Auguſt. XXXIV.* Unde Horatius *Carm. IV*, 5. hanc Auguſti providentiam ita celebrat:

Nullis polluitur caſta domus ſtupris:
Mox & lex maſculoſum edomuit nefas.
Laudantur ſimili prole puerpera.
Culpam pœna premit comes.

Plura fuerunt hujus legis capita, quæ ſingulari, eoque pereruditio commentario collegit Barn. Briſſonius, ſed non exacto tamen ſatis ordine. Multa enim legis capita ordini ſuo reſtituere potuiſſet, ſi vidiſſet Paulli Recept. Sent. auctiores, quales exhibet Schultingius *Libro II. Tit.* 26. Primo capite variis legibus derogaverat Auguſtus. Secundo permiſerat patri tam adoptivo, quam naturali adulterum cum filia cujuſcumque dignitatis domi ſuæ vel generi, deprehenſum, ſua manu occidere. Paull. *Recept. Sent. II*, 20. 1. & *Collat. Leg. Moſ. & Rom. IV*, 2. Quinto capite cautum fuerat, ut adulterum deprehenſum viginti horas, atteſtando vicinos, retinere

Ita tuum conferto amare ſemper, ſi ſapis.
Neid quod ames populus ſi ſciat ſit tibi probro.
Semper curato, ne ſis INTESTABILIS,
Quod amas, amato teſtibus præſentibus.

Hujuſmodi pœnam Chæriæ adoleſcentulo imminere fingit ancilla apud Terent. *Eun. V*, 4. & militem glorioſum, Pyrgo polinicen eodem ſupplicio territat Periplectomenes apud Plaut. *Mil. Glorioſ. act. V*, v. 2. & *ſeqq.*

tinere liceret. (*g*) Paull. *Recept. Sent. II*, 26. 3. Reliqua capita ex Brissonio petenda. Id modo hic quæritur, qua pœna vindicatum fuerit adulterium? Tribonianus §. 4. *Inst. h. t.* temeratores alienarum nuptiarum gladio ex hac lege puniri ait, non secus ac eos, qui cum masculis nefandam libidinem exerceant. Stupri vero flagitium, si personæ honestæ sint, publicatione dimidiæ partis bonorum; sin humiles, corporis coercitione cum relegatione vindicari. Sed rationem hic fugere Tribonianum, jamdudum animadverterunt eruditi. Jac. Cujac. *Obs. XX*, 18. *XXI*, 17. Barn. Brisson. ad *Leg. Jul. de adult. p.* 91. VVissenbach. ad *Inst. Disp. LIII*, 30. & ad *Pandect. Part. II. Disp. XXXVI*, 19. Et certo capitalem non fuisse adulterii pœnam, vel ex eo adparet, quod adulterii damnatas eadem lex uxores duci & in testimonium citari vetet. *L.* 29. §. 1. *D. de adult. L.* 9. *C. eod. L.* 18. *D. de testib.* Quod certe perabsurdum fuisset cavere, si hujus criminis pœna vitam civitatemque ademisset. (*h*) Unde ita hoc caput, quod de pœna

Qua pœna vindicatum sit adulterium?

(*g*) Ipsa legitima hujus capitis verba exstant *L.* 15. *D. ad L. Jul. de adulter.*

(*h*) Mireris ergo, Triboniani hunc errorem defendisse Viros doctissimos, veluti Marc. Lyrelama *Membr.* II, 9. & Schvvendendo erferum *ad Ekboltum p.* 1318. Quamvis enim a Principibus immitioribus nonnunquam gravius animadverteretur in adulteros, veluti ab Augusto apud Sueton. *Octav.* III. & Antonino Caracalla apud Dionem in *Exceptis Peiresc. p.* 755. *ad Vales.* factum hoc tamen esse extra ordinem & non ex lege hac Julia, præclare, ut solet, docuit Ger. Noodt. *Dioclet. & Maxim. XV*, *p.* 395.

na egit, restituere maluit Barn. Brissonius: QUI STUPRUM ADULTERIUM SCIENS DOLO MALO FECERIT, IN INSULAM RELEGATOR. Sed nec hic quidem rem acu tetigisse videtur, eo, quod nondum integræ editæ tum fuerant Paulli *Sententiæ receptæ*, in quibus *Lib. II. Tit. 26. n. 12. seq.* ita legimus: *Qui masculũ liberum invitum stupraverit, capite punitur.* (*i*) *Qui voluntate sua stuprũm flagitiumve impurum patitur, dimidia parte bonorum suorum mulctatur, nec testamentum ex majore parte facere licet. Adulterii convictas mulieres dimidia parte dotis, & tertia parte bonorum, ac relegatione in insulam placuit coerceri* (*k*). *Adulteris vero viris pari in insulam relegatione, dimidiam bonorum partem auferri, dummodo in diversas insulas relegentur.* (*l*) *Incesti pœnam, qua in viro in insulam deportatio est, mulieri placuit remitti, hactenus tamen,* qua-

(*i*) Dubitant tamen eruditi, an prima hæc particula ex lege Julia sit. Vid. Pith. ad *Collat. Leg. Mos.* & *Rom. V,* 2. *p. m.* 752. Schulting. ad *Paull. l. c. pag.* 320.

(*k*) Sic in insulam ab ipso Augusto relegatæ Juliæ. Suet. *Octav. LXV.* Tacit. *Annal. III,* 24. Eamdem pœnam sub Tiberio tulit Vistilia, Tacit. *Ann. II. extremo*. Aliud exemplum est apud Plin. *Epist. VI.* 21. De dotis parte adulteris erepta Horatius *Serm. I. 2. V.* 127.

Nec vereor, ne dum futuo, vir urbe recurrat,
Janua frangatur, latret canis: undique magno
Pulsa domus strepitu resonet, vel pallida lecto
Desiliat mulier, miseram se, conscia clamet.
Cruribus hæc metuat, doti hæc deprensa.

(*l*) Unde præter legem fuit, quod adultero Manlio tantum Italia atque Africa interdictum. Tacit. *Annal. II.* 50.

quatenus lege Julia de adulteriis non adprehenditur. Ancillarum sane stuprum, nisi deteriores fiant, aut per eas ad dominam adfectent, citra noxam habetur. Quantivis ergo pretii hic locus est, ex quo solo quippe discimus exacte, quænam pœna nefandæ libidini, adulterio, incestui ac stupro lege Julia, fuerit proposita.

LII. Quamquam autem legem Juliam retulerit Domitianus, (m) & mira nonnunquam severitatis exempla in adulteros statuerint sequentes Imperatores, inprimis Macrinus & Aurelianus; Jul. Capitolin. *Macr. XII.* Vopisc. *Aurel. VII.* nemo tamen ante Constantinum M. repertus est, qui adulterii crimen capitis pœna vindicandum statuerit. Exstat ejus constitutio *L. 2. C. de adult.* Postea Justinianus capitalem pœnam in masculis quidem probavit, mulierem vero verberibus cæsam in monasterium detrudi jussit, data viro intra biennium potestate, eam, si vellet, inde revocandi. Quo transacto aut viro præmortuo, habitu monastico eam amiciri, & per omnem vitam in monasterio manere præcepit. *Nov. CXXXIV,* 10.

LII. Recentiores de adulterio leges.

LIII. Tanta itaque severitate in adulteros adulterasque animadvertebant Romani. Quid vero de meretricibus? Moribus Romanis impune erat quæstum corpore facere, dummodo

LIII. Quæstus meretricius impunis olim, si professio fieret apud ædiles.

(m) Quo pertinent illa Martialis *Epigr. VIII.*
Julia lex populis ex quo, Faustine, relata est
Atque intrare domos jussa pudicitia;
Aut minus, aut certe non plus vigesima lux est.
Et Juvenalis *Satyr. II.*
Qualis erat nuper tragico pollutus adulter
Concubitu, qui tunc leges revocarat amaras
Omnibus, atque ipsi Marti Venerique timendas.

modo ejusmodi mulieres nomina apud ædiles (*n*) profiterentur. Ipsi enim huic turpitudinis professioni satis inesse pœnæ arbitrabantur. De Vestilia Tacitus *Ann. II, 85. Vestilia, prætoria familia genita, licentiam stupri apud ædiles vulgaverat*, MORE INTER VETERES RECEPTO, *qui satis pœnarum adversus impudicas in ipsa professione flagitii credebant*. Apud Reines. *Inser. Class. VII*, 20. convicanis omnibus locum sepulturæ præberi videmus, præterquam iis, QUEI QUÆSTUM SPURCUM PROFESSI, id est lenonibus & meretricibus. Si qua ergo venalem haberet pudicitiam, quæ quæstus illius turpitudinem professa haud fuerat, ædilium erat, illas deferre ad populum, mulctaque vel exsilio coercere. Cujus rei exempla exstant apud Livium *X. & XXV.*

LIV. Ante professionem nomina mutabant & Togam sumebũt.

LIV. Antequam vero hunc quæstum profiterentur, mulieres impudicæ, plerumque mutabant nomina. Hinc nonnemo apud Plaut. *Pœnul. V, 3. v. 19.*

Quum huc advenisti in ipso tempore.
Namque hodie earum MUTARENTUR NOMINA,
Facerentque indignum genere quæstum corpore.

Quamvis ergo impune committeretur hoc vitium, infames tamen habebantur mulieres impudicæ, ipsoque matronali habitu abstinere cogebantur. Hinc Suetonius *Tiber. XXXV.* ait, *eas jure ac dignitate matronali exsolutas*, & Ulp.

(*n*) Ædilium enim curæ etiam fornices, popinas aliasque Veneris palæstras fuisse demandatas, luculenter ostendit Lips. *Exc. ad Tacit. Ann. IV, 85. p. 1175.*

& Ulp. *L.* 15. §. 15. *D. de injuriis* vestem meretriciam matronali æque ac ancillari opponit. Conf. Tertull. *de cultu mulier. XII.* Vestis vero illa meretricia erat toga (*o*) & vitta, quam posita instita sumebant non modo meretrices, verum etiam adulterii damnatæ. Lips. *Exc. ad Tacit. p.* 1176. Brisson. *Antiq. Rom. I,* 4. Hinc Juvenal. *Sat. II, v.* 69.

--- Carsinia talem
Non sumet damnata TOGAM.

Horat. *Sat. I,* 2. *v.* 36.

--- Quid inter
Est in matrona, ancilla, peccesne TOGATA?

Martialis *Epigr. II,* 39.

Coccina famosæ donat & janthina mœchæ:
Vis dare, quæ meruit, munera? mitte TOGAM.

Idem I, 36.

Quis Floralia vestit, & STOLATUM.
Permittit meretricibus pudorem?

Idem *Epigr. VI,* 64.

Sed patris ad speculum tonsus, matrisque TOGATÆ?
Filius.

LV. Gliscente vero malo, & feminis etiam illustribus quæstus illius fœditatem professis **LV. Professio illa aliquādo adhibita.**

(*o*) Antiquis tamen temporibus commune virorum mulierumque vestimentum fuisset docet Nonius XIV, 27. & Ascon. Pædian. ad *Verr.* III. *Toga*, inquit, *communis habitus fuit & marium & feminarum; sed prætexta honestorum, togæ vilitorum, quod etiam circa mulieres servabatur.* Add. P. Fab. *Semestr. I,* 15. *p.* 72.

fessis, senatus consulto cavit Tiberius, *ne quaestum corpore faceret, cujus pater aut maritus eques Romanus fuisset*. Tacit. *Ann. II*, 85. Quin & feminas famosas, quae ad evitandas legum Juliarum poenas nomina apud aediles fuerant professae, exsilio adfecit idem Imperator. Sueton. *Tiber. XXXV.* Quare Papiniani etiam tempore mulier, quae evitandae poenae adulterii caussa lenocinium fecerat, adulterii accusari damnarique poterat ex SC. *L.* 10. *D. ad L. Jul. de adult.*

LVI. Postremis temporibus meretricius quaestus modo permissus modo prohibitus.

LVI. Sunt etiam, qui insequentibus sub Imperatoribus meretrices etiam publicatione bonorum mulctatas existimant, idque colligunt ex verbis Paulli *Recept. Sent. III*, 4. 6. *Mulieri, quae luxuriose vivit, bonis interdici potest*. Cujac. *ad* Paull. *l. c.* Enimvero mulier luxuriose vivens non est meretrix, sed prodiga, quae furiosum rerum suarum facit exitum. Forner. *Select. II.* 5. Tantum ergo abest, ut atrocioribus poenis in meretrices animadverterint imperatores sequentes, ut potius sub illis denuo invaluerit lenonum, meretricum & exoletorum vectigal, quamvis illud sacro aerario inferri vetuerit Alexander Severus. Lamprid. *Alex. XXIV.* Primus Tacitus Imperator pristina severitate usus meritoria intra urbem stare vetuit. Vopisc. *Tacit. XI.* Hinc extra legum civilium poenam fuit vita meretricia etiam sub Imperatoribus Christianis, quamvis ea ab infamia non fuerit immunis. (*) *L.* 12. *&* 29. §. 1. *C. ad L. Jul. de adult.*

(*) Nec magis poena manebat eos, qui cum meretrice rem habuerant, Terent. *Eun. V*, 4. v. 38.

adult. L. 13. §. 2. D. eod. L. 4. §. 2. de condict. ob turp. caus.

LVII. Tertium crimen, quod publicis judiciis vindicatum accepimus, est HOMICIDIUM. Illud tam detestandum visum est veteribus, ut parricidii nomine veniret. De Romulo Plutarchus *p. 32.* *ἴδιον δὲ τὸ μηδεμίαν δίκην κατὰ πατροκτόνων ὁρίσαντα πᾶσαν ἀνθρωποφονίαν πατροκτονίαν προσειπεῖν. Singulare hoc est, quod qui pœna mineos, qui parentes necaverint, nullam sanxerit, quodvis homicidium* PARRICIDII *designaverit nomine*. Idem observat Festus *voce Parici quæstores, p. 356.* Vel Romulus ergo, vel, ut Festus mavult, Numa primus hanc tulerat legem: SI QUIS LIBERUM HOMINEM SCIENS DOLO MALO MORTI DUIT, PARRICIDA ESTO. Idem postea repetitum est in XII. Tabulis, in quibus etiam cautum fuerat: QUI MALUM CARMEN INCANTASSIT, MALUM VENENUM FAXIT, DUITVE, PARRICIDA ESTO. QUI PARENTEM NECASSIT, CAPUT OBNUBITO, CULEO- **LVII. Antiquæ leges de homicidio & parricidio.**

Quis homo pro mœcho unquam vidit in domo meretricia.
Prehendi quemquam?
Et Plaut. *Curc. I, 1. v. 33.*
Nemo hic prohibet, nec vetat,
Quin, quod palam est venale si argentum est, emas.
Nemo ire quemquam publica prohibet via,
Dum ne per fundum septum facias semitam,
Dum te abstineas nupta, vidua, virgine,
Juventute, & pueris liberis, ama, quod lubet.

LEOQUE INSUTUS IN PROFLUENTEM MERGITOR. Jac. Gothofr. *Leg. XII. Tab. Tab. VII.* Et ex his legibus diu admodum quæstiones instituere Romani. Sic de sicariis quæsivit L. Tubulus Prætor apud Cicer. *de Finib. II,* 16. de cæde facta in sylva Scantia P. Scipio & D. Brutus Coss. Cic. *Brut. XXII.* De veneficiis quoque quæsitum esse, patet ex Flori *Epit. Livii LXVIII,* qui & Publicium Malleolum interemta matre culleo esse insutum, eodem loco docet, quum antea damnato folliculo lupino os obvolutum & soleæ ligneæ pedibus inductæ, atque ita homo in carcerem ductus esset. Rem referunt Auct. ad *Herenn. I,* 13. Oros. V, 16.

LVIII. Lex Cornelia de sicariis. LVIII. Postea A. U. C. IↃCLXXI. L. Sulla Dictator celebrem illam legem Corneliam *de sicariis veneficis & parricidis* tulit. De his omnibus enim eadem lege fuisse actum, quamvis diversis prætoribus sit demandata quæstio, non abs re suspicati sunt ἐπάνω Pithœus *ad Collat. leg. Mos. & Rom. I,* 2. Ant. Schulting. ad *Paull. Sent. Recept. V,* 24. 1. *p.* 513. Quærebatur etiam ex hac lege de ejus capite, qui hominem occidisset dolo malo, cujusve dolo malo factum esset incendium, quive furti faciundi caussa cum telo ambulasset, (*p*) Paull. *Recept. Sent. V,* 23. 1. Cic. *pro Mil. IV.* Quærebatur etiam ex eadem lege de ejus capite, qui vene-

(*p*) Olim scilicet non licebat cum telo ambulare intra urbem. Et huc respicit Plaut. *Aulul.* III, 2. v. 2.

EV. *Quia ad Tresviros jam ego deferam tuum nomen.* CON. *Quamobrem?*

EV.

venenum necandi hominis caussa fecerit, vendiderit, emerit, habuerit, quive, quum magistratus esset vel senator, coierit, convenerit, consenserit, quo quis falsum judicium profiteretur, ut quis innocens judicio publico condemnaretur, quive testimonium dolo malo dixerit, quo quis publico judicio rei capitalis damnaretur, quive magistratus judexve quæstionis ob capitalem caussam pecuniam acceperit, ut publica lege reus fieret. Quæ capita hujus legis nobis servarunt Cicero *pro Cluent. LIV.* Paull. *Rec. Sent. V*, 23. 1. Marcian. *L. 3. pr. D. ad L. Corn. de sicar.* Accessit & SC. ut qui mala sacrificia fecisset, ejus legis pœna teneretur, *L. 13. D. ad leg. Corn. de sicar. Mala sacrificia* alias sunt *impia sacra.* Paull. *Sent. Rec. V*, 23. *diræ precationes.* Plinio *Hist. Nat. II*, 28. *carmina & devotiones, quibus creditur, animas manibus inferis sacrari*, Tacito *Annal. II*, 69. Conf. Merill. *Obs. Lib. VIII. cap. IV.* Pœna hisce omnibus inflicta non deportatio tunc nondum reperta, ut scribit Paullus *l. c.* sed aquæ & ignis interdictio, ceu recte in eum locum animadvertit Jac. Cujacius. Aliquando etiam ex bonis homicidæ aliquid addictum esse defuncti parentibus vel liberis, docet Cujac. *Obs. XIV*, 4.

Q 2 LIX.

EV. *Quia cultrum habes.* CON. *Cocum decet.* Inde, qui tum sica aliove telo ambulabant, dicti sunt *sicarii*, quod hominum genus describit Josephus *Antiquit. Jud. XX*, 7. Adde Brisson. *Antiqu. Selectar.* II, 11. Quod vocabulum deinde ad omnes homicidas translatum, unde & hæc lex Cornelia dicta de *sicariis*, Conf. Quinctilian. *Instit. Orat. X*, 1.

LIX. Ut & de parricidio. LIX. Alio ejusdem legis capite actum videtur de parricidio. Sane enim ipso vivente Sulla, M. Fannius prætor idem de sicariis & de parricidis quæsivit. Hic vero veterem poenam retinuit Sulla, nihilque, ut videtur, addidit, præterquam quod parricidii poenam ad alios quosdam cognationis gradus protulit. Cullei sane, cui insuti parricidæ, etiam post Sullæ legem meminit Cic. *pro Rosc. Amer.* XXV.

LX. Lex Pompeja de parricidio. LX. Postea & Cn. Pompejus consul *legem Pompejam* tulit de *parricidiis*, qua parricidii poenam protulit etiam ad eos, qui fratrem, sororem, patruelem, matruelem, patruum, avunculum, amitam, materteram, consobrinum, consobrinam, uxorem, virum, generum, socrum, vitricum, novercam, privignum, privignam, patronum, patronam, dolo malo occiderit, quive conscii fuerint illius criminis, vel illud attentarint, ut in matrem, (q) quæ filium nepotemve interemerit. *L.* 1. *D. ad L. Pomp. de parric.* Ad poenam quod attinet, eam plane cum poena legis Corneliæ de sicariis convenire putant Cujac. ad *Paull. Rec. Sent.* *V.* 24. 1. & Gothofredus ad *L. un. C. Theod. de parricid.* Sed deceptos illos esse male intellecta *leg.* 1. *D. ad L. Pomp. de parricidiis*, facile adparet. Sane enim post legem Pompejam culleo

(q) Patri enim vi potestatis in liberos competebat jus vitæ & necis, adeoque is parricidii poena haud tenebatur si vel filium vel nepotem in potestate constitutum occidisset. *L.* 11. *D. de liber. & postum.* Adde Auctor. *Collat. Leg. Mos. & Rom.* IV. 1. 8.

leo insutos esse parricidas, dicimus ex Suet. *Octav. XXIII.* Seneca *de Clemen. I, 15. & 23.* & Juven. *Satyra VIII. v. 214. XIII. v. 153.* Constat vero, poenam Pompeja lege propositam in eo constitisse, quod confessus, se parentis aut cognati, aut omnino adfinitatis ejus, quae nuncupatione parentum continetur, fata properasse, virgis sanguineis verberatus deinde culleo insueretur, cum cane, gallo gallinaceo, vipera & simia, deinde in mare profundum jactaretur: sin autem quis alia cognatione vel adfinitate junctas personas necasse se fateretur; poenam legis Corneliae de sicariis sustineret. (*r*) §. *6. Instit. h. t.*

LXI. Multa tamen in his omnibus immutarunt posteri. Invaluerat enim imperatorum aevo, ut homicidia & veneficia in magistratibus deportatione; in aliis honestioribus poena capitis; in humilioribus denique cruce vel bestiis vindicarentur. Qui in honore aliquo erant positi, veluti magistratus, principales ci- LXI. Leges recentiores de homicidio & parricidio.

(*r*) Inde facile patet, cur *L. 1. D. ad L. Pomp. de parricid.* eadem esse dicatur poena L. Pompejae de parricidis, & legis Corneliae de sicariis, intelligendum id enim est de iis, qui remotiores cognatos vel adfines occiderint. Unde non opus est emendatione V. C. Ger. Noodtii, qui *Probab. I, 11.* in prima illa lege pro *legis Corneliae de sicariis* rescribendum putat *legis Corneliae de parricidiis*. Quin quum lex Cornelia de sicariis etiam parricidas persequuta sit, &, uti paullo ante §. LIX. diximus veterem cullei poenam retinuerit; recte sane & hoc sensu dici potuit, eamdem utraque lege poenam parricidis esse propositam.

vitatis, decuriones, deportabantur; *L. 16. D. ad L. Corn. de sic.* eaque de re exstant rescripta Hadriani *L. 15. D. de poen.* & divorum fratrum *L. 6. §. 2. de interd. & releg.* Exemplum est apud Lucian. in *Toxaride p. 612. T. 1.* ubi ejusmodi homicida deportatus esse dicitur decreto Imperatoris. Qui nullo erant honore conspicui, capitis damnabantur; *L. 16. D. ad L. Corn. de sic.* eoque pertinent, quae de honestiorum poena refert Paullus *Recept. Sent. V, 23. 1.* In crucem tollebantur homines infimae sortis, maxime qui latrociniis dederant operam. Petron. *Satyr. p. 94.* Seneca *Epist. VII. L. 28. §. 15. D. de poen.* ubi Tribonianus, abrogato jam a Constantino inter Christianos crucis supplicio, Sozom. *Hist. Eccl. I, 8.* furcam pro cruce posuit, quod & alibi eum fecisse, notant Jac. Raevard. *Conjectan. I, 16.* & Ant. Schulting. *Jurisprud. antiqu. Ante-justin. p. 506.* Alii ex faece hominum, qui caedem commiserant, bestiis objiciebantur, Paull. *V. c.* unde insignioribus homicidis vulgo pascebantur leones, teste Tertull. *de Spectac. XXII.*

LXII. Quis culleum abrogarit? LXII. Culleum parricidiis destinatum primus abrogavit Hadrianus *L. 9. D. ad leg. Pomp. de parricid.* quamvis & post ejus constitutionem, ceu ex eadem lege adparet, cullei supplicium in usu maneret in locis maritimis. Postea tamen vivicomburium & ad bestias damnatio invaluit. Unde de sua aetate Paullus *Recept. Sent. V, 24. 1. Hodie tamen parricidae vivi exuruntur, vel ad bestias dantur.*

LXIII. Lex Cornelia de falsis testamentaria. LXIII. Proximum est crimen FALSI, quod ipsum publico judicio vindicatum est. Equidem jam antiquissimis temporibus de falso exsti-

exstitisse leges, nemo dubitaverit. Sed earum jam pridem periit memoria. Celeberrima est lex Cornelia de falsis, quam *testamentariam* & *numariam* vocat Cicero *Verr. I*, 42. qui & addit, *ea non jus aliquid novum constitutum esse populo, sed sancitum, ut quod semper malum facinus fuerit, ejus quaestio ad praetorem pertineret ex certo tempore*. Quaerebatur ex hac lege primo de ejus capite, qui testamentum amoverit, celaverit, eripuerit, deleverit, interleverit, subjecerit, resignaverit, quique testamentum falsum scripserit, signaverit dolo malo, cujusque dolo malo id factum fuerit, quique sibi legatum fideicommissumve adscripserit, quibus omnibus aqua & igni ex hac lege interdicebatur. Vid. Paull. *Recept. Sent. V*, 25. 1. Tale falsum frequentissimum erat Romae. In signatores testamentorum falsorum graviter invehitur Juvenal. *Sat. I.* L. Audasii ejus falsi rei exemplum habes apud Svet. *Jul. cap. LXXIV*. Si quis non modo falsum testamentum condiderat, verum etiam dominium hereditatis adipiscendae caussa occiderat, accusator non modo publice persequebatur hoc crimen, sed & actionem privatam habebat, ad bonorum possessionem, tanquam praemium accusationis consequendam. Ea actio vocabatur *internetini*, de qua consule, sis, Cujac. *Obs. I*, 2. Equidem multa alia capita huc referunt Jureconsulti; sed cave existimes, ea omnia ex *lege Cornelia* esse. De solis enim testamentis illa egit, non de instrumentis aliis. Verum postea variis Senatus consultis legis Corneliae poena etiam ad alia falsa prolata est. Exstat hanc in rem egregium

gium. Ulpiani fragmentum apud auctorem *Collationis Legum Mos. & Rom. VIII, 7.* quo varia ejusmodi SC. recensentur. Statilio enim & Tauro Coss. (s) prodiit SC. quo poena legis Corneliæ irrogatur etiam ei, qui quid aliud, quam testamentum sciens signaverit, signarive curaverit, item qui falsas testationes faciendas, testamentave falsa invicem dicenda aut consignanda dolo malo curaverit. Deinde Licinio V, & Tauro Coss. (t) eadem lege condemnari jussi sunt, qui ob struendam advocationem testimoniave pecuniam acceperint, pactique fuerint, societatem coierint, aut aliquam delationem interposuerint. Paullo ante M. Aurelio Cotta & M. Valerio Messalla Coss. A. U. C. IↃCCLXXII. statutum est ab amplissimo ordine, ut si qui coierint ad occisionem innocentum, eadem lege coerceren-

(s) Ita in textu Ulpiani est. Sed Statilius & Taurus unus idemque est. Innui ergo videtur consulatus *T. Statilii Tauri & L. Scribonii Libonis*, qui incidit in annum U. C. IↃCCCLXVIII. ut conjecerunt Pithoeus *ad Collat. Leg. Mos. & Rom. l. c.* Cujac. *Parat. C. ad L. Corn. de fals.* Petr. Fab. *Semest. I, 25. pag.* 143. & Salmas. *ad Jus Attic. XXX. p.* 877. Unde falluntur qui id SC. anno U. C. IↃCCCLXXX. L. Nonio, M. Annio Libone coss. conditum existimant cum Hotomanno.

(t) M. Licinius V. Consul collegam non Taurum habuit, sed L. Calpurnium. Tacit. *Ann. IV.* 62. isque consulatus incidit in annum U. C. IↃCCLXXIX. Tiberii XIV. sed forsan Taurus Calpurnio suffectus est, aut scriba Taurum ex antecedentibus imprudenter repetiit.

rentur. Denique A. U. C. IↃCCLXXI. duobus Geminis Coss. eadem lege coerciti, qui ob venundandum vel denudandum, non remittendumve testimonium (*u*) pecuniam acceperint. Ut adeo plurimis SC. (*x*) explicata ad aliosque casus prolata sit lex illa Cornelia. Quare mirum non est, quod inter *falsum* & *quasi falsum* distinguatur *L. 1. §. ult. D. ad L. Corn. de fals.*

LXIV. Alterum hujus legis caput legis numariæ nomine veniebat. Eo cautum fuerat, ut qui numos auros ac argenteos adulteraverit, laverit, conflaverit, raserit, corruperit, qui- — LXIV: Lex de falsis numaria.

Q 5

(*u*) Verba hæc sunt in textu Ulpiani, sed vitiosa procul dubio. Legendum monet Cujacius *denunciandum vel non denunciandum, remittendumve*. Disputant de hoc loco Herald. *de Rer. judicat. auct. I, 6.* Grot. *Flor. Spars. ad L. ult. D. de concussion. Salmas. Jur. Attic. XXX.* Corn. Bynkershoeck *Obs. III, 19.*

(*x*) Tale etiam est SC. quo cautum, ut eæ tabulæ, quæ publici ac privati contractus scripturam continent, adhibitis testibus ita signarentur, ut in summa marginis ad mediam partem perforatæ, triplici lino constringerentur, atque imposita supra linum ceræ signa imprimerentur: aliter prolatæ tabulæ nihil momenti haberent. Paull. *Rec. Sent. V, 25. 6.* Quod sub Nerone repertum, docet Sueton. *Ner. XVII.* Contra ea non ad Neronis tempora, sed ad Tiberii principatum hoc jus pertinere, idque inductum esse SC. Liboniano existimat P. Fab. Semestr. I, 25. p. 143: Plura de hoc signandi modo tradit Cl. Salmasius *de modo subscr. & subsign. testam. XXVI.* Et aliis SC. esse videntur, quæ habet Paull. *Rec. Sent. V, 25. 11. sequ.*

quive nummos stanneos plumbeosque emerit, vendiderit dolo malo, ei damnato aqua & igni interdiceretur. Verum & huic alia deinde sunt addita, sive SC. sive constitutionibus principum. Quale fuit illud, quod qui vultu principis signatam monetam, præter adulterinam, reprobaverit, hujus legis pœna teneretur. Paull. *Rec. Sent.* V, 25. 1. Id quod jam Epicteti temporibus, id est, sub Nerone & Vespasianis receptum fuerat. Ita enim Arrian *Diss. Epict.* III, 3. *Τὸ τοῦ καίσαρος νόμισμα οὐκ ἔξεστιν ἀποδοκιμάσαι τῷ τραπεζίτῃ οὐδὲ τῷ λαχανοπώλῃ ἀλλ᾽ ἂν δείξῃς θέλει οὐ θέλει, προέσθαι αὐτὸ δεῖ τὸ ἀντ᾽ αὐτοῦ πωλούμενον. Cæsaris nummum nec argentario nec olerum venditori improbare licet: sed ostenso eo, sive velit sive nolit, rem venditam ei tradere oportet.* Plura hanc in rem dabit Jac. Gothofr. ad *L. un. C. Theod. si quis solid. circul. exter. circumcid.*

LXV. Leges novæ de crimine falsi. LXV. Enimvero nec hæc Sullæ severitas sufficere visa est Imperatoribus: hinc novæ invaluere pœnæ, nova supplicia. Nam de suo ævo Paullus: *V, 25. 1. Et honestiores quidem insulam deportantur; humiliores autem aut in metallum damnantur, aut in crucem tolluntur. Servi autem post admissum manumissi capite puniuntur.* Justinianus vero *l. 7. Inst. h. t.* omnes liberos homines deportatione; servos extremo supplicio ob falsum puniri tradit.

LXVI. Leges antiquiores de vi publica & privata. LXVI. Non minus severe vindicata est VIS PUBLICA & PRIVATA. Et antiquissimis quidem temporibus de vi non singularibus legibus actum, sed ea res legibus de majestate & sicariis simul comprehensa videtur.

Pri-

Primus hoc crimen a majestate & homicidio distinxit, ac lata singulari lege vindicavit P. Plautius tribunus plebis. A. U. C. IƆCLXXV. Catulo & Lepido Coss. quæ lex etiam Catulo nonnumquam tribuitur ideo, quod is consul Plautium in ea ferenda adjuverat. Quum enim mortuo eo anno Sulla, Lepidus, Marianarum partium adsertor, cum Catulo Sullano de actis Sullæ contendere cœpisset; ingens seditio concitata est, victoque pulso urbe, & in Sardinia interfecto Lepido, Catulus hanc legem tulit cum Plautio, Cic. *pro Milon. XII.* Quærebatur ex hac lege de capite ejus, qui adversus remp. conjurarit, insidias senatui fecerit, magistratibus vim attulerit, qui cum telo in publico fuerit, aut seditionis caussa loca superiora occuparit, alienasve ædes saxis, ignibus aut ferro occuparit, itemque, qui possessorem e fundo hominibus armatis dejecerit dolo malo, aut armatis objectis, ut inde profugerent, caussam attulerit, quo casu prædium nec usucapi ex hac lege poterat. Pœna & hic erat aquæ & ignis interdictio. Ex hac lege quæstio habita est de Catilina, ejusque conjurationis sociis, de P. Clodio, P. Sextio & aliis. Vid. Sigon. *de Judic. II, 33.*

LXVII. Postea & Pompejus tertio consulatu legem de vi tulit, quæ tamen non in universum valuit, sed tantum de cæde in Appia via facta, & incendio curiæ, & domo M. Lepidi Interregis oppugnata quæri, & Quæsitorem ob hanc rem novum extra ordinem creari jussit. Vid. Sigon. *de Judic. II, 33. p. 676.* LXVII. Lex Pompeja de eadem.

LXVIII. Lex Julia de vi publica. LXVIII. Successit *lex Julia*, a Cæsare lata jam dictatore, cujus solus meminit Cicero *Philipp. I, 9.* sed obscure, ut quid ea sancitum sit, vix constet. Tanto celebrior vero est *Lex Julia* Augusti *de vi publica & privata*. Publicam vim fecisse dicebatur, qui arma, tela, domi suæ agrove in villa præter usum venationis, vel itineris, vel navigationis coegerit, præter ea, quæ quis promercii caussa habuerit, hereditateve ei obvenerint, qui turbæ seditionisve faciendæ consilium injerit, servosque ac liberos homines in armis habuerit: qui pubes cum telo id publico fuerit; qui pessimo exemplo convocata seditione villas expugnaverit, & cum telis & armis bona rapuerit: qui ex incendio rapuerit aliquid, præter materiam: qui puerum vel feminam, vel quemquam alium per vim stupraverit: qui incendio cum gladio aut telo rapiendi caussa fuit, vel prohibendi dominum res suas servare: qui armatis hominibus possessorem domo agrove suo aut navi sua dejecerit, expugnaverit concursu, utque id fieret, homines convocaverit: qui cœtu, concursu, turba, seditione incendium fecerit, quique hominem dolo malo incluserit, obsederit, quive fecerit, quo minus sepeliatur, quo magis funus diripiatur, distrahatur, quique per vim sibi obligaverit: qui quum imperium potestatemve haberet, civem Romanum adversus provocationem necaverit, jusseritque quid fieri, aut quid in collum injecerit, ut torqueatur: qui legatorum, oratorum, comitum quem pulsaverit, sive injuriam fecerit: qui reum vinxerit, impe-

pe-

pedieritve, quo minus intra certum tempus adsit: qui dolo malo fecerit, quo minus judicia tuto exercerentur, aut judices, ut oportet, judicarent, vel is qui potestatem imperiumve haberet, quam ei jus erit, decerneret, imperaret, facere: qui ludos pecuniasve ab aliquo invito publice privatimve per injuriam exegerit: qui cum telo dolo malo in concione fuerit, aut ubi judicium publice exerceretur, præter eum, qui propter venationem haberet homines, qui cum bestiisque pugnarent: qui convocatis hominibus vim fecerit, quo quis verberetur & pulsetur, neque occisus homo sit: qui ædes alienas villasve expilaverit, effregerit, expugnaverit, siquidem in turba cum telo fuerit: qui nova vectigalia exercuerit. Hæc sunt præcipua hujus legis capita, quæ nobis servarunt jureconsulti, & ex iis collegit Sigon. *de Judic. II, 33. p. 679. sequ.* Singulare id fuit in hac lege, quod prætor, cui hæc quæstio obvenerat, jurisdictionem posset alii mandare. *L. 1. princ. de offic. ejus cui mand. jurisd.* Poena vis publicæ erat aquæ, & ignis interdictio, postea deportatio, qualem poenam subiit Vibius Serenus. Tacit. *Ann.* IV. 43. Denique sub Imperatoribus sequentibus humiliores ex hac lege capitis damnati; honestiores in insulam deportati sunt. Paull. *Recept. Sent. V. 26. 1.*

LXIX. Eadem lege etiam de vi privata actum, cujus rei erant; qui coetum & concursum fecerant, quo minus quis in jus duceretur, quive quæstionem de alterius servo habuerant: qui quem ex agro suo hominibus congre- LXIX. Et de vi privata.

gregatis sine armis dejecerant: qui creditores sine auctoritate judicis res debitores occupaverant. Sigon. *l. c. p.* 681. His damnatis tertia pars bonorum publicabatur, neque ad senatoriam, neque ad decurionalem dignitatem accessus dabatur, neque judices esse poterant. Postea humiliores ob hæc similiaque crimina in metallum damnabantur, honestiores publicata tertia bonorum parte in insulam relegabantur. Paull. *Recept. Sent. V*, 26, 3.

LXX. Crimen peculatus olim extra ordinem vindicatum.

LXX. Sequitur crimen PECULATUS, de quo plerumque, ut supra dixi, ipse populus judicabat. Dicebatur ita furtum pecuniæ publicæ, & quemadmodum a furto fures, ita a peculatu peculatores adpellabantur. Ascon. Præd. in *Verr. II. p.* 181. idque ideo, quia olim in pecude maximæ constiterunt divitiæ, adeoque ab ea initium ejus fraudis esse cœpit. Fest. *voce peculatus p.* 359. Et olim quidem nec singularis lex de hoc crimine exstabat, nec quæsitores singulares erant constituti. Quoties ergo suspectum de peculatu habebant civem; extra ordinem cuiquam hanc quæstionem demandabat populus, ut patet exemplo L. Scipionis Africani apud Liv. XXXVIII. 56. ex quo etiam discimus, tum reis litem æstimatam, eoque facto aut prædes dedisse eos, aut in carcerem ductus, immissis in eorum bona Quæstoribus.

LXXI. Leges variæ de peculatu.

LXXI. Postea *lex de peculatu* a nescio quo lata est; & singularis constitutus prætor, qui quæstionem de peculatoribus haberet. Quis hujus instituti auctor sit, incertum est, nisi quod constat, id Sullanis temporibus esse anti-

tiquius. Sigon. *de judic. II, 28. p.* 624. Accessit postea lex de residuis, lata, ut videtur, a C. Corn. Trib. pleb. ut pecuniæ, quæ residuæ apud quemquam erant, exigerentur. Ascon. Pædian. in *Cornelian. p.* 1311. Postremo a Cæsare lata est *lex Julia de peculatu*, eaque cautum, ut qui ex pecunia sacra, religiosa, abstulerit, interceperit, in suam rem verterit, aut quo quis auferret, interciperet, vel in rem suam verteret, fecerit, qui in aurum, argentum, æs publicum quid indiderit, immiscuerit, aut quo id fieret, fecerit dolo malo, quique tabulnm æream legis, formamve agrorum aut quid aliud continentem refixerit, vel quid immutaverit, ei equa & igni interdiceretur, & pecunia ab herede repeteretur. Si quis vero publicam pecuniam delegatam in usum aliquem retinuerit, neque in eam rem consumserit, aut si apud aliquem ex locatione emtione, alimentaria ratione ex pecunia, quam acceperit, aliave qua pecunia resederit, is damnatus amplius tertia parte, quam debeat, solveret. Sed & hanc pœnam postea ab Imperatoribus exasperatam esse, non abs re suscipiatur Schult. ad Paull. *Recept. Sent. V, 28. p.* 524.

LXXII. Proxime ad peculatum accedebat crimen REPETUNDARUM; de quo quæstio prima perpetua facta est, & prætorem certum habuit. *Repetundæ* vero dicebantur pecuniæ, quas sive socii sive cives privati a magistratibus aut judicibus, aut publicis curatoribus judicio repetebant, quas illi aut in provincia, aut in urbe, aut ob dicendum LXXII. Leges antiquæ de repetundis.

jus

jus aut ob aliud quid publice curandum acceperissent. Car. Sigon. *de Judic. II*, 17. Et initio quidem hæc caussa privata erat, & extra ordinem ex senatusconsulto cognoscebatur a recuperatoribus, idque anno adhuc IↃLXXXIII. factum est, ut patet exemplo P. Furii Phili & M. Matieni, repetundarum accusatorum ab Hispanis apud Liv. *XLIII*, 2. Gliscente autem subinde magistratuum provincialium avaritia, primam de repetundis legem tulit L. Calpurnius Piso, Trib. pleb. A. U. C. IↃCIII. Manlio & Censorino Coss. qua non solum pœnam, ut par est credere, severiorem proposuit, sed & singularem instituit prætorem. Cic. *de Offic. III.* 21. Equidem Valer. Max. VI, 9. 10. meminit etiam legis Cæciliæ, ex qua repetundarum damnatus sit L. Lentulus, qui quum postea Censor factus sit anno U. C. IↃCVI. damnatum illum oporteret anno antecedente IↃCV. adeoque legem Calpurniam sequente statim anno insequuta esset *lex Cæcilia*. Sed memoria procul dubio fefellit Valerium; neque aliam in mente legem habuit, quam Calpurniam, nisi dicere malis eamdem legem etiam Cæciliam dictam, forsan ab aliquo Pisonis collega. Utut sit, illud certum est, lege Calpurnia provincialium tantum magistratuum rapacitatem esse coercitam, non item urbanorum. De his enim anno adhuc IↃCXII. quæstio extra ordinem habita est, teste Cicerone *de Finib. II*, 16. Nec alia hujus criminis pœna fuisse videtur ex lege Calpurnia, quam æstimatio litis,

tis. Si enim vel relegatio vel exsilium subiissent rei, censuram non obtinuisset Lentulus Anno U. C. IↃCVI. quum esset superiore Anno repetundarum damnatus. Valer. Max. *l. c.*

LXXIII. Calpurniam legem multæ aliæ sequutæ sunt, & proximæ quæque duriores, ut ait Cicero *de Offic. III*, 21. Talis erat *lex Junia*, lata, ut videtur, a M. Junio Penno, Tribuno plebis A. U. C. IↃCXXVII. M. Æmilio Lepido & Lucio Aurelio Oreste coss. qua præter æstimationem litis etiam exilium damnatis irrogabatur. Ea poena ex hac lege mulctatus est C. Cato, accusatus a Macedonibus. Vellej. Paterc. II. LXXIII. Lex Junia, de iisdem.

LXXIV. Proxime Juniam legem sequuta est *Servilia* lata a C. Servilio Glaucia, Prætore, C. Mario VI. & L. Valer. Flacco Coss. A. U. C. IↃCLIII. cujus ipsa fragmenta ex ænea tabula, in Petri Bembi museo reperta, edidit Car. Sigon. *de Jud. II*, 27. *p.* 609. Quærebatur ex ea lege de iis qui Coss. Prætores, Dictatores, Magistri equitum, aut in alio magistratu pecuniam ab aliquo privato abstulerint, ceperint, coegerint, conciliarint, averterint. Additum fuerat, ut horum, dum magistratum aut imperium haberent, nomen deferre haud liceret, ut accusatoribus patronos sumendi repudiandive esset facultas, ut CDL. legerentur judices, qui quotannis de repetundis judicarent, & quæ sunt hujus generis alia. Ceterum non solum litis æstimationem, sed & exsilium irrogatum esse lege Servilia, ex Liv. *Epit. LXX.* adparet. LXXIV. Lex Servilia.

LXXV.

LXXV. Lex Acilia Cornelia Julia repetundarũ.

LXXV. Post hanc Serviliam legem lata est *Acilia* a M. Acilio Glabrione, in qua illud additum legibus superioribus, UT NEQUE AMPLIARI, NEQUE COMPERENDINARI REUS POSSET. Ascon. Pædian. in *Cic. Verr. l, 9. p. m.* 1822. Successit Lex *Cornelia*, lata a L. Cornelio Sulla Dictatore, secundum quam judicatum est usque ad Cæsarem. Quærebatur hac lege non solum de iis magistratibus, qui pecuniam dono ceperint, abstulerint, coegerint, conciliarint, averterint, sed & qui libidinose, superbe, crudeliter se in provincia gesserint, nec non de iis, qui judices non suæ decuriæ munere functi sint, aut non perpetuo sederint, aut ob judicandum pecuniam ceperint: itemque de eis, ad quos pecunia pervenerit: quive proconsulares rationes ad ærarium non retulerint, aut qui procos. privatim aliquo profecti fuerint, aut transmarinas res accersiverint. Pœna præter litis æstimationem erat aquæ & ignis interdictio, nisi in reatu accusati decesserint. Quæ omnia accurate ex monimentis genuinis demonstravit Car. Sigon. *de Judic. II, 27. p.* 615. Postrema fuit *Lex Julia*, quam in anno U. C. IↃCXCIV. in primo consulatu tulit Jul. Cæsar, ut ex Cic. *Orat. in Vatin. XII.* colligitur. Multa fuerunt hujus legis capita, quæ partim ex Jurisconsultorum fragmentis, partim ex Cicerone magno studio collegit Sigon. *loc. cit. p.* 618. *seq.* De pœna inter eruditos disceptatur. Senatus & curiis submotos esse repetundarum reos, patet ex Sveton. *Cæs. XLIII. Othon. II.* Tacit. *Hist. I,* 78. Plin. *Epist. II,* 11, 12. *IV,* 9.

Paull.

Paull. *Recept. Sent. V*, 28. Unde hanc pœnam præter litis æstimationem lege Julia fuisse sancitam, existimat Just. Lip. ad *Tacit. Annal. XIV*, 24. Enimvero sic hæc lex non fuisset ceteris acrior, severior, sanctior, quod tamen passim innuit Cic. *in Vatin. XII. & pro C. Rabir. XIV.* Quum ergo jam antea rei juberentur duplum, triplum, quadruplum reddere, ac præterea mitterentur in exsilium, teste Ascon. Pæd. in *Cic. Act. Verr. XIII.* non facile existimes, leniorem ea in re fuisse Cæsarem. Sed tamen verum est, civitate non excidisse repetundarum ex hac lege damnatos, (y) verum præter æstimationem litis ordine esse motos, & prohibitos præterea testimonium dicere, judicare, postulare. Vid. *L. 6. §. 1. D. de L. Jul. repet.* & adde Schultin. ad *Paull. Rec. Sent. V*, 28. *p.* 525.

LXXVI. Nec omittendum crimen PLAGII, de quo exstitit Lex FABIA, quam jam ante Ciceronis tempora latam adparet ex ejus *Oratione pro C. Rabirio*. III. Tenebatur ea lege, qui civem Romanum ingenuum, libertinum, servumve alienum celaverit, vendiderit, vinxerit, comparaverit, quive in eam rem socius fuerit. Ejus pœnam olim numariam fuisse ait Paullus apud Auct. *collat. Leg. Mos. & Rom.* XIV, 2. (z) Sed idem addit, postea in plagiarios

LXXVI. Lex Fabia de plagio.

(y) De sua quidem ætate testatur Paullus *Rec. Sent. V*, 28. *reos hac lege damnatos nonnunquam in exsilium missos, aut ad tempus relegatos*. Sed plerasque pœnas ab Imperatoribus esse immutatas, nemo ignorat, & hactenus exemplo non uno est demonstratum.

(z) In textu est *summaria*, pro quo *numaria* legi ju-

tios extra ordinem animadvertisse præfectos urbi, itemque præsides provinciarum, & ita quidem, ut humiliores aut in metallum damnarentur, aut in crucem tollerentur, honestiores vero, ademta dimidia parte bonorum, in perpetuum relegarentur. Si servus, sciente domino, alienum servum subtraxerat, vendiderat, celaverat, in ipsum dominum animadvertebatur: sin id domino ignorante commiserat, in metallum dabatur. Paull. *l. c.* & Ulpian. in *Collat. Leg. Mos. & Rom. XIV*, 3. Edita etiam post ea tempora Diocletiani constitutio, qua in urbe hoc crimen capiti vindicari jubetur, *L. 7. C. ad Leg. Fab. de plag.* quam sequuta alia Constantini, ex qua ob plagium liberi hominis servus aut libertinus statim, id est, primo quoque munere, bestiis objicitur, liber sub hac forma in ludum datur, ut antequam aliquid faciat ad se defendendum, gladio consumatur. *L. 1. C. Theod. ad l. Fab. de plagiar.*

LXXVII. Ambitus apud Romanos qualis fuerit?

LXXVII. Agmen claudat crimen AMBITUS. *Ambire* Romanis erat petere magistratum, verum studiosius atque obnixius quam mores legesque civitatis ferebant. Mira hic erant Romanorum artificia, quibus sibi & amicorum & populi favorem conciliarent. Q. Cicero *de petit. consul. V. Petitio divisa est in duarum rationum diligentiam, quarum altera in amicorum studiis, altera in populari voluntate ponen-*

jubent Pithœus & Rittersh. in *h. l.* & Petr. Faber *Semestr. II*, 11. Ipsam quoque numariam pœnam ex lege Fabia describit Ulpianus apud Auct. *Collat. Leg. Mos. & Rom. XIV*. 3.

nenda est. Amici erant *propinqui*, *necessarii*, *& qui aliquid ostendebant voluntatis*. *Propinquos* vocabant, qui aut cognatione aut adfinitate conjuncti erant. *Necessarios*, quos consuetudo vitæ conjunxerat, ut familiares, tribules, vicinos, clientes, municipes, & qui in eadem societare, collegio, sodalitate & ordine erant. Aliquid voluntatis offendere videbantur salutatores, deductores, sectatores, suffragatores, de quibus omnibus Cic. *l. c.* Hi omnes ergo pro candidatis prensabant, eosque laudabant, commendabant, & rerum eorum satagebant. Populorum vero auram qua præcipue erat opus, captabant *nomenclatione*, *blanditia*, *adsiduitate & benignitate*. *Nomenclatio* eam habebat vim, ut petitor singulos cives suo quemque nomine adpellaret ac salutaret. Quumque id fieri vix posset in tanta civium multitudine; alebant servos, qui candidatis civium singulorum suggererent nomina, unde eos *Nomenclatores* vel *monitores* adpellabant. Cicero *pro Murena* XXXVI. Dicti etiam sunt *fartores*, quia veluti in aures infarciebant civium nomina. Fest. *voce Fartores p.* 287. Quo pertinent illa Horatii *Epist. I, 6. v.* 49.

Si fortunatum species & gratia spectat,
Mercemur servum, qui dictet nomina, lævum
Qui fodiat latus, & cogat trans pondera dextram
Porrigere. Hic multum in Fabia valet, ille Velina:
Cuilibet hic faces dabit, eripietque curule
Cuilibet importunus ebur.

Blanditia varia continebat adsentandi artificia.

Alios

Alios candidati patres, alios fratres, alios patronos adpellabant. Hor. *l. c. v.* 54. 55.

—— Frater, pater, adde,

Ut cuique est aetas ita quemque facetus adopta.

Nec pudebat eos *& frontem & vultum & sermonem ad eorum, quoscumque convenerant, sensum & voluntatem commutare.* Cic. *de petit. consul.* X. Opus porro erat *adsiduitate*, nec parum prodesse videbatur candidatis, adsidue esse Romae atque in foro, adsidue petere, saepe eosdem adpellare, ambire, prensare, rogare. Circuibant ergo forum supplices populo, circuibant omnia Italiae conciliabula, prehendebant singulorum dextras, beneficia sua in singulos commemorabant, cicatrices pectore nudato ostendebant, & quae erant hujus generis alia. Sed maximum momentum habebat *benignitas*, si plura populo dedissent congiaria, prandia, munera. Cic. *de petit. cons.* XI. Qua in re tanta quorundam profusio, ut furiosum patrimonii sui facerent exitum. Ascon. Paedian. in *Cic. pro Scauro p.* 1751. Sed in eo haud substitit candidatorum industria. Saepe eo prolapsi sunt impudentiae, ut praesente pecunia emerent suffragia, eaque de causa secum producerent *interpretes*, per quos pactio induceretur, *sequestres*, apud quos deponeretur pecunia; & *divisores*, qui singulis numos distribuerent. Ascon. Paedian. in *Verrin. II. p.* 1821. Immo saepe adhibita vis est, turba vel factione conducta, quae terrorem incuteret populo, eaque sodalitiorum nomine venit. Quae omnia accurate exposuit Sigonius *de Judic. II,* 30.

LXXVIII.

LXXVIII. Quum ergo tam turpe vitium tàm altas egisset radices; nihil reliqui fecerunt Romani, ut illud legibus quamplurimis coercerent. Sane non temere ullum est delictum publicum, de quo tot exstent leges, quot de ambitu latæ sunt. Jam anno U. C. CCCXXI. L. Pinario & L. Furio, tribunis militum consulari potestate, senatus auctoritate lex lata est a tribunis plebis, qua togæ candidæ usus prohiberetur. Liv. *IV*, 25. Sed hanc legem vel nunquam vel parum diu valuisse oportet. Deinde A. U. C. CCCXCV. C. Fabio Ambusto & C. Plautio Proculo Coss. sequuta est *lex Pœtelia*, a C. Pœtelio, tribuno plebis perlata, qua novorum maxime hominum ambitio, qui nundinas & conciliabula obire soliti erant, comprimebatur, Liv. VII, 15. Sed nec ea diutius in usu fuit. Proxima est *lex Babia Æmilia*, a Cn. Bæbio & L. Æmilio Paullo Coss. lata A. U. C. IↃLXXI. Liv. XL, 19. Eam adversus largitiones latam esse colligi posse videtur ex Nonio *VII*, 19. *p.* 749. *Cato lege Babia: pecuniam inlargibo tibi*. Inde A. U. C. IↃXIV. nova lege opus fuit, puta *Cornelia Fulvia* lata a Cn. Cornelio Dolabella, & M. Fulvio Nobiliore Coss. Epit. Liv. XLVII. Ea primum cautum fuisse videtur, ut largitio capitalis esset, id est, exsilio puniretur, siquidem paulo post ambitus damnatus est Q. Coponius, quod vini amphoram dedisset ei, cui suffragii latio erat. Plin. *Hist. Nat. XXXV*, 12. Postea A. U. C. IↃCXXXIV. lata est *lex Maria* per C. Marium tribunum plebis, qua cautum est, ut pontes angustiores fierent, ne suffragatori

LXXVIII. Leges variæ de ambitu.

locus

locus ad rogandum esset. Cic. de *Leg. III*, 17. Nec dubium videtur, quin eodem tempore quæstio ambitus facta sit perpetua, siquidem jam A. U. C. Iↄcxxxix. P. Rutilius & M. Scaurus se invicem hujus criminis accusarunt. Ascon. in *Cic. pro Scauro p.* 1751. Per eadem tempora *lex Fabia* promulgata numero sectatorum a populo antiquata est. Cic. *pro Muræna XXXIV.* Ast A. U. C. Iↄclxxxvi. M. Acilio Glabrione & C. Calpurnio Pisone Coss. perlata est *lex Acilia Calpurnia*, ut, qui ambitus damnati essent, iis neque magistratum capere, neque in senatum legi liceret, & pecunia mulctarentur. Dio Cass. *Hist. XXXVI. p.* 20. Eam legem postea anno Iↄcxc. Cicerone & Antonio Coss. sequuta *lex Tullia* de ambitu, qua legem Aciliam Calpurniam etiam ad eos protulit, qui mercede conducti obviam candidatis ivissent, qui conducti sectarentur, qui gladiatoribus & vulgo locum attribuissent, qui prandia vulgo dedissent, qui biennio, quo petunt, gladiatores dari ausi essent, nisi ex testamento præstituta die. *Cic. in Vatin. XV.* Additum ea lege ut qui de ambitu condemnarentur, ii præter aliam pœnam decennali exsilio mulctarentur. Biennio post anno Iↄcxcii. M. Valerio Messalla & M. Pupio Pisone coss. ab Aufidio Lurcone tribuno plebis denuo promulgata *lex Aufidia* de ambitu, severior etiam, quam Tullia, qua inter alia cautum, ut qui numos in tribus pronunciaverit, si non dederit, impune esset, sin dederit, quoad viveret, singulis tribubus sestertium MMM. deberet. Cic. *ad Attic. Epist. I*, 13. Sed quam parum diu etiam

hæc

hæc lex valuerit, discimus exemplo Cæsaris & Bibuli apud Sueton. *Jul. XIX.* Ejusdem pæne ætatis est *lex Licinia*, A. U. C. Iↄcxcvi. Co. Pompejo & M. Licinio Crasso coss. lata, adversus sodalitia, coitionem cum petitoribus, numorum divisionem, quibus omnibus exilii pœna statuta. Car. Sigon. *de Judic. II*, 32. Sed nec hanc legem suffecisse, inde patet, quod paullo post anno U. C. Iↄcci. a Cn. Pompejo, solo tum Consule, nova lata est, qua brevius factum est judicium ambitus. Sigon. *l. c. p.* 660. Sed & C. Julius Cæsar dictator ambitum coercuit non quidem lege, sed quod comitia cum populo partiretur, ut exceptis consulatus petitoribus, de certo numero candidatorum pro parte dimidia, quos populus vellet, pronunciarentur, pro altera parte, quos ipse dedisset. Edebat autem candidatos per libellos circa tribus missos, scriptura brevi: Cæsar Dictator illi tribuit. *Commendo vobis illum & illum ut vestro suffragio suam dignitatem teneant*. Sueton. *Jul. XLI.* LXXIX.

LXXIX. Postrema est *lex Julia de ambitu*, cujus in pandectis nostris fit mentio, lata ab Augusto Imperatore. Sed ea non opus fuit diu, siquidem comitiis sub Tiberio e campo translatis in curiam, omne ambitus crimen evanuit. Unde lex ambitus ad eos tantum pertinere visa est, qui in municipiis duumviratum vel sacerdotium, ut puta Alytharchiam, corruptis decurionum suffragiis, vel advocata servorum aliave multitudine, obtinuerint. *L. 1. D. ad L. Jul. de adult.* Eos enim Imperatores sequentes in

Lex Julia de ambitu.

insulas deportari jusserunt, tamquam vis publicæ reos. Paull. *Recept. Sent. V*, 30. 1.

LXXX. Conclusio operis.

LXXX. Sed emensi jam sumus illud antiquitatis Romanæ iter, nihilque, quod ad intelligentiam institutionum juris Romani necessarium videbatur, omisimus. Quare tamquam fessi, ne diutius in aliena republica versemur, in patriam jam revertimur postliminio, visuri in posterum.

Quid domibus nostris pravi rective geratur.

FINIS.

IN-

INDEX
RERUM ET VERBORUM.

Pro. notat *proœmium*, Adp. *adpendicem*, pr. *principium* cujusque tituli. Numeri Romani *libros*, e reliquis numeris primus *titulum*, secundus *paragraphum* indicat, Littera minuscula addita ad *adnotationem* textui subjectam respicit.

de

Ara-

B

insi-

Dra-

Sa-

(*a*) eo-

Medi-

diffe-

Obe-

Pa-

Pa-

Re-

pu-

quo-

F I N I S.

